Signatuur

O. TOOMING

UUED INIMESED

UUED INIMESED

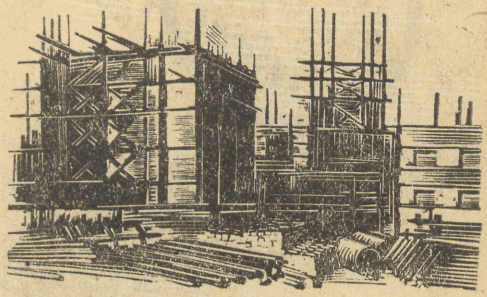

299

O. TOOMING

UUED INIMESED

KOLM JUTUSTUST

RK „ILUKIRJANDUS JA KUNST“
TALLINN 1948

KAEVANDUS ELAB

1

See juhtus just siis, kui kontoris peeti nõu, milliseid abinõusid võtta tarvitusele liigvee vastu.

„On tarvis tugevajõulisi veepumpasid," kordas peainsener Kellik. „Vee äravool on nõrk, sest kraav on madal, ummistunud ning süvendamine võimatu. Kui me ei suuda seisma panna vee tõusu, seisavad mehed kahe nädala pärast põlvini sees."

Direktor, kellele insener kõneldes oma teravate silmadega otse näkku vaatas, trummeldas sõrmedega laua klaasist plaadil. Kabineti vaikust segasid eemal tukslev õhukompressor ja tõstevintsi nagin.

„Mis arvad sina, Palu?" kallutas direktor end kõrvalistuva parteiorganisaatori poole.

Kuigi Palu oli sellisele pöördumisele ette valmistatud, kuigi ta teadis, et direktor Pirn kindlasti veeretab otsustamise teistele ja enne kõike temale, võpatas ta veidi. Ehkki

töötanud siin juba peaaegu aasta, ehkki kaevanduse tööga täiesti kodunenud, polnud tal vastust. Ligi kuu oli vesi peamiseks tähelepanu-objektiks, kiskus mõtted teistelt küsimustelt, äratas öösel unestki, kuid probleemi lahendus jäi tabamatuks.

„Vesi ja niiskus hakkavad mõjuma meeste tervisele," ütles tasa, nagu segamise pärast vabandust paludes velsker Salu. Ta istus tagasihoidlikult kabineti nurgas, juuksed valged ja eeskujulikult siledad nagu avar kittelgi. „Ei saa teisiti, pean andma vabu päevi... Reuma, mille algeid on iga vana kaevuri luudes, lööb õitsele..."

„Muidugi on see nii," ägestus peainsener ja ta õrnale valgele näole ilmus punaseid laike. „Siin pole midagi pikaltlaialt arutada, sest on ainult üks pääsetee — tugevajõulised veepumbad. Meie ei tohi ometi töölisi invaliidideks teha! Tuleb esitada nõudmine, kategooriline nõudmine. Tuleb saata delegatsioon, autoriteetne delegatsioon. Kui ei anta, paneme kas või kaevanduse seisma..."

Direktori sõrmed peatusid nagu kohkudes. Palu sulges silmad — see sõna oli tal vaikselt kõrvus sumisenud, ta oli seda kartnud, ja nüüd oli see öeldud. Ja nagu vastuseks ähvardusele peatus kompressori popp-popp-popp ja varsti selle järel vaikis ka vintsi krigin. Need hääled koos vagonettide rataste raginaga, kivi kukkumise klobinaga sorteerimissara all ja hobusemeeste nõõtavate hüüatustega veoteedel moodustasid kaevanduse monotoonse muusika, millega kõrvad olid harjunud, nii et ei pannud tähelegi, kuid mille vaikimine nüüd häiris kõigi istujate meeli. Palu ruttas akna juurde ja laadimissillalt allaruttavate inimeste ilmselt ärritatud hoiakust aimas, et oli juhtunud midagi erakordset.

„Lagi võib sisse langeda, poleks ime sellise niiskuse juures," pomises velsker ja ruttas ambulantsi, et olla käepärast.

Keegi ei osanud aimata osakestki nii halba, kui oli juhtunud.

Sõnumitooja lõõtsutas kiirest jooksust ja tema katkendlikele lausejuppidele ei osanud keegi järgneda, sest kõigi mõtteile oli see tee võõras. Alles pikkamisi tajuti tõde, mis langes oma raskusega karmilt kõigile toasolijaile.

Mehed haarasid lambid, surusid pähe kiivrid ja ruttasid kaevandusse. Maa-aluse tee suudmesse oli kogunenud mehi ja naisi, teiste seas neidki, kes kas olid selles vahetuses vabad või ei töötanud üldse maa all.

„Säärast pole veel kuuldud," ütles keegi hallihabemeline, vanadusele kepilt tuge otsiv taadike.

„Olevat paisanud Miku vastu seina nagu tolmuraasu," kinnitas teine.

„Tea, kas tuleb enam keegi elusalt välja..."

Jutt põikas sinna ja tänna. Sõnast kasvas sõna, kujutlus sünnitas kujutlust, sest keegi ei teadnud, mis õieti oli juhtunud.

Füüsiliselt tugev parteiorganisaator ja maa-aluse käimisega harjunud peainsener jõudsid teistest ette. Peastolli viimaste elektervalgustuspunktide juures, kus käik sukeldus pimedusse, süütasid nad karbiidilambid ja, komistades libedaile raudteeliipreile ja mahapudenenud kivikamakaile, ruttasid pool-joostes edasi.

Ees vilkus tulukesi. Tuli vastu kaevureid, käigus rutt, nägudel ärevus.

„Kindlustaja saatis välja, et vaataksime tsementi ja liiva..."

Mida sügavamale kaevandusse, seda märjemaks muutusid käigud. Algul loigud, siis veejoomed, kuna lõpuks oli käigu põhi kaetud veega, millest üksikud kõrgemad kühmud ja kivinukid oma ninad välja pistsid.

Streki M 15 suudmes seisis mehi, hinnates olukorda ja heites kartlikke pilke käiku.

Töökohale oli võimatu ligi pääseda. Tulijaile ruttas juba vastu ka vahetuse steiger, lühike ja jäsajas, maavillases jopis Hugo Kalam, kelle veidi kõõrdivaatavad silmad võtsid vilkuvas valguses tavalisest veelgi kurjema läike.

„Saite kena tembuga hakkama, ah?“ pigistas peainsener.

„Teie olete insener, eks ütelnud, et aitab, ärge edasi minge,“ pistis steiger vastu. Ta oli etteheitest solvunud, vastas nähvates ning tigedalt, ja alles käigust väljatulnud ja veest tilkuvalt, üleni savi- ja kivisodist määrdunud minöörilt kuulsid kaevanduse juhid kogu sündmuse käigu.

Käik M 15 oli niiskem kui ükski teine. Iga päevaga muutus seal märjemaks, vesi tõusis nii kiiresti, et oli juba kavatsus käik maha jätta ja brigaadid mõnda kuivemasse töökohta üle viia. Et aga kivikiht oli siin kõige parem ja et töökohtadest nagunii oli nappus, ei rutatud lahkumisega ja nagu iga päev, nii ka täna asuti siin puurimisele.

„Puurijad ütlesid hommikul, et ees, kiviseina taga on vist jõgi ise,“ seletas minöör. „Käisin vaatamas, ja tõepoolest — puuraukudest immitses selget vett. Rääkisin steigerile, kartsin, et laengud vettivad ja ei plahvata. Kuid steiger kiirustas...“

„Eile jäi päevanormist vajaka, täna oleks tulnud tasa teha,“ ümises Kalam.

„Nüüd ongi tasa... Tuli lasta ja lasingi. Suits lahtus ja brigaad läks tööle. Huvi pärast läksin kaasa. Polnud midagi erilist, ainult et sein läikis ja nagu elas, sest vett nirises piki kive allapoole. Kuid niipea, kui Mikk andis kirkaga seinale paar tugevat vopsu, purskas nagu allikast. Brigadiir Mihkel Papp, mina ja teised töölised katsetasime augu kinnitoppi-

misega, kuid vesi kiskus kiiresti uusi kivitükke lahti, suurendas avaust ja kastis meid ihuni märjaks."

Palu ja Kellik katsusid edasi minna, kuid üsna varsti hakkas vett vulksama üle saapasääre ja tuli peatuda. Siin seisis ka brigadiir Papp meestega, kõik juba peaaegu põlvini vees, läbiligunenud, porised ja väsinud. Papp tuli kaasa Paluga, kes kahlas edasi, kuigi jalad muutusid raskeks, nagu sõtkuksid sitkes, kleepuvas savis.

„Pole mõtet liguneda," ütles kaevur. „Katsusime meestega kive ette toppida, kuid loobib nagu liivaterakesi tagasi. Oleme sattunud parajale jõekesele, tont võtaks."

„Keetsite meile kenakese supi, üsna kenakese supi," ümises peainsener, kes oli järele solistanud. „Varsti on kõik käigud vett täis, ja mis saab siis? Suleme kaevanduse? Aga kes vastutab selle eest?"

Kuum laine jooksis üle Palu, ülalt kuni alla. Ta oli jooksnud, oli rutanud, oli hingeldanud ja hirmu tundnud, et on juhtunud õnnetus inimestega, et töökoht on rikutud. Aga kui suur oli õnnetuse ulatus, milline oht langes kogu kaevandusele, seda tajus ta alles nüüd, inseneri sõnade järel.

„Kuidas on tsemendiga? Kas mehed ei jõudnud juba tagasi?"

Eemal tärisesid raudteeroopad — vagonetid liiva ja tsemendiga rühkisid lähemale.

„Sellel pole vist mõtet," ütles üsna tasa Mihkel Papp, ja ta lihtne, ent korrapärane nägu oli kamm nagu väga harva. „Seda ei pea tsement ega liiv."

Nii oligi. Mehed ei peljanud ei külma, vett ega kivinukkide vastu kriimustamist, nad töötasid puhkamata, söömata, kuid loodus oli inimestest tugevam: vesi õõnestas kiiresti lahti ikka uusi ja uusi kive ja heitis nad teelt. Päev läbi püüti avaust kinni toppida, kuid see hoopis laienes

järk-järgult, kuni jõuti veendumusele, et kaevandusse purskavat vett võib tõkestada ainult väga tugeva ja võimsa tammi ehitamisega.

Õhtul hakati vedama kive tammi aluse jaoks. Poolvägisi sunniti töökohalt lahkuma Palu, insener Kellik ja brigadiir Papp, kes olid vahetpidamatult töötanud ja külmast, väsimusest ning näljast kokku langemas.

2

Järgnev öö ja päev aina kandsid uusi muresid juurde.

Vesi kaevanduse käikudes tõusis. Strekk oli sattunud ühele maa-alusele jõekesele, milledest „Pruunkivi" kaevanduse ümbrus oli rikas. Üks neist kummalistest loodusimedest põikas nähtavasti risti läbi kaevanduse, et suures kaares ümber eesseisvate mäevoorte uuristada endale tee jõkke.

Nagu oleks senisest õnnetusekoormast veel vähe, tuli hommikul Endel Vahur, brigadiir strekist M 17, kontorisse, kus kogu juhtkond koos istus, ja arvas, et ka tema käik tuleb maha jätta.

„Seal on nagu M 15, aga kakrass samuti," rääkis Vahur, jalad harkis, lühikeseks põetud juuksed turris ning müts nokkapidi sõrmede vahel. „Kivid, kui võtad pihku, on niisked, justkui higistaksid. Kui tõmbasin puuri kiviseinast, nirises vesi talle järele. Steiger arvas, et võib paugud lahti põrutada, aga mina ütlesin, et ei maksa, äkki tõmbame endile teise kose kaela. Minöör oli minuga päri."

Juba jõudis steiger Kalam brigadiirile järele. Ta kuulis kaevuri viimaseid sõnu ja naeratas põlglikult, veidi ühe suunurgaga.

„Minöör, muidugi! Tema on päri iga ettepanekuga, kui see ta tööd vähendab. Vedamik, igaüks teab."

Minöör Toomas Tambeki laiskuse ja mugavuse üle oli kaevanduses igaüks rohkem kui korra naernud. Tal oli väike talukohake, kuid ta armastas kaevanduses käia, süütenööripundar õlal. See ikka teine töö kui sõnnikutõstmine, rehepeksmine või kartulinoppimine, tunnistas ta ise.

„Toomas on laisk, kakrass jah, kuid seekord on meil õigus. Parem olla ettevaatlik, siis saab käikudes ehk veel mõne päeva nokitseda."

Käidi kohal ja leiti, et strekis M 17 tuleb töö jätta. M 17 oli kaevanduses viimane, kõige kaugem strekk, suundudes peastollist otse edasi. Et just M 17, kaevanduse viimane! Sellega lõigati ära tee edasi, pandi küsimärgi alla kogu kaevanduse tulevik. Kui Vahur oli lahkunud, alustas direktor Pirn sõrmedega trummeldamist lauakattel.

„Nii siis, seltsimehed," algas ta, kuid neelas abitult, vaatas veidi pelglikult üle paksude prilliklaaside ja pöördus parteiorganisaatori poole: „Mis sina arvad, Palu?"

Palul oli kerge palavik ja pea hõõgus magamatusest. Ta meeleolu oli õel ja direktori abitus tõstis tuska veelgi.

„Mis siin arvata — kõige parem osa kaevandusest on rivist väljas. Pead oma pea, seltsimees direktor, tublisti tööle panema, et väljapääsu leida, tööd jätkata ja toodangut säilitada . . ."

Markšeider Toom, kaevanduse kõige paksem ja mugavam mees, oli kogu hommikupoole seisnud kaardi ees. Vahepeal oli ta tunniks välja läinud, kuid mitte nagu kõik teised maa alla, vaid oli jalutanud kaevanduse kohal, tihti seisatanud nagu kuulatades, kus kohal suliseb maa-alune vool. Tagasi tulles süvenes ta uuesti nii kaevanduse plaan-joonisesse kui ka ümbruskonna topograafilisse kaarti ja unustas teeklaa-

sigi, milliseid ta tavaliselt üksteise järel alalõpmata tühjendas. Kitsikuses pööras direktor oma prilliklaasid nüüd Toome poole.

„Teie, seltsimees Toom, pole veel midagi ütelnud...“

„Minult pole keegi küsinud.“

„Küsinud! Niisugusel juhul ei küsita, niisugusel juhul aitab igaüks ise kaasa.“

„Mina, nagu teate, olen erapooletu inimene. Mul on teadmisi ja ma müün neid. Aktiivsus on keerulistel aegadel nõrkus...“

„Põrgu sõida oma filosoofiaga,“ kähvas Palu. „Ei liha ega kala...“

„Kas mul ei ole õigust olla nii, nagu mulle meeldib?“

„Mulle ja mulle! Nagu nahkhiir räästa all, tiivad silmadel...“

„Kui mind solvata tahate, siis lubage lahkuda,“ tõusis Toom.

Pirn ruttas mehi rahustama.

„Mis see nüüd... olge ometi mõistlikud. Ja ma praegu küsin teilt, seltsimees Toom, mida arvate kaevandust tabanud õnnetusest?“

Toom märkas äkki teeklaasi, tühjendas selle paari sõõmuga ja algas siis kiirustades, sõnade lõppusid tihti alla neelates:

„Küsite... siis ka vastan. Niipalju kui eriteadlasena tean.“ Äkki uuesti ägestudes: „Aga ma ei taha, et minuga nii... nagu poisikesega. Mina ei sega end teie asjadesse, ärge teie puutuge mind...“

„Milleks kõrvale kalduda?“ trummeldas Pirn sõrmedega lauale.

„Kaevandusega on nii, et on läbi.“

„Läbi?“ peatusid Pirni sõrmed.

„Läbi. Olen täna veidi arvestanud ja rehkendanud. Tegin ka looduses vaatlusi. Lisaks tuli tolle turrisjuukselise kaevuri jutt, et vesi ka kõige kaugemas käigus murrab endale teed stolli."

Toom kinnitas pilgu seinalrippuvale kaardile, nagu veel kord kaaludes, kas ütelda kõik, mis teab. Insener Kellik astus tema kõrvale, nagu loodaks kaardilt leida vastust oma mõtteile. Ka Palu tõusis, kuid astus akna alla, mille lükkas pärani lahti.

„„Pruunkivi" kaevandusel on lõpp," kordas markšeider. „See salajuga või allikas või jõgi, kuidas soovite, lõikab kaevandusel edasipääsutee. Ta tuleb ümber meie M 17 ja 15, ja taganeb siis kaevandusest, et eemal uuesti pöörduda ja jõkke voolata. Seda jutustavad veepursked, kuid seda räägib tähelepanelikule silmale ka loodus. Too lopsakas toomingate ja leppade vöö, mis üle kaevanduse maa-ala läheb, näitab arvatavasti kohta, kus sügavikus voolab vesi."

„Aga see ei või tõsi olla!" ajas direktor sõrmed juustesse. „Meie „Pruunkivi", kõige parema põlevkiviga kaevandus. Kõigi tulevikulootus! Kuigi praegu võrdlemisi välja kujunemata, kuigi alles väikese toodanguga, andis ta kõige paremat kivi ja laienes kiiresti. Nüüd teie, inimene, ütlete äkki, et lõpp!"

„Faktid on tugevamad kui meie," ütles insener Kellik ja laskus ohates joonestuslaua ümmargusele pöörlevale toolile.

„Sinu ettepanek?" pöördus Palu akna juurest.

„Minu?" tõstis Toom küsivalt käe rinnale.

„Sinu. Meie küsime seda..."

„Sinu iroonianoole ots on tömp," vastas Toom üsna rahulikult. „Mina ei tea. Annate mulle ülesande, eesmärgi — mõõdan, arvutan, planeerin. Usun, kellelgi ei ole põhjust

mind süüdistada laiskuses, tööpõlguses, antud ülesande täitmisest kõrvalehoidumises?"

Palu pöördus uuesti seljaga toa poole. Ta hindas Toome töövõimet ja täpsust samavõrra, nagu talle oli vastuvõtmatu mehe rõhutatud tagasitõmbumine aktiivsest kaasatöötamisest, loomingulisest initsiatiivist.

„Jah, aga mis siis teha?" vaatas Pirn ühelt teisele.

Talle ei vastanud keegi.

3

Olid kevadised soojad ja päikeseküllased päevad. Künkad haljendasid värskelt ja heleroheliselt, niidud valendasid ülastest ja uppusid hobukapjade kollaste õite lopsakusse. Aga „Pruunkivi" kaevanduse kohal rippus nagu ähvardav äikesepilv ja lõbu ning naeru jätkus ainult poisijõmpsikail, kelle eemalepeletamiseks ei piisanud aega ega tahet ei kümnikel ega töölistel. Et toodang kiiresti kahanes, olid seisakud tõstemäel, sõelumissaras ja laadimisplatvormil pikad ja neid töökohti kasutasid poisid oma mängudeks, ronimiseks ning kolistamiseks.

Nagu hiiglakasvaja oleks end imenud kaevanduse ellu, et pikkamisi välja suretada alles nädal tagasi nii elurõõmus, töökas ja virk käitis.

Kaugemates käikudes töötati liiga kaua ja neist pressis nüüd kaevandusse rohkesti vett. Kindlustajate meeskond töötas mitu päeva strekis M 17, ladudes siia kaitseseina, kuid vesi oli juba uuristanud endale rohkesti teid ja immitses ikkagi sisse. Streki M 15 tamm sai peaaegu valmis, kuid oli ühel hommikul peaaegu aluseni kokku varisenud: tsemendisegu oli nõrgem maa-aluse jõe survest. Selgus, et segus

tarvitati liiga palju liiva, ja ta ei suutnud vees ligunedes kivistuda.

Direktor Pirni niigi kõrged põsesarnad tõusid veelgi rohkem esile. Ta oli närviline, jooksis kaevanduse ja kontori vahet ega teadnud, mida otsustada. Saatis iga päev mitu telefonogrammi, helistas, riidles ja palus, kuid oodatud spetsialistide komisjon ei tulnud. Ajage omal jõul läbi, vastati, meil pole praegu kedagi saata, kõik on uutes ehitatavates kaevandustes ja õlivabrikutes.

Iga kord peale sellist kõnet seisis Pirn kaua, hõõrus hoolikalt taskurätiga prilliklaase ja näis prillidest veidi tursutatud silmade tõttu veelgi abitum. Ta oli heasüdamlik mees, oli elanud raskeid töömehe-päevi, tundis kaevandustööd hästi, kuid tal puudus kiire otsustamisvõime, initsiatiiv. Kui kord oli talle suund kätte näidatud, kui ülesanne oli selgelt silme ees, võis Pirn järeleandmatu püsivuse ja põhjalikkusega eesmärgile rühkida, koondades taiplikult kõiki vajalikke abijõude töö lõpuleviimiseks. Aga uue ülesande, uue olukorra ees seisis Pirn segasena, arglikuna, kobavana ning vaatas ootusärevalt teistele.

Neil kaevanduse väljasuremise päevil kannatas Pirn hirmsasti. Ta oleks valmis olnud laskma pikkamisi kõduneda omaenda kehal, kui sellega oleks päästetud „Pruunkivi". Ta teadis väga hästi, et tema on vastutav kaevanduse eest, et temalt küsitakse, kuidas see kõik juhtus ja nii kaugele arenes.

Mitmel korral pöördus ta Palu poole.

„Kui teaksin, kas siis hoiaksin endale?" vastas Palu kõhklevalt. „Ja see nagu rohkem sinu mure ja hool — sina oled ju direktor."

Häbenes hiljem seda lauset ja lisas lepitavalt:

„Ära pane pahaks, aga see neetud olukord... Väljapääs

peab olema, see on alati ja igasuguses ummikus. Uisapäisa tormata ei saa, tuleb otsida, nuputada, kaaluda."

Direktor kutsus kokku nõupidamise. Oli juba neid pidanud, nagu ikka tähtsamate otsustamiste eel, ei lootnud sellest abi, kuid tal oli nõrkus koosolekute vastu nagu ikka inimestel, kes kardavad suure vastutuse koormat.

Palule oli insener Kelliku elevus ja lustlikkus võõrastav. Insener ei kärsinud paigal olla, ruttas laua juurest teise juurde, käis suures kontoritoas naljatamas seal laua taga igavust-tundvate noorte tüdrukutega. Markšeider laskus rahulikult ning ükskõikselt nurkalükatud toolile ja süvenes ajalehe lugemisse. Steiger Kalam vaatas toas ringi ning ta pilk ei peatunud kellelgi.

Minöör Tambek tuli viimasena nagu ikka. Vaatas heasüdamlikult igaühele, nagu vabandust paludes.

„Kivi ütles, et tuleb kohe, oodatagu," naeratas ta, nagu ütelda tahtes: mind ei maksa süüdistada, ma pole kõige viimane.

„Kuhu ta jäi?" küsis Palu.

„Läks Ilvekütile..."

Ent juba tuli uksega kolistades meister Kivigi, tuues endaga kaasa puskarist rasket õhku. Sõrmed veidi harali, nagu kartes kukkumist või enda äralöömist, libises ta toolile.

„Minupärast... võib alata..." ümises ta. „Ega ma... ole purjus... Ainult kaks napsi... kaks..."

„Noh, seltsimehed," algas direktor, võttis prillid ja hakkas neid hoolikalt puhastama. „Mul pole kindlasti tarvis sõnu kulutada, et seletada, miks oleme kokku tulnud. On selge, et olukord on kartust-tekitav. Meie kaevandus on hävimise ohus. Käik käigu järel lõpetab töö, toodang väheneb... On tarvis, seltsimehed, otsustada, ning kiiresti otsustada, kuidas olukorda päästa."

Pirn tavaliselt armastas kõnelda, kuid täna ei valmistanud see talle rõõmu. Ta vaatas üle klaaside.

„Sõna on seltsimees Kellikul."

Peainsener oli piduliku ilmega. Ta kitsas, teravajooneline nägu oli kaetud kiiresti tõusvate ja kaduvate punaste laikudega — tunnus, et insener on kas ärritatud või vihane. Pikki, hästihooldatud kumerate küüntega sõrmi otsapidi vastamisi topsutades rääkis ta kaalutlevalt, iga sõna selgesti hääldades.

„Meie kõik oleme mures kaevanduse pärast. Oleme mures iseeneste pärast, sest meil on hirm, et meid süüdistatakse, et meid karistatakse. Kuid sealjuures unustame asja laiema tagapõhja — meie ei tee endale täpselt selgeks, mida õieti tähendab „Pruunkivi" kaevanduse seismajäämine. On teist keegi sellele lähemalt mõtelnud? Vaevalt. Pelgame kaugemale mõteldagi, sest see, millega siis tuleb tegemist teha, ei too kellelegi naerujumet näkku.

Lühidalt, seltsimehed: seisame ohu ees, et petame riiki, et lööme segi riikliku plaani, et jätame kütteta vedureid, ettevõtteid, maju."

Nagu selleks, et öeldule kaalu anda, et sõnadele teiste teadvusse vajumiseks aega anda, peatus Kellik, tõstis käed kõrgele näo ette nagu kontrollimiseks, kas küüned on küllalt hoolikalt lõigatud ja puhastatud.

„Kuid plaan on meie seadus. Ja mitte kuiv paragrahv, igav seadusetäht, vaid elav elu ise. Tonn põlevkivi tähendab kas hulga kilomeetreid vähem transporti või külmetavaid naisi ja lapsi..."

Kivi tõusis ja ajas sõrmed harali, nagu kavatseks hakata minema.

„Ma... ei tulnud... jutlusele..."

„Ärge segage!" kähvas Pirn. „Kui te ei suuda kainelt koosolekule tulla, siis pidage vähemalt korda!"

„Sellepärast arvan mina," jätkas Kellik ja sirutas mõlemad käed välja, sissepoole keeratud peopesi üles tõstes, „et tuleb teha kõik, et anda nii palju toodangut kui vähegi võimalik. Kaevandus on varsti vett täis, sinna meie midagi parata ei saa. Loodusejõud on tugevamad kui inimesed, olukorda tuleb võtta kainelt. Kuid meil on teine võimalus — asuda tööle lahtistes karjäärides. Seal ongi meie väljapääs!"

„Rumalus," torises Kivi ja tõusis jälle. „Selge rumalus... Karjäärist noki nagu kukk teri... see pole kaevuri amet..."

„Selge, et toodang langeb," ägestus Kellik. „Aga pool muna on parem kui tühi koor."

„Kuid talvel?" küsis Palu.

„Talvel tuleb seisak, mis parata? Sügisel võtame kivi nii kaua, kui ilmad vähegi lubavad, kevadel hakkame juba aprillis pihta. Neli, viis, võib-olla kuni kuus kuud ei saa töötada, aga mõtelge, kui palju suudame siiski anda kivi, kui palju energiat ei jää maa alla puhkama."

Markšeideri lehe tagant tõusid suitsupilved. Kivi vehkis kätega, kuid ei lausunud sõnagi. Kalam vaatas otse Pirnile.

„On ettepanek, seltsimehed," tõusis direktor. „Peainsener Kelliku mõttekäik on kahtlemata õige — peame tegema kõik, et anda toodangut. Palun sõna võtta, arutada, kaaluda..."

Väike Kalam hüppas toolilt. Ta villasest riidest jopp oli määrdunud põlevkivist, lühikeste säärtega kummikud porised. Käes oli tal kepp, mille käepidemeks terasest miniatuur-kirka, kaevuri sümbol. Ta rääkis tigedalt, veidi haugatades.

„Inseneri ettepanek on ka midagi. Aga see on ühepäeva-abi. Kuid oleme me ööliblikad? Mina arvan, et meil tuleks mõtelda kaugemale ette. Meil on viie aasta plaan, eks

ole seegi kaugesse tulevikku vaatamine, mitte ainult homsega arvestamine. Minu ettepanek on seepärast: kaevandus seisma, uus töökoht välja vaadata ja täiesti uus šaht rajada. Sealpool maa-alust jõge, teadagi. Lõpetasin."

Direktor haaras prillid, vehkis nendega õhus.

„Aga, kulla Kalam, aeg, mõtle ajale! Uue kaevanduse rajamine — see on uus maailm, mis nõuab terve igaviku. Sealjuures pole mingit kindlustust, et pääseme samast või mõnest uuest maa-alusest jõest, milliseid siin rajoonis, nagu teada, on mitmeid."

„Noh, aga siis?" turtsatas Kalam. „Jääme, käed rüpes, ootama, et mis saab ja mis juhtub? Aga töölised, inimesed? Mis hakkavad nemad peale? Siin on nad elanud, siin on nende kodud, kas mõtlete neil soovitada ära kolida ja mõnda teise kaevandusse elama asuda? Ei usu, et sellega enda vastu vaimustust tekitaksite."

Kellik kaitses uuesti oma ettepanekut. Kivi ärritus millegipärast, tegi vahelehüüdeid, ironiseeris. Kellik ja Kalam ründasid teineteise plaani. Pirn sattus järjest suuremasse segadusse ja vaatas nõutult ning abipaluvalt Palule.

Palu mõte töötas hüplikult, nagu palavikus. Karjäärid ... uus kaevandus ... mõlemad tähendasid edasiliikumist, tööd, tegevust, kuid mõlemaga olid seotud nii suured raskused ja aja- ning töökaotused, et matsid hinge. Palu tundis, et nüüd vaatavad kõik temale, et temalt oodatakse otsustavat sõna, päästvat lahendust. Direktor Pirni kõhklemine suurte otsustuste eel ei olnud kellelegi võõras ja oldi harjunud sellega, et sellisel silmapilgul on otsustav kaal parteiorganisaatoril.

„Markšeider pole veel oma arvamist ütelnud," lükkas ta otsustamise edasi.

Toome varjav ajaleht langes. Ennast toolil kohendamata,

mugavat asendit muutmata ja piipu suust võtmata ümises küsitav:

„Pole minu asi otsustada. Kui otsustate ja ütlete, mis mul tuleb teha, — teen."

„Mine, hüppa kaevu!" ajas Kivi end toolilt üles, käsi käskivalt ette sirutatud.

Toom ei raisanud temale ainustki pilku, tõstis ajalehe ja mattus suitsupilvedesse.

Jälle laskus kaevandus kogu vee, inimeste ja toodanguga Palule.

„Arvan, et tuleb aega võtta, kaaluda," ütles ta lõpuks. „Ettepanekud on huvitavad, tähtsad ja olulised. Ülepeakaela ei saa ega tohi otsustada, sest... võib-olla on veel mõni tee. Jätame endile veidi aega, igaüks arutab endamisi läbi ja siis räägime uuesti. Koostame ettepaneku ja esitame ministeeriumile..."

Pirn surus prillid ruttu ninale ja teatas, et nõupidamine on lõppenud ja et ta palub kõiki homme uuesti koguneda.

Kellelegi pilku heitmata ruttas Palu kontorist välja. Tõstevints niuksus kaeblikult, rebides mäest üles põlevkiviga täidetud vagonettide rivi. Kolm, neli, viis, luges Palu. Ainult viis vagonetti! Kui kaua niigi palju? Kas needsamad pole äkki viimased?

4

Õhtu eel läks soojemaks ja õhk raskemaks, nagu oleks oodata äikest.

Töölisasula vahel saalisid naised, rutates edasi-tagasi üle hoovi elumajade ja loomakuutide rivi vahel, kandes seasöögipangesid ja lüpsimannerguid. Madalad, lapitud ja

kühmuvajunud kuudid toetusid seljaga vastu madalat lepametsa, nende ees oli puukuuride kõrgem rivi ning nende ees omakorda, teisel pool paetahvlitest laotud kõnniteed, tööliste elamud. Need olid ühekordsed, punaseks värvitud, pikad madalad majad. Iga korter koosnes toast, mille ühte otsa oli ehitatud pliit ja mis soojamüüri mööda enamasti oli jaotatud kaheks. Nõukogude võimu ajal olid suuremaliikmelised perekonnad neist väikestest korteritest viidud üle endisesse ametnike majja, kus oli kahe- ja kolmetoalisi kortereid. Üks maja sarnanes siin teisele nagu munad omavahel ja nende rivi lõpetas põikiasetsev veelgi pikem ja veelgi madalam maja — poissmeeste barakk. Need olid kõik ühesugused kerged laudehitised, mille seinavahed täidetud saepuru ja liivaga, kuid millegipärast oli ainult poissmeeste ualust hakatud hüüdma barakiks. Selle hoone lõikasid põigiti mitmeks üle maja ulatuvad koridorid, milledest nagu võõrastemajas uksed läksid kahele poole. Toad olid ruudukujulised, igal nurgas pliit.

Elamute määrdunud rivist eemal, seal, kus lepavõsa tõusis kasesaluks, valendasid seinad — sinna kerkis uus töölisasula.

Õhtu laskus kiiresti, mähkides oma linikusse majaderivid. Kolisedes langes põlevkivi platvormilt alla vagunisse — vahetus oli lõpetamas tööd. Süttisid tuled, nagu torgiks keegi pimedusse auke.

Palu laskus musserimäelt alla, tegi kaare ümber kontori ja astus asula kõnniteele. Avatud akendest kostis laste nuttu, inimeste jutukõma, siit-sealt purskas välja raadiomuusika rütmi. Ta tervitas mööda minnes trepile istuma tulnud ja piipupopsivaid kaevureid, põikas kõrvale teele kogunevaist ja saabuva õhtu ning öö suhtes nõupidavaist poiste ja tüdrukute rühmadest. Läks poissmeeste barakki, kobas pime-

das koridoris ukselinki ja astus tuppa. Suitsust raske ja hall õhk lõi talle näkku.

„Pane uks kinni, tõmbab!“ hüüdis keegi laua juurest ja lisas teisale:

„Anna üks veel, kuid põruta seljali.“

Laud oli akna alt keset tuba nihutatud ja selle ümber istus kuus-seitse meest. Alles siis, kui Palu seisis otse laua kõrval, nii et pirni kupliga allajuhitav valgus temale langes, tunti ta ära.

„Partorg ise, no nüüd saame peapesu,“ ütles kaarte jagav lokkispealine, tugeva nina ja veidi lihavate, verev-punaste huultega noor mees. „Noh, ütle jutlus kohe ära, siis pole pärast segamist...“

Mehed naersid naljale, kuid tegid seda veidi pelglikult ja arglikult, andes öeldule ka tõe kaalu. Vana-Anton, elupõline kaevur, nihutas enda pingiotsalt ära, pakkudes tulijale ruumi.

„Lase olla, Anton, ma toetan sängiveerele. Kas tohib, Mikk?“

Ei oodanudki vastust, vaid laskus voodile, toetudes kehaga voodiotsale. Mängulaua ümber istusid Mihkel Papp, turrisjuukseline Vahur, laohoidja Arseni Antonov, kaevur Suurallik, kes elas kõrvalmajas, sest tal oli perekond, ja veel kaks meest, kellest ta ühe teadis olevat kaevuri, kuid ei mäletanud nime, kuna teine oli maamees, kes käis oma hobusega laadimisplatvormil vagonette laiali vedamas.

„Ära pahanda,“ ütles maamees ja naeratas kogu oma laia, heasüdamliku näoga. „Ütled ikka, et tööle tuleb pihta anda ja vabal ajal tuleb elada inimese elu. Nüüd meil vaba aega jätkub, siis nii ajaviiteks.“

Palule ulatati klaas ja ta maitses. Kange, piiritusetaoline puskar valgus põletavana ja kuumana alla. Õigus on neil,

kes räägivad, et Ilveküti vabrik annab esimese sordi produktsiooni, mõtles ta. Jook oli selge ja läbipaistev, klaasist tõusis ainult nõrka vänget lõhna ning maitsegi oli talutav.

„Oled oma sisseseadet täiendanud, Ilvekütt," naeratas ta kaardipakki segavale, veidi metsikut ilu omavale mehele. „Asjata kulutad end, nagunii võtame selle sult varsti ära."

Ilvekütt ulatas hooletu liigutusega paki endast vasakul pool istujale tõstmiseks.

„Usute ilmanaiste loba, seltsimees partorg. Kui leiate, võtke. Aga kus pole, sealt ei võta surmgi..."

„Küll vesi su välja..." mugistas Vana-Anton, kuid samas pöördus maamees valju küsimusega Palu poole, kuna keegi astus Antonile nii tugevasti jalale, et see oiates laua alla kummardus.

„Aga meie oleme mures," rääkis maamees. „Tänagi. Kas arvad, et istuksime siin, kui oleks tööd? Ei istuks, tõesõna. Aga kui mure mudib südant, siis kulub meelelahutus ära."

Kaardimäng jätkus. Ilvekütt võitis, kuid oli tusane ning nöökas Vana-Antonit. Mängul ei olnud õiget hoogu. Palu oli näinud ja mõnel korral naljaks veidi kaasagi löönud hoopis hoogsamatele, kirglikumatele mänguõhtutele. Ta võitles nii mängu kui ka joomise vastu, kuid oli küllalt kogenud, et teada, kui narriks ta end teeks, kui praegu või mõnel teiselgi taolisel õhtul hakkaks mehi siunama, neid manitsema, noomima.

„Millal siis... meie jüripäev tuleb?" küsis äkki Anton, ja nagu oleks küsimust oodatud, vaikis kõnekõma.

„Jüripäev?" ei taibanud Palu. „Missugune jüripäev?"

„Noh, räägitakse, et „Pruunkivi" kaevandus suletakse ning

töölistele antakse sulg. Et lennaku mõnda teise kaevandusse, kus pole vett."

„No mina seon oma setuka tallirõngasse ja mitte üks samm mujale. Mul omal krundike, kes saab mind sundida..."

„Hakkan või ümbruskonna taludes sulaseks... või võtan uusmaakoha, kuid siia ma jään," kinnitas kaevur, kelle nime Palu ei mäletanud.

„Hüppate liiga pikkade sammudega," katkestas ta mehi. „„Pruunkivi" kaevanduse sulgemine ei tule kõne allagi. Meil on põlevkivi tarvis ja paremaid lademeid pole kuskil. Meie kaevandusel on hea tulevik..."

„...kalakombinaadina," pistis Ilvekütt ja naeris oma tugevaid valgeid hambaid paljastades.

„Ära irvita," ütles Vahur rahulikult ja aeglaselt. „Aga kui katsuks suurte pumpadega?"

„Võimatu. Vool on nii tugev, et pumpadega oleks ainult mängimine."

„Aga mida, tont võtku, te siis kavatsete ette võtta?" küsis Papp.

„Ei tea veel... On mitmesuguseid ettepanekuid, kuid ei midagi kindlat... Umbropsu talitada ei saa... Meil on kanda raske vastutus valitsuse ja partei ees..."

Papp lükkas tooli kolinal eemale, lõi kaardipaki plaksatades lauale ja pöördus kogu kehaga Palu poole:

„Valitsuse ja partei ees... See on teil meeles, oma naha pärast värisete. Aga rahvas? Meie, kaevurid? Kas teil meie ees ei ole vastutust?"

„Muidugi, teie ees ka..."

„Ka... Aga ometi pelgate meid, hoidute kõrvale. Oled sõber mees, lahinguvend, astud üle ukse sisse, ei pea paljuks istuda mu voodiveerele. Ja arvad, et oledki rahvamees, et pead sidet, oled kontaktis... Aga asju ajate omaette, iga-

vesti kõhkleva Pirni, teravnina Kelliku ja õndsa ära-putu-mind Toomega."

Papp tõusis ja astus toas pikkade sammudega edasi-tagasi. Palut üllatas kaevuri purse. Papp oli tublimaid brigadiire, tema seltsimehelikkust ja mehisust tundis ta juba rindepäevilt. Nüüd selline etteheidete vool!

„Milleks need etteheited, Mihkel? Ütle otsekoheselt..."

„Ütlengi. Olete arad, vaat mis. Posite endamisi, kuid rahva ette tulla ei julge. Rahvas pärib aru, et kuidas tuli ja mis saab edasi. Aga teie? Silmad-suud laiali, ei tea vastata musta ega valget. Kardate rahvast, sellepärast kogunete troppis Pirni kabinetti, suitsetate toa siniseks, karjute kurgud kibedaks, kuid meie, kaevurid, ei tea midagi ja räägime seepärast tuhat hullu asja hunnikusse."

Palu tundis, kui õigus oli Papil. Maamees naeris laia suuga.

„Oled nagu mustlase püss, Mikk. Võiksid ütelda viisakalt, rahulikult, aga kohe põrr-põrr-põrr."

„Aga tal on õigus," ütles Palu üsna vaikselt.

„Siis kandke kaevuritele ette, kuidas on, missugused plaanid olete välja haudunud, ja eks siis meie ütleme oma sõna."

„Sedasi peaks küll," arvas Vahur.

Vana-Anton kõhistas endale habemesse.

„Küll on noored, küll on noored. Otse suhu, et siin oleme meie ja ärge te minge ümberringi... Olen olnud siin mitu aastakümmet, siia on maetud mu noorus ja tervis... Kui enam ei jaksanud mehe eest, kihutati minema. Nõukogude võim võttis tagasi, pidas inimeseks. Aga niisugust lugu pole varem näinud... No kolmekümnendal aastal tulime ka kord kokku, et siin oleme meie, härrad, kas ei saaks sendi tunnis juurde. Kus kallati tuletõrjevoolikutest veega üle... Oli

kärepakane talveilm, vesi, vaata, et külmab joas looka. Tegi mehed ikka purikaks küll."

„See oli siis," naeratas Palu, kuid selles ei olnud temale omast kirkust, silmi, suud, kogu nägu haaravat säravust. „Papil on põhjust etteheiteid teha... Ei tahtnud aga rahvast enne kokku kutsuda, kui on... esitada kindlad plaanid."

„Plaane olla ju mitmesuguseid," urises Papp. „Kelliku ja Kalami omad... Rahvas räägib ja tõmbub ärritusest küüru..."

„Hea küll," ütles Palu peale lühikest vaikimist. „Homme kutsume kaevurid kokku, arutame..."

Ta haaras Papi käe, surus seda kõvasti ja uks klõpsatas ta selja taga kinni, pannes nagu külmast võbisema kogu kerge laudehitise.

Kaevanduse poolt pilkusid Palule vastu valvetuled, joonestades umbkaudselt platvormi, sõelumissara ja tõstemäe kontuure.

Homme... Ta lükkas viimastel päevadel otsustamise, seisukoha võtmise edasi, järgmisele päevale. Ei Kelliku ega Kalami plaan köitnud teda, ta tundis, et peab olema kolmas võimalus. Aga kus, milline? Mõtted ei töötanud enam korrapäraselt, vaid nagu väikeste haamritega vasardades. Magamatusest punetavaile silmadele laskus öö pehme pimedus nagu salv ja Palu läks otse üle tõstesilla, üle tõstemäkke jooksvate kitsaste raudteeroobaste ja sammus aeg-ajalt komistades mööda auklikku, künklikku, mahaloobitud kivirägast kuumaastikuna konarlikku musserimäe veert ülespoole.

Jah, homme... Sajad silmad peatuvad temal, ootavad, küsivad. Nende ees ei saa enam olla edasilükkamist, arupidamisega vabandamist.

Palu tõusis veidi kõrgemale kühmule ja vaatas tagasi kaevanduse poole. Valvetulede kuma ei ulatunud nii kaugele, öös särasid ainult nende valvsad, vilkuvad, nagu pilkavalt pilgutavad silmad. Kaksteist kuud, ainult aasta oli ta elanud siin, aga kui sügavalt oli temasse kasvanud kaevandus, jahe maa-alune, nagisev tõstevints, kerge pruunikas põlevkivi, vanad, jalust veidi kanged ja noored, mütse uhkelt kuklasse lükkavad kaevurid. Kuidas ta rippus kaevanduse laiendamise, mehhaniseerimise küljes! Tundide viisi istus ta mehhaniseeritud tõsteplatvormi, kaevanduse elektrifitseerimise, elamisrajooni laiendamise plaanide taga, nähes juba kõike enda ees tegelikkuses. Ei jäänud märkamata, kuidas särasid vanadegi kaevurite silmad, kui ta jutustas neist kavadest. Ja milline peopäev oli, kui pandi nurgakivi tõsteplatvormi võimsale hoonele!

Kümnekordseks pidi varsti tõusma „Pruunkivi" põlevkivitoodang. Kümnekordseks... Täna oli vintsi otsas viis vagonetti. Homme võib-olla teeb puur viimse keeru, kaevurikirka sopsab viimse löögi, ronib päikesepaistesse viimne vagonet põlevkiviga.

Kellik või Kalam? Üks või teine, aga ikka tuleb toodangu langus, muutub tarbetuks tõsteplatvormi vundament praegusel kohal...

Palu hüppas kivirahnult ja astus mõned kiired, vihased sammud. Äkki ta komistas, kukkus istuli, rebis lahti kiviklibustikku ja veeres koos rõõmsalt hüplevate paekivitükikestega kallakut mööda allapoole.

Ta oli jõudnud musserimäe tagumisele servale, mis tõusis mitme meetri kõrgusele ja oli küllalt järsk. Palu katsus libisemist peatada, kuid sõrmed haarasid ainult lahtisi kive, mis kas pihku jäid või rõõmsalt hüpeldes veeremisega ühinesid. Kraav — sähvas siis äkki mõte, sõrmed surusid

kramplikult kivisesse pinda, kuid hilja: pind kadus alt, ja kui Palu tundis end jälle istuvat, ei toetanud ta käed teravatele kiviservadele, vaid olid küünarnukkideni vees.

See oli vana veeäravoolu kanal. Oli ehitatud juba ammu, maa-aluse kaevanduse esimese osa töölerakendamise ajal, et juhtida vett eemale Konnajõkke. Teine, praegune kaevandus asus madalamal, temast ei suutnud kraav enam vett ära tõmmata ja nii unustatigi kanal, ta kaldad kasvasid paju- ja lepapõõsastikku, põhi ummistus allavarisenud mullast ja kividest, ja kui kevadel ja sügisel temas immitses vettki, siis suviti oli kraav kuiv ja ainult kaevandusepoolsesse ossa nõrgus tükati põhja loigukesi, mis roiskusid ja kasvatasid kõntsa ning pori.

Palu haaras vastaskaldal kasvavaist pajuväätidest kinni ja tõmbas enda kaldale. Oli ebamugav tunne, vetikad ja teised pehmed ning libedad veekasvud põimusid ümber sõrmede, kleepusid riietele.

„Neetud kraav," pomises Palu. „Kinni tuleks ajada, mõni murrab teises veel kaela..."

Kraav...? Jah, kraav! Palu unustas vetikate riietelt noppimise, unustas ebamugavalt lirtsuvad saapad, unustas kinniajamisplaanid. Otse üle heinamaade, piki musserimäe looklikku välispiiri ruttas Palu, tõusis madalamal kohal mäkke ja et siin juba valvetulede kuma heitis jalge ette nõrka valgust, astus pikal ja tõtlikul sammul otse „Pruunkivi" kaevanduse asula vilkuvate tulede rivi poole.

Veel enne, kui lõuna eel ilmusid seintele teadaanded, teadis kogu kaevandus, et õhtul on söögisaalis üldkoosolek. Töökohtades, majade vahel, poes polnudki enam muud juttu.

Teati sedagi, et Kellik oli olnud kokkukutsumise vastu. Oli ütelnud, et milleks kutsuda enne, kui juhtkonnal endal pole küsimus täiesti selge, kui pole teada ega otsustatud, millist teed edasi minna. Kuid direktor Pirn oli rõõmsa õhinaga ühinenud Palu poolt temale jäetud kirjas tehtud ettepanekuga koosoleku kokkukutsumiseks. „Mul on enne veidi käimist, kuid olen aegsasti koosolekuks tagasi," kirjutas Palu.

Seda agaram oli nüüd Kellik. Kontrollides maa all tammi ehitamist ja nõrgemate käikude kindlustamist, ei jätnud ta juhust kasutamata, et veeretada jutulõnga kaevandusele ja eelseisvale koosolekule. Innukalt kaitses ta maapealsesse karjääri tööleasumist.

„See võimaldab tööd igaühele, ja kui tükitöönormid õieti arvestada ja sisse seada, nii et arvesse tuleb nii mulla, musseri kui ka sordikivi kantmeetri väljavõtmine, peaks teenistus kujunema võib-olla paremakski maa-alusest. Sealjuures paitab päike kogu aeg turja, ja säärane kuurort tuleb aastaid maa all koltunud ning kopitanud meestele kindlasti kasuks."

Ka meister Kalam ei hoidnud oma ettepanekut saladuskatte all, ja nii juhtuski, et juba päeval jagunes rahvas kahte leeri, kes kohati tuliselt ning innukalt kaitsesid oma arvamisi ja seisukohti.

„Ja-ah," vangutas Vana-Anton pead. „Ei ole üks rosin ega teine viinamari, kuid emb-kumb tuleb alla neelata..."

Kui teatatud aeg kätte jõudis, oli söögisaal mehi ja naisi tihedasti täis. See oli avar, suurte akendega, kuid võrdlemisi madal ruum, mille põrand valatud tsemendist ja milles olid pikad lauad ja pingid. Et pinkidest ei jätkunud, istuti laudadelgi ja iga vaba siiluke põrandast oli kiilutud täis seisjate tanksaapaid ja kummikulabasid.

Keegi ei pannud tähelegi suitsetamist keelavaid plakateid. Kogu ruum sumises veidi tõusvas ja langevas rütmis ning piipudest, paberossidest ja omakeeratud plotskitest tõusvad suitsupahvakud hajusid peade kohal ühtlaseks sinakas-halliks pilveks.

Vanemad mehed istusid esiridades, popsisid mõtlikult ja üsna tasa poetasid ühe või teise lause, millel enamasti polnudki sidet sündmusega ja murega, mis koormas kõigi südant. Nooremad hoidusid keskele, kuna üsna taha, eriti ruumi soppidesse kogunes alles poisikeseohtu noormehi ning riietest väljakasvanud tüdrukuid, kes loopisid üksteisele ainult neile arusaadavaid vaimukusi ja tundsid lõbu vastastikusest müksimisest ning nügimisest.

Algus venis ja rahvas muutus rahutuks.

„Kaklevad omavahel," torkas keegi juhtkonna aadressil, sest kogu kaevanduse juhtiv ametkond puudus veel.

„Eks paneb ka pea pulki täis," arvas teine kaevur. „Oleks et nire, või allikas... aga lausa jõgi..." Ja ta vangutas murelikult pead.

Kui lõpuks saabus kontorirahvas, vaibus kogu saalitäis vaiksemaks, kui see oli tavaliselt koosolekute alates, nagu üksmeelselt alla kriipsutades päeva erakordsust.

Pirn avas ja ujus oma sõiduvees. Rahulikult, väärikalt sõnu kaaludes, mõõdukate žestidega öeldut rõhutades jutustas ta, miks rahvas on kokku kutsutud. Olukord maa all oli endiselt raske, vesi oli tõusnud nii kõrgele, et ainult üksi-

kutes käikudes jätkus veel töö, kui seda oli mõtet nimetada tööks.

„Meie kaevandus seisab otsustavate päevade ees," lõpetas direktor. „Ei vähem ega rohkem kui — kas kaevandus sulgeda, või leida mõni tee edasitöötamiseks, nii on küsimus meie kõigi ette seatud. Nõukogude riigis on rahvas peremees, temale kuulub mitte ainult kaasarääkiv, vaid ka otsustav sõna. Sellepärast oleme tänagi siin, et üheskoos arutada, kaaluda ja teha oma ettepanek lõplikuks seisukoha võtmiseks."

Pirn laskis pilkudel libiseda üle rahvahulga ja tas tekkis rahutus. Vastutusetunne, teadmine, et temalt ootavad mitte ainult partei ja valitsus küsimusele õige lahenduse leidmist, vaid et töölisedki vaatavad ootusrikkalt praegu temale, hoidis teda ärevil. Ta tundis enamikku neist. Palju sõbralikke silmi, siin-seal ükskõikseid, aga küllap polnud olemata mõned vaenulikudki, kas või varjatult.

Pirni rahutus kasvas veel seetõttu, et ikka oli saabumata Palu. Sellepärast oli ta viivitanud koosoleku algusega, see suurendas ta abitust ja kartlikkust siin, sadade ootusrikaste ja uurivate silmade ees. Ta oleks meeleldi koosoleku alguse veelgi edasi lükanud, ent oli juba niigi liialt venitanud...

Tööpresiidiumi valimisel nimetati esimesena Palut.

„Palu!" korrati saalist. „Noh, kus ta siis on?"

„Peaks jõudma iga silmapilk," ütles Pirn ja upitas aknast välja vaatama, nagu lootes oodatavat juba nähagi.

Nimetati ka Papi ja Vahuri nime, aga peale nõutut vaikimist vastasid hääled — ei ole siin.

„Kaksikud ikka kaksikud," naeris keegi, tarvitades meeste kohta üldiselt tarvituselolevat hüüdnime. „On üks ära, ei näita ka teine nägu..."

Pirn sattus istuma Kivi ja Toome vahele. Kivi oli tagasihoidlik ja viisakas nagu ikka kainena. Oli sidunud kitsa peenetriibulise lipsu lõua alla ja istus, käsi pandud teisele, ning vaatas rahulikult saali, milles tundis iga inimest. Toom uuris uut ajalehenumbrit ja ainult vilksamisi laskis pilgul libiseda üle leheveere nagu uudishimutsedes, et kes need siin kõik, kadudes aga samas kiiresti jälle lehe taha.

Direktor jätkas juhatamist.

„Sõna soovis kaevanduse peainsener Kellik. Ette valmistuda meister Kalamil."

Kellik arendas eilseid mõtteid. Algul ärevusest laiguline, kodunes ta peagi ning rääkis ladusalt plaani täitmise vajadusest ja selle ainsast, kuigi osalisest katmise võimalusest — pealmaa lahtistesse karjääridesse tööle-asumisest.

Et üsna pika jutu sisu oli peaaegu kõigile tuttav, püsis saal rahulikuna, nagu mõtlikuna.

Meister Kalam takerdus sõnadesse, uppus lausetesse, kuid tedagi mõisteti poolelt sõnalt.

„Ega ma ei ütle, teadagi, et insener Kelliku ettepanek oleks halb. See on hea, isegi väga hea ettepanek, teadagi, kuid ta ei näe kaugele. Mina olen lihtne inimene, olen ise olnud töörahvas, seepärast on mul inimesed nagu südamel. Aga mis hakkate peale talvel, kui kaevandused on lund täis tuisanud? Kui aga asume kohe uue kaevanduse rajamisele, hoopis eemale praegusest, siis uuristame end suve jooksul maa alla ja võime pakasele pikka nina näidata. Sellepärast arvan, teadagi, et tuleks kohe asuda uue stolli rajamisele."

Selleski ei olnud midagi uut. Et päeva jooksul oli vastamisi end tühjaks räägitud, et oli küllalt vaieldud ja arutatud, ei leidunud äkki sõnavõtjaid. Lõpuks tõusis Kivi.

„Kas peainsener oleks nii lahke ja ütleks, kui palju tema arvates kulub aega lahtiste strekkide töökorda seadmiseks?"

Pead kallutades ja vasakut silma sulgedes arvutas Kellik. „Noh — planeerimine, kavastamine, juurdeveotee ehitamine, pealmise mullakihi kõrvaldamine — ütleme kuud paar."

Kahin nagu hommikune tuuleiil läbis saali.

„Aga kaevandus?" pöördus Kivi Toome poole.

Leht markšeideri käes langes. Kuigi ta oli kogu aeg tegelnud lehega ja selle tagant suitsupahvakute ruumi saatmisega, vastas ta hetkegi kaalutlemata nagu mees, kes kogu aeg on arutlust jälginud, kaasa elanud, arvestanud ja arve ning ettepanekuid kontrollinud:

„Kui arvata kaasa kõik ettevalmistustööd — maa-ala planeerimine, käikude suuna määramine, peastolli ja tööstrekkide sissemurdmine, veeäravoolu kanali kaevamine, veoteede rajamine jne. —, siis paar kuud."

Keegi vana tööline kargas istmelt.

„Kuidas paar kuud? Katsud siit või hammustad sealt, ikka paar kuud. Kui teie nii kaua plaanitsete ja paberil sirgeldate, mis teeme siis meie, kaevurid ja teised töölised? Meil pole aega oodata, vaat mis."

„Paar ütlevad, paarteist venitavad välja," pistis keegi tagantpoolt, ja turtsatused siin ja seal näitasid, et märkus tabas. Algul ükskõikne, äraootav, kõhklev hulk muutus vaenulikumaks. Kui sõnavõtuks tõstis käe Jakob, pikkade vurrudega kõhn vanamees, kes kunagi kellegagi ega millegagi rahul ei olnud, vaatas Pirn temast mööda.

„Kurrat, kas siin antakse tööinimesele sõna või mitte?" tõusis Jakob. „Sedasi, ma tahtsin ütelda, et mina kogu seda kremplit ei usu. Lasid jõe kaevandusse joosta, kes niisugust lugu enne on kuulnud? Kui mina veel noor olin, siis ei käidud küll nii kaua koolis, kuid insenerid ja meistrid vedasid käigud jõgedest ja järvedest ilusasti mööda. Noh, tuli

jõgi, uputas, ja kui nüüd tööinimesed küsivad, et mis tuleb või mis saab, siis lastakse kuud ja aastad lendu. Mulle see lugu ei meeldi ja ma ei usu kogu kremplit, mitte ei usu."

Mida ta ei usu, seda vaevalt keegi tõsiselt taipas, kuid siiski plaksutati käsi, kõlas ühinevaid hüüdeid ja kiidusõnu.

„Palun asjalikumalt, palun jääda ettenähtud päevakorrapunkti juurde," koputas Pirn nükkidega lauale.

Väike hobusemees laadimisplatvormilt rääkis karjääride kasuks. On töö, on leib, ütles ta. Kindlustaja Luulik aga pani oma tasakaaluka ja rahuliku sõna uue kaevanduse rajamise vaekausile. Teda toetas hääli mitmelt poolt.

„Aga vesi?" pistis Kivi. „Kas seltsimees Kalam või keegi teine võib anda garantii selle vastu, et uus kaevandus ühel ilusal päeval ei muutu jälle siseookeaniks?"

„Ha-ha-haa!" naeris väike habemik hobusemees heledal häälel. „Ma ütlesin kohe — lähme karjääridele, mehed."

„Karjääridele neh," toetas maamees Riivik. „Eks talvel leia teist tööd..."

Kõik rääkisid äkki läbisegi. Ei kuuldud Pirni nükikoputusi, ei pandud tähele ta rusikaga põrutamist. Kelliku nägu oli laiguline. Kalami vasak silm välkus kiiresti üle käratseva inimjärve. Toom oli langetanud lehe, vaevumärgatavalt tõstnud ühe suunurga ja ta pilkav ilme näis ütlevat: seal ta on, see teie mass, rahvas, hulk! Käratseb ainult, mida paremat võiks temalt loota?

„Rahvas kobab — nii ei tehta otsust," sosistas Kivi Pirni poole kummardudes. „Püüavad astuda, aga jalad kõigil õhus. On aeg anda kindel suund."

„Palu pidi jõudma..."

Pirni sõnu katkestas liikumine ukse juures.

„Partorg tuli!" hõigati.

„Palu, ütle ise, kuidas on õigem!“

„Laske enne läbi...“ tegi Palu naeratades endale ukse alla summavajunud rahvas teed. Talle järgnes nagu laeva kiilvees Papp, kelle lokkis pea mastina tõusis üle teiste, kuna tema järele omakorda rühkisid Vahuri turris juuksed. Trüginud läbi ukse-eelsest tihnikust, seisid nad kogu oma eriskummalisuses presiidiumilaua ja saalisistujate vahel. Nii meeste ilmumine kui ka nende välimus summutasid käratsemise ja kõik sirutasid kaelu, et tulijaid paremini näha.

Palu ja temaga koos saali tulnud Papp ja Vahur polnud pühapäevaselt ega koosolekukohaselt riietatud. Mitte ainult et vanad hõlstid, vaid nad olid ka porised, märjad ja räpased.

„Käisite Konnajões kalu püüdmas?“ hüüti.

„Läksite kaklema või, kaksikud?“ torkas teine Palu kaaslasi.

„Sõna on seltsimees Palul,“ hüüdis Pirn üle häältekõma ja ohkas kergendatult. Palu tõusis kõnepulti.

„Nii, mehed. Õigus oli sellel, kes pilkas, et kas Konnajões. Käisime Konnajõel, aga mitte kalal ega vähil, vaid...“ Vaikis hetke, kurrud tõmbusid silmanurkadesse nagu alati siis, kui ta valmistus ütlema ootamatut, huvitavat. „Jah, seltsimehed, mitte hoolimatusest koosoleku vastu ei tule me sellistes kostüümides siia, ei. Tuleme pikalt teelt, sellepärast ka hilinesime... Meie käisime „Pruunkivi“ kaevanduse veele äravooluteed vaatamas.“

Pingid kolisesid, kui tagapool tõusti, et paremini näha ja kuulda. Ning siis oli ruumis vaikne, hiirvaikne, mida ei seganud ükski hääl, nagu oleksid nii töötajad ruumis kui ka kaevandus väljas viimses lootuses hingamist kinni hoidnud.

Varsti peale seda, kui Palu eelmisel ööl lahkus Papi kambrist, pani toaperemees kaardid kokku.

„Mul on revanš saada," sirutas Ilvekütt käe kaartide järele.

Papp lükkas võidetud raha Ilveküti ette.

„Siin su raha, ma ei mänginud võitmiseks. Nüüd tahan magada."

Ilvekütt ei puutunud raha, ja läiksirmiga kõrget mütsi kuklasse lükates lahkus, koos temaga kõik teised. Jäid ainult korteri elanikud Papp ja Vahur ning Vana-Anton, kes elas kõrvaltoas. Vahur ja Papp kui brigadiirid elasid ainult kahekesi ühes toas, neil käis passija ja ruum oli seetõttu puhas ning mõningal määral mugavgi.

„Sa oled elus tuli," vangutas Anton pead. „Pole sõda sind taltsutanud ega aastad vaigistanud."

„Lahingus oleks see tormakus mõnigi kord ta tahi kustutanud," naeratas Vahur.

„Aga siis olid ikka sina jaol ja valasid mu hoo oma rahulikkuse jääga üle..."

Vana-Anton kobis oma tuppa ja vaevalt heitnud vanasse, nagu luuvalust kägisevasse koikusse, hakkas tugevalt ja ühtlaselt norskama, nii et see oli kuulda baraki teise otsagi.

Seadsid end magama Papp ja Vahurgi, kui kärsitu rusikaga põrutati uksele ja lukust lahtikeeratud uksest lipsas sisse Palu.

Vahur, kes oli juba istunud voodil ja kiskunud jalast säärikuid, jäi suuril silmil vaatama Palule, üks saabas jalas, teine rippumas käes. Kohale, kus seisis Palu, tekkis porine laik, mis end põrandalaudades kiiresti laiemale imes.

„Ööselgi käid maa all suplemas?“ küsis Papp ja ei suutnud tagasi hoida naeru.

„Suplemas küll, aga mitte maa all... Kas te kumbki teate, kuhu õieti jookseb välja vana kanal?“

Vahur raputas pead ja asus teise saapa kallale.

„Küllap Konnajõkke...“ vastas Papp.

„Anton vist teab kindlasti?“

Läks kloppis vanamehe üles ja tiris ta Papi tuppa. Pidi kulutama enne hulga sõnu, kuni Vana-Anton taipas, mis temalt nõutakse.

„Vaat kus tulekahi,“ torises ta. „Ja mina mõtlesin, et puskarit või midagi säärast...“

„Küll leiame lonksu kurgugi kastmiseks, kuid enne jutusta.“

Vana-Anton teadis niipalju, et juba kaevanduse rajamisel kaevati kraav, mis kiiradi-kääradi joostes ja madalamaid paiku otsides suubus Konnajõkke.

„Suurt abi temast pole õieti kunagi olnud, ja kui töö algas uues kaevanduses, polnud temast enam ei sooja ega külma. Nii ta jäigi, ummistus ja kasvas kinni...“

Anton sai oma lonksu. Palu jooksis kärsitult piki tuba ning aeg-ajalt peatudes ja kätega lausetele kaalu andes arendas mõtteid, mis pühkisid une Vahuri silmist ja sundisid Antoni unustama topkaklaasigi...

Vaevalt naeratas koit uuele päevale, kui poissmeeste barakist lahkus kolm meest, kirved õlal. Vastasmaja aknast piilunud naine teadis kinnitada, et üks olnud vist pikk Papp, kuid kes olid teised kaks, seda ei osanud ta kuidagi mõistatada, kuigi sellest jätkus temale ja ta sõbrannadele jutuainet ja peamurdmist kogu päevaks.

„Kogu tänase päeva marssisime ringi,“ rääkis Palu haudvaiksesse saali. „Raiusime endile läbi võsa teed, solksasime

kraavides, vajusime põlvili luha soisesse pinda. Kas teate, mis oli mõte, mis sähvas nagu välk mu otsivasse ajju eile öösel, kui olin end vinnanud kraavi kaldale. Arutasin nii: miks mitte kaevata suur magistraalkraav, mis tõmbaks vee kaevandusest. Ma ei olnud endale kindel, polnud kunagi jälginud kanali käiku, ta sügavust, pikkust ja sellepärast võtsingi ette matka, et tundma õppida kraavi, mis varemgi on teeninud „Pruunkivi" kaevandust. Selge, et see praegu enam ei kõlba, on liiga madal. Teda tuleb puhastada, süvendada, õgvendada. Küllap on nii, et tuleb läbi murda kivikihtidest ja paerähast, et jõuda jõeni ja tõmmata kaevandusest välja võrdlemisi madalal voolav salajõgi. See ei ole kindlasti mitte maanteekraavi kaevamine, kuid peaks olema teostatav, kui paneme kindlalt käed külge, kui rakendame küllalt palju inimesi ..."

Saal lõi kahisema.

„Vaat mis välja nuputas!"

„See on alles mõte!"

„Kraave on ennegi kaevatud, ei tea, mis seegi ära ei ole..."

Tõusis kindlustaja Ants Luulik.

„Palu mõte on tore. Mina teeksin veel nii, et pooled mehed saadaks kraavile, pooled paneks karjääridesse. Lööme siis kaks kärbest ühe vopsuga: päästame kaevanduse ning anname kivi kah."

Palu vaatas huviga inimestele: kuidas nad elustusid! Kas kiidavad heaks? See ei oleks kerge. Nüüd, kus ta hästi tundis maastikku, teadis ta ka, kui suured olid kõrgustikud enne Konnajõge, aimas umbkaudu, millise ulatusega on töö, mida soovitab ette võtta. Kuid siiski — jõgi tühjaks tõmmata, kogu kaevandus päästa!

Kõnepulti astus insener Kellik. Punaste laikude kiiresti tõustes ja kadudes, sõnu teravalt hääldades kõneles ta:

„Palu mõte on huvitav ja ahvatlev. Kuid ta võib seda olla ainult võhikule. Kaevanduse ja Konnajõe vahel on kõrgendikud, mille läbimurdmine oleks hiiglatöö. Ja kõiges arvestuses on tähele panemata jäetud, et Konnajõgi voolab kõrgemal kui meie kaevandusse tunginud salajõgi. Lähme püüdma lindu, kuid langeme ise lõksu: võime ka Konnajõe endile kaevandusse tõmmata."

„Vanast kaevandusest ometi jooksis vesi Konnajõkke," hüüdis Anton, ahastus hääles.

Kellik naeratas iroonilisel, ainult ühe suunurgaga.

„Vana kaevandus oli kõrgemal ja kraav ise polnud kuigi sügav. Et meie jõge välja tõmmata, tuleks kaevata nii sügav kraav, et te ei oska seda endale praegu üldse ette kujutada. Ei-ei, mehed, kas arvate siis, et minule kui spetsialistile ei tulnud pähe selline võimalus? Palu idee on ju julge ja meelitav, kuid praktiliselt täiesti teostamatu, selles on asi. Aga kombinatsioon, mille esitas Luulik, tõi mulle mõttesse uue variandi, mis ühendab minu ja seltsimees Kalami ettepaneku. Jagame kaevanduse rahva pooleks — ühed hakkavad maapealsetest karjääridest kivi murdma, teised asuvad uue kaevanduse rajamisele. Nii ei kaoks „Pruunkivi" kaevandus põlevkivi-tootvate kaevanduste ridadest ja meie ei unustaks tulevikku, ei unustaks. Toodanguplaan tuleb muidugi muuta, tuleks arvestada meist mitteolenevalt tekkinud olukorraga, kuid teist väljapääsuteed ei ole, küll ei ole."

Kalam ruttas kinnitama, et ta on Kelliku kombineeritud ettepanekuga päri ja arvab, et koosolekul tuleks vastav otsus teha.

Palu julgetest sõnadest kaasakistud rahvas vaikis tusaselt. Neid ei ahvatlenud lahtised karjäärid, kus tööd jätkus ainult pooleks aastaks, ja neid kohutas uue kaevanduse ra-

jamine, mis võis kesta aastaid. Kuid argumendid Palu ettepaneku vastu olid tugevad ja neile andis kaalu see, et nad tulid spetsialisti, kogemustega mehe suust.

Palu süüdistas end, et ei olnud osanud ette näha seda lünka võimsas, väljapääsu-tõotavas võimaluses. Näis, et vaikides nõustutakse Kelliku-Kalami ühise ettepanekuga kui ainsa ülejäänud mõistliku ja reaalsega. Ja nagu tõusvale tusatujule abiventiili otsides paiskas ta Toomele:

„Meie teine spetsialist ei ole oma seisukohta veel tutvustanudki?"

Markšeider Toom oli juba ammu langetanud lehe ja jälgis ilmse huvi ja tähelepanelikkusega kõike, mis toimub saalis. Kui tõusid tööliste rasked kämblad, kui nad kogu oma veendumuse ja jõuga paiskusid ühele või teisele vaekausile, kõlas igast hääletoonist, paistis igast ilmevahetusest, kostis igast heakskiitvast või iroonilisest naerukatkest aus tahe otsida ja leida lahendusvõimalus „Pruunkivi" kaevanduse ummikule. Piip suunurgas, tüse keha rinnutsi lauaserval, jälgis Toom Palu sõnu ja ta paksud tihedad kulmud tõusid üllatunult, nähes saali tormilist reageerimist. Nagu ainsa käeliigutusega oleks pühitud meeste ja naiste nägudelt rahutu tõsidus ja puuriva mure jäljed. Ei jäänud märkamatuks Kelliku sõnadele järgnenud vaikus, kiiresti suurenev süngistus. Paaril korral kerkis siis Toome käsi, nagu tahtes tõusta sõnapalumiseks, kuid peatus kas piibu või lõua juures.

Palu pöördumine tema poole tuli Toomele ootamatusena.

„Palju teil nüüd minu arvamisest..." ümises ta, kuid niivõrd tasa, et seda kuuldi ainult presiidiumilauas.

„Kas kinnitate Kelliku kaalutlusi?" laskis Palu mehe sõnadel õhku hajuda, kuigi ta neid kuulis.

Toom tõusis aeglaselt.

„Noh, kui just küsitakse, siis võin ju teha... mõne märkuse. Partorg Palu mõte on originaalne, on leidlik ja julge. Ta läks ainult valeteed. Insener Kellikul on muidugi õigus: Konnajõgi asub kõrgemal kui kaevandusse voolav vesi. See ei lükka aga ümber Palu ettepaneku põhimõtet. Ta sumpas oma meestega asjatult Konnajõe pool vees ja soos. Konnajõe asemel oleks pidanud orienteeruma Kruuda jõele."

„Sinna on ju oma kümme kilomeetrit," hõikas Kalam.

„Konnajõele on seitse — mis loeb sellise töö juures kolm kilomeetrit!"

„Idas asuvad veelgi kõrgemad voored kui Konnajõe suunas, ja pinnas on läbini kivirähast," katkestas Kellik.

„On. Küllap tuleks kohati seitsme, kaheksa, võib-olla kuni kümne meetri sügavune magistraal kaevata. See on töö, mitte mäng. Kas teie sellega toime tulete, pole minu asi, kuid maapinna profiil on kallak Kruuda poole ja tehniliselt võttes on täiesti võimalik kaevanduse liigvesi Kruuda kaudu merre juhtida. See on minu kui tehnilise jõu ja asjatundja arvamine, seda ei tule võtta nii, nagu katsuksin mina ütelda, et tehke nii või tehke naa. See on kõik."

Toom vajus toolile ja kadus lehe taha. Ta nägu oli tusane, ta polnud endaga rahul. Ei olnud tema stiil astuda asjade käigu vahele. Palu oli ta jälle rääkima pannud. Ja kas ainult Palu? Kas kolmandal korral ei oleks käsi peatamatult tõusnud, et parandada tehtud valearvestused? Kogu see saalitäis rahvast, töölisi ja põllumehi, mehi ja naisi, noori ja vanu, mõtles ühes suunas — kuidas panna käima kaevandus, mida ähvardas surmaoht. Kellelgi neist polnud omakasu-mõtet, ühelgi polnud mängus varandust, keegi ei teadnud arvestada kuulsuse ja auga. Kas ei hõõgunud saalist hoopis midagi uut, nägematut, mida ei olnud võimalik tabada kellegi juures neist üksikult? Kas ei olnud see täiesti

uus nähtus, mille olemasolu Toom alati põhimõtteliselt eitas — rahva hing, kõigi nende kümnete ja kümnete inimeste kollektiivse tahte, soovide, unistuste, lootuste kaunis ja terviklik mosaiik?

Toom ei võinud aimatagi, milline mõju on ta sõnadel. Rahvas tõusis, plaksutas, tagus üksteisele õlale.

„See on kohutav töö..." algas Kellik, kuid ta sõnad kadusid üldisesse hüüete ja häälte kõminasse.

„Meie maal on ühendatud meresid!"

„Kraavi teeme sellise, et laevad võivad sõita."

Direktor Pirn välgutas prilliklaase ja andis rahvale aega südame väljapuistamiseks. Koputas siis asjalikult lauale:

„Rahu, seltsimehed. Luulik palub sõna..."

„Tahtsin ainult niipalju," rääkis vana kindlustaja kohalt, „et kui jääks ikka selle juurde, mis ennist ütlesin: pooled mehed kraavi, teised maa alla... Saaks kivi ja..."

Pirn tõstis mõlemad käed, nagu tõrjudes Luuliku sõnu.

„Oot-oot," katkestas ta töölise. „Peab veidi aru pidama, ka see ei ole tühine küsimus. Olete jõudnud otsusele, loen seda teie nägudelt. See on kena, ka mina olen jõudnud otsusele. Vist keegi meist enam ei kahtle vee äravoolukraavi kaevamise vajalikkuses ja võimalikkuses. Kuid enne kui tõstate käed otsuse vastuvõtmiseks, palun hoolikalt kaaluda, kuidas asuda töö juurde. Seltsimees Luulik rääkis osa kaevurite maa alla saatmisest. Ta tegi seda kahtlemata heade mõtetega, meie kaevanduse nime ja kuulsuse hoidmise kavatsusega. Kuid ma küsin, kas on õige killustada jõude, mida nagunii ei ole palju? Kuigi ma kunagi ei ole olnud nii suure magistraalkraavi kaevamisel, tean ometi üht: töö on raske, töö on aega- ja pingutusinõudev."

Ta peatus hetkeks, nagu rõhutades viimaste sõnade kaalu. Palu oli tulnud kõnepuldilt ja istus laua otsas ning rõõm-

sal pilgul vaatles Pirni, kelle silmad välkusid prilliklaaside taga julgelt ja kindlalt. Direktor tunneb jälle kindlat maad kontsade all, mõtles ta, ja katsugu nüüd keegi või miski ta sammu väärata. Üle astub, kuid läheb — otse ja kindlalt.

„Sellepärast arvangi, et ainus õige tee on — saata kõik inimesed kraavile," jätkas Pirn. „Vähe sellest, töökäsi tuleb juurde organiseerida. Ümbruskonna küladest, alevist... Meie siht on ju selge: lõpetada võimalikult lühema aja jooksul kanalitööd, et siis jälle kõigi kümne küünega maa alla põlevkivi kallale asuda. Mis sina arvad, Palu?"

„Olen sinuga päri," noogutas Palu.

„Õieti räägib!" hüüti.

„Mehe-jutt."

„Kõik kraavi!"

„No vaat," naeratas Pirn laialt ja koduselt. „Kui hakkame koos ja ühisel jõul, mis ta's ikka ära ei ole. Võtab aega kolm, neli kuud, võib-olla pool aastat, kes teab, äkki rohkemgi, aga valmis teeme."

„Mis aasta, vaat teeme paari kuuga!"

„Ega me sinna peesitama lähe..."

Väike naine, rätik seotud ümber juuste, ninanõps veidi nipsakalt ülesvahtiv, trügis ette.

„Meie, sara-naised, praegu arvasime nii: tuleme kah kraavi. Kivi sorteerimiseks pole, kuid peod on meil harjunud labidaid hoidma. Kui mitte alati kohe mehe eest, siis kahekesi ühe eest oleme alati väljas. Te ei usu või?" ägestus ta, kui mehed, rõõmsad naiste-brigadiiri hoogusattumisest, naerma puhkesid.

„Usume, miks me Liiset ja tema polku ei usu."

„Naer meil puhtast rõõmust..."

Kui ka oligi teisitimõtlejaid, kui võib-olla leidus kõhklejaid ja raskustepelgajaid, vaikisid need arglikult üldise vai-

mustuse ees. Ning enamikul polnud ka õiget ettekujutust töö tõelisest ulatusest, eesseisvatest määratutest raskustest. Ei aimanud seda täpselt Palugi, kuid kuigi ta oli rõõmust ärevil, jäi ta tõsiseks, nagu nukrakski.

Ta teadis, et ees seisavad rasked, pingutusi, vastupidavust ja vääramatut usku nõudvad kuud.

7

Kevad ruttas ja hall kuluvaip tikiti täis kirevaid lillenööpe. Toomingad seisid nagu suured, helevalged vahutopsud, aasadel sirutasid oma uhkeid kaelu kullerkupud ja pilutasid lauge pääsusilmad.

Otse üle heinamaa, põõsaid kõrvale kallutades, mättalt mättale hüpates tuli Palu. Toom jättis teodoliidi ja ümises:

„Kontroll tuleb, eks pidagem suitsutundi..."

Jäi tulijat ootama, jalad veidi harkis, turi jonnakalt vimmas.

„Jõudu tööle!" hõikas Palu juba eemalt. Ja juurde jõudes: „Ei olegi veel otsad koos?"

„Nagu näed..."

„Mina veel pool-joostes, et äkki jään hiljaks..."

„On see etteheide? Ei ole sa meie töötulemustega rahul?"

Toom ei jäänud ootama Palu vastust, laotas künkale paksu vaiba, laskus sellele, toetas kukla ristatud kätele ja süvenes kiiresti kujusid vahetavate pilvede vaatlemisse. Ühel pool temast õitses toomingas, teisel pool pakatas pruune pungi noor, edevatüveline kask.

„Mis salata — tööd venivad kauemaks, kui oli plaanis...“

Mihkel Papp, kes oli Toome paremaks käeks ettevalmistustööde brigaadis, segas end vahele:

„Tähendab — arvestused olid valed. Süüdistad asjata Toome, mees murrab kui karu.“

„Hm...!“

„Tihti ei anna suitsugi süütamiseks mahti... Kunas ei edene põõsaste raiumine, kunas ei jookse lindimehed küllalt ruttu... Poisid ikka vahel lõõbivad, et kui sina meid vaatamas ei käiks, võtaks Toom võhma välja. Aga niipea kui sind näeb, kohe salooga.“

Toom nagu ei kuulnudki Papi sõnu, vaid justkui enda mõttekäiku jälgides viis jutu mujale:

„Olete imelikud inimesed,“ ütles ta. „Sina, suurkommunist ning partorg, ja sina, tulevane parteilane. Noh, ma mõistan, et Palu — talle nagu amet ja kohustus... Kui inimene on endale võtnud ülesande, siis, kui ta pole kaabakas ja suli, püüab ta jõudumööda seda täita. Aga sina, Mihhail, sul pole kirkatki, mida omaks nimetada. Milleks sa rabeled?“

Mihkel Papp, keda Toom juba mõnda aega pool-pilkamisi, pool-meelitavalt Mihhailiks hüüdis, naeratas. Ta mõtted liikusid juba hoopis kaugel kraavist, kaevandusest ja poliitikast. Oli kevad ja ta oli noor...

„Küsisin sinult, Mihhail, milleks sa nii hirmsasti rabeled? Kaevanduse osanikuks sa ei saa... Miljonäriks ka mitte. Milleks, ah?“

Mihkel surus selja veel tugevamini vastu kase veidi krobelist tüve ja jälgis pehmete ning pikkade okste häilumist nõrgas tuules.

„Aga kuidas teisiti? Kuidas oleks parem?“

„See pole vastus,“ torises Toom.

„Ja siiski vastus," mõtiskles Palu. „Kui igaüks kord jõuab nii kaugele, et sinu küsimus teda hämmastab, no siis teeme suuri asju."

„Teie ei mõtle muust kui suurtest asjadest, uuest elust, hiilgavast tulevikust. Aga see pole normaalne. Mind ei huvita, mis saab minuga peale surma. Mulle on ükskõik, kas mind praetakse paradiisi õndsusepannidel või küpsetatakse põrgu kateldes. Mind huvitab vähe, mis on kahekümne, ka kümne aasta pärast. Võib-olla olen siis surnud. Tahan elada, ja juba täna, homme. Aga teie! Oodake, kannatage, andke aega kirgast seada. Ah," lõi ta käega, „ära hakka mulle jutlust pidama, tean, mis ütelda tahad. Et oli sõda, olid purustused, et nii äkki ei jõua... Tean, ja sellele ei saa vastu vaielda."

„Aga vaidled siiski?"

„Sellele mitte. Aga teie ütlete: ehitame, ja ehitame nii, et elu paraneks kõigile, et igaühel läheks paremini. Selge, et kui igaühel, siis läheb pikkamisi. Kuid mis on minul tegemist ütleme Vana-Antoniga, või Kiviga, või ka sinuga, sa Partei-Palu? Kui teie ei jõua järele, jääge maha, kuid andke mulle vabad käed ronida ees, kui jaksan. Ja ma jaksaksin, võite mürki võtta."

„See on anarhism..."

„Mulle on see liberalism, demokratism. Oma särk on ihule kõige lähem, öeldakse. Aga teie ei lase mind nii elada."

„Ei saa. Meie ei taha, et inimene oleks teisele hundiks. Nõukogude riik pole saamatute ja laiskade hooldusasutis, kuid kiskjaid ta taltsutab."

Toom tõusis istuli.

„Mina olen see... kiskja?"

„Ma ei mõtelnud otse sind, vaid nii... üldiselt..."

Toome rahulik pilk puhkas Palul.

„Kuidas ma tahaksin olla selline... kas või kiskja.“

„Teiesugune paksuke nüüd mõni kiskja,“ naeratas Papp lepitavalt.

„Paksukesed olla heasüdamlikud, tõsi. Võib-olla tõepoolest ei olekski minust ronijat, kui annaksite mulle selle individualistliku liberalismi. Mänite mind, uinutate oma töövaimustusega, rühmamisega, mingi noorusliku optimismi ja julgusega... Aga mina ei lase, ajan okkad vastu!“

„Selle eest, et ei jääks mingit kaksipidi mõtlemist, hoolitsed enne kõike ise.“

„Kõige naljakam on,“ naeris Papp, „et seltsimees Toome sõnad ja teod ei klapi kokku. Nagu vähk ja haug...“

„Vaat kus avastas,“ heitis Toom pahaselt. „Oh-hoo, kes seal... Vinna end parem üles, sest kirjutatud on, et valvake ja hoidke lampide tahid põlemas, et teid ei tabataks tukkumas!“

Üle mätaste hüpeldes, kord põõsa taha kadudes, siis jälle nähtavale vilksatades ruttas lähemale heledas kleidis naine. Papp oli markšeideri sõnadest tõmmuks muutunud, tegi, nagu ei kuulekski, ja vaatas hoopis teisele poole.

Tulija hüüdis oma tere juba kaugelt.

Exlibl. univ. T

„Kas nii tehakse tööd ja päästetakse kaevandust! Ah teie, vedamikud, küll! Mõtlesin, et jooksen appi sihti rajama, mõõdulinti vedama ja võsa rookima, kuid kangelased põõnavad põõsa all.“

„Pole, kes õhutaks,“ vastas Palu. „Eks vaata ise, kuidas mees kase all närbub.“

Eliise Rõmmer oli kaevuri tütar. Ta isa jäi variseva lae alla, kui tütar oli kümne-aastane. Viieteistkümneselt läks Liise sõelumissarasse. Et ta oli nääpsuke nii pikkuselt kui ka kondilt, pandi ta sorteeritud kivisse lipsanud paetükkide

väljaloopijaks. Aasta pärast võttis ta kühvli, ja sellest ajast oli ta enda eest väljas.

Nii nagu ta oli teistest kaevanduse naistest õrnem kondilt, oli ta õrnem hingeltki. Ülemeelikust vallatusest vajus ta samas nukrusesse, mis paaril korral oli lõppenud meeleheitega. Kuigi ta kaheksa aastat oli töötanud koos põliste töölisnaistega, keda elu oli teinud karmiks, kelle jutud tihti olid jämedad ning kahemõttelised, hoidus ta keel vulgaarsustest, kuigi ta naljatlemistele kaasa lõi. Teda hüüti mõnikord preiliks, mõnitati aristokraadikski, kuid noore tüdruku südamlik seltsimehelikkus ja siirus sundisid temast lugu pidama.

Ei imestatudki siis, kui hakati rääkima Papist koos Liisega. Mõni vangutas küll pead, et mis sellest head on loota, kui tuli ja säde kokku satuvad, kuid üldiselt leiti noorte sõprus loomulik olevat ja seda hinnati väärikamana ja nagu endastmõistetavalt püsivamana, kui seda tavaliselt tehti noorte omavaheliste suhete puhul, mis olid tihti niisama kerged kustuma kui tekkima.

Nüüd lähendas ühine töö noori veelgi, ja Palu tundis sellest rõõmu kui sõber ja ka kui organisaator, sest ta oskas küllalt hinnata naiste kaasatulemise tähtsust nii abi näol tööde juures kui ka meeleolu tekitajana ja hoidjana kodus.

Palu oleks tahtnud, et juba järgmisel päeval pärast koosolekut oleks võinud töödega alustada täie jõuga, kogu kaevanduse rahvaga. Kuid see polnud muidugi teostatav. Moodustati ainult kaks brigaadi, kes hakkasid Toome ja Kelliku juhtimisel kraavi sihti kindlaks määrama, vajalikeks mõõtmisteks, loodimisteks ja arvestusteks radasid puhastama ja maasse vaiu kinnitama.

Ministeeriumist saabus juba kolmandal päeval erikomisjon, kes tutvus olukorraga kaevanduses, käis läbi kavatse-

tava magistraali asukoha, tegi umbkaudseid kalkulatsioone ja andis koosoleku otsusele täieliku tunnustuse ning heakskiidu. Direktor Pirn sai volitused võtta tarvitusele kõik abinõud vee äravoolukanali võimalikult kiireks ehitamiseks, lubati teha vastavad ülekanded eelarvesummades, sooviti kätt surudes raskele tööle edu ja sõideti tagasi pealinna.

Kuni komisjoni tulekuni hoidis meeli põnevil küsimus: mida ütlevad asjatundjad? Kas arvestasime õieti? Komisjoni otsusest tekkinud vaimustus põles lühikese leegiga, ja elu vajus igapäevastesse roobastesse, tuues kaasa nii tavalisi ning päevast päeva jätkuvaid muresid ja murekesi. Sedamööda, kuidas brigaadide tööst teateid saadi, kuidas kuuldi tuhandeist ja tuhandeist kantmeetreist mullast, kivist ja paerähast, mis tuleb välja võtta, hakkas üldisesse meeleollu immitsema kõhkluse, pessimismi idukesi.

Steiger Kalam rääkis avameelselt: „Seda Emajõge ei näe meie silmad... Ehk kui riik ise, aga meie oma jõududega — ärge nähke und."

Kiiresti ja liialdatult suurelt levisid tööliste keskel brigaadide arvutustulemused, eriti kantmeetrite, vajaliku lõhkeaine, puumaterjali, kompressori õhutorude ja muu alal.

„Täna oli naiste seas jutt, et olete magistraali kaevamise mõttele käega löönud," teatas Rõmmer poolsosinal, kui oli Palu veidi kõrvale tõmmanud. „Ei julgevat sellega veel rahva ette tulla, sellepärast sinagi... aina kraavis, rahvast eemal..."

„Lõid kõhklema sinagi?"

„Mul oli muudki põhjust siia lipsata," punastas tüdruk ja tedretähed ta ninal tulid nähtavale. „Aga mõtlesin, et on parem, kui tead."

Palu tahtis algul otsekohe kaevandusse minna, kuid otsustas oodata kahe brigaadi kohtumist õhtul, millega lõplikult

kindlaks määrati kraavi kulg, mis annaks võimaluse juba hulgaliselt inimeste töölerakendamiseks. Tujutult jälgis ta Toome tööd aparaatide juures, ei märganud Papi ja Rõmmeri lustlikke naljatusi mõõdulindi vedamisel ja postide kinnitamisel.

Kelliku brigaadis oli abiliseks Vahur. See tasakaalukas, veidi aeglane poiss tegi oma tööd vaikides, kirvega sopsimise asemel tõmbas sihivaatamist takistavad põõsad maast juuripidi üles ja igale targutusele töö raskusest ja kahtlusele selle õnnestumisest vastas kindlalt ning rahulikult:

„Ä'ä parem jama."

Õhtu eel sulasid brigaadid üheks lõbusaks sumisevaks pereks: keedeti teevett, heideti nalja, üritati laulugi.

Jäi veel teha ainult pikem mäenõlvaku võsast puhastamine. Et seda aga takistas öö saabumine, otsustati jääda lähedalasuvasse küüni, mille põhjas oli veel vanu heinu, niikauaks puhkama, kuni hommikul valgeneb. Töö esimese etapi lõpetamise lähedus ergutas kõiki, meeleolu oli tavalisest reipam ja tihti tülitati küünalde valgel arvestavate Toome ja Kelliku tööd pärimiste ning usutlustega.

„Minge, küll saate liigagi vara teada," tõrjus siis Toom.

„Mis sa kriiskad," kurjustas Kellik. „Jätkub sulle, võibolla jätkub pojalegi."

Papp läks Liiset saatma, lubas varavalgeks tagasi olla. Kuid enne kui päikesekiired ulatusid üle metsa, äratas hingeldav mees Palu.

„Tõuse... ruttu!..."

Küsimata mõistis Palu, et oli juhtunud midagi halba. Nad astusid küünist kastest niiskesse ning jahedasse õhku ja Papp sosistas:

„Täna öösel lasti õhku M 15-ndas ehitatud tamm."

„Mina ei tea midagi," raputas öövaht oma vurrudega pead. „Olin just istunud söögisaali eeskotta, et piipu puhastada, kui käis ilmatuma kõmakas, ja mõtlesin, et, tont mind söögu, kas uuesti sõjakära..."

„Tukkusid jälle?" käratas direktor ja vaatas vihaselt suurele mehele alt üles.

„Kuidas nii, magasid jälle. Vabandage väga, tont mind söögu, aga millal olen enne maganud, et jälle..."

Keerati lahti öövahi tunnikell. Esimesel kahel õhtutunnil olid täkked tihti löödud, siis tuli pikk tühi vahe, kuna kella ühest oli täkkeid iga poole tunni järel.

„Sedap minagi, et kell on rikkis," torises vana. „Kuulatan teist mõnigi kord nagu imeelukat. Siinsamas tiksib ruttu nagu linnapreili, aga siis tikk-takk, tikk-takk — laisalt ja pikka nagu vanaisa puuratastega ajanäitaja."

Pirn lõi käega, et võib minna.

„Vabandage väga," kõigutas öövaht vurrusid. „Ma ei lähe niisama. Näen küll, et kahtlustate mind, aga tont mind võtku, kui oleksin milleski süüdi. Minul, olge lahke, seisab lepingus, et pean valvama, et midagi ei varastataks, ära ei tassitaks. Aga kas täna öösel viidi kõverat nõelagi..."

„Käi juba kus kurat!" vihastas Pirn. „Sinu pärast oleks võinud kogu maja peale söögisaali eeskoja ja selles asuva pingi ära tassida. No mine juba, mine!"

Rajoonivolinik tuli maa alt ja raputas pead. Ei mingit jälge.

Pirn lõkendas vihast. Koosolek oli vabastanud ta teadmatuse, kõhklemise, kahevaheloleku piinapingilt ja komisjoni otsus oli pannud ta kui kiirrongi veduri kindlalt roobastel kihutama. Nüüd, kus kaevanduse töö oli pikemaks

ajaks kindlaks määratud, tõmbus Palu magistraali ettevalmistamise töö jälgimisele ja pühendas suurt tähelepanu partei ridade kindlustamisele ning täiendamisele. Pirn teadis seda ja sellele mõteldes vihastas veelgi rohkem, sest juhtunu eest oli vastutav ainuüksi tema. Ta katsus veel enne Palu saabumist tuua salapärasesse loosse nõrkagi valgusekuma.

Jõudis kohale meister Kalam, kellele Pirn kontoriteenija oli järele saatnud. Mehe kummikud läikisid ja vasak lirtsus astumisel.

„Käisid juba all?“ torises Pirn.

„Jooksin sealtkaudu läbi. Tuleb otsast pihta hakata, teadagi...“

„Mis teadagi!“ ägestus Pirn uuesti. „Teadagi ja teadagi. Aga sellele ei mõtle, et tarvis on valvet korraldada, öövahti raputada, rahvakaitse mehi ööseks välja panna. Aga ise oled vahetuse meister.“

„Sellele oleksid pidanud mõtlema enne kõike sina ise.“

Pirni vihahoog pehmenes süütundes.

„No-jah, aga mis sa arvad? Kes see võiks olla?“

Just sel silmapilgul jõudsid kohale Palu ja Papp, kiirest käigust tulised ja hingeldavad. Kalam vaatas oma harali silmadega mõlemale korraga ja pikkamisi ning selgesti rõhutades ütles:

„Arvan, et ei keegi teine kui minöör Toomas Tambek. Teda oli nähtud kaevanduses...“

„Kuidas nii?“ imestas Pirn. „Tambek puudus eile töölt.“

„Sellepärast see silma torkas. Tööl ei olnud, ametlikult vähemalt mitte, aga maa all oli tema kuju viiksatanud. Mehed rääkisid.“

Tambeki distsipliinitunde kohta oli kaebusi varemgi. Et minöör elas külas, saadeti talle mees järele.

Oli neid, kes püüdsid juhtunut seletada ulakusega, oli neid, kes oletasid õnnetusjuhust. Palu ei tõrjunud tagasi ei ühte ega teist, kuid teadis, et mängus oli sihiteadlik käsi. Mõningate meeleolude ja kuulujuttude kangekaelne levimine, milles tihti võis märgata tahtlikkuse järjekindlust, oli teda mitmel korral tusaseks teinud, kuid ta oli end rahustanud usuga, et tegemist on tavaliste sosistamiste ja urgitsemistega, mis, proovinud kõiki võimalikke inimestele ligipääsemise kanalikesi, lõpuks hääletult vaibuvad liivasse.

Plahvatus maa all näitas, et ta oli eksinud. Vaiksest sosistajate ringist oli nähtavasti välja koorunud inimesi, kes läksid üle aktiivsele tegevusele. Nad heitsid lauale oma viimse kaardi — vägivalla. Oli alanud otsustav ja lõplik võitlus.

Alles mõni tund hiljem taipas Palu, millise teene oli tundmatu öise plahvatusega tahtmatult teinud.

Ammu enne töö algust tulid töölised kontori juurde, ärritatud öistest sündmustest. Kontorisse astus punasenäoline, tugevaturjaline tallimees Kaal, kes vanasti oli pidanud pisikest poodi ja ajanud mitmesugust äri.

„Siis ikka õige, et kuri käsi?“ küsis ta Palult. „Ja kohe tinamiidiga?“

„Dünamiidiga,“ kinnitas Palu.

„Küll on kooruklased!“ sõimas Kaal oma lemmiksõnaga. „Teate vist isegi, et ma sest nõukogude värgist suuremat ei hooli. Sehvti ei lase teha, aga mul istub ärivaim veres. Aga kui annaksite mulle pihku kooruklase, kes all lõhkeainega mängis, pistaksin ta peadpidi kraavi nagu kassipoja.“

Niisama ähvardav oli teistegi hoiak. Minöörist hästi ei usutud sellist tegu, aga kui saadik tuli tagasi ja teatas, et Tambekut pole eile hommikust saadik kodumail nähtud, muutus meeleolu tema suhtes vaenulikumaks.

Kui rahvas kella seitsmeks kogunes, et päevaks töökäsud saada, viitas direktor lühikeses sõnavõtus, mille ta pidas ülalt laadimisplatvormi sillalt, tammi lõhkumisele kui senise kaevanduse likvideerimisele.

„Kes seda tegi, ma veel ei tea, kuid ei ole kahtlust, et nad tabatakse."

„Võlla siis, ei muud!" hõigati.

„Kadalippu teha ja soolvette pistetud malakatega selg kuumaks kütta!"

„Meid ei tohi see roopaist välja lüüa," jätkas direktor. „Meil on nüüd ainult üks valik: kõik kraavile! Näitame, et oleme liiga tugevad selleks, et õiste eluviisidega kurjategijad meid väärata suudaksid!"

Naised sagisid käratsedes Rõmmeri ümber; Kivi, kes viimastel päevadel oli kogu aja kaine ja viibis palju oma vahetuse tööliste keskel, oli kohal peaaegu kõigi oma meestega. Puudujaid oli märgata Kalami grupis, mis nüüd läks üle uuele meistrile — Mihkel Papile.

Papi määramine meistriks oli uudiseks ja mehed tunglesid noormehe ümber, et ta kätt suruda. Tema gruppi oli määratud kaevurite põhimine, vana kaader. Kalam jäi väiksema grupiga kaevandusse, taastama tammi ja juhtima käikujäävа streki tööd. Maa-alusteks jäid vanemad ning nõrgemad mehed.

„Näe, minagi määratud invaliidide roodu," naljatas Vana-Anton. „Hea ikka, et millekski kõlban, pole veel päris aia taha visatud."

Laohoidja Arseni Antonov seisis tööriistade-kuuri uksel, turi vimmas, kortsudest sügavalt lõhestatud nägu morn, ümmarguste klaasidega prillid katmas suurt osa näost. Must kummeeritud riidest mantel kõhnadel õlgadel ja sügavalt otsmikule tõmmatud nokats-müts andsid talle sünge, öö-

kulliliku välimuse. Ta köhis kuivalt ja ragisevalt, nii et vesi nirises piki põski alla.

Palu imestas, et meestele pistetakse pihku tuliuute vartega labidad.

„Kust need?“ imestas ta.

„Egas meiegi tukkunud,“ mõnules Pirn. „Puutöökojas kopsiti päevad ja ööd. Kes vähegi puutööd oskas, läks puusepale appi. Iga plekitükk, mis mullatõstmist kannatab, sai varre taha.“

Poleks jätkunud tööriistu, kui mehaanikatöökoda ei oleks paiganud, keevitanud, uuesti neetinud kõik vanad labidad ja kirkad, mis olid murdunutena või kulunutena kõrvale heidetud. Meister Uustuba virises ja hädaldas nagu ikka, kuid labidas labida järel kolksatas kõlvuliste hunnikusse.

Kõige suurem puudus oli kirvestest, sest neid oli kaevandusel vähe.

Kivi oli määratud kirvemeeste brigaadi meistriks.

„Mõni võib-olla,“ arutas Kivi poolvaljult, küllalt valjult, et teda kuuldaks, „tõmbab põõsa rammujaksul maast välja, kuid igamees ei tule sellega toime. Kodus on vist igaühel kirves...?“

„Mätas nürib,“ arvati.

„Mätta all on kivi, ei märkagi, kui kirvenukk on läinud.“

„Sulle annan oma,“ ütles Kivi viimatikõnelnule. „Kes patisaksa mängimise peale välja ei tule, toogu kodunt kirves. Aga need, kellel sõjariist juba käes, — käies, marss!“

Papp kogus kiiresti oma mehed. Neil oli kõige pikem tee jalge all — kraavi jõepoolsesse ossa, kus kaevamisega alustati. Et suurem osa mehi ei olnud ette valmistatud pikale teekonnale ja sinna mõneks ööks kohalejäämiselegi, rutati tagasi koju, kes leivakompsu, kes jalgratta, kes suuremate riiete järele.

Kõige hoolsamalt asusid tööle naised. Neile oli töökoht määratud lähedal musserimäel, mis tuli laiali kühveldada, et avada tee kraavile.

Inimesed hakkasid pikas reas liikuma töökohtadele. See oli kärarikkam, rõõmsam, hoogsam minek igahommikusest. Töö oli uus, töötada tuli hulgana koos ja vastastikust lõõpimist, naljatamist ning nokkimist jätkus kõikjale.

Palu ja Pirn seisid ülal laadimissillal ja vaatasid kirevalt looklevat inimpaela, mis liikus piki veoraudteed, tõusis üles mäkke ning kadus eemal puude ja põõsaste vahele.

Suur töö algas.

9

Lõuna paiku tuli häbelik minöör.

„Mulle olla virgats järele saadetud... Noh, piinlik küll, et puudusin, aga tööd maa all niikuinii suuremat polnud ja Hugo lubas vähese, mis lasta juhtub, ise ära teha."

„Vaat kus süütuke!" ironiseeris rajoonivolinik. „Olite eile maa all?"

„Mina või?" jahmus Tambek. „Vaat kus uudis!"

Minööri nurgeline, kolmnurgana ülespoole laiemaks tõusev nägu oli üllatunud ja kohkunud ühtlasi.

„Arvate, et usume teie pimesikumängu," ägestus volinik. „Kõmmutate pool kaevandust õhku, rikute kogu kahe nädala töö ja mängite tallekest ka veel."

„Oot-oot," katkestas Tambek volinikku. „Mis lasti õhku? Milleks lasti õhku?"

Kui minöör taipas, milles teda süüdlaseks peeti, hakkas ta sõbralikult naerma. „Vaata aga, ei teadnudki, et mul on

diversandi ja saboteerija nägu. Eit kodus ütleb ikka, et sul on pastla nägu... Ha-ha-haa!"

Oma harjunud aeglasel viisil, sõnu veidi venitades jutustas ta siis, et oli käinud kalal. Minööri nõrkus kalade vastu ei olnud saladus ja tihti ei suudetud küllalt imestada tema püsivust, erksust ja väsimatust jõekallastel hulkumisel, õngeridva hoidmisel, unna seadmisel või spinningu heitmisel. Olid koos teise parandamatu kalamehe, sovhoosi raamatupidajaga eelmisel hommikul välja sõitnud ning Kruuda jõe kärestikulises ja sopilises suudmes forelle küttinud.

„Mis jutt see on?" kahtles volinik. „Teil on talukoht ja praegu on põllul kõige kiirem viljategemise aeg."

„Mul vahva eit, tugeva kondi ning kindla käega. Ma'p teda hakka segamagi, tuleb parem välja."

Sovhoosi raamatupidaja, kellele helistati, kinnitas Tambeku juttu.

„Inimesed näevad viirastusi," torises minöör, „ja teie kohe uskuma..."

Palul oli hea meel. Kuigi Tambek mõnigi kord vihastas oma venivusega, aega-küll tooni ja hoiakuga, oli ta ometi tubli minöör. Et vabaneda talutöö raskusest, oli ta õppinud mitut lisaametit, käinud aianduskoolis, tsementtööde loengutel, olnud maamõõtja juures abiliseks, teinud läbi kivilõhkumis- ja hiljem minöörikursused. Viimane amet näis talle kõige enam meeldivat. Et see oli töö, kus rahulik kaalutlemine ja kindel asjalikkus olid voorusteks, ei juhtunud „Pruunkivis" ohtlikel lõhketöödel kunagi õnnetusi.

Et öist maa-alust kõmmutajat nii pea ei olnud lootust leida, suundus Palu peale lõunat Papi brigaadi poole.

Naised sädistasid nagu varblased oma mäe kallal. Et kraav kaevanduse kohal paisus laiaks ja sügavaks, tuli kunagi siia kokkuveetud musser kühveldada õige kaugele.

„See on, kui ei ole plaani," naeris Suur-Maali, kaevanduse tugevaim naine. „Oleks olnud plaan, poleks sodi siia kokku veetud ja oleksime võinud teha kasulikumat tööd."

Naised töötasid päevatöö alusel. Ka kirvemeeste brigaadis ei saanud rakendada tükitööd, sest võsa tihedus ja jämedus oli väga mitmesugune. Papi kaevajate-brigaadis oli aga juba enamikule meestest tööosa välja mõõdetud ja vilkalt tõusid ja langesid labidad, heites läikivat tihedat mulda kaldale. Paljud olid võtnud särgidki seljast ja nende lihaselised turjad läikisid päikesekiirtes.

„Hüüame end luikede rooduks," ütles üks kaevuritest selga sirutades. „Oleme maa-alused mehed ja ei näe päikest õieti ei suvel ega talvel. Noorematel ikka on veidi päikese pruuni õhka nahal, meie, vanemad, aga kõik nagu piimas leotatud."

„Maa-alune jõgi oli teretulnud külaline," lisas naaber. „Muidu oleksime sinna koltunudki. Nüüd hoopis teine laul, justkui supelrannas. Jõgigi lähedal — kui kütad keha liiga kuumaks, kartsumdi vette."

Töö ei olnud kerge, sest madal luhaheinamaa oli märg ja juba esimeste labidatäite järel imbus auku vett. Kui sügavamale jõuti, tõusis vesi ja meeste jalad olid peagi läbimärjad.

„Homme saadame kogu kaevanduse kummikute-tagavara siia," lohutas mehi Palu, ise sellest kõige vähem troosti leides. Kõik paremad kummijalanõud olid meestele ammu välja jagatud ja ülejäänud olid rebenenud, auklikud ja neist oleks siin vähe abi olnud.

Papp ja Toom mõõtsid kraavitükke ja näitasid meestele kätte töökohad. Toom oli särgiväel, käised üles kääritud, karvane rind paljas.

„Võtate alati suu täis inimeste eest hoolitsemisest," urises ta, „aga kihutate pataljoni inimesi metsa, kuid kus nad ela-

vad, mida söövad — sellele ei mõtle. Või arvate, et inimesed jooksevad kümne kilomeetri kaugusele lõunasupile?"

„Küll hiljem korraldame, peaasi, et saame töö käima," arvas Papp.

„Töötükid anname välja, mehed täidavad kindlasti päevanormigi — Suuralliku brigaad alustab varsti teise normi kaevamist —, kuid sellest on vähe. Jääte veel kimpu, teie tuisupead... Aga mis see minu asi, ma ainult niisama..."

Ja nagu häbenedes, et tunneb muret ja hoolt töö, inimeste, n e n d e ettevõtte üle, haaras ta mõõdupuu.

Pahandused tulid, nurinad tekkisid sedamööda, kuidas alguse piduliku meeleolu varjutas töö raskus, monotoonsus, kuidas kadus esimene vaimustushoog, andes ruumi üsna hallile igapäevasusele.

Vähe sellest, et vesi leotas jalad märjaks, nii et sokid ja jalatsid ei kuivanud järgmiseks hommikukski. Sitkes savikas mullas murdusid labidavarred, kuid tagavarasid polnud. Raiuti metsast varsi, kuid toores puu oli raske ja murdus veidigi tugevamal tõstmisel.

Tuli saata mees kaevandusse varte järele.

Kuigi kraavimeestele olid antud kõige paremad labidad, oli isegi uute hulgas lihtsaid plekitükke, mis esimesele puujuurele või kivikesele sattumisel kaardu vajusid.

„Saksa okupatsiooni aja pärandus," urisesid mehed.

Labidad saadeti kaevandusse karastamisele.

Sitkes soomudas ei pidanud kummikud vastu. Muda imes kontsad alt, rebenesid lahti lapid. Veel hommikulgi olid kummikud märjad, nii et ei saanud panna uusi paikasid. Ainult vähestel oli kummiliimi, ja kui oligi, siis ei raatsitud igakord viimast kulutada kaevandusele kuuluvate jalanõude parandamiseks.

Saadeti küsima kaevandusest. Et polnud sealgi, sõitis laohoidja linna.

Esimesel päeval hammustati kodunt kaasavõetud leivaviilakaid ja rüübati talust ostetud piima peale. Teisel keedeti kuuma teevett, keegi hankis külast paja ja kartuleid ning keedeti neidki.

„Nii me kaua töötada ei jaksa," kurtsid mehed. „Peame minema õhtul kaevandusse sööma."

Jala minna ja jala tulla tähendas kulutada pool tööpäevast käimisele.

Vanadel heintel magamine ilma voodiriieteta oli ebamugav. Ööd olid parajasti jahedad, sest oli viimaste ööküLmade aeg, ja mehed lõdisesid ning olid hommikuti tusased ja roidunud.

Mindi kaevandusse magamisriiete järele.

Pikkamööda jäi kaevajate arv väiksemaks. Igaühel oli asjaajamist, korraldamist, järeletoomist, millegi muretsemist.

„Kellele ma ütlen ära?" kurtis Papp. „Kellega riidlen? Neil enamasti on tõepoolest tarvis ära käia."

Sedamööda kuidas tööjärjega jõuti kaevandusest kaugemale, tekkisid samad raskused ka kirvemeeste brigaadis. Kirvestest oli ikka terav puudus ja olemasolevadki nürinesid kivise maapinna tõttu kiiresti. Tihti kõlksatas kirves kivisse, nii et nurk lendas ära või tekkis terasse suuri hambaid, millede tasandamiseks ei jätkunud käia abist, vaid tuli rutata töökotta sepa juurde.

Paljud väikesed, tihti üsna tillukesed takistused keerdusid üksteisesse, muutusid kohati töödtakistavaks ja hakkasid halvavalt mõjuma töötajate meeleolule.

„Hoiatasin juba ette," urises peainsener Kellik. „Oleks pidanud lahtiste silmadega vaatama, millise töö kallale asu-

takse. See, mis seni on tehtud, on liivatera kogu tööst. Aga raskused tõusevad juba üle pea."

Ta jätkas väljavõetava mulla kubatuuri arvestamist ja kraavi läbilõikeprofiili joonestamist. Arvud kasvasid ja matsid peainseneri endasse.

Pirn sõitis kunas pearaamatupidajaga, kunas laohoidjaga, kunas mõne teise ametnikuga kohaliku maakonnalinna ja pealinna, peavalitsuse ja ministeeriumi vahet, et hankida labidaid, kummikuid, terast, käiu, kirveid ja kümneid ning kümneid muid materjale.

Suur osa kohapealse töö juhtimisest langes Palu õlgadele.

10

Kõige enne ilmnes kriis Papi brigaadis.

Noore meistri energia oli tohutu. Ta kees üle vaimustusest, kuid pööras sealjuures vähe tähelepanu praktiliste küsimuste lahendamisele.

„Kraav on kena asi," öeldi talle. „Kaevanduse töölepanemine veelgi toredam. Aga meil on kõhud tühjad."

„Oodake, küll seegi korraldatakse..."

„Mustlane ütles hobusele ka, et oota kevadet..."

Ühel päeval teatas osa mehi, et nad lahkuvad töölt. Oli kõhklejaid, oli neid, kes ärritatuid rahustasid ja ootamisele manitsesid, kuid üldine meeleolu kaldus halva poole, ja Papp saatis hädahüüu kaevandusse.

Palu istus rattale ja kihutas töökohale.

Osa mehi istus lõkketule ümber ja küpsetas tuhas kartuleid. Üksikud, nähes lähenevat parteiorganisaatorit, hüppasid üles ja ruttasid kraavi, ent küllalt paljud jäid paigale.

„Raske, mis?“ võttis Palu meeste keskel istet. „Kõht tühi?“

Lihtsad küsimused kohmetasid mehi. Nad olid oodanud kurjustamist, võib-olla ähvardamistki.

„Ega's midagi, ootame. Mul värske ajaleht kaasas, vahest loeme ette? Muidu igav kah.“

Hakkas lugema. Luges minuti, teise, kolmanda.

„Mis, kurat, narrimine see on?“ purskas äkki veidi tedretähniline kaevur. „Ega me ole lugemistundi tulnud, on tähtsamaidki asju klaarida.“

„Sulle ei meeldi lugemine, Vaino? Kui ei meeldi, jätka tööd.“

„Põrgupõhja oma jätkamisega. Ootame, et selgitad, kuidas on söögiga, kuidas korraldatakse, et võiksime veidi inimesemoodi elada, aga tema — ajalehte lugema.“

Meeste kibelemine ja ärritatud näod jutustasid, et varsti oleks üks ja teine Vainole appi rutanud, kuid Palu tõusis ja näitas käega tee suunas.

„Söögiga? Minul ei ole midagi ütelda, võib-olla küsite Olgalt...“

Piki viletsat, rooplikku teed lähenes hobune, keda juhtis valges rätikus naine. Nähti sedagi, et taamal käis teine naine, valge põll lehvimas tuules. Lõpetasid kaevamise needki, kes seni olid töötanud kraavis, ja kogunesid kustuma kippuva lõkke ümber.

Juba eemalt viipas hobuse kõrval kõndija ja hõikas heleda ning rõõmsa häälega:

„Supile, supile! Kausid valmis panna!“

Hobune vedas mustunud ning tahmunud välikööki. Olga tippis üle teeveere mätaste ja kivide, vibutas kulbiga nagu piitsaga ja teise käega hoidis ohje. Ta oli väike ümar naine, rõõmsa roosa, kuutaolise näoga, millest vaatas kaks sõõrikujulist helesinist silma.

„Noh, mis te nii, summas ja kobaras koos nagu lambakari! Tööd vist polegi, kraav ehk juba otsapidi jões? Võtke aga, võtke korralikult järjekord sisse... Ei-ei, ära sina, Vaino, tüki, las Suurallik tuleb oma meestega enne. Nägin küll, et sina vehklesid lõkke ääres, kui tema loopis mulda kraavist..."

„Vaat kus naaskel," naerdi.

„Naised tulevad häbistama, no nüüd on pill lõhki!"

Näinud külas vana, sõjaväe poolt mahajäetud välikööki, mis oli lömmis ja ukseta, rääkis Palu sellest mehaanik Uustoale, kes küll vastu torises, et sellest ei saa enam kohviveskitki, kuid kes siiski tagus sirgeks kõik mõlgid, pani ukse ette ja korrastas muudki vead.

Olga, kellele Palu oma kavatsusest jutustas, oli rõõmuga nõus. Kärsitult käis ta töökoja vahet, kiirustades Uustuba. Kui Palu tema energiat kiitis, läks naine punaseks nagu kaunis õun.

„Ega ma sellepärast," tõrjus ta. „Mitte kiituse õngitsemiseks. Aga kuidas siis nii, söögita? Mina olen kokaks seatud, tähendab, see on minu mure..."

Et inimesed tundsid huvi kaevanduse hea käekäigu vastu, et nad otsisid võimalusi kaasa aidata raskuste ületamiseks, et nad tuimalt ja ükskõikselt ei tulnud ega läinud, selle kohta andis sama nädal veel mitu ilusat näidet.

Kui Palu Kruuda jõe poolsest kraaviosast peale supisõda, nagu töölised auravate supikausside juures istudes vahejuhtumit nimetasid, kontorisse tagasi jõudis, ootas teda Vana-Anton.

„Minust pole maa all ei külma ega sooja," algas ta. „Võibolla sellepärast töö seal nii halvasti edenebki, et olen teistele risuks jalus. Tahaksin minna kraavitööle."

Palu mõõtis kiire pilguga vanameest, ja mitte tahtes

Antonit haavata tunnistusega, et kraavis oleks temast veel vähem abi, püüdis Antonit jäämisele veenda tema müüritöötundmise ja suurte kaevuri-kogemuste kiitmisega.

„Hõ-hõ-hõh!“ mügistas Anton oma veidi hambutut naeru. „Viisakas mees oled, kuigi mul pole viisakat kuube. Ega ma upitagi arvama, et minust oleks labidameest. Mõtlesin aga, et kui võtaks istumise tööd, käed liiguksid üsna virgasti... Kuulsin, et meestel olevat kummikutega maadlemist?“

Nii see oli.

„Praegu hoolitseb igaüks ise oma säärikute eest,“ jätkas Anton. „Aga kui teeksime nii, et mina aina istun tulepaistel ja lapin? Mul peaks neid olema paari viis tagavaraks, mis annan meestele, kelle jalanõud rebenevad, niikauaks kui nende omad vett pidama panen...“

„Meil pole kummiliimi.“

„Aga bensiini on? Minul on toorkummit, müün seda kaevandusele. Kas lööme käed kokku?“

Palu tegi seda rõõmuga, ja nurin märgade jalgade üle kadus juba järgmisel päeval.

Suurim üllatus tabas aga Palu, kui umbes nädal hiljem helistati ja kõneles Papp.

„Tee vanale Birkmannile tuli jalgade alla — kokad ootavad juba teist päeva kartuleid. Ja leivapätse, mis kaupmees siia saadab, tuleb iga päevaga ikka vähem ja vähem.“

„Oled meister ja oleks loomulik, et ise...“

„Ma ei jõua iga tühja asja pärast seitse-kaheksa kilomeetrit edasi-tagasi maha joosta. Mul on siingi tegemist.“

„Kust kohalt sa õieti räägid?“

„Tead küüni, mis asub väikese kasesalu veerel, kuhu viimati sisse seadsime öökorteri? Istun praegu selle uksepakul...“

Kostis läbisegi kõnelust, mille sõnadest aru ei saanud, ja siis rääkis teine hääl.

„Kuidas on kuulda, seltsimees Palu? Siin räägib Torm, elektrik."

Palule hakkas koitma.

„See on teie näputöö, ah?"

„Tegime Ants-poisiga ajaviiteks. Kaevanduses oli viimasel ajal tööd vähe, kõik läks tipp ja topp. Korjasime siis traadijupid kokku, neid vedeles siin ja seal ning eks sõja ajal ja pärast lahinguidki sai veidi kõrvale pistetud. Õhtuti mängisime ämblikku. Ants tahab sügisel telegrafistide kooli minna, tegin talle tsipa maastikupraktikat. Kui lubate minööriputkast ühe ja ülalt kontorist teise aparaadi maha võtta, seame sisse ka teistesse töökohtadesse kraavil harutelefoni. Mis suurettevõte see muidu, kui pole tipp-topp sidetki."

„Oled... aga ma sind sakutan, kui kätte saan! Selline suli — ehitab, aga poolt sõna ei lausu."

Telefonist oli määratu kasu, sest polnud enam tarvis raisata kalleid tööpäevi edasi-tagasi jooksmisele.

Töö hakkas esialgsest organiseerimatusest välja saama ja jõudsamini edenema. Sepp Uustuba kohendas korda vana lõõtsa ja seadis labida- ja kirvebrigaadi vahekohale üles välitöötoa. Direktor ja laohoidja tõid linnast kaasa mitu kimpu uusi kirveid ja mõned puudad terast, millest Uustuba erilist heameelt tundis. Ka mõnikümmend paari uusi kummisäärikuid saadi. Olga õhetav nägu askeldas hommikust õhtuni väliköögi, kogu tööde au ja uhkuse ümber, andes kuuma teed hommikul ja õhtul, suppi lõunal ja vahete-vahel putrugi. Ja kui Anton lappimistöökoda avades arvestas, et temal jääb lappimistöö vaheajal mahti kaevanduse saunale talveks vihtade meisterdamiseks, siis töötas ta nüüd kümme, mõnikord kaksteist tundi järjest.

Naistel jätkus särtsukust, hoogu, naerutuju, milles nende brigadiir Eliise sammus ikka esireas. Kivi, kelle äärmiselt pikka täielikku karskusaega imestati, korraldas ja organiseeris kogenud ning nupuka mehe leidlikkuse ja ettenägelikkusega. Ka Papi tulipäisus jahenes, ta muutus tasakaalukamaks, hoolikamaks, mõistes, et sõnad on tõeliselt suured alles siis, kui nad sünnivad tegude tules.

Töö võttis hoogu ja edenes, kuid kui Kellik arvestas kokku väljaloobitud mulla kantmeetrid ja võrdles neid kogu teha tuleva töö ulatusega, selgus, et senises tempos edasi liikudes ei jõuta kraaviga uueks aastakski kaevanduseni.

11

Kutsuti kokku partei-algorganisatsiooni koosolek. Võeti vastu Palu ettepanek korraldada pühapäevak, et täielikult kasutada kõiki suve pikki ja kauneid päevi. Peeti kõigi organisatsioonide koosolekud, suurem nõupidamine toimus Palu juures, millest võttis osa kaevanduse laiendatud aktiiv.

„Kõik peavad välja tulema," innustas Tiit Suurallik.

Mõnigi vanem mees vangutas kaheldes pead.

„Pühapäev on inimeste ainus vaba päev, kes seda raatsib raisata."

„Kuidas raisata? Ega see ole viinaklaasi taga konutamine."

„Seda'nd küll, aga..." venitas Peet Miidas, kaevur, kelle keha näis olevat kasvanud õlgadesse, mis kaardusid tahapoole, nii et abaluude kohal oli selg nagu laua järgi tasandatud. Ta rahulik, tugevasti voolitud nägu kõneles rohkem kui sõnad.

„Ega sul ole äkki hirm, et jääd teistest maha, teed endale häbi?“ hõikas Suur-Maali. „Võid kindel olla, et nii see juhtub! Igast püksikandjast pole nähtavasti meest, noh, siis peavad naised platsi astuma. Oleme kohal, ja kui sina, Peet, ka tuled, võid kindel olla, et mina kaevan rohkem kui sina.“

Maali juttu võeti algul naljana, kuid peagi selgus, et naine rääkis kindla veendumusega.

„Parem poe ahju taha pelgu, Peet,“ naeris Suurallik. „Suur-Maali vastu sa küll ei saa.“

„Sina vist saad?“ õrritas Maali.

Palu imes mõtlikult paberossi.

„Huvitav oleks küll, kumb jaksaks enam, Maali või Peet,“ arutas ta.

See oli Miidasele liig. Mees tõusis, puhkis veidi, õlad tõusid kõrgele ja kaelasooned tursusid nagu köied.

„Naistega ma ei hakka... Aga kui on meest, kes tahab proovida, siis olgu pühapäeval platsis.“

Järgmisel päeval kihas kogu kaevandus: Miidase väljakutse oli mõnelegi mehele südamesse hakanud. Oli selge: pühapäeval töötatakse ei vähemale ega rohkemale kui kaevanduse parima kaevuri nimele. Kinnitati labidaile uusi varsi, ihuti tera, varuti valmis kirved, kui peaks sattuma puujuurele. Agaramad sõlmisid kihlvedusidki, kusjuures üsna võrdselt pandi panused Suurallikule ja Miidasele.

Töö väljaandmine tekitas arutlusi. Kui kaaluti tavalist brigaadis töötamise süsteemi, ütles Miidas järsult, et tema pühapäeval ühegi teisega koos ei tööta.

„Tuleb mõõta ühesuurused tükid üksiktöötajaile, kuna ülejäänud võivad töötada kõik üheskoos,“ otsustas Pirn. „Kui ei saa põhja puhtaks, võib järgmisel päeval järele võtta. Kui ainult mõõtmisega toime tuled, Toom?“

„Tulen, küll tulen," noogutas Toom. „Kui mehed rinnad kokku panevad, olen mina viimane, kes kaasalöömise lõbust ära ütleb."

Suveöö hämaras valguses töötas ta koos paari mehega peaaegu hommikuni ja mõõtis valmis mitukümmend võrdset töökohta, millede juures oli arvesse võetud maapinna tõus ja kraavi laienemine.

Hommikul tõusis päike selgena ja kaunina. Vihmakehv kevad oli kuivatanud heinamaa ja töökoht oli juba nihkunud madalamast kohast kõrgemale, lähenedes kaunile kaasikule, mis taamal tõusis sinendavaks kuusikuks.

Töö algus oli määratud kella kaheksaks, kuid juba varem hakkas rahvast kogunema. Direktor Pirn jalutas päikesetõusust alates piki kraaviliini, vaatas iga viie minuti järel kella, äigas taskurätiga üle kaela ja pomises:

„Ei kedagi, mitte hingegi. Ei tule, mitte ükski ei tule."

Pomises sama veel siis, kui kraavile oli kogunenud kenake summ inimesi, kellele tihedasti lisa voolas.

Enamik tuli labidatega, kuid saabus küllalt neidki, kes kandsid pühapäevaselt rõõmsat rüüd ja kavatsesid veeta lõbusa puhkepäeva.

Tulid peaaegu kõik kaevurid. Palu ei osanud leida ainustki naissõelujat, kes oleks koju jäänud. Tulid, labidas õlal, meister Uustuba, elektrik Torm oma noore abilise Antsuga, oli kohal pearaamatupidaja Pallon, ümar ja paks nagu kera, millele lapsed tikud jalgadeks pistnud.

Miidas astus, pea kuklas, õlanukid taha koolutatud, uhiuus labidas õlal.

„Puhas teras," hõikas üks poistest, kes oli labidat piilunud. „Kus veimevakas sa seda nii kaua hoidsid?"

Miidas ei võtnud vaevaks vastata. Ta noogutas Palule, siis Suurallikule.

„Noh, tahad proovida?“

„Kõigepealt tuleb sul tegemist minuga,“ müksas meest Maali, kes oli pükstes, lühikeste käistega ja lahtise kaelusega õhuke pluus seljas. „Mina kutsusin su välja...“

Suur-Maali jõud ja osavus oli tuntud, kuid põnevus koondus muidugi Miidase ja Suuralliku ümber. Kuigi vähe oli neid, kes pidasid võimalikuks mõne teise võitjaks-tulekut, leidus küllalt mehi, kes asusid väljamõõdetud ühe-mehe-tükile.

Jooksnud vajalikud korraldamise jooksud, heitis ka Papp kuue seljast, sülitas pihku ja haaras labidavarre.

„Noh, kallis labidas, pole sind enam mitmel nädalal mehekombel peos hoidnud, ära siis täna mulle häbi tee.“

„Mikk! Kümnik kah! Miidasel ja Suurallikul tuleb palav päev.“

Toomel tuli mõõta uusi ühe-mehe-kohti. Ta tegi seda rõõmsalt endamisi lauluviisi ümisedes ja mõnuga ringi tatsates.

Mehed ja naised hargnesid piki kraavi laiali. Lendasid esimesed labidatäied.

Täpselt kell kaheksa vajutasid võistlejad labidad maakamarasse. Meeste seas oli kolm naist, peale Suur-Maali veel Väike-Maali ja brigadiir, nääpsuke Eliise.

Kaevanduse inimeste tuttavate nägude kõrval oli märgata võõraid. Nad seisid areldi kõrval, vahetasid mõned sõnad tuttavatega, tundsid end üleliigsetena. Uudishimulikke tuli pidevalt juurde, neid lähenes peaaegu igast ilmakaarest. Palu töötas usinasti koos teistega, endamisi juureldes, kuidas oleks kõige kergem suruda labidas pihku vaatajailegi.

Samal ajal sirutas Pirn selga ja ütles siis Palule:

„Kas sa ei kuule? Justkui pill oleks?“

Juba hõikas keegi:

„Vaadake, vaadake, kes sealt tulevad!“

Otse üle heinamaa, läbi kaasikusalu hargnes luhale looklev rida inimesi. Kõige ees käis pikk ning vimmas mees ja venitas üle rinna peaaegu niisama pikka lõõtsa. Labidad seisatasid, hetkeks peatusid võistlejategi käed.

Otse pillimehe selja taga astus tüüakas mehekogu, nägu naerul, tumehall kaabu kuklas. Nii kogu näoga võis naerda ainult Riivik, kaevanduse maamehest hobusemees, kes töö vähenemisel oli ajutiselt koju lubatud. Nüüd astus Riivik ette ja paljudest temale suunatud pilkudest segadusse sattudes, kaabut peos keerutades ja muljudes asus pidama kõnet.

„Vaat, lugu on nõnda, kaevanduse mehed ja naised, et meie, maamehed, oleme tükk aega vaadanud teie mässamist siin, meie heinamaal. Mõnigi mees on ütelnud: lähme peksame laiali, kuivatavad heinamaa ära, siis korja sealt ainult jõhvjussi. Kutsusime isegi agronoomi kohale. Aga kus see pistis naerma, et olge ikka, millal liigvee ärajuhtimine heinamaale on kahjuks tulnud, et lugu on hoopis vastupidi. Et kui külvad heinaseemne peale, viskad kuntsi kamaluga lisaks, siis hein nii, nagu endisel popsil rukis.

Nii et, kui mitte teie kallist aega viita ja nii ühe-kahe sõnaga teha, siis teete praegu ka meie tööd, tõsijutt. Ja et viimastel päevadel muud juttu enam põldki, kui et kaevandus läheb kogu perega, koos naiste ja lastega kraavi rookima, siis pidasime nõu kokku ja ütlesime, et on ikka rumal küll lasta teistel endale töö ära teha ja sel ajal seina ääres külgi soojendada, kui teistel küür kummardamisest kuumendab. Tõruvere mehed pole sellega päri, ei ole päri.

Kui nüüd lõpuks ikka tõepoolest lühidalt teha, siis on nii, et oleme siin, labidas on igal mehel õlal, ja kui lahkesti lubate, hakkame koos teiega pihta."

Palul oli rinnus kuum ja kurgus pitsitas. Vilksamisi silmanurgast piiludes nägi ta, et kaevurite karmid näod hõõgusid rõõmust ja et Vana-Anton äigas vargsi üle silmanurkade. Ta ütles lühikese ning hoogsa sõbraliku tere-sõna, ja külamehed segunesid kaevanduse rahvaga.

„Kellel polnud labidat kaasa võtta, võib tarvitada kaevanduse omi. Seltsimees Antonov jagab välja," lahendas Palu oma hiljutise mure ja hea meelega nägi, kuidas paljud endised ja vahepeal juurdetulnud pealtvaatajad kasutasid kiiresti võimalust, et kaduda piinlikult pealtvaataja-postilt ja muutuda teistega ühiseks pereks.

Toom pani Kelliku kraavipervedele vaiu taguma ja asus ise labida taha.

„Mis te selle kohta ütlete?" küsis Palu peaga inimestele viibates.

„Võidutsete? Ei salga — positsioonid on teie kätes. Kõik see siin, kogu rahvasumm, need mutid maa alt ja maa pealt — lausa ime. Ei oleks uskunud, ei oleks uskunud. Kuid ärge hõisake enne õhtut, see õletuli ei kesta kaua."

„Ei, eksite, see pole õletuli. Mulle tundub, et on olemas tõus, et inimesed muutuvad ikka rohkem ja rohkem peremeesteks, mitte ainult sõnades ja loosungites, vaid töös ja tegevuses, igapäevastes askeldustes, oma mõtteis ja harjumustes. Vaadake ainult, kuidas murravad tööd... Kas olete õieti kunagi tähele pannud Suur-Maalit?"

„Mõnikord küll. See oli siis, kui ta kurja suuga vandus, või teinekord, kui poisil, kes talle ei meeldinud, kuid ligi tükkis, hambad kurku virutas. Viina viskavat ka mehe eest ja..."

„Kas meist on aga keegi mõtelnud, miks ta on selline, nagu on? Kui see jõud ja energia oleks kohe alguses suunatud teisiti...“

„Teisiti?“ Toom toetus labidale.

„No-jah. Kui poleks maast-madalast surutud karmi kopika-orjusse, karmi võitlusse enda eest, mis tihti tähendas võitlust teiste, omataoliste vastu. Kui oleks saanud haridust...“

„Kas haridus oleks midagi muutnud?“ küsis Toom nagu endalt. Ja peale üsna pikka, mõtlikku pausi vastas ise: „Vaevalt — oleks tulnud ainult teravamate hammastega hunt... Ah et kui oleks juba algusest... päris noorelt kogu jõud ja energia suunatud teisiti...“

„Kellele... mõtlete?“

Toom nagu ärkas. Kohmitses taskust piibu, pistis süütamatult hambu.

„Kuidas... eks ikka temast — Suur-Maalist.“

„Tööle, tööle, vaat kus laisklejad,“ katkestas neid direktor, pildudes kiiresti ja kiiresti labidatäisi.

Möödusid esimesed tunnid. Oli juba silmaga näha, et võistlejad eraldusid, et jõudis ette kuue-seitsmeliikmeline grupp, ja Suur-Maali polnud nende hulgas sugugi viimaste reas. Ta töötas rahulikult, aeglaselt, kuid kindlate, rütmiliste liigutustega. Algul jäi ta paljudestki maha, kuid peagi selgus, et mehed olid end üle hinnanud, kurnasid end ruttu liigse rabistamise ning kiirustamisega, ja Maali nihkus neile järele.

Südapäeval kaldusid ennustused juba suures osas Maali kasuks.

Papp, kes võistlust oli algul võtnud rohkem naljana, pingutas end nüüd tugevasti. Enam ei võinud katkestada ja häbi oli jääda viimaste hulka. Ta töötas Suurallikuga kõr-

vuti ja mõõtis ärevalt sõbra kiiresti kasvavat mullavalli kaldal.

Tööhoost nakatusid isegi sellised vanad, võib-olla mitte kunagi kehalist tööd teinud mehed nagu velsker Salu, kes algul jalutas ringi, punase risti paun seljal, ja laohoidja Antonov, kes näis olevat unustanud rindamatva hingamise ja lõhestava köha.

Päike kõrvetas oma ringkäigu kõige kõrgemast punktist ja ümberkaudne heinamaa oli kaetud seljast heidetud riiete puhmaist. Palule, kes hommikul ei kärsinud ivakestki hamba alla võtta, meenus lõuna ja ta palus Tormil kaevandusse helistada ja Kokk-Olgalt pärida, millal supikatel kohale jõuab.

„Üldse ei jõua," teatas Torm peale lühikest kõnet.

„Kuidas siis? Kas nad katavad laua kaevanduses? Kuid siin on maainimesi, külarahvast, keda ei tohi unustada."

„Olgat ennast kaevanduses ei ole. Räägiti, et kogu söögiasjandus toimuvat külas."

Maamees Riivik nägi meeste nõutuid nägusid ja näis aimavat, millest jutt.

„Kui ei sega, kas tohiks ehk küsida, miks meeled nii mossis?"

Elektrik seletas.

„Ah et söögiaeg hakkab ligi jõudma? Näed sa, päike juba jah üle keskpäeva. Aga mina pean vabandust paluma, et algul kohe ei ütelnud. Meie naised arvasid nimelt nii, et kui kaevanduse rahvas ja nende mehed tööd rügavad, et lehmad paremat ja tugevamat toitu saaksid, siis oleks nagu nende kohus töötegijate keha kinnitada. Küllap vist meelitasid Kokk-Olgagi ja tema staabi enda nõusse ja vaaritavad nüüd koos. Nii et tuleks minna meile... Meie küla ju kaevandusse minnes pooleldi nagu jalus ees, ainult väike haa-

gike vasakule, üsna väike. Joome klaasi piima, teise õlut ja noored lasevad tuurikese tantsu."

Päeva selline lõpp lisas hoogu. Vanemad tegid piibutundi, istusid ja sirutasid konte, kuna nooremad, eriti kaevurid ja saranaised, töötasid üksteise innul ja õhutusel.

Piki üksiktöötajate rida seisis kogu aeg inimesterivi. Kõige hakkajamad olid muidugi noored poisid, kes olid veel liiga nõrga kaelaga, et tööst osa võtta, kuid kes esimestena kohal olid ja kes võistluse tules rohkem põlesid kui töötajad ise.

Töö lõpp oli ette nähtud kella kaheks. Kell üks viskas Suurallik viimase labidatäie, ja komisjon, kuhu kuulusid Palu, Toom ja Kalam, tunnistas töö laitmatuks.

Peaaegu korraga lõpetasid varsti Miidas ja Papp. Nende vastupidavus oli siiski suurem kui Suur-Maalil, kes lõpetas kohe nende järel.

Naised haarasid Maali ja kandsid teda ringi ümber töökoha. Naine naeratas, väsimuse all hiilgas rahulolu ning rõõm. Kuigi iga päev teinud rasket kehalist tööd, surisesid tal liikmed ja nõrkus oli nii suur, et ta istus kraavipervele, pea toetatud kätele.

Miidas ei olnud endaga rahul. Surus küll Suuralliku kätt, kuid ümises:

„Seekord jõudsid ette, kuid üks kord ei ole ühtegi... Ja tule veel kogu oma brigaadiga."

„No mis siis, tuleme!" hüüdis Küpas, üks Suuralliku brigaadi liikmeid.

„Võta vastu, Tiit, ära karda!" kinnitasid teisedki.

Nii sai alguse töövõistlus, mis hiljem kraavitööl väga suurt osa etendas, sest selles otsustati kaevanduse parima brigaadi tiitel, millega käisid koos rändlipp ja auväärse suurusega preemia.

Üksteise järel lõpetasid teisedki võistlejad. Rõmmer ja Väike-Maali töötasid vapralt lõpuni, kuigi lõpetasid üsna viimaste seas. Koos võistlusega vaibus ka üldine tööhoog, ja et ettenähtud aeg oli nagunii kätte jõudnud, tõusis Palu kõrgemale mättahunnikule. Siit alles nägi ta, kui palju oli ühe päevaga tööd tehtud, kui pikk maa oli edasi jõutud, ja esimesest meeleliigutusest üle jõudnud, kõlasid ta tänusõnad julgelt ning võimsalt.

„Aga nüüd seisab meil ees tee Tõruverresse. Seal olevat, nagu ütleb maamees Riivik, kaetud lauake, visisevat õllevaadike ja pikast pillivenitamisest siin kraavikaldal väsinud pillimehe asemele astuvat terve puhkpillide orkester. Mis arvate, seltsimehed, kas võtame tõruverelaste kutse vastu?"

„Ikka vastu!"

„Hea maamehe-kõhutäis kulub selle vaeva peale marjaks ära."

„Käed said oma osa, nüüd on jalgade kord," lisasid noored.

Kuigi tehti korraldus laduda kõik tööriistad korralikult Antonovi juurde hunnikusse, polnud paljudel selleks enam aega ja kiiresti asuti küla poole teele. Antonovil ja Vana-Antonil jätkus tööd mitmeks tunniks, enne kui kõik tarvilik oli kokku kantud.

Toom istus kraavikaldal mättal ja vaatas kahele vanamehele, kes käbedalt ringi liikusid ja hoolikalt kontrollisid, et ükski labidas ega kirves maha ei jääks.

„Jääte peosöögist ilma," ühmatas ta kahe piibusõõmu vahel.

„Mis meil, vanadel, sellest peost," mugis Vana-Anton leivalõiku.

„Aga siiski — ega teile selle eest midagi ei maksta, et nüüd siin nii täie hoolega ringi rahmeldate..."

„Nii et inseneri-saks arvab, et ainult raha eest?“ vaatas Antonov läbi öökulliprillide. „Aga mina jälle, et töö olgu korras ja rahva vara hästi hoitud... Kas markšeider ise ei taha rahva lõbust osa võtta?“

Toom raputas pead.

„Mulle aitab — sellest peost siin.“ Mitte enam suutes hoida tahet end välja puistata, lisas:

„Niigi liiga kaugele mindud... Mis on mul sellest, mida teie rühmate, ehitate ja kaevate? Ei ole kunagi heaks kiitnud teie nõukogulikkust, kollektiivsust... olen halvaks hinnanud rahvast, massi, hulka. Aga täna — labidagi võtsin pihku...“

„Labidas istus mehe eest,“ mügistas Vana-Anton oma naeru. „Vaatasin ja imestasin, nagu vana töömees kohe.“

„Paiskas segi... ühte hunnikusse kõik... Pühapäeval, tasuta, sundimiseta — niisugune pikk tükk kraavi. See peab olema jõud, peab...“

„See alles algus, alles üsna väike nireke. Aga neid nirekesi on palju, neid tuleb igalt poolt, nad kogunevad jõeks, uskuge, markšeider.“

Aga markšeider ei vastanud. Istus mõtlikult, silmad avatud ja naerukil, nagu näeksid midagi lõpmata kaunist...

Vanamehed lukustasid osa tööriistu lähedasse heinaküüni, kuna ülejäänud laoti kaevanduse lattu sõidutamiseks vankrile. Sõiduk veeres kolisedes ja hüpeldes eemale, jättes Toome üksi. Nii ta sinna jäigi, nagu imestades rajuhoogu, mis siit üle käis ja kraavi palju pikemaks lükkas.

Samal ajal korjasid Tõruvere perenaised koos Kokk-Olga ja tema brigaadiga töötajate kiiduavaldusi. Ja vaevalt oli vana koolimaja saali põrand kunagi näinud nii hoogsat tantsu, kui löödi sel õhtul.

...Samal ööl lõigati mitmest kohast läbi Tormi veetud telefoniside, torgati mõlemalt poolt pikuti ja põigiti lõhki Uustoa sepalõõtsa nahad ja taoti mitu auku Kokk-Olga välikööki.

12

Kokk-Olga paitas ja rääkis auklikuks ning mõlki löödud väliköögiga nagu inimesega, endal pisarad silmis.

„Kellele nüüd sina ees olid... Tulnud löönud enne mind, oleksin saanud vastugi hakata, aga ei, katla kallale, nagu see oleks kellelegi kurja teinud. Kui paljusid oled rõõmustanud, kuidas sind on kiidetud, ja tema, kärnane, tuleb taguma..."

Väliköögi ja haliseva koka ümber kogunes inimesi. Tuli kõigepealt Miidase moor, käpsakas eit, kes võristas sõnu nagu kuulipildujast ja alati teadis, kes käis kelle pool külas, kes peksis naist, kes ostis pudeli samagonni. Teadis neidki asju, mida kunagi polnud ega juhtunud.

Nüüd lõi ta käsi kokku.

„Sa heldeke, siis ikka tõsi, et kohe köögi kallale ja augud sisse! Ei mina tahtnud uskuda, kui öeldi, aga mõtlesin, et jooksen ja vaatan oma silmaga. Ja ongi, tõsi mis tõsi. Eks ma ütelnud kohe, et ega see hästi ei lõpe, et küll sellest pahanduski tuleb..."

Ta sibas asula poole tagasi, ja Kokk-Olga ei saanud iialgi teada, mis ei pidanud hästi lõppema.

Varsti oli tihe ring ümber välikööki. Kahetseti, kiruti, hakkajamad vaatlesid hoolikalt kööki ja püüdsid kindlaks määrata, millega oli löödud. Viimase küsimuse lahendas Tormi abiline, viieteist-aastane Ants, kes vedas lähedalt takja- ja nõgesepuhmastikust välja tugeva raudkangi.

„Sellega ta äsas!“ hõikas ta.

„Küll see istuks praegu hästi tolle öise kangikangelase ribide vahel!“ urises Vahur, kes nädal tagasi oli kraavis kirvega jalga löönud, kuid juba ringi komberdas.

„Nii kütaks, et ei tõuseks,“ lisas Miidas.

Ähvardav meeleolu tõusis veelgi, kui pool-joostes jõudis kohale elektrik Torm. Ta oli läinud tantsupeolt koos mõne teise noorega töökohale öömajaks valmistatud heinakuuni. Hommikul tuli tuju veidi lobiseda ja helistada.

Keegi ei vastanud.

Kontrollinud, et aparaat terve, hakkas ta piki liini tulema, ise manades hooletuid, kes komberdavad üle traadi nii, et rebivad selle katki. Kirus, aga leidis katkilõigatud traadi, millest mitmest kohast oli jupp vahelt välja lõigatud ja ära kantud.

„Ega see ole veel kõik,“ lõpetas Torm. „Heitsin pilgu Uustoa välisepikotta — lõõtsal kõht maas nagu lõhkilõigatud kalal.“

Uustoa veidi punakas lõuahabe hakkas tudisema.

„Minu... minu lõõts...“

„Siin on nähtavasti olnud terve jõuk,“ arvas seni vaikselt seisnud ja kuulatanud steiger Kalam. „Üks mees väevalt jõudis ühel ööl teha kõike kolme.“

„Miks ei jõua,“ kehitas insener Kellik õlgu. „Kõik on ju ühe tee ääres. Tuli ja noppis nagu maasikaid. Tuleks selgitada, keda öösel kraavil luusimas nähti.“

„Kõik olid Tõruveres, kes sel ööl kraavikallastel maldas vahtida.“

Vana-Antonile meenus äkki kraavikaldale jäänud markšeideri istuv kogu. Kas ei olnud Toom sel õhtul tusane ja nukker, nagu polekski tal hea meel? Ja mis jutt see oli, mis ta varem rääkis Palule? Anton oli seda kuulnud ainult

poole kõrvaga, oli sellest üsna vähe mõistnud, kuid siiski taibanud, et jutu sisu ei käinud üht rada Palu sõnadega.

„Markšeider jäi minust kraavikaldale istuma," ütles ta üsna tasa. „Üksi, meie tulime Antonovi ja tallimehega ära."

„Paks Toom," kähvas juba tagasijõudnud Miidase moor. „Kaevanduse markšeider? Siis ei saanud ta vist öö otsa koju. Päike just tõusis, kui vaatasin aknast välja, sest Luuliku Pihv hakkas hirmsasti haukuma. Vaatan, et kes nii vara, ja mõtelge, kes ruttas üle põllunurga Siidisuka poole? Ei keegi muu kui markšeider Toom! Vehkis kuidagi imelikult käega, oli palja peaga, juuksed sassis. Mõtlesin, et näe, kui tugev tuul tõusnud, ajab mehele salgud silmile, et küll vist päeval tuleb tormi..."

Oleks veel pikalt keerutanud, kui naabrinaine poleks külge müksanud.

„Mis? Ooh!" surus ta nükid suhu, kui nägi, et markšeider Toom tuli oma tavalisel rahulikul sammul, pea veidi mõtlikult rinnal, helevalge soni silmadele tõmmatud.

Teda võttis vastu õel vaikus.

„Tere hommikust! Mis on juhtunud, Kellik?"

„Midagi..."

„Ööl on üheksa poega..."

„Küsija teab tihti rohkem kui vastaja..."

Kaevur Rooba, veidi metsiku kuulsusega, kes joobnult vihastades oli kohutav, lükkas enda ees seisvad naised kõrvale.

„Mis te keerutate, kui on tarvis minna otse. Ütle, kas sina, markšeider, tuuseldasid täna öösel kaevanduses ringi?"

Toom kahvatas üsna nõrgalt, ja enne kui keegi suutis sõrmegi liigutada, raksatas ta rusikas Rooba lõuale, paisates tugeva mehe tagasi, ja ainult tihe inimeste ring hoidis teda kukkumisest.

„Näru!“ litsus Toom läbi hammaste ja aeglasel sammul, nagu poleks midagi juhtunud, läks kontori poole. Kuni Rooba toibus ja märatsema hakkas, oli markšeider juba kadunud kontorisse viivat teed palistavaisse hekkidesse.

Rahuliku, jaheda, nagu teistest ülevaatava markšeideri ootamatu käitumine ja uimane Rooba tekitasid kiire meeleolu kõikumise kaevurite hulgas. Harjunud karmi otsekohesusega, pidades loomulikuks oma õiguse ja au eest seismist rusikate jõul, lõi paksu Toome võimas rusikahoop mõra paljudes varem üsna kindlakskujunenud arvamisse.

Kuid oli neid, kellesse kahtlus püsima jäi, ja irooniline muie insener Kelliku suunurgas näitas, et tema kuulus nende hulka.

Inimesed valgusid laiali ja ruttasid igaüks oma töö juurde. Lastes lendu ähvardusi ja sajatusi, ei osanud nad neid adresseerida kellelegi.

Niisama kergesti ei saadud sündmustest mööda minna kontoris.

Palu kutsus Toome enda juurde. Pakkus viisakalt istet ja ei teadnud, kuidas alata. Markšeider laskus mugavalt tooli, hõõrus aeglaselt lõuga ja näis rahulikult ootavat.

„Kas sa ei tahaks seletada?“ ütles Palu ja pakkus paberossi.

„Suitsu eest tänan. Seletada — mida? Kas toda hoopi tollele häbematule?“

„Ka seda. Ning kõike. Sa ei tea vist veel, kuidas tekkis sinuvastane meeleolu?“

„Ei huvita...“

Palule oli lugu piinlik. Markšeider oli talle juba kraavi sihirajamisel, hiljem kraavitöödel, eriti aga pühapäevakul palju sümpaatsemaks muutunud, kuigi ta vaateis oli palju individualistlikku, anarhilist. Aga oli selge, et tänase öö

juhtumid ei olnud juhus ega ulaklikkus, et neil oli tihe side maa-aluse tammi purustamisega, ja ainult lühinägelik võis väita, et sellega on kaevanduse vastu suunatud aktsioonil lõpp.

„Mis sa tegid täna öösel kraavil?“ esitas ta peale lühikest vaikust asjalikul toonil küsimuse.

Markšeider võpatas veidi.

„Kes võib seda tõendada?“

„Oli nägijaid,“ nähvas Palu üsna karedalt, sest ta oli endamisi lootnud, et oli tegemist juhusliku kokkusattumisega, et Toom ei olnudki öösel väljas, vähemalt mitte piirkonnas, kus tegutses kuritahtlik käsi.

„Kas mul kui vabal inimesel ei ole õigust olla ja käia seal, kus tahan?“ esitas markšeider vastuküsimuse ja tõusis. „Teie tantsisite, lõbutsesite. Mulle meeldis rohkem väljas, vabas looduses. Miks ei võinud mulle olla kõige meelepärasem lonkida piki kraavi, millega, tont võtku, on küllalt vaeva nähtud ja muret tuntud?“

„Aga side ja lõõts ja väliköök... Ning sinu vaated, üsna segased ja kahjulikud vaated.“

„Kui oleksin osanud hõlma alla peita kangi, kas siis ei oleks taibanud peita sõnu? Mina ei lõhkunud ega purustanud täna midagi. Lihtsalt lonkisin väljas, ja see oli kõik. Võid lasta mind trellide taha panna, kuid vaevalt sellega midagi võidaksid.“

Toom lahkus ja ta hoiak oli lõtv ning käik väsinud. Palu istus kaua üksi. Oli näinud nõukogudele vaenulikke inimesi, ka roimareid, purustajaid. Tundis nende oskust end maskeerida, varjata. Kuid mõte Toomest kangiga ja noaga käes — see oli võõras, oli valus.

Rajoonivolinik tahtis markšeideri otsekohe vahi alla võtta. Palu vaidles vastu. Insener Kellik ainult muigas ja ei lau-

sunud sõnagi. Direktor ruttas toetama Palut, sest teda hirmutas tegemata jääva töö hulk, kui kraavist puuduks Toom oma mõõteriistade, erialaste teadmiste ja püsivusega.

Steiger Kalam pahvatas oma rahulolematuse välja.

„Siidkinnastega ei saa küünte vastu. Aga see pole, teadagi, minu asi...“

Toom võttis tööriistad ja läks töökohale, et jätkata kraavi kallastele vaiade kinnitamist, et määrata sügavust ja võtta ette loodimisi. Ta ei vaadanud kellelegi ja ei märganud, et teda piieldi altkulmu, nagu uurides ta mõtteid ja kavatsusi. Töös ei seganud teda keegi, ja isegi Rooba leppis poole häälega manamise ning kaudsete ähvardustega.

Torm ja Ants ronisid piki vooreseljandikku, kaikusid laulda, ja tunni ajaga oli side korras. Meister Uustuba oli aga tusane, lõi jalaga lõõtsa ümber ja jättis sinnapaika. Et töökoht oli nihkunud juba peaaegu poole võrra lähemale, ei valmistanud remontivajavate tööriistade töökotta vedamine enam raskusi. Küll aga võttis Uustuba käsile väliköögi, neetides sellele paikasid ja torisedes kogu aeg endale habemesse.

Sellest ööst alates seati sisse valvemeeskond, kes võttis oma hoole alla tähtsamad punktid kogu kaevandus- ja tööpiirkonnas.

13

Juuli alguseks oli kraavist pikkuselt rohkem kui pool valmis. Tööhoog tõusis võistluse tagajärjel pidevalt. Pühapäevakud kujunesid suurteks pidudeks, millest ikka rohkem ja rohkem tuli osa võtma ümbruskonna talurahvast. Tulid isegi need, kelle krunt siia ei ulatunud, kellel kraa-

vist mingit kasu loota ei olnud. Ka tööpäeviti oli edasiliikumine vaatamata kraavi laienemisele ja sügavnemisele märgatavalt kiirem, sest nüüd töötasid kõik mehed kaevamisel ja neile lisandus Suur-Maali juhtimisel ka naiste-brigaad, mis oli okkaks paljudele meestele, kellel tuli alla neelata kibe pill, et naised olid neist edukamad.

Meeleolu tõusis koos töö edenemisega ja seda ei suutnud kuigivõrd jahutada juuli keskel olnud vihmasajud. Poolpaljastena, ainult lühikesed supelpüksid jalas, töötati vihmavalanguiski ja katkestati töö alles siis, kui sadu muutis kraavipõhja vedelaks kördiks. Suvel ei jätku pisaraid kauaks, samas puistas pilveveere tagant väljalipsav päike kraavi üle kiirtekullaga ja tahendas kiiresti maa.

Polnud aga raske ette aimata, milliseks kujuneb olukord külmade ja kestvate sügissadude ajal.

Et kraavitöö kandub mitmesse sügiskuusse, selles ei jätnud teha oleva töö hulk vähematki kahtlust.

Halb üllatus selgus ühel päeval, kui Vahuri labidas krigises vastu kivi. Mees mõtles, et tegemist on üksiku rahnuga, ja hakkas kaevama kõrvalt, aga kust ta ka proovis, igal pool põrkas labidas tagasi. Vahur puhastas pinna ja kutsus Papi.

„Paas," kõlksutas too labidaotsaga vastu pruunikat kivi. „Eespool ikka sama. Oleme marjamaalt jõudnud karjamaale."

Algul oli paekiht pehmem, klibustikuline ja andis end uuristada kirka ja kangiga. Üsna varsti muutus aga paas kõvaks, nii et kirka hüppas helisedes tagasi. Sel kohal tuli kivi rookida kraavi põhjast umbes jala paksuselt, kuid ta tõusis pikkamisi maapinnale lähemale, kuni künkliku maastiku rajal teda kattis ainult sõrmepaksune mügarikusegane mullakirmetis.

Tambekule saadeti sõna järele ja lõpetati ta puhkus. Aga enne kui minöör sai tegevusse astuda, tuli asetada kohale õhutorustik, et juhtida suruõhk töökohani. Kuna ei teatud arvata, et kivi nii vara tööd takistama hakkab, olid eeltööd puurimiseks enamasti tegemata. Oodati kogu aeg uusi torusid, kuid igale pärimisele vastati, et jah, tuleval nädalal saadame välja. Nädalaid lükkus nagu pärle paelale, kuid torud ei saabunud.

Mõõdeti üle lao-tagavarad, kuid sealseist jätkus ainult poolele teele.

„No-jah, muidugi ei ole," urises meister Uustuba, kui temale kui torustiku-panijale ja kompressori järelevaatajale olukorrast teatati. „Tööd nõutakse, stahhaanovlust tahetakse, aga kui küsid materjali, siis laiutatakse käsi. Mis mina võin teha — annate torud, saab tehtud, ei anna, ootame."

„Aga töö? Meie kraav jääb seisma!" hädaldas Pirn.

„Mis mina võin parata..."

Lõppes lugu sellega, et Uustuba küsis kolm hobust vankritega ja oma abilistele lisaks kakskümmend meest.

„Ja veel," ütles ta juba ukselt. „Ärgu mind keegi segama tulgu, mõni kümnik või steiger. Ei maa all ega maa peal."

„Ei-ei," kinnitas Pirn. „Igaüks, kes tuleb sekeldama, saatke kus seda ja teist."

Aga esimene tuli otsejoones direktori enda juurde. Steiger Kalam. Ta silmad välkusid kurjemalt kui tavaliselt, kolksatades põrutas ta kirka-kepiga põrandale.

„Uustuba ütles, et mingu ma kus seda ja teist. Kui minul kui maa-aluse steigeril ei ole kaasarääkimise õigust, siis ma..."

„Mis juhtus?" imestas Pirn. „Ma ei tea midagi."

„Ei tea, teadagi, aga ise ässitate mehed üles. Meil on tarvis homme puurida, kuid Uustuba kiskus torud maha."

„Kui oli tarvis...“

„Siis jääb maa all töö seisma. Täielikult. Mitte üks nael kivi ei tule enam.“

„Jääbki. Homme lähevad kõik mehed kraavitööle. Puurimismeeskond abistab esialgu Uustuba torude ülesseadmisel, kõik teised võtavad labidad ja kirkad. Tamm on ju korras?“

„Immitseb üsna tugevasti.“

„Paremini nähtavasti ei saa. Aitab sellestki, vähemalt ei ujuta kaevandust täiesti üle ega riku teid ja käike. Nii et selge? Mehed lähevad üle Papi gruppi, teie ülesandeks jääb üldine töö korraldamine, puurimiste ettevalmistamine, järelevalve lõhkemiste üle, hool, et jätkuks tööriistu, ja nõnda-nõnda edasi.“

Läksid koos Paluga maa alla vaatama, mida Uustuba seal õieti askeldab. Meister näitas parajasti karbiidilambiga valgust ning kamandas:

„No keera, mees, keera! Ega su käed kummist ole, et mutrit lahti ei saa.“

„Roostes on.“

„Roostes! Eh memmepoegi! Säärastega tee tööd. Näita tuld!“

Võttis suure toruvõtme, tegi paar edasi-tagasi nõksu ja muhv hakkas liikuma. Uustuba oli üleni määrdunud, torude rooste ja põlevkivi-segune savi olid kleepunud kätele, näole, riietele.

„Nagu põrsas pööra siin, mis viga oleks uute torudega...“

Paari päevaga oli suur osa maa-alusest torustikust lahti võetud ja piki kraavi laiali veetud. Torude kinnikeeramine ning tihendamine ei olnud enam raskuseks, ja mõne päeva pärast popsus kompressor, õhk tungis sihisedes nelja kilomeetri kaugusele ja võrisedes ning paekilde üles pildudes tungisid puurid jonnakasse paekihti.

Tambek askeldas sel päeval tähtsa näoga ringi. Töi kohale lõhkepadrunid, uhkelt kandis õlal süütenööri kimpu. Aeglaselt ja väärikalt laadis esimesed viisteist puurauku, süütas ja jooksis eemale mättavirna taha.

Kaks-kolm pauku kärgatas täie jõuga, seitse-kaheksa tegi ilutuld, kuna ülejäänud ei lõhkenud üldse. Ainult esimesed olid käristanud lahti paelahmakaid, teised olid surtsatanud otse üles, ilma kivile kriipsu võrdki kahju tekitamata.

Padrunipesad olid vett täis ja leotasid laenguid, muutes need tarvitamiskõlbmatuks.

Nõutult seisti kraavikaldal. Lõhkeainete purustava abita edasi minna oli võimatu, aga kuidas kaitsta laenguid vee eest?

Katsetati mitmel korral, prooviti puurida mitmesuguse kallaku ja nurga all — tulemused olid samad. Tambek tilkus veest, kriimustas käed, sest laengud tuli panna vee all, tilkus higist ja oli hoopis kaotanud oma unise aegluse ning tuimuse.

Õhtu tuli peale ja kraavi põhja puhastamine oli edenenud vaevaltmärgatavalt. Tambek ei pannud tähele talle toodud toitu, ei kuulnud kümne targa õpetusi ja nõuandeid, vaid istus mõtlikult kraavikaldal, lõhkepadrun külgekinnitatud süütenööri pidi nagu rott rippumas peos.

„Ega hullu tea, võtab südamesse ja põrutab enese õhku," ütles pool-naljatades, pool-tõsiselt Pirn Palule, kui nad, meeled murest mustad, kodu poole sammusid.

Hommikul, kui tööleminejad alles kodus kohmitsesid, kõmahtas kraavi pool. Algul ainult viis korda, kuid veerandtunnise vaheaja järel algas uus ragin, mis kestis minutit kümme ja võttis kõmama õhu ning tumedalt tümisema maagi.

„Tambek teeb tulevärki," naersid kaevurid ja ruttasid kraavi, et näha, millise imevärgi minöör oli öö jooksul välja haudunud. Polnud midagi keerulist: enne laengu aukusurumist võidis Tambek padruni tavotiga üle ja õrn lõhkekeha oli vee eest kaitstud.

Minöör killustas tükkideks kogu eelmise päeva jooksul uuristatud maa-ala, nii et kraavi põhi moodustas metsiku kivirägastiku, mille väljaloopimine oli kerge. Selleks moodustati eribrigaadid väljavalitud tugevatest ja tublidest kaevuritest. Kõik teised, ka naised, läksid ees ja puhastasid kraavi mullast ja kergest klibustikust, millest oli võimalik jagu saada labida ja kirkaga.

14

Päike hakkas väsima ja ei jaksanud enam tõusta üles taevavõlvile. Kruuda jõe kaldail ei lokanud enam luhahein ega katnud lilledest tipitud kirev vaip, vaid siin-seal seisid tõsised, kumerate kõhtudega kuhjad.

„Pruunkivi" kaevanduse kraav tungis sügavale vooremägestikku. Kivi astus kõrvale inimese ees, kes visa, järeleandmatu püsivusega rühkis oma eesmärgi poole. Kraav oli juba nii sügav, et mees ei jaksanud põhjast labidatäit korraga kaldale heita, vaid tuli jätta keset kallakut platvorm, millele algul visati muld ja kivid.

Oli neid, kes tüdinesid, virisesid ja lahkusid. Peaaegu igaühel oli meeleolu ja tuju languse momente, päevi, kus töö tundus raskena, lõpetamatuna, tulutunagi. Kuid kollektiiv tervikuna sammus kindlalt oma teed, lõhestas meeter meetri järel maapinda ja valmistus „Pruunkivi" kaevandust varjusurmast äratama.

Palu koondas suure osa tähelepanust valvsusele, et vältida uusi vahejuhtumeid, purustusi ja töötakistusi. Tal näis olevat edu, sest nädalad möödusid ja midagi ei juhtunud.

Augustis muutus Palu aga rahutuks. Põhjus selleks tuli hoopis mujalt.

Kaevanduse rahvas ei olnud kunagi uhkustanud karskusega, siin ei pandud ei imeks ega pahaks purjus pead, lopsakat kõnekäändu ega vabamat käitumist poiste ja tüdrukutegi vahel. Ei teinud Palugi ränka tüliküsimust igast purjutamise tagajärjel raisatud tööpäevast, sest ta mõistis hästi, kui tulutu oleks katse üleöö muuta kaevanduse elu senist rütmi ja stiili.

Juulikuu kokkuvõttes üllatas teda aga puudutud päevade arv, mis oli ligi kolm korda suurem kui juunis. Tõsi, kivise pinna, puurimistöö ja lõhkeainete tarvitamise tõttu oli õnnetusi rohkem, pingutava töö tagajärjel väsisid ja haigestusid mitmed, kuid vahe oli liiga suur.

Just samal päeval tuli Kivi kontorisse, sõrmed harali, jalad nagu puuhargid all.

Kaevanduses oli kahe viimase kuu jooksul juba unustatud, et Kivi oli kaevanduse suurimaid viinaninasid. Tema harali sõrmi nähti viimati nii ammu tagasi, et asjalikult juhatavat, tublilt organiseerivat, tähelepanelikult hoolitsevat Kivi austati siira südamlikkusega nii tööliste kui juhtkonna poolt.

„Kus on see... see Partei-Palu?“ nõudis ta kontoriametnikult. „Tahan temaga üks mehejutt...“

Sama kuraasiga langes ta Palu kallale.

„Mis sa endast arvad, ah? Kelleks end pead, ah? Oled parteimees, võid olla ka organisaator, aga mis siis?“

Palu ootas väliselt rahulikult, kuhu jutt pöördub.

„Kui arvad, et mind pole kahe kuu pärast tarvis, siis võid

juba praegu sõita Sirtsu sohu. Käi kuradile kogu oma kraavi ja krempliga! Kivi pole mees, keda võib kasutada ja selja taga naerda."

Palu pani mehe istuma, ootas, kuni ta veidi rahunes, ja katsus siis ääri-veeri selgusele jõuda mehe kummalise meeleolu ja arusaamatute väljenduste suhtes.

„Küll ma tean!" käratses joobnu. „Mulle räägitakse kah, ära arva, kõik kantakse ette. Et peate mind joodikuks ja halvaks inimeseks, et ainult häda sunnil... Aga mina ütlen — Kivi ei lase endaga mängida. Kui pole tarvis, siis ütle otse, aga mitte nii, selja taga..."

Ta härdus, laskus rõõtsakile lauale ja puhkes nutma.

Palu aitas mehe diivanile, keeras ukse lukku, palus kontorirahvast tuppajääjat vajaduse korral läbi ukse rahustada ja läks tööde juurde.

Siit ei leidnud ta ei Kalamit ega Pappi. Eliise Rõmmer istus tööst hoopis eemal üksikul kännul ja Palut nähes lonkis laisalt töö juurde.

Hiljem nägi ta kaevanduses Kalamit, kes millestki midagi ei teadnud. Olevat võtnud koos Kiviga pitsi viina, sest see oli talle nagu uni peale käinud, ja see on kõik.

Kivi ta sel päeval enam ei näinud, sest ärgates oli mees veidi märatsenud, siis akna koos raamiga eest löönud ja sealtkaudu ruumist lahkunud.

Samal õhtul lõi Ilvekütt Papile noaga kaela...

Papp pikutas tusasena ja pahurana voodis, kui lärmates valgus tuppa salk mehi, Ilvekütt kõige ees. Tal oli sviitri moe järgi õmmeldud jakk seljas, kirevamustriline rätik rinnataskust edevalt väljas ja punaseruuduline siidsall puhvis lõua all. Puhmas kulmud andsid näole metsiku ilme, kuid ses metsikuses oli omapärast ilu, mis kaevanduses oli nõrgestanud mõnegi naise.

Ilvekütiga olid kaasas punasenäoline tallimees Kaal, öövaht Kuulvärk, kes välikatla purustamise ajal oli vallandatud, ja mõned teised.

„Magad siin ja norutad nagu mõni eit," hõikas Ilvekütt. „Vanasti oli sinust veidigi meest. Sellest peale, kui läksid kommude kilda, oled igavene tossike. Istu meeste seltsi ja puhu sõna mõistlikku juttu."

Ilvekütt lõi plaksatades puskaripudeli lauale. Papp tõusis vastumeelselt.

„Tsst, tsst!" tegi Kuulvärk ja lükkas viinaklaasi nähes vurrusid kõrgemale. „Mis sa nii kõvasti, öö ajal liiati."

„Öövahiks sa jääd, kuigi ametist minema kihutati," põrises punaseturjaline Kaal.

Koju tuli ka Vahur, kõrvaltoast ilmus häälte peale Vana-Anton, kelle tervis oli jäänud hädiseks ja kes seetõttu leidis, et tal on moraalne õigus end veidi arstida.

„Jood meiega koos, või pead end paremaks?" käratses Ilvekütt Papile. „Mark on hea, kogu maal ei ole paremat."

„Firma Ilvekütt ja Ko.?" muigas Papp.

„See on ärisaladus. Hakkad äkki patenti küsima."

Võeti kaardid ja mängiti. Kui tühjenes üks pudel, tõmbas taskust teise tallimees Kaal.

„Oi, kamraadid, on see alles eluke, on eluke!" põrutas Ilvekütt rusikaga lauale. „Olin kaevanduses tööl — sunnitöö, ütlen. Trullan nüüd sovhoosi põllul traktoriga ringi — mage värk. Kommuuna asi, pole seal õiget hakkamist."

„Mis hakkamine seal siis puudub?" küsis Vahur, kes vaevalt puudutas klaasi ja mängis hoolikalt ning ettevaatlikult.

„Raginat pole. Unine kraam. Aga mina tahan, et oleks tuld ja tulevärki, möllu ja madinat. Justkui lahingus, et pigistad kuulipilduja pära pihku ja võristad."

„Oled sa olnud sõjaski?"

„No... kuidas mina? Pole old. Aga tahaks olla. Kütta nii, et raud punane ja ees langeks nagu loogu. Muidu koita siin, mässa puskariga ja jahi tüdrukutega."

„Tüdrukutega," kõhistas öövaht ja nalpsas ühe vurruotsa hammaste vahele. „Tüdrukutega, need sulle nagu kärbsed meele!"

„Pole siin suuremat valikut tüdrukutegi seas. Mõni üksik nupuke, nagu Eliise näiteks..."

Papp lükkas tooli veidi tagasi.

„Mis on sul ütlemist Eliise kohta?"

Ta toon oli terav, ja öövaht laskis vurruotsa hammaste vahelt lahti.

„Eks ühte ja teist ikka kah," vastas Ilvekütt hooletult. „Veidi jonnakas ja pirtsakas, nii algul. Aga pärast, noh..."

Ilvekütt lendas koos tooliga vastu seina. Kui ta tõusis, olid ta täidlased punased huuled verised. Ta tõusis üsna aeglaselt, lähenes lauale vaikselt, sõnagi lausumata, nagu kohmakaltki, kuid siis oli ainsa hüppega nagu kass Papi juures ja haljas teras sähvas õhus.

Teist korda ta lüüa ei saanud, sest Vahuri rusikas paiskas ta põrandale. Mehed langesid rüsinal vahele, Papi kaelast purskav veri kainestas kõiki.

„Jookse velskri järele," käratas Vahur Vana-Antonile ja sidus käteräti ümber Papi kaela. Tekkinud segaduse ja nõutuse momendil kadus Ilvekütt.

Sellest õhtust alates ei nähtud Ilvekütti ei kaevanduses ega sovhoosis. Meeste juttudest, mis nüüd muutusid lahtisemaks ja avameelsemaks, oli loota, et mehe kadumisega on ühel hädal lõpp.

Aga ei olnud. Puskarit liikus kaevanduses endisest veelgi rohkem ja hindki alanes. Et mehed teenisid tükitööga kraavis hästi, oli viinal hea minek.

Peainsener Kellik nõudis ägedalt Kivi vallandamist.

„Las läheb mulda tõstma ja kive kangutama," rääkis ta Pirnile ja Palule. „Niiviisi ometi ei saa, see on kaevanduse, kogu nõukogude võimu blameerimine, teotamine. Inimene joob juba viiendat päeva järjest, käib, sõrmed harali, ringi, ajab kontoritüdrukuid taga, ähvardab ja räägib lollusi."

„Keda panna ta asemele?" hõõrus Pirn prille.

„Kas mehi vähe? Kalam tuleb ka üksi toime, niikaua muidugi, kui Papp terveneb. Ka Rõmmer näib viimastel päevadel ellu ärkavat."

Markšeider Toom istus nurgas oma toolil ja näis lehte lugevat. Viimasel ajal oli ta jälle vaikivam, ükskõiksem, kõrvalehoiduvam. Sekeldus esimese suure peopäeva ööl paiskas tööhoos elavnenud mehe tagasi endistesse raamidesse, ainult ta silmad olid erksamad, luuravamad.

„Mis arvab seltsimees Toom?" segas ta rahu Pirn.

„Ah mina? Arvan, et kolm korraga on liiga palju..."

„Mis kolm?"

„Papp, Kivi ja Rõmmer. Üks haavatud, teise vallandate, kolmas on murest murtud. Kõik brigadiirid. Ja ühekorraga. Kaks on juhus, aga kolmel on põhjus. Kui küsite minult, siis ütlen, et las Kivi jääb kohale."

Insener Kellik muigas oma teravat ühesuunurga iroonilist muiet.

„Seltsimees Toom näeb igal pool diversante sellest saadik, kui tal oli kaevur Roobaga väike sekeldus..."

Toom puges oma lehe taha ega vastanud.

Kivi küsimuse lõplik otsustamine lükati Palu palvel edasi. Kohe peale tööaja lõppu saatis Palu Vana-Antoni Kivi otsima.

„Rahusta meest, ütle, et ma sõnagagi teda ei noomi. Hoopis vastupidi: mul on kodus pudel head konjakit ja tahaksin selle täna avada. Sinu ja Kivi seltskonnas. Aga too ta tingimata kaasa."

Vana-Anton pilgutas mõistvalt silma ja kadus. Palu kahtles ettevõtte õnnestumises, kuid õhtul aknast nähes lähenevat meestepaari, avas konjakipudeli ja täitis klaasid.

Kivi oli väga purjus. Võtnud paar klaasi, jäi ta, pea kätele toetatud, lauale magama. Mehed võtsid ta riidest lahti ja panid diivanile.

Nii algas Kivi kodune karskuse-arest. Palu pidi ta jälle üksi jätma, sest samal hilisõhtul kloppis Vahur ta aknale ja teatas, et Papp palub tulla enda juurde.

Papp kaotas haava tõttu palju verd ja oli selle tagajärjel väga nõrk. Nüüd istus ta voodiveerel, kael valges mähises. Ta ees toolil istus Eliise, silmad punased ja tursunud.

„Valmistu kuulama, Aksel," ütles Papp kõlatul häälel. „Noh!"

Tüdruk tuksatas temale lausutud silbist nagu piitsalöögist.

„Ma arvan," ütles ta tasa, nii et Palu teda vaevalt kuulis, „ma arvan, et tean, kus on Ilvekütt..."

Veel samal ööl koguti vaikselt ja ükshaaval kontori juurde ustavamad kaevurid ja rahvakaitse liikmed. Palu jaotas kiiresti mehed, seadis iga šurfi juurde valve, kuna suurem grupp läks maa alla. Üksteise järel kobati läbi kõik strekid, vaadati igasse prakku, klopiti läbi kahtlased kindlustamiskohad.

Kaevanduse vanas osas, juba ammu mahajäetud põikkäigus, metsatukka avaneva šurfiaugu alt leiti puskarivabrik.

„Oh-hoo!" tegid mehed, kes asja veidi tundsid. „On see alles seadeldis. Kus ikka jahutustorud! Vabrik mis vabrik.

Pole ime, et ei lähedal ega kaugel olnud nii head puskarit kui „Pruunkivi“ kaevanduses.“

Ilvekütti ennast ei leitud. Mees oli siin kindlasti maganud, kividest laotud kõrgemal platvormil oli kubu õlgi ja magamisriided, samuti seina sisse uuristatud õõnsuses toiduaineid, kuid üheski käigus ei nähtud ainustki elusolendit peale rottide, kes äkilisest segamisest üllatunult algul, silmad sütena hiilgamas, vahtima jäid, et siis valju piuksumisega kivide vahele põgeneda.

Kõik need sündmused panid liikuma ja kihama „Pruunkivi“ kaevanduse juba seisatanud elujärve. Palu viis läbi rea koosolekuid ja vestlusi, kasutas tekkinud elevust distsipliini tugevdamiseks ja tööhoo tõstmiseks.

Kivi oli kakskümmend neli tundi karanteenis, kadus siis päevaks ja järgmisel tuli kontorisse.

„Palun teha korraldus, et saaksin oma paberid ja palga,“ ütles ta Palule, näol asjalik ja nagu ükskõikne ilme.

„Kuidas — paberid?“

„Noh — lõpparve, dokumendid, ametiühingu raamat ja muud, mis sinna juurde kuuluvad.“

Palu keeldus.

„Teie ei saa ometi mind siin hoida, kui ma ise ei taha,“ ägestus Kivi. „Mulle aitab, olen kõrini „Pruunkivist“. See on selline kopitanud nurk, et ajab iiveldama. Jooksen või palja jalu, kas või öösel.“

Häbenes ägestumist, kruttis veidi mütsi ja üsna tasa lisas:

„Ja võib-olla on „Pruunkivi“ rahval villand. Olin pastel, ja ma lähen. Ütlen koha üles. Kaks nädalat, nagu nõuab seadus, täidan muidugi oma tööülesandeid, kui teie ei korralda teisiti.“

Töötas hoolikamalt kui kunagi varem. Möödus kaks nädalat ja Kivi ei uuendanud juttu lahkumisest.

Varsti ilmus tööle ka Papp, kuigi alles nõrk ja seotud kaelaga. Tal oli raske rääkida, tihti istus ta ja puhkas, vaadates kaldalt, kuidas labidatäied peenikest klibustikku või laiad kivikamakad kraavi põhjast kolme platvormi kaudu üles lendasid. Imestas, kuidas paari nädala jooksul olid kõik endised töökohad maha jäetud, ja tundis, kuidas süda kippus rinnust välja, kui ta kraavikaldale loobitud kivivallil seistes nägi juba kaevanduse tõstevintsi torni, sõelumissara katuseserva ja asunduse veerel seisva valge veepumbamaja kuplit.

Kui ta õhtul koduteele asus, tuli Eliise ja vaikselt, sõrmedega kleidivolte näppides, küsis:

„Lubad, et sind saadan...?"

„Kas üksi on igav?"

Eliise poetas käe poisile kaenla alla.

„Olen üsna tasa... ainult toeks veidi. Oled veel nõrk, pikk päev kraavis väsitas kindlasti."

Vaikides astusid nad piki tööliste poolt põõsaste vahele tallatud looklevat teerada. Alles nüüd märkas Papp, et pilved taevas olid hallid, jooksid madalalt ja ruttu. Üksik haab eemal heitis punakat varju ja kaselt pudenes leht, liueldes pikki kaari võttes üle kraavi.

Tüdruku käsi mehe käsivarrel värahtas.

„Sul on külm?"

Eliise raputas pead.

„See pole tähtis... Mul on külm juba palju päevi... sellest ajast peale... Sa ei tahtnud mind seekord, kui kutsusid Palu, rohkem kuulata."

„Ei taha nüüdki."

„Polegi õieti midagi ei rääkida ega kuulata, aga siiski peaks seletama... Mikk, nii ei tohi ometi lõppeda... kõik."

See oli peaaegu karje, ja Papp peatus.

„Sa ise tahtsid nii. Läksid tolle — kütiga. Olid vaiksem, üksildasem... Ja kui siis Ilvekütt välja pahvatas!"

„Ja sina kohe usud? Ei olnud ju õieti midagi, mitte midagi, mida peaksin häbenema. Ilvekütt ju püüdis, noh, oli minu viga, et ei näidanud talle, kuhu kuulun mina, kuhu tema. Midagi oli temas, mis tegi ta huvitavaks... Aga kõik see oli tühine, ammu möödas, usu mind. Ning sina... oled... kallim kui ei iial varem."

Tüdruk õhetas isegi juustepiirilt. Iial ei olnud nad rääkinud armastusest, ei iial vahetanud õrnusi sõnades. Olid teineteisega, hellitasid, kinkisid vastamisi väikesi tähelepanekuid, kuid sõnades jäi kõik ütlemata. See ei olnud moeks kaevurite karmis kodus, oh ei. Nüüd vaatas ta üles ja poiss kohtas kaht arglikku silma, täis lootust, kartust ja midagi sooja, hellitavat ja õrna.

„Sina, Liise!" haaras noormees tüdrukul õlgadest.

„Jah, Mikk," naeratas tüdruk tasa. „Mina, sinu Liise."

Veel kellelegi varem ei olnud too üles-alla käiv, kiirakäära keerlev teerada olnud nii kaunis kui neile kahele noorele töölisele, kes rõõmsalt vallatledes ja teineteisel tugevasti käest hoides oma elule vastu astusid.

16

Öö võimutses päeva üle. Puud painutasid alandlikult päid sügistuule ees, mis neilt kamalutega lehti kahmas ja tuisates üle pea laiali paiskas. Kured olid hüüdnud oma nukra klu-kluu ja kuldnokad kihutasid tiibade kahisedes parvedes ühelt lagedalt põllult teisele.

Kraavitöölised käisid juba ammu kodus magamas, toitu toodi neile söögisaali suurest katlast piimakannudes järele, kompressori popp-popp kostis siia selgesti ja puuride töö oli õhu tugeva surve tõttu korrapärane ning jõuline. Kõik see hoogustas tööd, kuid pidevalt ilmus uusi raskusi, milledele tuli kulutada tähelepanu, leidlikkust ja jõudu.

Raskeimaks neist olid sügisvihmad. Kui kevad oli kaua olnud kuiv ning päikeserikas, oli sügis seda nukram ja vihmarohkem. Sadas päevi läbi, kuigi mitte tugevate hoogudena, siis vähemalt ühtlase halli massina, mis niisutas kiiresti töölised kuni ihuni märjaks ja muutis töökoha libedaks, nii et raske oli seista kraavi juba järsult tõusvatel kallastel.

„Katus kuluks ära," naljatas Suurallik.

„Tahaksid seinad ka ümber ja ahju nurka," naeris Vahur.

Naljaks mõeldud sõnad said aga teoks. Palu kuulis meeste naljatlemist ja kandis idee ette puusepp Kaldale. Meister sagis kaua oma alati sassis linavärvi juuksepuhmas.

„No see peaks olema midagi säärast, mida võiks edasi tõsta?" mõtiskles ta.

„Kindlasti," kinnitas Palu. „Ja nii lai, et mahutaks enda alla ühe töögrupi kümmekond meest. Kui oleks kaks-kolm säärast katust, võiksime vihmale juba põialt näidata."

„Oleks ükski," oli Papp vähenõudlik. „Puurijatele, minöörile ja nende järel koristamistööle asuvale grupile."

Kallas oli tagasihoidlik ja vaikne mees. Ta ei olnud koolis käinud, polnud meistrigi juures korrapärast õpiaega läbi teinud. Aga tal olid kuldsed käed ja oli vähe puutöid, millega ta toime ei tulnud, olgu siis tegemist kirvevarre, reekere, vankriratta või kapsatünniga.

Kallas mõtles ja joonestas oma jämedate ning kohmakate joontega paar päeva. Palus siis neli meest appi ja asus ehi-

tama. Konstruktsioon tuli lihtne: tugevatest prussidest nurk-raamile ehitati sarikad ja löödi pilbastest õhuke katus. Nurkade alla seadis Kallas väikesed rattad, mis toetusid laudadele.

Kogu ehitis oli kerge ja õhuline, aga kui tuli sajuhoog, krabises vihm katusel ja mehed töötasid all edasi. Kõvema tuule ajal kaeti tuulepoolne külg.

Katusealust oli kerge edasi vedada, seades rataste alla laudadest tee. Ainult üks raskus oli katusega: selle all oli pime töötada.

„Ena mul häda," arvas Papp. „Torm vedas telefoniliini sisse, ise on aga õieti elektrimees. Küll toob valguse kah majja."

Torm ja Ants ronisid mõned päevad, ja juba särasidki katuste räästas võimsad pirnid, millede valgus reflektoritega juhiti kraavi põhja.

„Ainult ahi puudub," mõnules Vahur. See soov jäi täitmata, kuid tihti süüdati katuse all kraavi põhjas lõke, et soojendada niiskuvaid jalgu ja külmas sügistuules kohmutõmbuvaid sõrmi.

Tormi prožektoritest oli veel see kasu, et katuse all sai tööle rakendada kaks vahetust ja töötada varahommikul ning hilisõhtul. See oli nüüd, mil töö koondus kitsamatesse lõikudesse, kui alt põhjast visati labidatäisi üle kolme platvormi, eriti tähtis.

Kaevurite liikuvad majad äratasid palju tähelepanu, neid imetleti ja kiideti.

„Liiga kiidavad," urises Papp. „Mõnele, tähendab, ei meeldi, pistab sae sambasse või tiku räästasse."

Ei juhtunud ühte ega teist, sest valve oli alatine ja töökoha koondumise tõttu kergesti teostatav. Hirm hajus suuresti peale Ilveküti kadumist, sest keegi ei kahelnud, et just

tema käsi oli olnud mängus. Selle võõra mehe kohta selgus alles siis, kui oli tabatud ta vabrik ja lõhutud pesa, et ta oli SS-vabatahtlik, ristikavaler.

Palu aeg-ajalt, nagu haavade värskendamiseks, juhtis jutu olnule ja klassivõitlusele.

„Meil ei saa juttu olla suurest võitlusest," armastas insener Kellik oma vaateid selgitada. „Puudub vastav pind. Kes olid meie kapitalistid? Kõige paremal juhul kroonimiljonärid. Aga mis oli kroonimiljonär suurte maade tõeliste miljonäride ja miljardäride kõrval? Naljaasi. Nii oligi meie kapitalist töölisele üsna lähedane, liiati et ta tihti alles eelmises või selle eelmises põlves oli samuti olnud tööline või talupoeg."

„Aga Ilvekütt? Oli ta kapitalist?"

„Ah, Ilvekütt!" tegi Kellik põlgliku grimassi. „See oli ainult tööriist, ülesässitatud, võib-olla äraostetud inimene."

Tavaliselt Toom vaikis, ja keegi ei teadnud, kas ta oma toolil lehe või raamatu taga kuulatas või oli süvenenud lugemisse. Aga kord, kui kõik teised peale Palu olid ruumist lahkunud, jätkas ta poolelijäänud mõtete arendamist.

„Kas ei ole imelik, Palu, et meie võsavennad on haaranud altpoolt, kuid pole asunud otse pea kallale?"

„Kuidas pea...?"

„Sina jalutad elusalt ringi. Sind pole tahetud viinaga hukutada, sulle pole ei kivikamakaid pähe pillutud ega kuuli kerre saadetud. Keegi pole puutunud ka ei Pirni ega Kellikusse, kuna mina, vedamik ja kahtlusealune, ei tule muidugi arvesse."

„Tõepoolest, sellele pole ma õieti mõtelnud," naeris Palu. „Tahad mind veidi hirmutada?"

„Ainult hoiatada."

Palu tõusis järsult ja jäi Toome ette seisma.

„Ma ei mõista, seltsimees Toom!“

Markšeider naeris oma laia naeru, mida Palu polnud enam palju nädalaid kuulnud.

„No-noo, ära siis kohe ägestu. Olen mõnikord endamisi imestanud — keegi teist mind õieti ei usalda enam, kuid minema ka ei kihuta.“

„Sa ise ei andnud seletust tolle öö kohta, kui hulkusid kraavis ja kaevanduses tehti pahandusi.“

„Küllap mul olid selleks põhjused...“

Palu ootas, et Toom jätkab ja kõneleb neist põhjustest, kuid mees imes mitu sügavat sõõmu piibust ja algas äkki hoopis mujalt.

„Olen üksik inimene, sest mu naine suri paar aastat tagasi. Aga mul on ema, hea ema. Ta elab üsna kaugel siit. Seal on väike kohake; isa oli mul seal saunameheks ja saunas ma sündisingi... Kas teataksid talle, mu emakesele, kui midagi juhtub, et mõtlesin ikka temale? Ja saadaksid asjad, mis mul siin, sinna?“

„Sa armastad salapäratsemist.“

Toom nagu ei kuulnudki.

„Seal on praegu ilus,“ jätkas ta nagu unistades. „Saunakese akna all kasvab kaks pihlakat ja need kindlasti koolutavad praegu oma oksi punase vilja raskuse all. Aga veidi eemal, kõrgemal künkal, raiub veli uue maja seinu. Tema ei ole enam saunamees...“

Palu istus ja ta mõtted lendasid kaugele, oma kodukohta, mis oli nii taoline sellele, millest jutustas markšeider.

„Kuidas sa jõudsid sealt... onnist nii kaugele?“

„Rusikatega. Trügisin, aga mõnikord oli nii raske, et oleks heitnud maha ja jäänudki. Kaks aastat tagasi suri mu naine, kes samuti tuli alt ja ööd kui päevad töötades, siis kui mina polnud veel midagi, imes endasse haiguse pisi-

lased. Ei saanud ma teda viimastel eluaastatel ei hoida ega hellitada, sest hulkusin ju okupatsiooniajal lihtsa maamõõtjana piki maakondi ja valdu...“

Lükkas järsku kolinaga laua eemale, tõusis ja vihaselt peaaegu karjus Palule:

„Kuidas ei pidanud ma teid vihkama, kui tulite just siis, kui olin selgusele jõudnud, et elu nii, nagu elan mina, on vilets ja närune, et peab lööma rusikaga, haarama küüntega ja astuma otse, jäägu kas või inimesed kontsade alla...“

Jõud, mis hoovas mehe hiiglaslikust ja tüsedast kogust, masendas Palut.

Tugeva pingutusega, nagu nägematuid köidikuid endast eemale heites tõusis Palu ja upitus kikivarvastele.

„Kehv intelligendike, kaugele sa ikka oleksid jõudnud. Rahatuusad oleksid su matnud oma rahakaukaga...“

„Oleksin jõudnud... minu energia juures. Ma pole Kellikust jõuetum, aga tema jõudis...“

„Kellik... oli siiski teisest, lopsakamast kännust. Tal on teine iseloom kui sinul. Praegugi — ta ei poe jaanalinnuna erapooletuse, pealtvaataja ossa, vaid võtab aktiivselt...“

„Aktiivselt!“

„Ja kui ka ei võtaks... Arvestades ka tema iseloomu halbu jooni, võib-olla teesklemistki... kõigest saan ma siiski paremini aru kui sinust. Tema on pärit suurtaluniku perest, üliõpilaspõlvest saati elas hoopis teistes tingimustes ja õhkkonnas. Aga sinuga oleme ühest juurest, ühest kännust, ühest saunast. Sõime ühesugust kibedat leiba, ja mina ei jõudnud kaugemale turbameistri viletsast elust. Aga ometi läksime erinevaid teid. Ma ei hakanud vihkama omasuguseid, vaid mida päev edasi, mida raskem oli elu, seda roh-

kem hakkasin armastama kõiki vaeseid, rõhutuid, allasurutuid."

Toome käsi mängis joonestuslehe nurkade hoidmiseks tarvitatavate ümmarguste kividega.

„Küllap sellest tuligi, et minu juured kisti lahti, kuna sina jäid omasuguste hulka..."

„Kas vähe on neid, kes õppisid, palju õppisid, kuid ei hakanud vihkama inimesi."

Toom vaatas mõtlikult aknast välja.

„Ju siis ikka iseloom ka..." Äkki ägestudes lõi ta kolksatades kiviga vastu lauda ja tõusis: „Arvad, et mul siis oli kerge? Käristas, nagu küüntega rebis... Aga ma jõudsin ühele seisukohale, ma oleksin olnud niisama teravate hammastega ja tugevate küüntega hunt, nagu olid teised, kes olid ülalpool mind ja sõitsid autos, elasid kümnetoalistes korterites, lubasid naistele puhkust Pärnus ja Nizzas... Siis tulite teie, ja vanad õmblused käristati uuesti lahti..."

Kompressor tuksus, aga tõstesillal oli vaikne — ei põlevkivi langemise kolinat, ei vagonettide krigisemist, ei hobusemeeste hüüdeid.

„Miks sa ei... lähe nendega, kelle hulka sa kuulud? Miks hoidud rahvast..."

„Tule jälle oma jutlusega..."

„Olen sind jälginud, vaadanud, sinu üle mõtelnud. Ma ei mõista sinus paljut. Mis salata, sinu vastu on kahtlusi, ja mitte kergeid... Aga ometi näib, et sinu sõnad ei räägi alati südame keelt... Sihirajamisel, pühapäeval kraavitööl..."

Toome nägu oli mõtlik, veidi unistav.

„Jah, see kraav! Päevad sihiajamisel ja vaiatagumisel... Kui lendasid kaldale esimesed labidatäied ja Kokk-Olga sõitis oma aurava katlaga... Ja kuidas kõik kirendas ini-

mestest tol pühapäeval... Kuigi nii inetult lõppes, olid need siiski kaunid päevad..."

„Sul on hingel midagi... mingi raskus, nagu kork ees. Peaksid..."

„Peaksin pihtima, arvad?" muutus Toome nägu kiiresti suletuks ja karmiks. „Ah, sellel pole mõtet... Olen eluaeg endaga ise toime tulnud, tulen ka nüüd. Nägemiseni." Ja ta lahkus pool-joostes, turi vimmas.

17

September oli rikas päikesepaistest. Kuigi päikeseketas laisalt roomas üsna metsa sikk-saki kohal, kuigi ta ainult õige varjulistes kohtades veidi soojendas, valmistas ta „Pruunkivi" kaevandusele palju rõõmu, sest siin ei kardetud nüüd midagi rohkem kui vihma.

Tööjärg oli nihkunud kaevanduse maa-alale. Naised olid juba varem puhastanud maapinna lahtisest kihist ja musserist, nii et kogu aeg murti kiviademeid.

Ees seisis viimane kõrgem mäeküngas. See oli küllalt pikk ja kaevata tuli siin eriti sügavalt, sest kraav jooksis kaevandusse ligi kaks meetrit madalamal kaevanduse põhjast. Meeleolu tõusis sedamööda, kuidas lõpp lähenes, ja naeratades rääkisid kaevurid juba koerast, millest üle ollakse, ja sabast, millest üleastumine ei valmista enam muretki.

Ootamatult tuli aga lisatöid sealt, kust seda kõige vähem oodati. Toojaks ei olnud keegi muu kui markšeider Toom.

Ta oli viimastel päevadel palju askeldanud kraavis, mõõtnud ja arvestanud, kirjutanud kabinetis terved poognad täis numbreid ja joonestanud jooniseid. Siis ühel hommikul ütles ta, et kraavi sügavus ei ole õieti välja arvestatud ja et

umbes kolme kilomeetri pikkuselt tuleb ette võtta põhja juurdepuurimine.

Insener Kelliku näol hüplesid punased ja valged laigud.

„Teie ütlesite, et sügavus ei ole küllaldane. Teie kahtlustate mind oskamatuses, teadmatuses...“

„Küllap on tegemist eksitusega,“ vastas Toom üsna rahulikult. „Aga arvestus on vale, selles sügavuses kraav kaevandusest vett ära ei tõmba.“

Arvestati ühiselt uuesti, ja Toomel oli õigus.

Kirusid meistrid, kirusid töölised. Papp kogus oma mehed kokku ja alustas kolme kilomeetri kauguselt põhja süvendamist. Juba mahavõetud torustik tuli uuesti sinna vedada, sest lõhkeainet tarvitamata oli võimatu viit sentimeetritki paepinnast lahti murda.

„Kuradi insener!“ kirus Vahur ja ta juuksed olid veelgi rohkem turris kui tavaliselt. „Kui oleks poolte aktsiate omanik nagu vanasti, kas siis ka niiviisi eksiks, oota aga...“

„Oli ta siis kunagi?“ imestas Suurallik.

„No oli neh. Mitte siin, aga seal Jõhvi pool. Olevat olnud hirmus patakas aktsiaid. 1941. aastal räägiti seal, et matnud teraskirstuga mättasse, et hiljem oleks võtta.“

„Ä'ä aja kiusujuttu,“ lõi Miidas käega. „Rahvas keerutab, ja sina kohe saba jutu järgi... Kas hakkame pihta?“

Nende brigaadid olid parimad kaevanduses ja suve mälestusväärsest pühapäevast alates ei lakanud päevakski võistlus nende vahel. See oli auküsimus, millest nad ise kunagi ei rääkinud, millega ei uhkustanud, kuid mis ometi suunas nende tööd ja tõmbas järele teisigi brigaade.

Et põhi tuli süvendada võrdlemisi kitsal joonel, edenes see kiiresti ja tõttavate meeste kirkahoopide ja labidavisete all kadusid kilomeetrid jõudsasti.

Neil rõõmu- ja ootusrikastel päevadel, kui naisedki päevas mitmel korral kaevandusse jooksid, et näha, kui kaugel on tööjärg, et juba räägiti peatsest suurest lõpupeost, kaevandusest vabanevast veest ja uuest tööhoost pruuni kulla — põlevkivi väljavõtmisel, vaikis äkki kõik, ei kaikunud tööliste hüüded, ei kajanud kirkalöögid ega krabisenud väljavisatav kivirähk.

Kogu tööd elustav, puuridele jõuduandev süda — kompressor — oli surnud. See jahmatas kõiki, sest selle eel käisid vägivaldsed sündmused.

Ööl, mil see juhtus, katkestas kaevanduse rahva une plahvatus. Sellele ei osatud algul anda erilist tähtsust ja arvati, et küllap vist mõni ulakas teostab Konnajõel lõhkeainega röövpüüki.

Sama mõtles Palugi, kuid uni ei tulnud enam ja sellisest poolunisest olekust raputas ta üles tugev kloppimine aknale.

„Ruttu, ruttu!“ hõigati ja taoti. „Kompressor, kompressor lasti õhku!“

Palu kahmas ümber, mis kätte juhtus, ja teel nööpe kinni pannes jooksis kogu jõust üle põllunurga, otse läbi lepatihniku, tundmata, kuidas oksad kriimustasid nägu ja rebisid riideid.

Kompressori-hoone säras täies tulevalguses. Ruumi uksel lõi talle vastu terav lõhkeaine suits. Läbi suitsuvine nägi ta meister Uustuba kohmitsemas masina kallal.

„Mis juhtus... mis...?“ hingeldas Palu, kuid komistas samas millegi pehme üle.

„Tsst, ettevaatlikult!“ tõstis Uustuba sõrme suule. „Magab... uinus... ka kompressor uinus...“

Palu silmad harjusid valgusega ja külm hoovus valgus südamesse: ta oli komistanud Toome tüsedale kogule. Mees

lamas selili, käed sirutatud laiali, otsmikul hõõguvast haavast nõrgumas verd üle meelekoha.

Ruumis oli kaks rahvakaitse meest, kes olid plahvatuse peale kohale jõudnud. Oma vanadel jalgadel kiiresti komberdades tuli hingeldades velsker, varsti direktor Pirn ja teisi.

„Ärge puutuge," sosistas Uustuba. „Ärge puutuge, ta on haige, väga haige."

Ta laskus kompressorile, käed laiali, nagu tahtes kaitsta masina külma keha ruumi tungivate inimeste eest.

Rajoonivolinik saatis üleliigsed inimesed välja ja uks suleti. Rahvakaitse mees kandis ette, mis nad olid leidnud. Teisel pool kompressorit lamas veel teine mees — peainsener Kellik. Ta oli juba veidi toibunud ja oigas tasakesi.

Velsker kinnitas, et markšeider Toom on surnud, kuna Kellikul oli verevalumeid ja luumurdeid, nii et raske oli uskuda tema ellujäämist.

Meister Uustoal oli lihtsalt närvišokk. Ta hakkas peagi toibuma ja temalt kuuldi öö kurbadest sündmustest.

18

„Rohkem kui nädalapäevad tagasi märkasin, et Toom käib tihti töökojas. Näpitses üht, tõstis teist, poetas mõne sõnagi, oli kuidagi iseäralik, tahtis nagu midagi ütelda, kuid lükkas edasi. Aga ühel õhtupoolikul küsis, silmad käes oleval mutrikeerajal:

„Kas sa väga... hoiad oma töökoda?"

Noh, mina pole mees, kes armastaks kiitmist ja hõiskamist, torisesin siis vastu, et mis tast tühjast hoida, pole siin ei ühte ega teist, mida tarvis.

„Aga kompressorit?“ jätkas tema.

Kompressorit? Tahaksin näha kaevurit või kaevanduse töötajat, kes ei hoiaks kompressorit kui silmatera. See ju kaevanduse eluandja. Ühmasin midagi sinnapoole, tema aga kiusab edasi:

„Näen küll, kuidas sa kompressorit korras hoiad, iga päev puhastad, õlitad, siit ja sealt kopid nagu arst, kes kuulatab inimest. Justkui oleks masin sinu oma, teeniks sind. Aga ta ei ole, ja sellepärast on see imelik.“

„Kuidas nii, imelik?“ ajasin vastu. „Masin on minu hoole all, tähendab, on rohkem kui minu. Oma võib lõhkuda, see on mu enda asi, aga säärast, nagu kompressor — mis ütleksid siis kaevurid ja kõik teised?“

See oli jutt, mis pole mulle suudmööda. Olin nagu koolipoiss, kellelt tüdruk pinnib armastusesõnu, kes aga meelsamini jookseks oma teed.

Tema aga, meie markšeider, rääkis seda kindla tagamõttega. Tükikese aega vaikinud ja jälginud, kuidas ma smirgli peal lasin teravaks puuri lõiketerad, nihkus ta lähemale ja üsna tasa, nii et kuulsin ainult mina, küsis:

„Aga kui, ütleme, mina või keegi teine tahaks kompressorit õhku lasta, puruks tampida või teisiti rikkuda, mis sa teeksid?“

„Seoksin ta rihmadega suure hooratta külge ja paneksin masina käima,“ ütlesin, et vastata naljale naljaga.

„Hüva,“ jätkas tema ja oli ise veidi kahvatu ning tõsine, „siis ole valvel. Ma arvan, et lähematel päevadel katsutakse sinu kompressor rivist välja viia. Ma ei ole päris kindel, võib-olla eksin, mida südamest soovin, kuid... Ma ei taha äratada tähelepanu rahvakaitse valve laiendamisega, ma ei julge minna miilitsavõimude juurde, sest nad hakkavad pärima, et mis sa tead, mida arvad, keda kahtlustad, aga

mul pole tõendeid... Sellepärast korraldame nii, et valvame kahekesi, nii et keegi ei tea ega aima. Kui midagi ei juhtu, ei saa sellest keegi teada, eks ole?"

Vaatasin mehele teraselt otsa, et võib-olla on temaga midagi juhtunud. Siis tulid aga meelde lõhkikäristatud sepalõõts, lõmastatud väliköök, haav Miku kaelas, ja mul hakkas hirm. Mitte enda pärast — kes mind, vana töökändu, puutub —, aga kompressori, kaevanduse, meie kõikide pärast.

Jäin õhtuti kompressori-ruumi. Täiendasin veidi elektrivärki, panin paar uut lambipesa, eriti kompressori ümber, nii et kui tuled põlesid, oli kogu ruum nagu peo peal. Üks kontakt on ukse kõrval, mina aga seadsin teise kontakti oma töökojaruumi, vaheakna kohale. Istudes seal nägin kogu kompressori-ruumi. Tulesid põlema jätta ei saanud, seda oleks märgatud, see oleks toonud voolukontrolli.

„Istud pimedas," oli Toom mõttest vaimustatud, „ja nii kui kuuled krõbinat, nõks! ja kogu ruum ujub nagu päikesevalguses. Ei ole nii kõvade närvidega meest, kes sellele eksperimendile vastu peaks."

Kui seadsime kogu seda valveasjandust, katsusin mitmel korral ääri-veeri uurida, keda ta kahtlustab ja kuidas ta sellele üldse tuleb.

„Mäletad," ütles ta kord, „kuidas kaevur Rooba mind ähvardas ja kahtlustas? Tol ööl, kui oli esimene pidu? Noh, hääled jäid vait, kuid kahtluseuss pesitses tasapisi edasi. Et miks ma olin kraavis... Olin, kogu öö olin. See oli kaunis suveöö ja tahtsin olla üksi, päris üksi, et endas veidi selgusele jõuda. Kraav, töö selles, inimeste hoog, väsimatus, vaimustus kiskusid mind kaasa, kuigi sellele vastu seisin, kuigi püüdsin minna oma teed. Tundsin, et teie tee oli

õigem, tahtsin nii väga astuda koos teie kõigiga... Sel ööl, istudes põõsa varjus, nägin mõnd inimest, kuulsin tõtlevat sosinat... Oli hämar, oksad varjasid neid, kuid arvasin tundvat kogusid. Kuid ma ei olnud kindel... mitte nii kindel nagu nüüd."

Istusin nii siis seal. Toom tuli igal ööl ja lasi mind magama. Olime niiviisi vahipostil, tema, koolitatud mees, ja mina, lihtne tööline, kelle mõisa hobuserautajast isa suutis saata ainult üheks talveks koolipinki.

Kolm ööd läks mööda, ja ainult rotid krabistasid põranda all. Täna öösel olin veidi väsinud, küllap ka eelmiste ööde vaikusest loiuks jäänud, ja nii ma, vanamehe-käbi, suigatasin...

Ärkasin häälte peale. Nagu iseenesest vajutasin lülijanupule, ja ruum kallati heleda valgusega üle. Kompressoriruumis, üsna ukse all, seisid teineteise vastas kaks meest. Ruumipoolne mees tahtis tulistada, kuid teine oli kärmem: haaras käsivarrest, keeras selle alla... ja siis läks edasi kõik nii kiiresti, et ma ei taibanudki ei tõusta ega appi rutata. Uksepoolne mees — ainult Toom võib olla nii suur ja kehakas — haaras vastasseisjast kinni, tõstis kahel käel kõrgele üles ja paiskas üle hoorihmade tsementpõrandale. Ise jooksis kompressori juurde ja hakkas sellest midagi välja rebima...

Tundsin, kuidas mul nahk tardus... Need olid süütenöörid, mida markšeider välja rebis! Hõõguv tuli nihkus kiiresti neid mööda edasi. Üks, kaks. Toom liikus kiiresti edasi, kummardus, et haarata uuest nöörist, kuid juba oli tuli jõudnud lipsata padrunisse, ruum oli tuld ja suitsu täis ja..."

Lõhkepadrunid olid osavasti asetatud suletavaisse kohtadesse. Kõigi kolme lõhkemine oleks viinud kompressori

rivist välja kauaks, kui mitte igaveseks. Viimane laeng, see, mis lõhkes, asus aga masina perifeerias, vähetundlikus kohas.

„See ei ole midagi," peaaegu nuuksus rõõmust Uustuba, kui talle anti aega masina uurimiseks. „Vajalik tagavaraosa mul on, siia šveisin lapi, ja masin, meie jõud, on jälle terve..."

Kellelegi vaatamata, kellelegi tähelepanu pühendamata hakkas ta sorima oma tööriistade kastis. Kui miilitsavolinik tahtis veel üht-teist pärida, ajas meister habeme turri.

„Mis te segate mind, noormees? Kas te ei näe, et mul on töö. Töö, kuulete! Ja üldse oleks parem, kui te siit kõik minema läheksite... Ainult saatke mulle Torm oma poisiga."

Surnu ja haavatu kanti ära. Kellik toibutati meelemärkusele. Ta oli õel, langes siis meeleheitesse, ähvardas ning haletses, nuttis ning naeris ja valuhoogude vahel jutustas kogu oma alatust tegevusest ja viletsast elust, sellest, kuidas ta algusest peale püüdis iga lahendust venitada ja kõrvalistele teedele juhtida. Selleks esitas ta oma plaanid tööliste karjääridesse saatmiseks ja õhutas Kalamit võitlema oma uue kaevanduse rajamise idee eest. Rakendas oma teenistusse metsiku Ilveküti, kes vihkas nõukogude korda, uuristas tööliste töötahet viinaga, katsus kiilusid taguda juhtkonna vahele. Arvestas valesti kraavi põhja, et lõpuks seistaks suure ebaõnnestumise ees. Jutustas sellestki, kuidas ta kord-korralt haaras viimase abinõu — purustamise, lõhkumise järele.

Seistes Toome ees, kes surnultki mõjus suurena ja tugevana, meenutas Palu markšeideri kunagist palvet ja juba järgmisel hommikul asus üks kontoriametnikest teele, et tuua ema oma poja viimsele teekonnale.

Tuli sünge hommik.

Vaevalt magas sel hommikupoolel kaevanduses keegi. Vaikselt liiguti Toome majas, ja nagu kartes äratada puhkuseleläinut, suleti teisteski kodudes uksi ettevaatlikult ning räägiti poolsosinal.

Öösel oli olnud esimene tugevam öökülm ja maa oli kergelt kahutanud. Hommikul muutus järsult soojemaks, taevas kattus hallide pilvedega, mis laskusid madalale, nagu ähvardaksid maa endasse matta.

Juba esimesel aovalgel hakkas rahvast töökohale kogunema. Katsuti minna kompressori-hoonesse, kuid seal olid kõik uksed lukkus ja ainult läbi akna võidi näha Uustuba ja elektrikuid askeldamas. Vahete-vahel sähvatas pimestav sinakas valgus ja kostis keevitamise teravat visinat.

Töö alguseks, mil tavaliselt tulid juhatajad, meistrid ja kümnikud, et jagada päeva töö-ülesandeid, oli kraavis kogu kaevanduse rahvas ja uudishimulikke ning kõmujanulisi küladestki.

„Ei tea, kas saadetakse täna koju tagasi?“ küsiti.

„Kirka ja kangiga võiks ka proovida...“

„Tulevaks kevadeks taoks ehk renni sisse...“

Agaramad proovisid kangiga — helisedes hüppas raud kivikihilt, tekitades ainult madala valge mõra.

Tambek tuli jalgrattal otse kodunt.

„Noh, poisid, palju auke valmis on kah?“ hõõrus ta kiirest sõidust kohmetanud käsi.

Vaikus hämmastas teda. Alles nüüd märkas ta, et inimesed seisid ja et neid oli palju, väga palju.

Juhtunust kuulnud, hüppas ta sõnagi lausumata rattale ja kihutas asula poole.

Nagu igal päeval, nii tulid tänagi täpselt kolmveerand kaheksa direktor, Palu, meistrid ja koos nendega mõned võõrad, maakonnalinnast saabunud juhtivad töötajad. Nad tõusid üles kraavikaldale, ja hauavaikus ümbritses neid.

„Seltsimehed," ütles Palu ja ta hääles puudus kõnelemisele omane pidulikkus ning paatos. „Täna puudub meie hulgast üks — seltsimees Toom. Mälestagem teda!"

Nagu tugev tuuleiil painutab maha rukkivälja, nii tõusid ja langesid mütsid ning langetatud päi seisis rahvas.

„Tema mälestusest räägime siis, kui saadame ta viimsele puhkepaigale. Tema surm näitas aga, et seisame võitlusrindel, et saavutatud võidu, saavutatud kauni elu hoidmiseks ja kindlustamiseks peame olema valvel..."

Teatanud lühidalt ja niipalju, kui lubasid juurdluse andmed, mis oli toimunud ja kes sellega seoses olid vahistatud, jätkas ta:

„Seisame töökohal ja meie ees seisab küsimus: mis saab edasi? Kas tunnistame, et neil, meie vaenlastel, õnnestus, et meie töö jääb pooleli?"

„Ei jää!" kõlas selge ning tugev hääl, ja pöördumatagi teati, et see kuulus Tiit Suurallikule.

„Valmis teeme ikka," lisas Miidas, ja heakskiitev ümin veeres üle küngastikul seisva rahvahulga.

„Õige, seltsimehed! Lõpetame alustatud töö, teeme valmis kraavi, laseme uuesti käiku kaevanduse. Meister Uustuba andis lootusi, et kompressor seatakse peagi korda. Niikaua aga lõpetame kõik kõrvaltööd, puhastame kraavikaldaid, loobime välja kiviräha, katsume murda kangi ja kirkaga."

Kaevanduse poolt tuli kihutades minöör Tambek. Tal oli nööriga õlal punt terasvarbu. Laskis ratta põõsasse veereda ja rahulikult, nagu ükskõikselt näitas oma rauakimpu.

„Kas teate, mis need on? Vanemad mehed muidugi mäletavad...“

„Mäletame!“

„Miks ei mäleta, nendega küllalt peopesast nahka maha taotud.“

„Mina pole säärastega kaevanduses töötanud, kuid varem külapõldudel küll. Sääraste puuridega augu kivisse raiumine nõuab aega, kannatust peab ka olema, kuid augu saab sisse.“

„Ikka parem kui mitte midagi.“

„Nii et, mehed, kas hakkame pihta? Sina, Miidas, tunned vist seda tööd?“

„Mina tunnen ka,“ sirutas käe puuri järele Rooba. Ning teine, kolmas, neljas.

Toodi laost haamreid juurde ja kajaski kraav täksimistest, nagu nokiks seal parv tugevaid rähnisid.

Enne lõunat raksatas kümmekond lasku. Neist oli kõigil suurem rõõm kui seni lastud mitmest tuhandest.

„Liigub!“ rõõmustasid kaevurid. Virgalt tõusid haamrid, tagudes puure kivvi. See töö oli raske, aeganõudev, rõõmsalt suriseva puuri kiire keerlemisega harjunud kaevuritele tüütav. Nad püüdsid sellest üle saada naljatlemise, lõõpimise, huumoriga. Inimese tahe on nagu veepiisk, mis püsivusel võib uuristada augu kõige kõvemassegi kivvi. Siin ühtusid paljud väikesed veepiisad ja sellest tõusis vool, mille ees ei suutnud seista ei mäekingud ega kiviladem ed.

Lõuna eel, kui just valmistuti teiseks laskmiseks, turtsatas kompressori-hoones ja töökohtadel tarduvate töötajate kõrvu paitas monotoonne, nii tuttav ja omane popp-popp-popp.

„Kompressor!“ käis hõige suust suhu.

„Elab!“

„Sisse puhusid hinge!“

„Nurka käsihaamer ja isade puurioral“

Paljud viskasid tööriistad maha ja jooksid kompressorihoone juurde. Uks oli lahti, sellel naeratas Antsu poisikesenägu, kuna Uustuba ja Torm askeldasid veel masina juures. Nad haarati kätele, pilluti õhku.

„Mis te nüüd, tormakad,“ torises Uustuba. „Jätke, masin tahab rihtimist.“

„Kas kohe lased õhu sisse?“

„Mis sa's mõtled? Et niisama muusika pärast panime käima?“

Juba visises torudes ja hakkas võrisema puurgi.

„Ilusasti lõikab,“ hõõrus valutavaid peopesasid Miidas, kes kogu hommikupoole ilma vahetuseta oli käsitsi auke raiunud.

„Küll oleks tore, kui saaks kraavi matusteks valmis,“ lausus Palu mõtlikult.

„See oleks õige tänu talle,“ lisas Suur-Maali, toetudes labidale ja oodates tööjärge.

Avaldatud mõte käis ringi, võttis aset, juurdus. Rahulik ning aeglane Vahur oli see, kes äkki pahvatas:

„Aga miks siis mitte, mehed? Kui lööme kõvasti pihta, paljuke seda tööd enam teha on. Kas proovime?“

„Natuke palju on,“ kaheldi. „Arvati, et jätkub nii kaheks nädalaks...“

„Täna on teisipäev, matused võiksid olla kõige hiljem pühapäeval. Viis päeva, see ei ole pikk aeg...“

„Aga meil on ka ööd,“ hüüdis Eliise. „Milleks meil prožektorid, kui me ööd ei kasuta? Korraga ei mahu enam nagunii ligi, kuid vahetusega ja kakskümmend neli tundi järjest...“

„Õige!“ haaras Suur-Maali oma väikese kaaslase kaelast kinni. „Kui tema ei pannud paljuks kraavi eest surra, kas

meile tohiks olla koormaks mõni magamata öö? Hei, naised, kes on selle poolt, et igaüks ja niipalju kui jõud kannab, töötab nii, et pühapäevaks oleks kraav valmis?"

„Mina! Mina! Mina!" kajas vastuseks ja peagi muutus see naiste ühiseks hüüdeks — kõik!

„Naised teevad meestele häbi," muheles Miidas. „Kärmemad ja tulisemad, justkui takud. Aga meie, mehed, korraldame nii, et lubame küll hiljem, kuid töö juures oleme seda suurema hoolega. Mis arvate, kui katsume?"

„Katsume! Tingimata teeme!"

Nii sündis otsus, mille täitmine ei olnud kerge. Palu ja Pirn mõistsid seda hästi.

„See on suur jõud, mis liikuma hakkas," ütles Palu mõtlikult, „kuid et lubadus ei jääks ainult lubaduseks, et tõesti täidetaks Toomele antud sõna, selleks peame tööde teostamise põhjalikult läbi mõtlema, kõike hästi organiseerima. Inimesed tulevad tööle, püüavad kõigest hingest, kuid meie peame looma võimalused, süsteemi, organisatsiooni. Tuleb rahvas jaotada brigaadidesse, korraldada mõistlik tööjaotus. Otsekohe algame ka maa alt kanali vastukaevamisega..."

Kaua istusid nad koos Papiga, kes nüüd oli tööde üldkorraldaja, meistrite Kivi, Papi asemele määratud Vahuri ja Rõmmeriga ning jaotasid täpselt endi vahel ülesanded ja tööpostid.

Mitmel korral tuli neil kõik ümber korraldada, töötajad uuesti grupeerida, sest tööle tulid perenaised, kes kunagi polnud kaevanduses labidat pihku võtnud, tulid noorukesed poisid ja tüdrukud, tulid külamehed ja tuli sovhoos peaaegu terves koosseisus.

„Pruunkivi" kaevanduses oli puhkenud vool, mille kõrval temasse kevadel tunginud maa-alune jõgi oli nagu vihmaveest tekkinud nire võimsa ja kärestikulise mägestikujõe

kõrval. Öö ja päev kaotasid oma tähenduse, muutusid üheks tervikuks, mille jooksul pidevalt tuksus kompressor, ragisesid puurid, kajasid kirkahoobid ja kärgatasid lõhkelaengud. Kahelt poolt lähenesid inimesed üksteisele — maa alt, kuhu lõigati kahe meetri sügavune kanal piki stolli, kattes selle laudadega, ja väljast, mööda kraavi.

20

Pühapäeva hommikul vaikis kõik.

Aeglaselt liikus rongkäik asulast kaevanduse poole, kõige ees punaste lippudega kaetud puusärk.

Markšeider Toome põrm viidi kaevanduse suudmesse jäetud kitsale kaljuribale, mis takistas veevoolu teed alla jõe poole.

Paljastatud päi seisis tihe rahvahulk ümber kirstu ja karges sügishommikus kõlasid nukralt, kuid kindlalt kaevur Suuralliku sõnad:

„Meie täname sind, et pidasid kaevandust, pidasid meie kõigi edu kõige kallimaks maailmas. Tänu sellele seisame täna tähtsa sündmuse ees. „Pruunkivi" kaevandus ei surnud, teda ei saanud keegi surmata ega surma kunagi. Selle eest seisame valvel meie kõik."

Kirst kanti autosse ja algas markšeideri viimne teekond.

Kell kaksteist keerdusid lahti kokkurullitud lipud, langesid mustad lindid, paiskusid tuules rõõmsalt lehvima punased lipukangad.

Rahvas voolas kokku kaevanduse juurde. Tähtsate nägudega askeldasid siin Suurallik, Miidas, Poobus, Rooba,

Suur-Maali, minöör Tambek, elektrik Torm, valmistudes viimaste tõkete kõrvaldamisele ja kaevanduse ühendamisele jõe kaudu merega.

„Need on tublimad," noogutas kaevandusenaine oma tuttavale külast. „Nendele on jäetud suur au..."

Saabunud oli külalisi teistest kaevandustest, maakonnakeskusest, pealinnast.

Siis suruti rahvas kaugemale, ikka kaugemale.

„Minge nüüd, tagasi ometi!" tõrjusid valvurid. „Või tahate ninad ära kõrvetada? Kohe hakatakse laskma, otsekohe!"

Laengud olid juba varem pesadesse pandud, kiiresti liikus Tambek ühe nööri juurest teise juurde.

Võimsalt kajas lõhkemürin, veeredes kaugele üle sügiseselt lageda ja külmunud maa.

Nagu kajana kõmises maa-alune plahvatusest: kõige tagumise käigu sein, mis hoidis maa-aluse vee laineid, varises kokku.

Kiiresti jooksid ligi kaevanduse parimad, et kühveldada kraavist lõhkemisel kokkuvarisenud kivi ja rähk, et vabastada tee veele. Samal ajal avati eemal, kümne kilomeetri kaugusel ka jõepoolne kraaviosa.

Üsna arglikult ilmusid maa alt esimesed nirekesed, paisusid, tungisid nagu umbusklikult edasi. Viimased kirkahoobid maa all paiskasid kõrvale viimased tõkked, ja rõõmsalt tormates paiskus veesoon kraavi ning inimeste rõõmuhõisete saatel edasi jõe poole. Mitte ainult poisikesed, mitte ainult noored, vaid mehed ja naised, vanad kaevurid jooksid veerlevate lainetega kaasa, nagu oleks kõigile tulnud tagasi lapsepõlv, mil iga veevool valmistab rõõmu, kutsub kaasajooksmisele ja kaasahullamisele.

„Tee on vaba!" kõlas varsti Palu hääl, ja rõõmus kõmin vaikis. „Tee on vaba veele. Tee on vaba „Pruunkivi" kae-

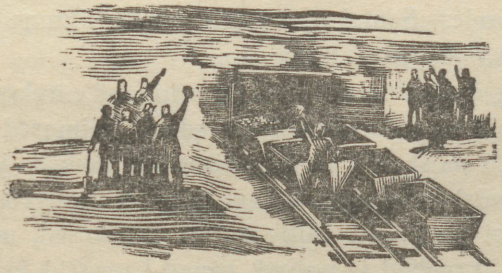
vandusele. Ja tee on vaba meile, töötajaile, ja see tee viib kiiresti edasi. Kui alati hoiame kokku nii, nagu viimasel ajal oma kraavi kaevamisel, ei leidu tõkkeid, millest me ei suudaks üle astuda!"

Siis rääkisid Miidas, Suur-Maali, Suurallik, rääkis Papp, rääkisid linnakülalised. Oli palju lihtsaid ja kauneid sõnu, oli ilukõnesid, oli tervitusi, oli tõotusi.

Kui tekkis hetkeline vaikus, kostsid selgesti meister Uustoa pool-endamisi öeldud sõnad:

„See kõik on ilus, väga ilus... Aga kõige ilusam on, kui homme jälle kõrinal veerevad maa alt välja vagonetid täis pruuni põlevkivi."

Sügis 1946

SELJAD VASTAMISI

1

„Ilumeelt on tarvis neisse istutada, rohkem esteetilisi tundmusi," tippis Laos Laanela parema käe esisõrmega vasakule peopesale. „Kes tunnetab hästi esteetikanorme, selle südamesse leiavad tee ka sügavad ja tõelised eetikaprintsiibid. Neis on muidu kõike, mida iganes soovite — jõudu, jonnakust, kangekaelsust, vastupidavust, püsivust, räpakust, kuid ilumeel, jah, ilumeel on närbunud nagu taim, mida aednik on unustanud kastmata."

Paarikaupa, väikestes gruppides, harvem üksikult ruttasid neist mööda poisid ja tüdrukud, Viirmäe kooli õpilased. Heledalt tärisev kell, mis kuulutas tundide lõppu, oli pannud vana, luitunud-värvilise koolimaja mesilasetaruna sumisema. Nüüd ruttasid õpilased alla tänavale, tehes koridorist laskuva trepi otsal seisvaile õpetajaile kas jumalagajätuniksu või -kummarduse.

„Jumalaga," ütles jässakas, maavillases pintsakus poiss, kahmates salkus juustelt hallika soni.

„Head päeva, Ahto," vastas Kalju Rannak ja naeratas.

„Naeratate?" jätkas Laanela katkenud jutulõnga. „Jah, just sama on ehtne prototüüp — nagu karu..."

„Ma ei mõtelnud halvasti."

„*Natürlich* — võiks olla romantik ja ütelda, et nagu noor karupoeg, ja lisada, et karupojas peitub omalaadne võlu ja graatsia. Millest on kuhjaga loomale, sellest igakord ei piisa inimesepojale. Olen mõtelnud, tihti olen kaalunud ja arutlenud, et kuidas leida imevõti, millega võiks igas noores inimeses lahti keerata tema ilumeelekambri lukukese. Siis kaoksid... hm... raskekaalulised sõnad, jämedad elukombed, silmale valus jämedus käitumises..."

„Olete katsetanud?"

Laanela heitis käega:

„Olen. Aga orastki pole näha. Pind on ilmselt ebasoodne ja viljatu."

„Milline on olnud teie seeme külviks?" küsis Rannak ja äkki ärganud huviga pöördus kaaslase poole. Pidi jälle imetlema Laos Laanela vaba, sundimatut ja sellena ligitõmbavat, nagu võluvat hoiakut. Talle sobis see. Laanela sale, sportlik keha, kaunilt vormitud otsmikuga intelligendipea, millega hästi harmoniseerisid tumedaraamilised prillid, — jaa, see ei olnud halb pilt. Nagu meistrikäe poolt hoolikalt valitud ja kujule sobitatult istus tal seljas pikajooneline tume ülikond, millel heledaks laiguks siidine rinnataskurätt.

„Olen eksperimenteerinud ühe ja teisega, olen püüdnud neis äratada huvi vastavalt oma ainetele: klaverimänguga, lauluga, kauni liikumisega plastika ja balleti stiilis, maalikunstiga, ka deklamatsiooniga. Katsetasin klassikalise skulptuurigagi. Tõsi-tõsi, korraldasin ekskursiooni linna, viisin nad kunstimuuseumi. Vaatasid, suud-silmad ammuli, aga

kui järgmisel päeval klassis küsisin, et kuidas oli, vastas Ahto — toosama karupoeg, kes siin ennist oma kraatsfussi tegi —, et igav. Ei tea, filosofeeris, kuidas need vanaaja kunstnikud ikka ühe ja sama perekonna liikmeid maalisid — kujud olevat olnud kõik ühte nägu. Vaat siis kunstinautimine!"

Uusi õpilasi lipsas mööda. Ühest tüdrukutesalgast eraldus pikem, täiskasvanum tõmmuvereline, juba kleidimoes ja soengus, nagu hoiakus ja ilmeski vanainimeselikke jooni matkiv tüdruk. Kergelt, nagu pelgaks ta seda plikalikku liigutust, niksu tehes pöördus ta Laanela poole.

„Isa käskis ütelda, et te ei unustaks. Homme kell kuus ootab ta teid..."

„So-soo," tegi Laanela ja nagu tahtes kiiresti vabaneda, lisas: „Aga loomulik, sellest oli juba jutt, oli kokku lepitud. Aega on vähe, kuid püüan, püüan siiski. Kas teie olete ka kodus?"

„Eks ikka," vastas tüdruk lihtsalt ja ruttas trepist allajõudnud lastesalgale järele.

Laanela tippis küünega peopesale ja eemaleruttajale kallutatud peaga järele vaadates ütles:

„Võiks ütelda, et mitte kõige halvemast mastist. Kui võtta klassikaliste ilumõistete järgi ja arvestada siinse metsanurga konjunktuuri ja nivood. Ulatub klassi üldisest tasemest tugevasti välja... Veidi juba oma vanuseltki. Noh, teate, metsatöö ei ole ka tematoolise luukeste jaoks, ja vana Peets tegi õieti, kui laskis neiu koolipinki tulla, et poolelijäänud stuudiumi jätkata... Lubab saata edasi kõrgemassegi kooli... No-jah, kui suudaks istutada sellesse vormi armastust, ütleksin kirge kõige kauni, absoluutselt ilusa järele, siis võiks õnnelikuna maitsta oma töö vilja, nagu ütleme meie, pedagoogid. Ja võib-olla õnnestub see ka, loodame..."

„Treenite?“

„Veidi. Neil on kodus klaver, olen andnud mõned tunnid. Ja vestelnud... elu kõrgemaist eesmärkidest. Kuulmist tal on, aga maitse — eks näeme. Tulge mõnikord nende poole visiidile, nad elavad siit mitte väga kaugel. Noobel elamine. Vana Peets on külalislahke mees, eriti peab ta intelligentsist lugu, et sellega siis küla peal parajal juhul protsente lõigata.“

„Võiks ju ka... Tutvuks rahvaga. Näeks ja kuuleks, millele tarvis tähelepanu pöörata.“

„Näha võib, kuulata kah, aga ega sealt suurt õppida ei ole — meiesugustel. Aga vaat, sealt tuleb ju Mesilas-vana ise.“

Rannak kuulis hüüdnime esmakordselt ja oli veidi üllatunud nähes, et nende poole astus lühikesel, rahulikul, veidi vanamehelikul sammul poolpikka saterkuube ja helevalget, pead kuklasse sundivat püstkraed kandev koolidirektor Aleksander Mesilane.

„Noorus peab sõjanõu?“ naeratas ta sõbralikult. „Aga tulen küsima, et kuidas on õieti tänase tutvumisõhtuga? Anne oli algul vastu, et mis meie, vanad inimesed, noorte sekka, kuid lõpuks hakkas nõusse. Kui meietaolised vanad koorukesed nooremate sekka passivad...“

„Kui noorustuli oleks mõõdetav, ei tea, kes meist osutuks kõige nooremaks...“

„Kolleeg oskab olla galantne. *I am sorry*, et seda ei ütelnud mina,“ tegi väikese edvistava kummarduse Laanela, lastes käel kohendavalt üle läikivate juuste libiseda. „Ootame just teid. On mõned väljastpoolt meie kitsast kooliringi, sest Rannak on ju alles nii verivärske *statue* meie kollektsioonis, et tema nii-ütelda seltskonda-viimine on meie kohuseks. Eks ole nii, seltsimees direktor?“

„Kell kaheksa siis," ulatas Mesilane meestele oma kitsa, siidpehmete sõrmedega, kuid tugevahaardelise käe. „Korraldan veel veidi homse koosoleku pabereid ja ruttan siis koju ettevalmistusi tegema. Aga kuidas on selle, hm — etiketiga? Kas peab kuidagi eriliselt mõtlema riietusele või..."

„Aga ei," tõrjus Laanela. „Täiesti omad inimesed, kodune õhkkond ja komfortne olemine."

„Tänan siis. Nägemiseni!" Ja Mesilane ruttas edasi sirgena ja väledana.

„Auväärne kuju, aga koitab siin," vangutas Laanela pead. „Atmosfäär on siin juba selline — kopitanud, naftaliinilõhnaline... Aga ruttan minagi. Sain uue raadio, grandioosse võimsusega, tabab hästi ka kaugemaidki Euroopa jaamu. Kuuleb mõnigi kord tõesti head muusikat, ja ehk hakkab kõrvu midagi muudki, ha-ha-haa. Ah, kuidas see puhastab, justkui maapinnalt üles tõstab, siit põrgukolkast välja kannab ja tunda laseb, et on siiski tore olla inimene! Nägemiseni kell kaheksa. Tulete ometi?"

„Tulen. Mind rõõmustab see õhtu eriti, on see ju mul õieti esimeseks suuremaks kontaktiks siinsete inimestega."

Mehed läksid kumbki oma teed.

Rannakul oli väike tuba koolimaja ühes tiivas. Viirmäe koolimaja oli lennukitaoline: esimene osa kahekordne, selle keskelt tahapoole väljakasvav juurdeehitis ühekordne kõrge katusega, sarataoline hoone. Näotu, juhuslike ja plaanitute juurdeehitustega täielikult rikutud maja sisemised ruumid olid niisama kõledad, halvaproportsioonilised ja pimedadki. Rannak ei olnud suutnud mõne päeva jooksul, mis ta oli seni Viirmäe koolis õpetajaks olnud, oma eluruumi sisustamisele tähelepanu osutada ja nii koosneski see raudvoodist, lauast, toolist ja vanamoelisest lükatavate pulkadega

riidenagist, millised esemed talle oli laenanud peamiselt direktor Mesilane.

Rannak ei olnud enam mitu aastat olnud klassitoas. Kooliruumidele spetsiifiline lõhn nagu kauge mälestus elas ta ninas, meelitas ja kutsus. Mida aasta edasi, seda kaugemaks ja koos sellega ihaldusväärsemaks, kaunimaks muutus kooliõpetaja elu. Ja kui siis maakonnalinna täitevkomitee haridusosakonnas, kus ta mõned kuud oli töötanud, jaanuari algul teatati, et talle on määratud õpetajakoht Viirmäe koolis, oli ta ahminud õhku.

„Noh-noh, ega's nii hull ka ole," ruttas osakonnajuhataja rahustama. „Keskmise suurusega maa-alevike, koolimaja ei ole kõige halvem neist überikest, mida kodanlikult korralt koolimajade nime all pärisime, nii et..."

Rannak haaras osakonnajuhataja käe ja surus seda, nii et mees valu pärast nägu krimpsutas.

„Tänu, tänu sulle. Viis aastat olen igatsenud selle järele. Minust ei saa ei administraatorit ega kantseleijuhti, minu koht on õpetajapuldis, poiste ja tüdrukute keskel..."

„So-oh? Viirmäe on siiski võrdlemisi kõrvaline koht, mõni ütleks — kolgas."

„Seda toredam materjal kasvataja kätele..."

„Hästi. See teeb mulle rõõmu. Õppetöö algab nädala pärast."

Muidugi ei olnud peaaegu mitte miski nii, nagu selle oli ehitanud Rannaku mõttelend. Koolimaja oli vana ja hoolimata kohendamisest, lappimisest ja paikamisest ei pidanud tuult, põrandalauad koosnesid rohkem väljakulunud okstest kui siledatest kohtadest ja lõhngi oli nagu hoopis teine, kui oli jäänud püsima tema sõõrmeisse.

Aga see oli siiski tagasitulek! Nagu võõrsilt kojutulnu kunagi hingas Rannak täie rinnaga, vahetunni ajal toetas

kukla vastu koridoriseina, et lasta peas, kogu kehas kumiseda laste jooksujalgade tüminast ja rõõmukilgete helinast tekkinud muusikat. Jah, muusikat — harmoonilisemat, kaunimat, julgustavamat, tulevikkukandvamat kui ükski teine pala, mida ta oma elus oli kuulnud.

Enne oma tuppa minekut läks Rannak nüüdki klassiruumidest läbi. Talle oli antud kaheksas klass — see oli vanim klass Viirmäel, milline kool nõukogude valitsuse poolt aastaaastalt muudeti täielikuks keskkooliks, — ja tasa, nagu oleks siin veel praegugi võimalik eksitada vihkude kohale kummardunud õpilasi, laskus ta toolile.

Siin nad istusid tema ees, poisid ja tüdrukud talutarest, käsitöölise majast, ametnike, kooliõpetajate perekondadest, kohalike väiketööstuste tööliste leibkondadest. Kuidas nad muutusid üheksainsaks suureks, liikumatuks, kuid ometi nii elavaks silmaks, kui ta jutustas sellest, milline kord näeb välja elu maakeral, kuidas inimesed on muutunud sõpradeks, tõelisteks seltsimeesteks, kui pole tarvis sõjavägesid, türme, kui keegi ei kannata puuduse, nälja, vaesuse all. „Mõnele näib see ehk muinasjutuna?“ lõpetas siis Rannak. „Tõsi, praegu on maailmas veel nii palju relvatäristamist, omakasupüüdlikkust, ülekohut, töötust, vaesust, et kõik see, millest teile jutustasin, kõlab kauni unistusena. Jah, aga ka unistada peab julgema, peabki unistama, aga tegema seda nii, et see ei muutuks fantastikaks, ei kujuneks luulemaailmaks, milleni jõudmiseks ei ole olemas mingeid redeleid. Aga elu, mida kirjeldasin teile, on võimalik, kindlasti on. Tähendab, sellest tuleb unistada, see tuleb endale eesmärgiks seada. Siis on samm kindlam, tahe tugevam ja sihid saavutatakse kiiremini...“

Täiesti ootamatult katkestas ta sõnad räme hääl:

„Tühi lora kõik!“

Kõik pöördusid ümber. Keegi ei pahvatanud naerma, vaid kurjustavalt, pahandavalt, etteheitvalt vaatasid vasakpoolse rea viimases pingis istuvale madalale, kuid täismehelikult laiaõlalisele ja küpseilmelisele poisile.

„Kuidas?“ ei uskunud Rannak oma kõrvu.

Poiss vaikis. Vaatas enda ette lauale asetatud suurtele, karmi töö jälgi kandvaile kätele ja ei vastanud.

„Kuidas teie nimi on?“

Poiss veidi altkulmu heitis tõsise pilgu õpetajale, tõusis ja murdeeas oleval noorel bassihäälel rägistas:

„Ahto Lippur.“

Rohkem ei lausunud ta silpigi, kui palju Rannak ka küsis ja meelitas.

„Hüva,“ ütles Rannak oma raamatuid kokku pannes, „tuleme hiljem selle juurde tagasi. Mõtlete ehk isegi järele, Ahto, põhjendate oma seisukohta. Õige mehe kombel...“

Ohtlik meeleolu, millisest pinnast see küll võiks olla sirgunud? Väljend oli jäme, karistustväärv, kuid milline abinõu oleks pannud Ahto mõtted liikuma teises suunas? Mis oleks kõrvaldanud sellise vaate tekkimise allikad?

Ilumeele-puudus, tõnts tuimus esteetikaküsimustes, nagu ütleb Laanela...? Aga Lilia Peetsi ümmargused oravasilmad, edvistav naeratus suunurgas, küll ainult vaevumärgatavalt, kuid siiski lakitud küüned...

Tont võtku, kui huvitav on iga noor taim. Kuidas ta sirgub, pead tõstab, lehti laotab, juuri kinnitab. Kuid millest tulevad kooldumised, käsnad, harude kuivamised?

Rannak tõusis, ringutas ja hingas avatud sõõrmete ja avatud suuga. Tema on nüüd aednik. Tema tööst oleneb, kas taimed tõusevad uhketena, sirgetena, ühtlastena või jäävad kiduraks, painutatuks, risuks ja ristiks teistele.

„Tahan olla hea aednik!“ laksatas Rannak peopesaga lauale, kohkus tühjas ruumis ootamata valjusti kõlavast ning vastukajavast häälest ja vaatas pelglikult ringi. Naeratas siis rõõmsalt ning poisikeselikult ja kiirel ning kindlal sammul ruttas oma tuppa, et vahetada õhtuks ülikonda.

2

Pidu või — nagu nimetas direktor Mesilane — tutvumisõhtu heas vanas stiilis, möödus heatujuliselt.

Oli suurem osa õpetajaist. Üle kõige põrises aga teistest pea jao pikema, punetava näo ja lotendavate põskedega teemeistri hääl. Nagu hüppevalmis ilves varitses lühike, ümar, kuid väledate liigutustega agrojaoskonna vanemagronoom Puuart parajat juhust, et pista vahele mõni tõetera oma ainevallast, nagu näiteks:

„Eks ma ütle — kuldkollane nagu sibul. Aga muide — sibulaid tuleb kasvatada huumuserikkal pinnal ...“

Või:

„Ah rukkist on jutt? Minu kogemused näitavad, et rukis on siiski kõige tähtsam kultuur meie põllupindadel.“

Oli peetud kõnesid, oli tõstetud klaase Viirmäe kooli ja tema uue kasvataja, austatud ja armastatud kolleegi Rannaku terviseks.

„Et meie lugupeetud kolleegi Rannaku töö oleks efektiivne, et meie rahva kultuur tema töö tagajärjel süveneks igas dimensioonis — nii horisontaalselt kui ka vertikaalselt,“ oli ütelnud Laos Laanela.

„Ärge, armas seltsimees Rannak, unustage ühe vana koolipapa sõnu, mida aastad on temasse istutanud: ole aus,“ kõneles direktor. „Ole aus enda, ole aus õpilase, ole aus

lastevanemate, ole aus kogu rahva vastu. Ja ära sa — vabanda mind, kuid luba mulle kui ealt sinu isale tänasel õhtul ütelda sina — unusta, et oled maa sool."

Auväärsena seisis ta laua taga, hallid juuksed veidi kahele poole turris, pea julgelt kuklas, parema käe esimene sõrm nagu taktikepp hoogu ja kinnitust andmas.

Oli söödud kolm rooga, oli võetud valget ja magusat napsi. Teemeister põristas nagu teerulliga üle laudkonna, agronoom sähvis nagu välk kõige ootamatumaisse kohtadesse, kogu kehast vappudes naerust, kui poetas mõne lopsakama sõna või väljendi. Kooli eesti keele õpetaja Vaike Krims tõmbus hämarasse toanurka, laskudes väikesele seljatoega diivanile.

„Klaas veini?" ruttas ligi hääletult liikuv direktori kaasa Anne, kes oli õhtu perenaiseks. Mehest pea jao lühem, kuid niisama sirge, niisama sale, oli ta ometi vaikne ning tagasihoidlik ja oleks oma mustas kleidis paistnud nunnana, kui ta kaelalõiget ja varrukaotsi ei oleks elustanud lumivalged, veidi kroogitud palistused.

„Ei, tänan. Tahan pisut hinge tõmmata... Need veinid ei ole mitte ainult magusad, nad on ka salakavalad. Ja siit, suure palmipuu alt, avaneb hea ülevaade kogu seltskonnale."

Laos Laanela ja Kalju Rannak istusid vastamisi. Nende vahel, laua otsas istus direktor, kes ilmselt hakkas juba väsima, vaikis, võitles raskeks kippuvate laugudega. Vaike sai esimest korda täieliku võimaluse segamatult ja rahulikult vaadelda uustulnukat, kelle auks kogu tänane õhtu õeldi korraldatud olevat. Vana ta võiks olla? mõtiskles ta. Suurekasvuline, üsna laiade põsesarnadega, veidi liiga pilukil silmadega, kuid kas just see ei anna salapärast, omalaadset võlu ta näole? Juuksed on hästi säilinud, helgi järgi peaksid oma tiheduse juures olema siiski vist üsna pehmed.

Kas ei sobiks talle väikesed vurrud? Annaksid ta küllalt raskele, nagu kivisse raiutud näole kergema, kelmikama ilme?

Vaike naeratas selle mõtte juures. Laanelal olid olnud vurrud, ja ta oli need välja naernud. Siirupile suhkrut hulka, ega sellest veel kook tule, oli ta ütelnud, ning järgmisel päeval oli Laanela olnud vurrudeta.

Märkamatult libises Vaike Krims kahe vastamisi istuva mehe võrdlemisse. Inetud — ei kumbki. Ilusad — üks veidi liiga kergejooneline, teine liiga rasketõmbeline. Laanela riietatud elegantselt, Rannak — soliidselt. Kuid Laanela on vabam, elavam, temperamentsem, hakkajam.

„Ega ma ei sega?“ küsiti kõrvalt ning üles vaadates nägi Vaike enda kõrval Loo Lillemaad, müüjat kohaliku kooperatiivi kauplusest. „Istuksin momendiks, tõmbaksin hinge tagasi.“

Vaike nihkus kõrvale.

„Oo-oo, milline huvitav ülevaatlik pilt,“ lehvitas Loo lõhnava taskurätiga endale tuult, nii et Vaike surus õlaloleva räti nurga endale ninale. „Mehed nagu peopesal... Kuidas teile uus kolleeg meeldib?“

„Ei tea... ei tunne ju veel...“

„Ha-ha-haa!“ helistas Loo ja heitis ruttu pilgu peeglisse. „Milline mõistmatu küsimus minult. Teie sümpaatia kuulub ju Laanelale, kes seda ei teaks...“

Vaike ei vastanud. Vaatas meestele, kes millegi üle väga elavalt vaidlesid. Laanela kummardus üle laua, nõudis midagi, kuid Rannak raputas naeratades pead.

Loo kummardus Vaikele lähemale.

„Teil on hea maitse... Aga ma ütlen, olge ettevaatlik — minu maitse näib olevat teie omaga sugulane. Löön Laanela teilt üle, ha-ha-haa!“

Ta tõusis ja hõljus minema. Nüüd kostsid hääled Vaikeni ja ta tabas Laanela lause lõpu:

„... vähemalt klaverit ikkagi. See on kultuurinimese tunnus. Aga võib-olla laulaksite meile midagi?“

Rannak raputas endiselt pead.

„Kukega võiksin vahest võidu kraaksuda...“

„Jutustage siis mõni peen anekdoot. Teil peaks ju olema uusi, mida siin kolkas pole kuuldud.“

Rannak laotas nõutult käsi.

„Aga miks te teisi piinate?“ kummardus Loo Laanela kohale. „Oleksime tänulikud, kui teie midagi laulaksite.“

„Laulge jah, et „Üksinda kõnnin ma maanteel“,“ põristas teemeister oma lauaotsast.

„Ei-ei. See laul on maitsetu,“ ruttas agronoom vahele. „Laulge seda väga ilusat laulu, et „Seal, kus rukkiväli...““

Laanela tõusis.

„Kõikide soov on mulle käsuks,“ kummardas ta. „Katsun teie lootusi mitte väga rängalt petta...“

Vaba ja hooletu liigutusega tõstis ta klaveri kaane, hetkeks toetas pea nagu mõteldes käele ja langetas siis sõrmed klahvidele.

Rannak tõusis ja istus Vaike kõrvale. Ainult noogutas, lausudes:

„Siit on paras distants. Ärge laske end minust segada.“

Laos Laanela ei laulnud ühtegi laulu neist, mida paluti. „Indiaani armulaulule“ järgnes aaria „Montmartre'i kannikesest“ ja lõpuks „Kui Kungla rahvas kuldsel a'al“.

„Tal on meeldivakõlaline ja, näib, ka koolitatud hääl?“ ütles Rannak tasa.

„Laanela käis aasta või kaks konservatooriumis lauluklassis. Oli õppinud ka klaverit. Viirmäe segakoori juhina on ta saavutanud juba kenakest menu...“

„Mulle ta kord nimetas, et õppinud hoopis kunstikoolis?“

„Võib olla, et sealgi. Kas teie pole näinud ta lõuendeid? Tal on maastikke, natüürmorte... akte. Ja ega nad kõik nii hirmus halvad olegi.“

„Mitmekülgne inimene...“

Laos Laanela libises täielikult oma sõiduvette. Ta kujunes seltskonna keskuseks, hingeks, tulipunktiks. Laulis, mängis, tantsis, jutustas anekdoote, peksis kahvlitega toolipõhjadel ja taldrikutel mitmesuguseid viise välja.

„*Uno momento* — toon kaardid,“ hüüdis ta äkki ja nii valjusti, et äratas Mesilase, kes, pea ühele õlale langenud, vaikselt tukastas. Vabandavalt naeratades kohendas ta end kiiresti, pomises endamisi midagi vanadusest ja hilisest ajast. Laanelal oli aga juba kaardipakk käes, ta palus mõtelda mõnele kaardile ja otsis selle pakist üles, laskis kellelgi paki põhjalikult läbi segada, kuid tõmbas sellest neli ässa kordamööda välja, leidis kaotatud kaardid Vaike ridiküllist ja Rannaku põuetaskust.

„No kuradima — vabandust, mu daamid —, aga tõepoolest kuradima poiss see Laanela,“ põristas teemeister. „Nagu leksikon.“

„Meie kultuurinimesed oskavad vähemalt kahte-kolme keelt, on kodus kunsti- ja kirjandusekùsimustes, võivad ühe-teise palaga esineda. See tekib, kui on olemas kultuuriline baas, nagu see on olemas igal Lääne-Euroopa rahval. Mis te's mõtlete, et keskmine prantslane ei oska tantsida steppi, laulda oma lemmiklaulu, musitseerida mõnel muusikariistal? Kui ma õppisin ülikoolis, jah, see oli siis, kui olin juba juurast siirdunud filosoofiateaduskonda, sest et mind ikka rohkem ja rohkem köitsid iluprobleemid. siis üks professor eksamil küsis minult: Noh, noormees, mida teie ka võite? Minu härra, annan keskmise kultuurinimese mõõ-

dud välja. Ütlesin seda muidugi prantsuse keeles. Sellest aitas — *maxime sufficit* oli raamatus."

Naerdi. Oli see anekdoot või tõsielu, kes seda teadis või keda see praegu huvitas.

„Nüüd on muidugi mõnigi asi muutunud. Kultuur degenereerub... oleme ometi omavahel ja võime avameelselt rääkida?" pani Laanela käe südamele ja vaatas kordamööda igaühele otsa. „Mõnedki head kuldsed reeglid on pea peale paisatud. Mina ütlen, et ilu, esteetika on kõrgeim, mis inimesel olemas, et ilu õilistab, puhastab, vabastab... Rääkisime ju sellest eile, eks ole, armas kolleeg Rannak? Aga nüüd äkki: praktika, materiaalsus!"

„Ning aetakse taga plaani ja projekti ja perspekti," naeris Loo, heites tumedate ripsmetega looritatud silmadest sügava pilgu Laanelale.

„Suurtes plaanides, mis inimese käte all muutuvad tõelisuseks, on sügav ilu. Mis on selles halba?" küsis Rannak omalt poolt.

„Halba?" sattus Laanela veel suuremasse hoogu. *„It is horrible,* ütlen mina. Kui inimesel ei ole igavesi, absoluutseid ilu ja eetika põhialuseid, siis sureb ta vaim... Temast saab tuim materiaalse maailma ori... Mina olen kultuurinimene, mul on oma teaduslik ja kultuuriline ettevalmistus, mul on oma... kuidas seda nüüd eesti keeles täpselt väljendada... esteetiline, eetiline ja poliitilis-filosoofiline maailmavaade. Sellesse on kätketud Platon ja Kant ja Leibniz ja teised maailma suurvaimud."

„Just vaimud..." ümises Rannak.

„Kui kallid külalised mind, vanainimest, vabandaksid," tõusis Mesilane. „Olen vanameelne inimene, olen harjunud igal õhtul hiljemalt kell üksteist voodis olema. Aga täna on juba kaksteist, ja seepärast, ärge olge mulle kurjad, kui ma

tagasi tõmbun. Vaikselt ja tähelepanematult... Homme on koosolek ja peab olema välja puhanud..."

„Seal ta on — koosolek. Direktor Mesilane kõneleb homme rahvakoosolekul. Kuulake — rahvakoosolekul! Ässitab rahvast üles..."

„Vabanda, jutt on küttemuretsemisest."

„Ei, lugupeetud direktor, jutt on rahva ässitamisest metsatöödele. Kütet on tarvis, puudeta ei saa läbi — hea küll, ei ole põhjust diskussiooniks. Aga ma küsin: mis see on, kas kasvatuslik probleem või poliitiline aktsioon?"

„See on majandus, nagu külviseemne kogumine..." algas agronoom, kuid Laanela lõikas ta jutu pooleks:

„Rääkige seda lastele — või, vabandage väljendit, lollidele. Ma mõistan seda, et õpetajad ka väljaspool kooli elule kaasa löövad. Dirigeerime laulukoore, orkestreid. Vaike tegeleb raamatukogus literatuuriga, Mihkelson on lavastaja ja esimene armastaja Viirmäe näiteringis... Kuid see on seltskonnategevus, kultuuritöö. Aga need koosolekud, aktsioonid, kampaaniad... See on inimeste nõukogude riigi teenistusse rakendamine, on nõukogude riigi poliitikale kaasaaitamine."

„Aga kui see tuleb kasuks meile endile," ütles üsna tasa Vaike.

„Ütlesin juba, et ei vaidle vastu. Tuleb. Aga ärge segage ära primitiivseid, algelisi asju — poliitikat ja kasvatusteadust. Meie, õpetajad, oleme kasvatajad, nemad seal täitevkomitees poliitikamehed. Meie õpetame lapsi, nemad organiseerigu inimesi, viigu läbi riiklikke aktsioone. Mina olen intelligentne inimene ja ei soovi end segada poliitilistesse kamariljadesse, ei taha. Minu vaated ei sümpatiseeri paljudele... Näen ja kuulen siit ja sealt — ja mis otsida kaugemalt, kui sama esineb siinsamas, Viirmäe kooliski —, et õpe-

tajaskond on saanud maa soolaks, aktiivseks kaasalööjaks...! Aga mina ei soovita seda teha ja olen mitmel ja mitmel korral ütelnud ka sulle, direktor Mesilane, et..."

Sõnad olid Laanela kaasa tõmmanud, tuliseks kütnud ja nüüd lehvitas ta rätiga endale tuult. Vaike vaatas kinga ninadele. Teemeister oli oma härjapea kätele toetanud ja magas rinnuli laual. Loo ei pööranud imetlevaid silmi kõnelejalt. Mesilane oli ristanud käed ja tiirutas pöidlaid teineteise ümber. Ta suu oli vihaselt kokku tõmmatud.

„See on nüüd võib-olla õige küll, et intelligents peaks jääma oma töö juurde, ennast mitte segama polii..." paotas ta, kuid Laanela katkestas kärsitult:

„Mitte võib-olla, vaid kindlasti on õige."

„Ei, just vastupidi," ütles äkki Rannak üsna tasa, kuid selgesti, nii et kõik teised vaikisid. „Laanela tahab praegu teha vägivaldset operatsiooni, tahab rebida meid, Viirmäe kooli õpetajaid, elust välja, tahab eemale viia teelt, millel meie õpetajad juba üldiselt on astunud pikki ja tulusaid samme. Temale meeldiks, et oleksime nagu hobused, kellel on silmade ees klapid ja kes siis nii edasi kihutavad, nagu selja taga ohjadest tõmmatakse ja piitsaga nähvatakse."

„Mina tahan meid kõiki ainult inetustest, ebameeldivustest, millel meie kõrges kutses ei ole ruumi..."

„Tahate olla apoliitiline intelligent..."

„Täpselt. Tunnen oma kutsetööd... see vist ei ole alusetu kiitlemine, kolleeg direktor? Kuid ma hindan oma väärikust, olen haritlane, kes ei sega ega lase ka end segada..."

Äkiline põhjatuna näiv vaikus äratas teemeistrigi, kes hõõrus uneähmaseid silmi. Direktor aina tiirutas pöidlaid, leidmata sõnu. Vaike vaatas suuril silmil kord Laanelale, kord Rannakule — meeste toon oli ootamatult terav.

„Ei ole apoliitilist hoiakut, ei apoliitilist intelligentsi. Juba selle deklareerimine siin praegu oli poliitiline seisukoht, oli nõukogude-vaenulik hoiak."

Laanela nõksatas, tõusis ja unustas isegi oma tavalise liigutuse — tõusmise järel alttõmbamisega sirutada oma pintsakut. Astus sammu Rannaku poole, kes endiselt diivaniotsal istus, mõtlik ilme näol.

„*Donnerwetter*, sa räägid nagu kommunist..."

Rannak tõstis pea.

„Ja mis siis?"

Laanela naeratas äkki mõistvalt:

„Vaat kus väike võluv nali... Ei-noh, huumorimees oled. Äkki oledki veel kommunist, ah-ha-haa?"

Teemeister, kes ikka veel ei taibanud, millest kogu jutt, ruttas omagi suud naeruks pärani ajama. Direktori põidlad hakkasid tiirlema veelgi kiiremini.

„Vaata, Laanela, sa oled nagu rahehoog, ei anna teistele mahti piiksatadagi. Oleksin tahtnud ammu ütelda, aga..."

Rannak tegi tõrjuva liigutuse, tõusis üsna aeglaselt, astus omaltki poolt sammu Laanelale lähemale ja iga sõna rõhutades ütles:

„Ei ole tarvis, seltsimees direktor, küll ma ise." Laanelale: „Õige. Olen kommunist. Olen kommunistliku partei liige. Ja usun, et mida siin praegu rääkisite, on vale. Lõpuni vale ja isegi kahjulik."

Vaike hingas pikkade, nagu näljaste sõõmudega. Ta nägi Rannakut, tema rahulikku, kindlat, veidi nurgelist nägu ja tundis, et temas midagi praguneb, enda ümbert kesta raputab. Laanela fraasid ja Rannaku kindlus...

Laanela kogus end kiiresti.

„Noh, vabandage, ma tõesti ei teadnud... Ega ma halva pärast, aga arutanud oleme siin neid asju ikka omavahel...

vabalt. Ja nõukogude riik vajab spetsialiste, kes teevad korralikult oma töö, aitavad riiki...“

„Teie arvate siis, et ma ei tee ei valesti ega halvasti, kui esinen homme rahvakoosolekul? Et ma ei ole seda teinud varasematel kordadel, kui olen neist osa võtnud, kõnelnud, oma südamelt puistanud häid tundmusi, mis sinna on kogunenud?“ astus Mesilane Rannaku juurde ja haaras tal kuuereväärist.

„Õppetöö kõrval on see teie — ja meie kõigi — kohus... Aga milleks lasta langeda tujul, seltsimehed? Oleme ju siin, et meelt lahutada. Kas seltsimees Laanela ei mängiks või laulaks veel midagi? Ei? Aga teie, seltsimees Krims?“

„Mina? Ma... ma ainult endamisi...“

„Oleme ju meiegi siin — ainult omavahel.“

„Mängi jah, Vaike,“ aitas Anne omalt poolt kaasa.

Vaike Krims istus klaveri ette. Aralt puudutasid ta sõrmed siledaid ja jahedaid klahve. Ilma et oleks kaalunud, ilma et oleks üldse mõtelnudki, mida mängida, vormusid helid ta sõrmede all pikkamisi, sedamööda, kuidas rahunes ja selgines ta hinges.

3

Tutvumisõhtu andis oodatust vastupidiseid tulemusi: Viirmäe koolis tekkis elektriseeritud õhkkond. Väliselt oli kõik nagu ennegi: õpetajad rääkisid, arutasid, vestlesid, kuid ometi tundis igaüks, et pinna all hõõgus vaikselt tuluke, mis otsis kohta väljapahvatamiseks.

Kõige rohkem oli roopast väljas Vaike Krims. Tihti peatus ta keset tundi, jäi akna alla seisma või lihtsalt vaikides toolile istuma. Õpilased võõrastasid algul, kuid hakka-

sid siis neid puhkeminuteid kasutama oma vallatuste ja vigurite teostamiseks.

Vaike ei jõudnud endas selgusele. Laanela keerles ta ümber nagu varemgi, teeskles, nagu ei märkakski tüdruku ilmset muutumist, tagasitõmbumist.

„Meie kommunist on sinule sügavasti imponeerinud," poetas ta ühel pealelõunal siiski märkuse.

Vaike võpatas, kuid vastas üsna jahedalt:

„Mis on minul selle „meie kommunistiga" tegemist... või temal minuga..."

„Ah-ah — viimasesse vist ongi koer maetud," vilistas Laanela. „Ajas peakese segi? Jõud, mateeria, seaduspärasus, dialektika ja kuidas see neil kõik kõlab."

„Jõud, mis edasi kannab, mis loob ja ehitab, on kindlasti kaunim kui ükskõik milline õõnes fraas..." paiskas Vaike, endal peaaegu pisarad kurgus.

Laanela pööras tooli ümber, istus kaksiratsi sellele, toetas pea toolikorjule ja jäi Vaikele üksisilmi otsa vaatama.

„Ainult üks esinemine, ainult üks... noh, kõvasti deklameeritud sõna, ja sinu intelligents, sinu haridus, sinu ettevalmistus ei lugenud enam nulligi? On sinustki saanud äkki... kommunist?"

„Ah, ära kiusa... Jäta mind, tahan rahu, vaikust... et end koguda, mõtelda..."

Vaike hoiak oli nii tõrjuv, et Laanela pidas kõige targemaks tagasi tõmbuda. Aga ei üks ega teine halvanud tema ülemeelikust ja reipust, ta oli endiselt heatujuline, käis peale koolitunde jalutamas, kepp rõõmsalt tiirlemas, vile muretult trillerdamas. Ei vähemagi liigutuse või toonivarjundiga lasknud ta märgata, et tema ja Rannaku vahel midagi oli juhtunud. Kohe järgmisel tööpäeva hommikul astus

ta Rannaku juurde, silbigagi ei tuletanud meelde laupäevast, vaid algas juttu hoopis mujalt:

„Kas olete oma klassis lähemalt tutvunud ühe rässaka, veidi varaküpsenud poisiga, Ahto Lippuriga? Meenutate, võrdlesime laupäeval karupojaga?"

„Üsna pealiskaudselt."

„Tinane iseloom. Jälgige ainult tema pilku, kuidas see altkulmu piidleb ja kohe kõrvale viiksab, kui tajub, et teda vaadeldakse. Olen katsunud teda nii-ütelda — õilistada..."

„Ilulugemisega?" ei suutnud Rannak irooniast hoiduda.

„Mitmeti," vaatas Laanela pilkest üle. „Olen rakendanud teaduslikke meetodeid, individuaalseid kui ka kollektiivseid..."

„A-ah? Kollektiivseid? Huvitav — mis viisil?"

„Seadsin ta klassi kui terviku kontrolli alla. Lasksin veidi halvustada. Surusin omaealiste hukkamõistu abil. Et sel teel teda ükskõiksusest, tuimusest üles raputada. Seni pole aga veel resultaate märgata."

Rannak keerutas vaikides pliiatsit näppude vahel.

„*A propos* — on väga huvitav vaadelda Ahtot teaduse, see on psühhoanalüüsi valgusel. Olen nii mõõdaminnes uurinud Freudi, tema komplekse, alateadvuse mõju inimesse, isegi mitme inimpõlve järel. Interessantne teooria, väga interessantne. Peaks kord Ahto täpsemalt luubi alla võtma, analüüsima psühhoanalüüsi seisukohalt. Kindlasti tuleks välja midagi väga põnevat. Freud, muide, viib ju kõik tungid tagasi sugutungile."

„Sellel peaks üsna vähe olema ühist teie esteetikateooriaga."

„Aga ei, see on ju ainult abinõu, et avastada ja siis kõrvaldada kõik ballast, mis lamab ilutaime teel..."

Võib-olla oleks ta veel kaua arendanud oma iluteooriat

ja kultuurinimese psühholoogiat, kuid Rannak vabandas ja ruttas klassi. Tundi ei olnud veel helistatud, kuid palju lapsi oli juba kohal. Ahto Lippur istus pingis, klassi vallatum poiss Vello tema kõrval. Nähes õpetajat, püüdsid nad midagi peita.

„Näidake-näidake, mis see on," astus Rannak lähemale. „Kui kõlbab endil vaadata, küll siis passib ka mulle näidata."

„Pole siin midagi," ütles Ahto ja vaatas kõrvale.

Selgus, et Vello kirjutas Ahtolt matemaatika-ülesandeid maha.

„Ahto, miks te oma vihiku mahakirjutamiseks annate?"

„Mis tühjast keelata."

„Vello ei õpi sel kombel ise üldse mitte arvutama."

Vaikus.

„Kas tahate, et Vello jääb teistest maha?"

Rannak seisis ja ootas vastust. Poiss vilksatas korraks kiiresti üles ja kohmas siis:

„Olgu — ma enam ei anna."

Ahtol oli taibukas pea, kuid ta ei tundnud õppimise vastu kuigi suurt vaimustust. Tegi, nagu tehakse, kui on kohustus, ja harva, väga harva tõstis käe, et vastata, kuigi enamasti alati selgus, et ta õiget vastust teadis.

Freudi ja Laanela psühhoanalüüs? Rannak heitis pahaselt käega. Kuid koges varsti, et raskusi oli teistegi lastega. Lilia Peets sirgus otse silmanähtavalt, muutus edevamaks, koketeerivamaks, isekamaks. Ei saanud hästi läbi teiste lastega, riidles ja halvustas neid, vanusevahe takistas südamlike sõprussidemete tekkimist. Ning ühel tunnil tabas Rannak esimeses reas istuva Lilia endale silma pilgutamas. Juhuslikkus, tõrjus Rannak, aga kui ta uuesti Liliale vaatas, naeratas tüdruk jälle ja pilgutas osavalt vasakut silma.

„Lilia Peets!" katkestas õpetaja jutustuse.

Tüdruk kohkus, kuid aeglaselt tõustes ei unustanud teadlikku kassigraatsiat.

„Oli teil midagi ütelda?“

„Ei,“ tõusid Lilia kaarjad kulmud.

„Mõtelge järele...“

„Mis pidi mul ütelda olema?“ kehitas Lilia õlgu ja langetas pilgu.

„Hea küll — kutsuge homme ema kooli.“

Hetkeks lõdvenesid tüdruku näojooned jahmumises, kuid siis naeratas ta jälle oma nukunaeratust. Rannak vaatas päevaraamatust — tüdruk oli peaaegu kaheksateistkümneaastane, kasvu ja välimuse järgi võiks teda aga aasta või kaks vanemaks pidada.

Päev-päevalt süvenes Rannak õppetöösse. Avas end laste ees, et leida eest nende lahtisi hingi. Ta õpetas maateadust ja looduseõpetust ning iga tundi valmistas ta põhjalikult ette, otsides täiendavaid materjale õpilastele lähedastest ja tuttavatest elunähtustest. See, mida ta oli kunagi õppinud kodanlikus koolis, oli kõlbmatu. Mida oli õpitud Isamaasõja perioodil, tuli kohandada noortele. Talle ei jäänud kuigi palju vaba aega, sest ka peale tunde koondas ta õpilasi enda ümber, et teha jalutusmatku loodusesse, et näitlikes tundides, vastastikustes vestlustes ja ettekannetes teha õpitavaid aineid arusaadavamaks, huvitavamaks. Talle jäid ainult õppetunnid ja lapsed, ta jäi üsna kõrvale väljaspool õppetööd pulbitsevast elust. Ainult põgusalt peatus ta vestluseks Vaikega, jutuajamised Mesilasega piirdusid peamiselt tööalaste, ametlike teemadega. Laanela seadis mitmel korral pikemale vestlusele, kuid Rannak leidis ettekäändeid kiireks eemaldumiseks.

Rannak ei mõistnud Laanela imestust, et kuidas võidakse nii üle nina ja üle kõrvade uppuda klassi, raamatuisse,

tundidesse, õpilastesse. Temale oli töö rõõmude allikas. Leida teid, kuidas muuta aine kergesti arusaadavaks, tajutavaks haaravaks, kuidas elustada kuivi mõisteid, kuidas laste ees avada kogu ühiskonna sisu, tema minevik, olevik ja tulevik, tema liikumise seadused ja arenemissuund — selleks ei hoidnud Rannak kokku ei aega ega energiat, ja selles kadus mõnigi pikk talveöö nagu hea, põnev kinopilt. Sedamööda, kuidas süttisid säratäpid noorte silmis, hakkasid need loitma ka Rannaku omis. Siis mõnikord unustas Rannak enda, unustas, et ta on õpetaja klassis, ning jäi vaatama õpilastele, kogu klassile, nagu seisaks ta ees maailma kõige kaunim, kõige suursugusem, kõige meeliülendavam vaatepilt.

Ja ometi tundis Rannak, et kuskil oli pais ees. Oli ilmne, et direktor Mesilane ei olnud liialdanud üteldes, et annab Rannaku hoole alla... komplitseeritud klassipere.

Klass ei sulanud täielikult kollektiiviks, kus iga üksik kalliskivi harmooniliselt täiendab teist, andes kaunipildilise üldvaate. Kaheksas klass oli nagu vaas, milles on pragusid: hääl ei olnud puhas, aegamisi kaugusesse helisev...

Tuleb igaüht üksikult põhjalikult tundma õppida, otsustas Rannak. Kui ei tunne iga üksiku väärtust, on raske leida terviku haiget kohta.

Kaheks äärmuseks klassis olid Lilia Peets ja Ahto Lippur. Juba järgmisel maateaduse tunnil küsis Rannak Ahtolt nagu muu seas:

„Teie vanemad on põlluharijad?"

„On," vastas Ahto jonnakalt lõuga ette lükates.

„Uusmaasaajad!" pistis Lilia ja ta hääles kõlas ilmne põlastav ja halvustav toon.

Rannak pöördus rahulikult Lilia poole:

„Palun!"

Lilia roosastus, kerkis poolenisti, laskus tagasi ja ei teadnud, kuidas olla.

„Jah? Soovisite midagi ütelda?“

„Ei-ei... ma niisama...“

„Miks siis segate tundi?“ Ahtole: „Nii et olete uusmaasaajad.“

Ahto piidles altkulmu:

„Ja mis siis...?“

Rannak tundis, et klass oli kuidagi elevil. Poisid ja tüdrukud kahistasid, mõned upitasid, ümmargused põsed naeruks valmis, päid, et paremini näha.

„Teie ärge olge nii umbusklik,“ jätkas Rannak rahulikult. „Muidugi pole viisakas tungida teise inimese eraellu, kuid meie oleme ju sõbrad, peame üksteist hästi tundma. Nii, Ahto?“

Ahto ei vastanud. Vaatas enda ette lauale, veidi salkusjuukseline pea nagu hoopi ootavalt ettepoole lükatud.

„Te ei taha minuga ikka veel rääkida?“ naeratas Rannak.

„Mis te minust kiusate...?“ puhkes äkki poiss ja ta hääles oli kuulda pisaraid. Nii toon kui sõnad üllatasid Rannakut. Need mõjusid ka klassile, kes enamuses jäi vaikseks. Mõne üksiku turtsuja hulgas oli ka Lilia Peets.

„Mille üle teie naerate?“ pöördus Rannak Lilia poole.

„Aga ta on ju nii... naljakas. Alati...“

„Naerate täiesti valel kohal... Aga teie, Ahto, ärge solvuge. Ma ei mõtelnud midagi halba, ei tahtnud kiusata, vaid ainult tundma õppida. Ja mul oli üks ettepanek, sellepärast ma küsima hakkasingi.“

Poiss tõstis pea, aga pelg uue nükke ees peegeldus ikka veel silmadest.

„Õppekavas teeme väikese muudatuse. Pidime hakkama läbi võtma Taga-Kaukaasia liiduvabariike, teate — Aser-

baidžan, Armeenia, Gruusia. Aga enne neid tutvume õige lähemalt meie endi vabariigiga, Nõukogude Eestiga. Ja algame sellega, et mitte mina, vaid teie vestlete...“

Klass kuulas tähelepanelikult.

„Üks ja teine saab kindla teema, koos peame nõu, kust leida materjale, kirjandust, andmeid, ja siis teete referaadi. Ühiselt arutame ettekande läbi, teeme täiendusi, parandusi. Noh, mis te arvate sellest?“

Mõned avaldasid tormakalt oma nõusolekut, teised olid tagasihoidlikumad, ilmselt peljates esinemist.

„Vaat sellepärast ma küsima hakkasingi, Ahto. Oled põllupidajate perekonnast, sinu ülesandeks jääb ettekanne põllumajandusest. Väike ajalooline ülevaade — mõisnikest, siis kodanliku Eesti aegsest maajagunemisest ja eriti muidugi praegusest, nõukogulikust põllumajandusest. Maareformist, sotsialistliku põllumajanduse vormidest... See kõik ei ole kindlasti päris võõras.“

Ahto näppis parema käe põidla ja esisõrmega vasaku käe esimese sõrme küünt.

„Olete nõus?“

„Sellest ei tule midagi...“

Jälle turtsatused, kuid ainus pilk rahustas ülemeelikud.

„Miks ei tule? Aega jääb talutööst vähe üle?“

„Aega leiduks... Aga ma ei oska, ei tule toime.“

„Miks te nii arvate? Olete proovinud?“

„Ei ole, aga... Mul tuim ja kõva pea...“

„Kui ise juba arvate, et pea on tuim, no siis...“

„Ega ma ise üksi...“

„So-oh? Vello arvab sama, ah?“

„Mis sest Vellost... Aga õpetaja Laanela ütleb ikka, et nagu puupakk, tahu või kirvega.“

Poisid ja tüdrukud kahistasid rõõmsalt oma pinkidel.

Selline pööre tuli Rannakule ootamatult ja ta katsus ettekerkinud karist mööda laveerida:

„Õpetaja Laanela tegi kindlasti ainult nalja."

„Sama nalja tehakse ainult üks kord..."

Rannak surus kiiresti alla küsimuse, et kas Laanela tõepoolest korduvalt, ja viis jutu kiirele lõpule:

„Aga küllap ikkagi nali. Teie aga, Ahto, ärge mõtelge sellele ja hakake tööle. Tulge pärast tunde minu poole, ma näitan, milliseid raamatuid lugeda, annan mõned vajalikud ajakirja-numbrid, mul peaks leiduma ka ajalehe-artikleid selle kohta. Teete referaadi valmis, nii et aina imesta, küll näete."

Ahto seisis ja vaikis.

„Noh? Nõus?"

„Kui ikka tõesti arvate, et võiks katsuda..."

„Mitte ainult, et arvan, vaid olen päris kindel, et see õnnestub päris korralikult. Istuge... Mul oleks aga veel teine ettepanek. Kuidas oleks ühe pika-pika matkaga?"

„Oi, kas Tallinna või?" küsis väikesekasvuline pikapatsiline tüdruk ja tõstis mõlemad käed põskedele.

„Tallinna oleks ju ka tore, aga seekord hoopis kaugemale. Ainult ärge saage minust valesti aru... Kevade poole sõidame Tallinna, põlevkivikaevandustesse ja mujalegi, aga seekord teeme palju pikema matka, kuid mitte tegelikult, vaid... noh nii — mängult."

Ja ta jutustas „matkakorraldustest". Et klass jaguneb gruppideks, igaüks võtab endale linna, kuhu rännata igatseb, siis koostatakse täpne maršruut, märgitakse peatuskohad ja vastavalt sellele kogutakse materjale kirjandusest ja ajakirjandusest. Grupp valib aruandja, kes hiljem jutustab kogu klassile teel nähtust ja kuuldust. Koostatakse vastav

pildi- ja väljalõigete-album, sobitatakse kirjavahetust matkateekonna-äärsete koolide õpilastega.

„Oi, see on tore!“ plaksutas pikapatsiline vastu põski. „Mina võtan osa...“

„Näost näen, et matkamine meeldib igaühele. Ka kui see ei toimu rongi või lennukiga. Peale seda, kui oleme lõpetanud meie oma vabariigiga tutvumise, asume Taga-Kaukaasia vabariikide juurde. Sinna korraldame ka ekskursioonid. Nii et tuleks valida...“

„Lubage minul sõita Gruusiasse,“ tõusis klassi kõige pikem poiss Hugo. „Seal on ilus... ja arbuuse ja apelsine ja meloneid ja teisi puuvilju on nii palju, et...“

„Aga mina tahan Kirgiisiasse,“ ütles pikapatsiline Anne.

„Rumal, Kirgiisia pole ju Taga-Kaukaasias,“ heitis üle vahekäigu istuv Endel.

„Aga kus siis?“ küsis Rannak.

„Kesk-Aasias,“ vastas poiss kiiresti ja rahulikult. „Ma olin seal.“

„So-oh? Sõjapäevil?“

„Jaa. Koos emaga. Kolhoosis. Aga mina tahaksin nüüd sõita Armeeniasse, sinna me siis ei saanud.“

Kiiresti jagunes klass gruppidesse, käratsedes jagelesid poisid ja tüdrukud, kas määrates oma sõidu eesmärki mingi assotsiatsiooni tõttu kõne all olevate maade suhtes või liitudes lihtsalt mõne oma sõbra valikuga.

„Ja teie, Lilia?“ pöördus Rannak seni vaikides istunud tüdruku poole.

„Ma ei tea...“ oli Lilia nägu veidi põlglik. „Mina tahaksin New Yorki... või Kaliforniasse...“

„Mina ka,“ tõstis käe Lilia kõrval istuv lopsakakasvuline terava püstninaga Ene. „Ehk veel kõige parem — Hollywoodi...“

„So-oh? Nii et teie arvates asub Hollywood Taga-Kaukaasias?“

„Mis sinna Kaukaasiasse!“ kehitas Lilia õlgu. „Igavene kolgas.“

„Mis sa sealt Ameerikast siis loodad?“ küsis Hugo veidi tigedalt.

„Ameerikas on pilvelõhkujad ja autod ja naised käivad kõik toredasti riides...“

„Mis sa jahvatad,“ ägestus tumedajuukseline Endel. „Ise midagi ei tea, aga sellest ajast peale, kui õpetaja Laanela jutustas sellest suurest maast, kogu aeg nagu papagoi: Ameerika ja Ameerika.“

Tärisedes teatas kell, et tund on lõppenud. Ja kui huvitav ka oli valmistuda matkaks, oli see silmapilkselt unustatud, käed kahmasid laualt raamatud, lükkasid sahtlisse ja juba oli jalg valmis ruttama pingist.

„No mis siis,“ ütles Rannak päevikusse tunni kohta märget tehes. „Tuleb meil nähtavasti sõita ka korraks Ameerikasse... Küll kuulete sealtki palju huvitavat...“

„Tühjagi, poovad aina neegreid,“ põristas Ahto.

„Ka sellest räägime, muidugi. Nii et järgmiseks tunniks valmistage juba maršruudid, koostage omalt poolt materjalid, mida teate ja leiate. Üheskoos siis täiendame veel.“

4

Nädal aega hiljem tuli Laanela ühel vahetunnil Rannaku juurde, pahmakas lahtisi paberilehti käes.

„Huvitav materjal,“ koputas ta lehtedele.

„Deklamatsioonid esteetiliste tunnete kasvatamiseks...?“

„Teie ainult naerate... Aga just teid peaksid need siin huvitama, just teid. Puudutavad ju need kõik teie klassi õpilasi."

Rannak vaatas ootavalt kolleegile. Laanela vaimustus, haaras korraks kaasõpetaja varrukanööbistki:

„Lasksin klassil *in corpore* kirjutada töö teemal: „Minu kõige meeldejäänum unenägu"..."

„Kool pole koht unenägude seletaja koostamiseks..."

„Aga kool on kasvatusasutis, kus määratakse paljude inimeste elu, saatus, modelleeritakse nende hing, vaim, intellekt. Teie aina surute, nagu villa vajutate kotti, ikka rohkem ja rohkem. Tarkust ja elukunsti, maid ja maailmavaadet. Oleksite aednik, siis teaksite, et vala nii palju väetist pirnipuu juurele kui tahes, aga kui süda on pehkinud või tüvi kõver, ei saa puust viljakandjat."

„Pole tarvis olla aednik, et seda mõista."

„Aga teie, moodsad nõukogude kasvatusteadlased, ei hooli sellest. Meil on rohkem kui kord olnud kõnet, kui keerulisi... hm — indiviide on teie klassis. Nimetame kaheksandat ikka raskeks klassiks. Oli ju see kollektiiv minu hoole all enne teie tulekut. Aga kas olete teinud katsetki neid tundma õppida?"

„Mul ei ole üldse suuremat soovi kui mõista, millest on tekkinud ummik mõnes..."

„Kui see dokumentatsioon siin läbi töötada," Laanela raputas lehti Rannaku näo ees, „on kõik selge."

Rannakus hakkas pikkamööda keema.

„Ma ei tea, kuidas teie unenägude seletamine õppekavaga kokku käib..."

„*Wonderful*, kui täht-tähelt..."

„...aga minu korraldusi minu hoolde antud klassis ärge siiski muutke. Mina olen praegu Viirmäe kooli kaheksanda

klassi juhataja, vastutan laste eest, nende edu ja käekäigu eest...“

Laanela nägu väljendas algul imestust, siis kibrutas ta otsmikku nagu meelde tuletades ja lõpuks laksatas sõrmedega ninajuurele silmade vahel:

„Mõtlete toda istumise-lugu?“

„Täpselt... seda istumise-lugu.“

„Kavatsesin seda hästi...“

„Mina panin Endli Ahto kõrvale istuma, sest laisk ja hooletu Vello kisub ka Ahto tähelepanu kõrvale. Viisin tolle edeva kinodiiva Lilia kõrvalt, tõin sinna pikapatsilise Anne, et tasakaalustada jõude, et mitte ühtede halbade omadustega toetada teise samalaadilisi. Mis tegite aga teie?“

„Vaadake, kolleeg,“ pani Laanela unenäo-kirjatööd lauale ja asetas käe sõbralikult Rannaku õlale. „Ma ei mõtelnud, et võtate seda nii tõsiselt... ja õieti tahtsin kohe sellest rääkida, aga näe, unustasin. Mina argumenteerisin nii: olete olnud siin vaevalt kaks nädalat, ei tunne lapsi veel põhjalikult — kes nii lühikese ajaga võikski jõuda tungida kahekümne noore, kasvava inimhinge psühholoogia salakambrikesteni? Minu arvates ei talitanud teie õieti...“

„Ka sel juhul ei oleks te tohtinud minu korraldusi muuta. Ja see ei ole esimene kord. Mina ütlen nii, teie lasete talitada hoopis teisiti. Kui õpetajad on nagu luik ja haug, kuhu peab siis õpilane vaatama?“

„Te olete äge... nagu süütenöör. Iga kohuski kuulab enne kaebealuse seletusi. Ka mina mõtlesin midagi, kui lapsed nii ja mitte teisiti istuma õpetasin. Kakskümmend, eks ole? Kas usute, et igaühest tuleb suurvaim? Hea küll, ütleme — silmapaistev isiksus? Ei tule, oleks nonsenss sellele mõeldagi. Peame töötama parematega selle karja hulgast, eraldama need, õhutama, ergutama, innustama. Nii kasvatame

grandioosseid genialiteete, kui väljenduda kord ka suurejooneliselt, kes viivad ajalugu edasi...“

„Unenägude abil?“

„Kui te tunneksite seda materjali, ei ironiseeriks te, võtan selle peale kas või mürki. Unenägude, põrutavate elamuste kaudu on tehtud kõige üllatuslikumaid avastusi, on tungitud hinge labürintidesse. Põhjus käes, ei ole raske leida arstimit.“

„Selle asemel et sorida unenägudes ja pihtimustes, võiksite parem kasvatada lastes, kogu kollektiivis, tervet ja usaldavat suhtumist endasse ja kogu olevikku ja tulevikku. Aga minu korraldusi ärge muutke enam, ma palun. Jah?“

„Ka kui need oleksid... ekslikud?“ tõmbusid Laanela silmad irooniliselt pilukile.

„Ka siis mitte... Ilma minuga konsulteerimata.“

Rannak hiljem kahetses, et oli tarvitanud teravamaid sõnu ja kõrgemat tooni, kui oleks tarvis olnud. Milleks ajada kohe algusest vahekorrad teravaks? Tutvumisõhtu mälestused ei olnud veel kustunud ja ta uskus, et peale unenägude sõda võtab Laanela vaenuliku hoiaku. Aga järgmisel hommikul ütles Laanela oma „tere hommikut, *monsieur*“ niisama lahkelt naeratades nagu igal teisel hommikul ja algas jutustust sellest, kuidas ta polnud õieti kogu öö saanud magada, sest oli juba teab mitmendat korda uuesti lugenud Octave Mirbeau „Piinade aeda“.

5

Viirmäe koolis oli seni vähe kasutatud õpilaste eneste poolt referaatide koostamist ja ettekandmist. Vaike Krims ja ajaloo-õpetaja Mihkelson hakkasid peagi õpilastele and-

ma rohkem ülesandeid kui seni ja direktor Mesilanegi, kes algul kõheles, möönis peale mitmest ettekandest osavõtmist nende elustavat osa.

Kuid pais püsis ikka veel. Tihti oli eelmisel päeval saavutatu teisel päeval märkamatu — tuli alata otsast peale. Kaheksandas klassis oli nagu endastmõistetav, et igal päeval tuli osa õpilasi tundi ilma kodus ette valmistamata. Siin oli harjutud Ahto eneseusaldamatusega ja Lilia daamilikkusega. Protesti mitte-väljakutsuvaks harjumuseks oli saanud ka kuulmine, et kaheksas, see on kooli häbiplekk.

Rannak otsustas peaaegu kolmenädalase töö järel asuda nende halbade harjumuste ahela kõige tähtsamate lülide murdmisele. Loonud klassis eeldused tervemate oskuste harjumusteks tugevnemisele, asus ta ründama laste hoiakule ja arenemisele tähtsat osa etendavaid koduseid olusid.

„Seal pole mul vähemalt Laanela oma psühhoanalüüsi ja individuaalpsühholoogia katsetega jalus," muigas ta endamisi.

Ühel pealelõunal ütles Rannak Liliale:

„Ema ei ole ikka veel leidnud mahti kooli tulla?"

„Kuidas...? Kas ikka veel meeles?"

„Aga kuidas siis?"

„Ega ema ei tulegi," vastas tüdruk peale esimest hämmeldust.

„Ütlesid talle?"

„Ütlesin. Aga isa põrutas emale, et ei lähe sa kuhugi. Kui on tarvis, küll leiavad ise tee Vanatoale."

„Hea küll. Oota üks silmapilk, tõmban jopi selga."

Oli veidi tuisanud ja neil tuli tugevasti sombata. Tüdruk väsis ja Rannak toetas teda käe alt.

„Teie olete tugev... ja tark," ütles tüdruk vaikselt.

„Aga nii tark ma ei ole, et aru saaksin, mis tuleks ette võtta, et teist inimene teha.“

„Ema ütleb, et minul polegi teab kui palju tarvis tuupida... Ning Laanela.. “

„Kuidas?“

„Seltsimees Laanela...“

„A-ah. Mis siis ütles seltsimees Laanela?“

Lilia vaatas kõrvale.

„Et minust kasvab... kaval ja ilus naine.“

Tüdruk õhetas kõrvuni. Rannak vaatas teda kõrvalt. Tõepoolest — Lilia oli kaunis tüdruk.

„Eks varsti kuuleme, kuidas selle tuupimisega jääb...“ lausus ta tusaselt ja lisas sammule pikkust, nii et tüdruk ainult pool-joostes talle järele jõudis.

Peetsid olid üllatunud. Lilia ema oli tüse, lohisevate vormidega naine pisikese, põskede voltidesse uppuva ninanõpsiga. Mees seevastu oli pikk kõrend, terava kongus ninaga, paksude kulmupuhmastega, roostetanud häälega.

„Koolisaks ise... Eks teatand, oleksime oosega vastu tuld,“ vuristas naine ja ruttas diivanil patju kohendama. „Toetage siia, puhake jalgu, ma kohe vaatan midagi lauale.“

„Ei-ei, sellega ärge nähke vaeva. Tulin ainult hetkeks, et rääkida mõni sõna teie tütrest.“

„Ah Liliast,“ valgus naeratus naise näkku, kustudes niisama ruttu. „Kas ta oli viisakuseta? Ei ütelnud tere ja ei teind niksu?“

Rannak palus tütre ära saata ja jutustas siis, mis teda Lilia juures rahutuks tegi. Juhtis tähelepanu liigsele edevusele, rääkis silmategemisest tunnis, üleolevast suhtumisest teistesse õpilastesse.

Peetsid kuulasid üsna vaikselt. Perenaine kähvas mitmel puhul üles, nagu tahaks vahele segada, kuid ainus pilk peremehe silmanurgast surus ta toolile tagasi.

„Ja see on kõik?“ küsis vana Peets, kui Rannak oli lõpetanud.

„Kuidas — kõik?“

„Noh, et rohkem pole miskit?“

„Arvan, et seda on küllalt, et vanemaid järele mõtlema panna.“

Peets nohistas ninaga.

„Mis sina arvad, eit?“

Naine kerkis oma tüsedusest hoolimata nirgi väledusega püsti.

„Oi jesseke, mis nüüd mina, aga seda ikka küll, et koolisaks tahab meid niisama irmutada. No mis selles siis peaks inetut olema, kui tütarlaps veidi viisakamad ilbud ümber pistab? Mina ei ole eluilmas kaltsudes käind, no vaat ei ole, ja ei taha ka, et minu tütar käiks...“

„Ega ma seda...“

„Ja et ta vahel ka edev on või kuidas õpetajasaks ütles — aga eks ta ole naisterahvas, mitte enam mõni plikasirts, ikkagi noor preili juba, no kuidas siis mitte edev olla! Noor tüdruk peabki edev ja häbelik olema, kes teda muidu tanu alla paneb...“

„Meie vist ei mõistnud üksteist täpselt...“

Nüüd tõusis vana Peets.

„Minu kord on nüüd, kas pole tõsi? Ja vaat, mis mina ütlen, ja vana Peets ei ütle kunagi midagi kaks korda: minu tütar peab olemagi parem kui kõik need teised seal kokku, popsipojad ja uusmaasaaja-tütred... Vanatoa Peets on üle valla mees, tema tütar peab olema üle kooli plika. Teie, koolisaks, olete siin alles noor mees, ja ärge katsuge minu

plikat nahka panna oma moodsa õpetusega. Vaat Laanela, see mees teab, kuidas peab lapsi kasvatama... Keda tutist sugema, keda silitama."

„Kui nii, siis pole mul midagi ütelda..."

„Kas koolisaks siis lõunale ei jäägi?" keerles naine ümber Rannaku. „Otsekohe lasen liha pannile panna, ärjasilmad peale lüüa. Viis minutit ainult..."

„Ei, pean tõesti tagasi ruttama."

Rannak raputas end trepil, hingas sügava sõõmuga. Otsis taskust paberossikarbi ja, valinud suitsu, hakkas süütama, kui äkki uks kolksatades lahti lendas ja vana Peetsi kõrge kogu trepile paiskus.

„Kuhu sa, arksaba, tassid oma kössid," kraaksatas Peets kogu jõust, nii et Rannak tahtmata, nagu lööki kartes pea õlgade vahele tõmbas. „Lõõn su, raipe, ristluist maha nagu kassipoja..."

Rannak taibates, et vihapurse ei ole suunatud temale, sirutus vaatama, kellega Peets kärgib. Mitte väike ei olnud ta üllatus, kui nägi õuel Ahtot, kott heintega seljas. Poiss keeras ümber, ajas keele kogu pikkuses välja ja jätkas siis teed lauda poole.

„Ah sa krants, ma sulle..." Peets haaras trepile asetatud paraja kaika ja kõigest jõust hoogu võttes paiskas Ahtole järele. Poiss oli aga juba kaugel ja kaigas temani ei lennanud.

„Küll närivad, inge söövad seest," lõõtsutas Peets. „Ulluks mine..."

„Miks siis nii — ägedalt?"

„Ah miks...? Ah et miks ägedalt? Aga ma ütlesin neile: mitte üks jälg ärgu olgu minu õues. Käigu ringi, mingu teiselt poolt lautasid. Õu on minu maa sees ja ärgu nad oma lämpjalgu siia tassigu, ehk ma..."

Peets nohises kurjalt ja kadus tuppa tagasi. Rannak hakkas aimama, milles põhjus, ja läks põiki üle õue lautade juurde, endal kogu aeg hirm, et nüüd-nüüd lendab vana Peetsi kaigas talle kuklasse.

Ei juhtunud aga midagi ja Rannak hüüdis laudaukselt Ahtot. Pidi hüüdma teist ja kolmandatki korda, alles siis tuli kutsutu.

„Kas teil nii — alati?“ küsis õpetaja poisilt.

„Aga kuidas siis?“

„Kui õuele astuda ei tohi, miks sa siis teed seda?“

„Ümber lauda on kõveriti ja seal pole õiget teedki...“

„Katsuge ometi kokku leppida.“

„Ärge tehke nalja!“

„Aga mis elu see's nii, kui nagu koerad omavahel.“

„Ega olegi...“

„Täitevkomitees olete rääkinud?“

„Mis sest kaebamisest, läheb äkki hullemaks. Laanela ütles...“

„Laanela? Temast ka jätkub!“

„Õpetaja Laanela ütles, et kui kaebama, siis oled riigi vastane. Ise uusmaasaaja, riik andis maa ja muud, aga pole ikka veel rahul...“

Ahto puikles küll vastu, kuid Rannak ei jätnud enne, kui poiss viis ta oma koju. Lippuritele oli antud Vanatoa talu suure, mansardkorraga, roheliseks värvitud maja ühest otsast köök koos kitsukese toaga, milles elati kogu kuueliikmelise perega.

Lippur oli pikavurruline, kõhetu näoga, kuid julgete silmadega keskealine mees. Tema ei võtnud lugu Peetsiga sugugi nii traagiliselt.

„Ah pommitas jälle,“ naeris ta vurruotste võbisedes. „Mis sa, poiss, peaksid õuele kippuma... Las märatseb, küll

pärast väsib. Üks laul ütleb ju ka, et las koertel haukuda, küll väsivad ja lõpuks vaitki jäävad."

„Aga see pole ju elu sedaviisi," protestis Rannak.

Lippuri nägu muutus äkki tõsiseks.

„Ärge ütelge nii, seltsimees õpetaja. Nüüd on mul oma teerada, kuigi läheb veidi kõveriti. Aga varem polnud seda kõveritiminevatki. Mul on tuba ja köök, ja suvel hakkan ehitama uut maja, aga mis oli mul enne? Igal kevadel otsisin pesapaika, nagu linnuke. Ei-ei, noormees, ärge elu laitke, seda ma ei luba."

„Aga peaks ja võiks ju ometi hoopis teisiti, paremini, õiglasemalt..."

„Vaat see on teine jutt, et võiks... aga üldse ja ülepea, ei, ei tohi... Mina olen vana käbi, eks mind ole parkind peremehe käsi ja elu tangid, aga poiss, too Ahto... Kerelt küll teine nagu juurikas, aga ei tea, kust ta säärase hingekese on koukind..."

Rannak jäi Lippuritele mitmeks tunniks. Kui ta lume jalgade all krudisedes lõpuks Viirmäe poole astus, sirasid juba tuhanded tähed nagu kristalliterakesed kõrgel tumedal taevakummil.

6

Käik Peetsi ja tema maast uusmaakoha saanud Lippurite juurde röövis Rannakult rahu. Ta tuli koju suure kaarega, kuigi ilm oli külm ning mees pidi tihti hõõruma kõrvalesti. Oli hajameelne järgmisel ja ülejärgmisel päeval, tunnid olid puudulikumalt ette valmistatud ja seetõttu pealiskaudsed.

„Hoidute teistest õpetajatest nagu katkutõbistest," naeris talle Laanela, kes oli täielikult tagasi saanud endise vaba-

duse, sundimatuse, sädelevuse. „*Warum?* Kas ei õpeta juhid, et rahvaga peab kontakti hoidma, et massidelt tuleb õppida?"

„Olen juba mõndagi õppinud..."

„Nii? Kasulikku?"

„Õpetlikku. Kahjuks puuduvad mul ainult teie psühhoanalüütiku-võimed, et õigeid järeldusi teha."

„Seisan meeleldi ja igal ajal teie käsutuses."

„Tänan abi eest, aga küllap teil tuleb endalgi neid sõlmi lahti harutada..."

Selliseks ääri-veeri, mõista-andvaks nende jutt jäigi, kuigi tuli hõõgus tuha all edasi.

Rannak seadis sisse kaks korda nädalas poliitilised veerandtunnid. Neil esinesid õpilased ise viimaste päevasündmuste kokkuvõttega, proovisid jõudu üksikute rahvusvahelise poliitika probleemide lahtikoorimisega, jutustasid sisepoliitikast. Iga veerandtunniga jäi väiksemaks ja väiksemaks Rannaku osa — õpilased harjusid arutama, vaidlema, sõna võtma.

Kui Rannak hakkas veerandtunde suunama rohkem lähedalseisvate ENSV Ülemnõukogu valimiste teemale, puhkes ühel veerandtunnil äkki vastupanu.

„Laanela ütles, et mis valimised," pahvatas Lembit, pikk, tugevate näojoontega, veidi ülbelt-vaatavate silmadega poiss. „Pole erakondi ega suurt hulka kandidaate..."

Rannak koostas kava nõukogude demokraatia põhimõtete läbivõtmiseks. Algas patriotismiga. Jutustas Isamaasõja kangelastest, kommunistlikust noorest Zoja Kosmodemjanskajast, reamees Matrossovist, Krasnodoni „Noore Kaardiväe" ligi sajast vaprast surmaminejast...

„Jah, kui võiks olla nagu nemad," ütles Endel, lokkis pea toetatud kätele, pilk rändamas kusagil kaugel. Ka Ahto oli

istunud nagu raidkuju, isegi silmapilgutamiseta. Ja jälle oli Lembit see, kes huuli kräsutades poetas:

„Mis meil neist... Need kõik võõrad...“

„Aga võitlesid ka sinu, kärnkonna, eest,“ kargas Endel püsti, näost punane, silmad loitmas.

„Minu eest nüüd...“ venitas Lembit ja pilgus oli üleolekut ning irooniat.

„Pea mokk!“ peaaegu karjatas Ahto ja raksatas oma vanuse kohta liiga suure rusikaga vastu koolipinki, nii et raamatud maha põrkasid.

„Mis see siis on?“ kergitas Rannak kulme. „Mis keelt te räägite?“

„Aga mis ta siis alati...“

„Meil on ju ilusamaid sõnu iga arusaamatuse jaoks, on ju? Kõigepealt on sinul, Endel, tarvis meeles pidada, et kangelaseks ei saa ainult sõjas, et patriotism ei avaldu ainult lahinguväljal. Õpime hästi, viime kaheksanda klassi Viirmäe kooli parimaks — vaat see on suurim patriotism, mida praegu anda võite ja mida teilt ka oodatakse. Raske ülesanne veel liiatigi. Aga Lembit eksib muidugi täielikult. Isamaasõja võitlus käis ka meie eest... aga selle juurde tuleme varsti veel pikemalt tagasi.“

Laanela, kes oli hoidnud rõhutatult sõbralikku tooni, ründas äkki ootamatult ägedalt Rannakut.

„Meie kallis kolleeg tahab teha Viirmäe kooli poliitiliseks instituudiks. Ma ei saa aru, kuidas teie, seltsimees Mesilane, kui vana, staažiga pedagoog seda omaenda silme all lubate. Kas te ei märka, et klass muutub võitlusareeniks, et puhkevad inetud vaidlused, sõnelemised, üksteisele näkkuütlemised ja igasugused teised ekstsessid. Justkui mõnes parlamendis...“

„Teie ise ju seate neid vanu parlamente eeskujuks. Et

Nõukogude valimised pole midagi, aga vaat kus erakondade ajal oli...“

„Ei-ei, seltsimees kolleeg, mina ei too poliitikat kooli... Mina tahan hoida noored hinged *tabula rasa*'d, mina armastan neid õrnu taimi liiga selleks, et neid puistata üle argipäeva ja eriti veel poliitilise reoveega... Ja-jaa, ma saan aru, hästi saan aru, mida ütelda tahate. Ma ei diskuteeri konstitutsiooni, ajaloo, riigikorra aluste tutvustamise, aga ainult tutvustamise vastu. Aga see, mis teie teete, *it is horrible*, see on ju tegelik poliitika.“

„Kui teie algusest peale ei oleks ajanud oma poliitikat, kui teie veel praegugi ei immutaks lastesse oma individualistlikku sihilikkust, oma lõhnata estetismi ja juurteta eetikat, poleks nüüd tarvis õieti otsast alata. Homme on meil järjekordne poliitikatund, nagu teie seda nimetate. Mul ei oleks midagi selle vastu, kui ka teie osa võtaksite.“

Järgmisel päeval tuli Laanela Rannaku juurde, elegantne nagu ikka, kummardas veidi, naeratas:

„*I am sorry, dear* kolleeg, tõepoolest. Olin eile äge. Mul on omad tõekspidamised, purskan teinekord ka otse näkku... Ärge sellepärast minust teab mis halba arvake... Olen ju ainult mures nende, meie ühiste hoolealuste pärast.“

„Kahju, et see hool läheb nii erinevaid radu pidi... Aga muide, kuidas õieti edenevad teie... esteetikaeksperimendid?“

„No-jaa, teie kui klassijuhataja olete õigustatud küsima, iseenesest mõista. Ei lähe hästi... sellepärast ma eile nii veidi forsseeritult kõnelesingi. Just eile juhtus pahandav lugu kaheksandas. Joonistustunnis. Süvendasin just esteetikamõistet. Tõmbasin tahvlile ringi, tehes sellesse mitmeid sümmeetrilisi figuure. On absoluutse ilusa mõisteid, rääki-

sin. Vaadake siin — sõõr, sümmeetria — milline lihtsus, aga milline ilu. Nii nagu on olemas absoluutsed eetikanormid ausus, leplikkus... Ja kaugemale ma ei saanudki, sest siis tõuseb äkki too karupoeg Ahto, põristab: aga mina küll ei lepi, et vana Peets minul ei lase üle õue loomalauta minna. Kogu ilusa tunni rikkus, poisid ja tüdrukud pahvatasid naerma, kõõrutasid nagu... nagu faasanid."

„Ja ütleski nii, too karupoeg?" naeris Rannak. „Ta hakkab jalgu alla võtma... kõigi unenägude kiuste. Kas meie õhtuvestlusele tulete?"

„Muust meil ju enam üldse ei räägitagi, kuidas suudaksin jääda eemaltvaatajaks minagi," kummardas Laanela.

Rannak salapäratses. Ei rääkinud ei õpilastele ega õpetajaile, mis on selle õhtuse koosviibimise kavas. Mitte väike ei olnud üllatus, kui Rannak astus täpselt ettenähtud ajaks kogunenud klassitäie noorte ja mõnede õpetajate ette koos Luhaste külanõukogu esimehe Karl Koopleri ja vanaldase lihtsalt riietatud naisega, keda ainult vähesed tundsid.

„Saladuselt on linik tõstetud," naeratas Rannak. „Meil on külalised. Külanõukogu esimeest tunneb oletatavasti enamus, Mari Langi aga vist ainult vähesed. Ta on... noh, ema. On andnud elu kolmele pojale. Peab talukohta Viiratsil. Aga eks hiljem kuulete rohkem... Meil oli mõni päev tagasi arusaamatusi patriotismiga... Seltsimees Koopler oli lahingumees, kuulame, mis tema sellest arvab..."

Koopler silis veidi oma tõmmusid, lühikeseks põetud vurrusid.

„Paljut seal nüüd rääkida... Aga Rannak arvas, et ehk sellest, kuidas sakslased kihutati minema Viirmäelt. Vaat, see oli ühel septembrikuu ööl, tähed veel vilkusid, aga siis tõusis udu ja peitis needki. Tulime just Tartu poolt ja Viirmäest kümmekonna kilomeetri kaugusel jäime hommikut

ootama. Oli teada, et siinpool on sakslastel suuri jõude kogutud, ja sellepärast saadeti luure ette. Meil oli rühmas üks vene poiss, Koljaks hüüdsime. Kolja ja mina need olimegi, kes läksime luuresse, et vaadata, kus ja kui palju neid fritse siinkandis õieti istub. Mina et nagu ümbruskonnaga hästi tuttav, aga mina valisin omakorda kaasa jälle Kolja, sest olime nagu teineteisega harjunud ja julge oli ta ka kui noor saatan...“

Hinge pidades kuulatas klassitäis poisse ja tüdrukuid. Hiilisid koos Koopleriga läbi sakslaste valvest, käisid tuttava sauniku juures, kust hankisid teateid sakslaste liikumise, väeliikide ja umbkaudse suuruse kohta. Südaööl asusid tagasiteele. Udu oli äkki üles tõusnud, tähed sirasid ja heitsid nõrka kuma puudele, põõsastele, inimestele.

„„Halt!“ kõlas äkki otse eest,“ jätkas Koopler, langetades pea veidi paremale, nagu seisaks just praegu ta ees sakslaste tunnimees. „Meie kõhuli ja vait nagu hiirepojad. Aga näinud olid. Plõksatas püss, teine, tiristas automaat ja viu-viu-viu lendasid kuulikesed nagu vapsikud üle pea. Hakkasime roomama paremale, aga sama lugu.

„Lõksus,“ sosistasin.

„Katsume lahti raputada,“ vastas Kolja.

Proovisime poolpõiki tagasi tõmbuda, et ringiga omadeni jõuda, aga nemad nagu takjad kannul ja ikka tirt-tirt-tirt automaatidest.

„Ei pääse,“ sosistasin. „Tõmbame niikaua, kuni kuule on...“

Aga Kolja mõtles kaugemale.

„Mina tõmban,“ ütles ta, „aga sina hiili omadeni. Vii teated.“

„Ei, miks sina. Minu maa, las mina hoian kinni. Kümmekond tükki ikka siruli keeran...“

„Keerad, aga mina ei pääse läbi, ei tunne maastikku... Sina aga tunned iga kändu, iga küngast. Noh, mine juba, seltsimehed ootavad."

Läksin. Sakslased piirasid Koljat, mind ei pannud tähelegi. Jõudsin omadeni. Varahommikul ründasime. Said sauna, lidusid nii, et kannad välkusid. Polnud veel täis päevavalguski, kui Viirmäelt läbi sõitsime."

Vaikus. Ainult Laanela kopsis sõrmedega lauale.

„Ja... teie sõber Kolja?"

Küsijaks oli Ahto.

Koopler vaatas rahulikult poisile.

„Teadagi... Olid vihas tagunud... püssipäradega ja trampinud jaluli... Aga ümberringi oli maas oma kaks tosinat fritsu... Kallilt maksid Kolja elu eest..."

Alles oli kõigi silme ees automaadist tulistav Kolja, kui Mari Lang algas üsna tasa, nagu Koopleri jutustust jätkates:

„Järgmisel päeval jõudsid nad, vahvakesed, Lippojale... Konutasin barakinurgas, ragin oli ümberringi, algul mõtlesin, et jälle tapavad vange. Aga äkki oli barakk täis inimesi ja üks käratab kohe puhtas eesti keeles: „On siin veel keegi elus?" Olime, kullakesed, olime veel elus. Aga meelest ei lähe... Kaelas rippusime, märjaks nutsime... Jah, elus olime, aga meelest ei lähe... see siin..."

Mari tõstis oma parema käe, millel kõik sõrmed olid sirged nagu rehapulgad ja liikmete kohalt kuidagi lamedad.

„Kui ülekuulamisele viisid, nõudsid, kus on pojad. Mina küll, et kaks läksid, eks nad vist ole sõjas. „Ah kommuniste kasvatasid, nõid!" käratasid. „Pane käed lauale!" Panin. Üks võttis haamri, sellise hariliku, millega ikka meie Jakob, kui ta veel elas, lõi naelu katuselaastudesse. Aga tema hakkas taguma minule nükkide pihta. Valus oli, aga mina

siiski veel, et sina, pojake, vist olid varem kingsepp. Siis lõi mulle näkku, kaotasin meelemõistuse."

Mari Lang tõusis.

„Aga järgmisel õhtul peksid nad mind jälle — haamriga nükkidele. Et kus on kolmas poeg, anna partisan välja. Midagi ma ei tea, ütlesin. Ja kui teaksin, ei ütleks. Tagusid, vigaseks lõid... Kui maa nende jalge all verest ja häbist põlema plahvatas ja nad meie omade eest tulistjalu punuma pistsid (ta viipas peaga Koopleri poole), hakkasid nad vange maha laskma. Kakskümmend tükki korraga ja kuulipildujast nagu õmblusmasinaga."

Ja üsna tasa, kuid kummaliselt selgesti:

„Sellest päästis meid Kolja... nemad kõik... Aga mu poja, kolmanda, nad tapsid siiski."

„Minu venna lasid nad ka kruusaaugus maha."

Kõik pöördusid. Ahto seisis, juuksed rohkem turris kui tavaliselt, põsed punaselaigulised, silmad hõõgumas.

„Katsugu nad ainult veel," seisis Endel ta kõrval, väikesed sõrmed rusikas.

Sellega lõppes too mälestusväärne kohtumine Viirmäe kooli kaheksandas klassis.

„Kuidas see mõjus!" käis Mesilane hiljem õpetajatetoas edasi-tagasi. „Minulgi, vanal kännul, võttis vere hõõguma, näita ainult näpuga, et seal ta on, see... koletis, ja vana läheb, kas või läbi tule."

„Poisid lõkendasid," ütles vaikselt Krims. „Lembitki seisis nagu süüdlane..."

Laanela ainult kehitas õlgu:

„Ei salga, suurepäraselt lavastatud, silmatorkavalt meisterlikult. Aga milleks lastes äratada selliseid... noh, ei leia parajasti sobivat sõna... selliseid eksalteeritud tundeid? Kus kõneleb jõud, seal vaikib ilu õrn taim..."

„Kolja tegu oli ilus...“ poetas Vaike üsna tasa...

„Usun, et Ahtogi oli täna ilus, kui ta seal nii seisis, põsed õhetamas, silmad säramas...“

Laanela kehitas taas õlgu:

„Na-jaa, maitseid on mitmesuguseid ja maitsete üle teatavasti ei vaielda...“

7

Rannak rõõmustas väikese nihkumise üle klassis. Tähelepanelikkus kasvas, tegemata jäetud tööde arv peaaegu kadus, Lilia edvistamine ja Lembitu poseeritud hoiak retušeeriti ja suruti alla kogu klassikollektiivi poolt.

Rannak tundis seda kõike rohkem, kui oleks võinud selle kohta tuua konkreetseid näiteid, tõendusi, selgitusi. Seda suurema eneseunustamisega sukeldus ta töösse, tundide ettevalmistamisse, õpilaste isetegevuse suunamisse ja süvendamisse. Aitas juba lühikesest pilgust, et lõpetati koerustükk, ülemeelik vallatus; ta oli muutumas autoriteediks kogu kaheksanda klassi ees.

Just siis paiskasid sündmused asjade rahuliku käigu segamini, rebisid Rannaku uuesti välja klassiseinte vahelt, meenutasid talle, et ta oli unustanud teise osa noorte kasvatamisest: elu kodudes, elu väljaspool kooli.

Ühel veebruari algupäeva hommikul lendas direktor Mesilane prillideta, visiitkuue hõlmad lehvimas, Rannaku tuppa ja ei saanud algul sõnagi suust.

Rannak ulatas direktorile klaasi vett ja andis aega kogumiseks.

„See on... minu süda ei ela seda üle... Olen aus õpetaja, minu kool on alati olnud aus kool, tal on olnud hea nimi...“

Rüüpas uue pika sõõmu jahedat vett ja jutustas siis katkendlikult, aeg-ajalt ägestudes ja ärritudes loost niipalju, kui ise teadis.

Sündmus oli kooli kohta ebatavaline. Laos Laanela oli kümmekond minutit tagasi koju jõudnud, silmaalune sinine ja nina paistes. Temale oli hommikul kallale tungitud, mingi kaikaga pekstud.

„Kustpoolt ta tuli?“ küsis Rannak tasa, nagu muu seas, kuid hingamine endal peatus.

„Peetsidelt.“

Akna taga krabises tuul, pildudes jäänaelakesi klaasidele. Rannak rüüpas klaasist lonksu ja neelatas kuuldavalt.

„Tundis ta — peksjat?“

„Ütleb, et olevat tundnud.“

„Nii-nii...“

Direktor oli end juba niivõrd kogunud, et imestades küsis:

„Teie ei küsigi, kes see oli?“

„Ei. Arvan, et tean.“

„So-oh? Siiamaani näis ainult Laanelal olevat võimeid maagia ja teiste mustkunstide alal.“

„Aga minul jälle seaduspärasuse tunnetamist, nagu ütles Laanela. Mulle näib, et — Ahto Lippur mängis kaikameest.“

„Aga mina — mitte ei mõista, miks? Ta on veidrik poiss, see Ahto, kuid mitte põrmugi halva loomuga. Ja pea on tal õigel kohal, eriti matemaatikas, mida ma nende klassis õpetan. Nüüd trahh — ja, mõtelge, kepiga! Kui mina veel noor olin, siis juhtus ka mõnikord, et ei suudetud mõistlikul meelel selgusele, aga siis ikka rusikatega...“

Laanela vigastused ei olnud suured. Purunenud prilliklaas oli kriimustanud parempoolse silma alust ja nina oli verejooksust veidi tursunud. Ent needki olid küllaldased moo-

nutama ta apollolikku välimust, ja seepärast pöördus ta rääkides ikka seina poole, hoidudes näost näkku vaatamisest.

Direktor kutsus erakorraliselt kokku õppenõukogu koosoleku, lükates tundide alguse edasi. Vaike Krims saadeti vaatama, kas Ahto on tulnud.

Varsti astus poiss Vaike järel õpetajatetuppa. Ta ei vaadanud üles, vaid jäi vaikides, käsi selja taha peites ukse kõrvale seisma. Mesilane võttis prillid ninalt, tahtis nendega poisile näidata, kuid käsi värises nii tugevasti, et prillid joonistasid sik-sakilisi ringe.

„Astu lähemale..."

Ahto lähenes kaks sammu, kuid ei tõstnud pilku.

„Küsin sinult, Ahto Lippur, kas olid sina see, kes täna hommikul röövli kombel meie õpetajale Laanelale kallale tungis?"

Poiss ei liigahtanud, ei lausunud sõnagi. Vaikuse katkestas Laanela pilklik hääl:

„Selline elukutseline masuurikas nüüd tunnistab..."

„Olin küll," lausus poiss ruttu ja vaatas üles. Ta silmad jooksid kiiresti ühelt teisele ning peatusid Rannakul. Vaated sulasid kokku. Millest need silmad kõnelevad? küsis Rannak endalt ruttu. Hirm? Ei. Armupalve? Ka mitte. Aga mis siis? Ahastus? Ei-ei...

„Välja heita!" kiljatas Laanela. „Prokuröri kätte anda. Selliseid röövleid nüüd kasvab, kui neid õigel ajal ei takistata..."

Poisi pilk oli ikka veel Rannaku omas, ja äkki mõistis õpetaja. Kas ka sina ei mõista mind? küsis poiss ja langetas vaate jälle saapaninadele.

„Ma arvan... arvan..." kogus end direktor ja pahvatas siis kahe rusikaga lauale lüües: „Meil oleks vist õigus küsida, sina röövlinägu, kuidas sa julgesid? Ah?"

Ahto ei vastanud.

„Küsimuse peaks vist esitama teisiti," ütles Rannak. „Ahto, miks sa nii tegid?"

Poiss vaatas kiiresti üles ja, lugedes julgustust, ütles pikkamisi ning selgesti, nagu oli ta tava kõnelda:

„Sõi hinge seest. Ja ega ma ei kahetse."

„Ei kahetse!" hüppas Laanela üles. „Tema ei kahetse. Küllap haletseb koguni, et ei jaksanud korrapealt raipeks lüüa..."

Ebakõla Laanela tavaliste helisevate fraaside ja praeguse lopsakuse vahel oli nii tugev, et äratas kõigi tähelepanu ja hajutas veidi mõtteid. Ega's sinise ninaga ei sobikski sõnad esteetikast ja transtsendentalismist, lendas teab kust katkeke Rannaku mõtete-rodust läbi ja nõrgendas senist teravat, isegi füüsiliselt väsitavat pinget. Dramaatika taganes, andes ruumi kainele mõistusele ja rahulikumalt vaatlevale pilgule.

Ka direktor Mesilane näis end koguvat, langes tagasi oma vana-koolmeisterlikku stiili.

„Aga kuidas sa nii ometi võisid, kallis poiss," pani ta käed enda ees laual teineteisele. „Vaata, mina olen auga hallid juuksed pähe kasvatanud ja ei ole veel kordagi, mitte ainustki korda elus oma kättki teise inimese vastu tõstnud, rääkimata... hm... kaikast. Aga minu kooli õpilane, kes ei ole elanud rohkem kui seitseteistkümmend aastat, läheb kaikaga kallale oma õpetajale. Mõtle nüüd ise... Kuidas võis õpetaja, sinu kasvataja, sul hinge seest süüa, nagu sina seda ütlesid?"

„Nagu oherdiga uuristas..."

„Sellisel ka hinge," urises Laanela. „Hing valib eluaset..."

„Palun, ärge laske oma vihal üle ääre keeda. Sina aga, armas poiss, räägi selgesti ja asjalikult, mitte nii hammustades. Nii et kuidas — oherdiga?"

Ahto neelatas.

„Ühtepuhku, niipea kui Peetsidele tuleb, siis hammastega minu või mu vendade sääres kinni...“

„Poiss, sa vali sõnu ja tooni,“ tõstis Mesilane sõrme.

„Ja eile õhtul jälle. Oli vist mekkinud liiga palju vana Peetsi Lepiku-Liisit, noh, puskarit ikka. Nagu nägi mind õuel, nii kohe, et: „Tule siia.“ Mina ei teinud kuulmagi, aga tema uuesti: „Õpilane Lippur, kas teie ei kuule, kui õpetaja kutsub.“ Mõtlesin, et kui ei lähe, siis koolis homme pahandus, ja läksin. Viis tuppa. Esimest korda elus — ja see jääb ka viimaseks, ausõna — astusin üle Peetsi uksepaku.“

„Milleks see pikk jutt?“ segas Laanela end vahele. „Tähendab mind, õpetajat, usutakse vähem kui seda poisijõmmi?“

Ent Ahto oli sattunud hoogu.

„„Istu sinna, Lilia kõrvale,“ käsutas Laanela mind. Lilia oli ehitud ja mukitud nagu laadanukk, aga mina nagu laudas ikka — lapitud ja heinaprahine. Laanela võttis seinalt suure peegli, seadis meie kahe ette nii, et nägime selles end mõlemad korraga. „Sinus, Ahto, ei ole grammikestki esteetikat,“ ütles ta, „aga mis eksemplar sinust sel kombel kasvab? Istu nüüd ja vaata kümme minutit peeglist ennast ja Liliat, ja pärast räägi täiesti puhtsüdamlikult, mida endas läbi elasid, mida mõtlesid, mida tundsid.“ “

„See on selline psühholoogiline eksperiment, näitab, kas inimene on üldse võimeline tundma rõõmu, viha, kadedust. Kui on teada inimese tundekompleksid, ei ole raske kindlaks määrata edasise arendamise, iseloomu kasvatamise põhikoordinaate...“

„Ma istusin minuti või kaks, täpselt küll ei tea. Vaatasin kõrvale, aga siis korraks ka peeglisse. Lilia oli seda vist oodanud, krimpsutas põlastavalt nina ja näitas keelt...“

Ahto vaikis.

„Noh — ja edasi?“ julgustas Mesilane.

„Lõin peegli jalaga puruks ja tulin tulema.“

„Ja sellega psühholoogiline eksperiment esteetika valdkonna aineil lõppeski?“ küsis Rannak irooniliselt, pöördudes rohkem Laanela kui õpilase poole.

„Teie naerate, aga sellised katsed on võimelised tähtsaid avastusi tegema...“

„Jätke, meie pole siin teie, vabandage mu väljendit, targutuste kuulamiseks,“ katkestas Mesilane. „Aga ikkagi pole selge, miks sa siis hommikul läksid nii, kaikaga...“

„Ta hakkas hommikul jälle... Viskas kaikad — vana Peets hoiab sääraseid pooltosinat trepil varuks meie, see on minu ja mu õdede-vendade ja meie kanade jaoks — õuepidi laiali ja käsutas: „Õpilane Lippur, palun tooge need kepikesed siia...“ “

„Distsipliinipuudus on selle õpilase juures ju kohutav...“

„Viisin, ja siis äkki oli silme ees kõik must ja ühega äigasingi.“

„Muidugi on see kõik suuresti liialdatud,“ rääkis Laanela, hoides nägu nurga poole. „Teie tunnete minu vaateid elule, ilule, kultuurile, kasvatusele. Ei saa noorte kasvavate hingedega pealiskaudselt, huupi, vaid peab teadusliku põhjalikkusega, katsete ja analüüsi vastuvaidlematu loogilisusega kindlaks määrama põhipuudused, nii-ütelda sõlmpunktid, et siis kõiki komponente õieti rakendades saavutada maksimaalne edu täisväärtusliku inimese kasvatamiseks. Ahto Lippur andis asjade käigu edasi robustselt...“

Direktor Mesilane mängis pliiatsiga.

„Sa ütled, Ahto, et seda... hm, oherdiga puurimist on olnud varemgi...“

„Nagu ligi sai, nii näksas.“

„Miks sa sellest siis mulle, direktorile, ei rääkinud?“

„Mul pole pealekaebaja hinge."

„Oleksid võinud rääkida meile, õpetajaile," lisas Vaike, kes oli seni istunud vaikides, kuid ärevil, nagu kogu kehaga kõike tajudes.

„Usute? Ja teie usutegi?" surus Laanela nagu vannutades käed rinnale. „Teie kõik tunnete mind, teate mu vaateid. Seal tuleb üks jõmpsikas kusagilt mätta alt, peksab, süüdistab, ja teie usute..."

„Oot-oot," tõstis direktor käe. „Küsin sinult veel kord, Ahto Lippur, küsin sinu südametunnistuse, sinu aususe, sinu kauni tuleviku nimel — kas sa kahetsed, mis oli? Kas oled valmis õpetaja Laanelalt andeks paluma?"

„Ma ei andesta..." kähvas Laanela vahele.

Ja jälle vaatas Ahto üles ning pikkamisi vastas:

„Mul pole midagi andeks paluda... Ja kui ta ei jäta, annan teine kord veel, nii et..."

Pöördus ja läks toast välja.

Elu varjupool nagu verine haav oli avatud Viirmäe koolioõpetajate ees. Vaevalt neist keegi täpselt kuulis, millest rääkis Laanela, kes algul ärritusest unustas oma hoiaku, kuid varsti kogus end ja laskus tavalisse kaunisse ilukõnesse, oma suuruse ja õilsuse lilledemaailma.

Rannak tabas end kolleegide vaatluselt. Mõte töötas kiiresti, teravalt ja pilk haaras väiksemaidki detaile. Tema uskus ja arvas, et ta mõistab Ahtot, kuid teised?

Vaike Krims mütserdas oma väikeses rusikas taskurätti, surudes seda aeg-ajalt suule. Direktor istus auväärsena, pea püsti, käed teineteisel, ainult ilme karmim, kurrud kulmude vahel teravamad. Temale oli tänane kindlasti raske hommik. Ta on endaga kaasa toonud aastatepikkuste tõekspidamiste, harjumuste ja uskumiste lademed, mis mõistavad hukka iga vägivalla, ebaõigluse, autuse. Ta hindab autori-

teeti, eeskuju, peab kõrgeks õpetaja kui ideaali, kui õilsa eeskuju väärikust.

Teisi õpetajaid tundis Rannak vähem. Mihkelson, vanapoiss, kunagine maailmarändur ja matkamees, kes võlus õpilasi oma ajaloo-tundidega, mis panid Vana-Kreekagi surnud kangelased haudadest tõusma ja end esitledes õpilastele kummardama, kas suudab ta mõista elava inimhinge keerdkäike? Või Uibo, naisõpetaja, kes armastas hommikust hilisööni romaane lugeda, suusatada, kes andis tunde, kuid pidas ülearuseks tegelda lastega rohkem, kui hädapärast vajalik raamatu õppetükkide arusaadavaks tegemiseks. Milleks õpetab teda tema raamatutarkus? Või ülejäänud, kelle harjumustest, veenetest, uskumistest ta teadis veelgi vähem?

„Ja ma esitan küsimuse: kuidas tekkis üldse situatsioon, et õpilane tõstis käe oma õpetaja vastu?" tabas kõrv lause Laanela kõnest, ja need sõnad vajusid Rannakule mällu tervikuna, kogu lausena, kiiresti raskenedes, nagu kivistudes, rusudes. Midagi külma hakkas mehes laienema ja laienema, joostes võbinana üle selja. Ta teadis ometi, et Ahtol on raske, teadis rohkem kui võib-olla ükski teine siinolijaist peale Laanela. Nägi Lilia väärteed, tundis olukorda Vanatoal. Kas astus ta ühegi sammu, et Ahtot aidata, tõde jalule seada, Liliat mõjutada? Teadjat, kuid mittetakistajat peetakse kaassüüdlaseks...

Laanela istus, käega üle juuste libistades. Ja vaevalt oli ta istunud, kui langesid Uibo sõnad, nagu pillutaks raheteri plekk-katusele:

„See on ennekuulmatu lugu. Kui meie poissi ei karistaks, soodustaksime kuritegevust, aitaksime kasvatada röövleid ja mõrtsukaid. Mina arvan, et poiss tuleb koolist välja heita. Jalamaid!"

„Mis arvavad teised kolleegid?“ küsis Mesilane, vaadates üle prilliservade ringi. Kõik vaikisid. Ainult Laanela nohises vihaselt ja noogutas heakskiitvalt Uibole.

„Noh, teie, kolleeg Mihkelson? Olete elukogenud mees, olete palju käinud ja näinud. Mis arvate?“

„Sisuliselt... ei tahaks ma sellesse asjasse tungida. Puhtvormiliselt näib aga seltsimees Uibol õigus olevat.“

„Ja see on kõik?“ lipsas Rannakult.

„Kuidas...? Jah, see on kõik... esialgu...“

„Aga teie, kolleeg Rannak?“

„Kuulaksin enne hea meelega ära seltsimees Krimsi seisukoha...“

Vaike surus kiiresti rätiku suule, vaadates abitute, nagu kinnipüütud linnu silmadega ringi, ja vaevu olid kuulda sõnad:

„Lubage mul... vaikida... praegu... lubage...“

Pisarad veeresid noore õpetaja põskedele, kui ta avasilmi vaatas otse direktorile, nii et see kogeles:

„No-no-noh... Muidugi-muidugi, kuidas arvate, ega's meie käi peale...“

Tekkis lühike vaikus. Rannak surus plaksatades pliiatsi lauale ning tõusis.

„Arvan, et peaksime enne kõike karistama endid,“ algas ta ja peatas käeviipega Laanela, kes tahtis midagi ütelda. „Ma ei süüdista niivõrd teid kui just ennast. Olen õpetaja, olen kasvataja, kuid olen kommunist, olen Nõukogude riigi kodanik. Mis tegin selleks, et ebatervet olukorda kõrvaldada? Mis tegin selleks, et aidata Ahtot üle hingelistest raskustest, kuhu ta oli sattunud — mitte mingite salapäraste alateadvuslike komplekside tõttu, nagu koos Freudiga arvate teie, Laos Laanela —, kuhu ta oli sattunud ühiskondliku ülekohtu, ebavõrdsuse tagajärjel? See ebavõrdsus on üldiselt

kõrvaldatud, kuid Peetsi ja Lippuri taludes on ta teataval määral püsinud ja Viirmäe koolis on seda süvendatud... Ahtole sisendati järjekindlalt, et ta on tuim, saamatu, kohmakas, et ta ei ole suuteline võistlema teistega...“

„Kas käib see minu kohta?“ sisistas Laanela.

„Jah, just teie kohta, kolleeg Laanela. Kui vale oli teie hinnang Ahto suhtes, näitas esimene ettekanne, mille ta klassis valmistas Nõukogude maareformist. Arvan, et praegu ei oleks õige rutata Ahto koolist väljaheitmisega. Puudub ülevaade põhjustest, valla täitevkomiteel ja partei-algorganisatsioonil tuleks olukord Peetsil selgitada. Kas on meie südamed puhtad? Kas meie — üks rohkem, teine vähem — ei ole kaassüüdlased? Olen Ahto väljaheitmise vastu.“

„Ka mina olen vastu,“ peaaegu karjatas Vaike.

„Sisuliselt, ma arvan,“ ütles Mihkelson Rannakule vaadates, „on teil õigus. Võiksime Ahto kooli jätta, kuni edaspidiseni.“

Vene keele õpetaja Golubev oli Ahto koolijätmise poolt, võõrkeelte õpetaja Lauren vastu.

Kõik vaatasid direktorile. Mesilane tundis seda, kuigi ta ei vaadanud ühelegi oma kolleegidest ja alluvaist. Temal tuli ütelda otsustav sõna. On Mesilane poolt, langevad häälled pooleks ja jääb nii, nagu otsustas tema.

Kiiresti libisesid vana pedagoogi silme eest mööda tema raskemad poisid ja tüdrukud, kelle pärast ta oli pidanud küllalt valu ja muret tundma, kelle juhtimine õigele eluteele ei olnud kerge ja kellest mõnedki tuli kui lootusetud kooliseinte vahelt ära saata. Ta vihkas ja kartis vägivalda, ei suutnud mõista, kuidas inimene tõstis käe teise inimese vastu, et teda lüüa...

„Ma olen aus inimene,“ rääkis ta peaaegu sosinal. „Ma ei mõtle praegu võib-olla mitte päris kaine mõistusega, käin

rohkem oma südamehääle järgi, aga ma olen selle poolt, et poiss kooli jätta... Aga tooge ta siia, ma tahan talle peapesu teha, nii et ta oma elu lõpuni mäletab."

Laanela oli morn, ägestus siis, loopis rea süüdistusi kolleegidele, ironiseeris Rannaku üle, ja kui tuldi ütlema, et Ahto oli kohe pärast kantseleist väljumist sõnakest rääkimata raamatud pakkinud ja koju läinud, paiskas võidukalt: „Seal te nüüd olete, teie altruistid ja inimesearmastajad, — poiss ise tundis oma süü raskust paremini kui teie."

8

Viirmäe vald oli võtnud kohustuse täita ENSV Ülemnõukogu valimiste päevaks metsaraieplaan. Tööhoog oli aga äkki langenud ja graafikul oli täitmise joon plaani joonest veel üsna allpool.

Rakendati aktivistid, et kõiki normikohuslasi loidusest üles raputada. Alevikurahvas läks pühapäeviti ja õhtupooliku ti, saed ja kirved õlal, mõne kilomeetri kaugusel asuvasse kuusikusse, kust siis kirvehoopide sekka kostsid lõbusad hõisked ja koos tumehalli suitsusambaga tõusis üles laululeheli, et jahedas talveõhus veereda kaugele-kaugele.

Rannak käis taludes, kontrollis kohustuste täitmist, ergutas, õhutas, jutustas rahva ees seisvatest suurtest ülesannetest, valimistest, viie aasta plaanist, Nõukogude Liidu jõupingutustest Ühinenud Rahvaste istungjärgul selleks, et jalule seada ja hoida tõelist, sügavat, kauakestvat rahu.

Ta oli teadlikult valinud rajooni, kus asusid Peetsi ja Lippuri talud. Kui ta kokkupõrkele Laanelaga esimesel tutvumisõhtul ei andnud mingit tähtsust, siis mõistis ta nüüd väga hästi, et hoolimata näilisest rahust, hoolimata siledast

naeratusest juba jälle roosaks muutunud Laanela näol valitses Viirmäe vana koolihoone seinte vahel ometi pingeline õhkkond, mis varem või hiljem vajas otsustavat lahendust. Ja kas lahendust ei tulnud otsida Vanatoalt?

Varsti peale õppenõukogu koosolekut läks Rannak täitevkomiteesse. Esimeest polnud kohal, ka partei-algorganisatsiooni sekretär oli läinud külasse ja Rannak siirdus maaosakonna juhataja Vahteri juurde. See toetus rõõtsakil lauaservale, pikad vurruotsad peaaegu puutumas ta ette kuhjatud pabereid. Vastas ainult hm-iga Rannaku terele ega vaadanud üldse üles.

Rannak istus ja suitsetas. Süütas juba teise paberossi ja endamisi otsustas oodata seni, kuni Vahter leiab aega tema jaoks. Külastaja rahu oli mehele nähtavasti siiski ootamatu ja ta ei lasknud Rannakul teist paberossi lõpuni suitsetada.

„Ja mis teil siis oli?“ urises ta pilku tõstmata.

„Tulin Lippurite pärast. Teate need, kes elavad hallparun Peetsi talus...“

Vahter heitis kiire pilgu külastajale ja, tundes kooliõpetaja, ajas enda püsti:

„Vabandage,“ peaaegu kummardas ta. „Ei pannud tõesti tähele. Tööd nii palju, näete, kus hunnik pabereid, ei jõua ülegi upitada...“

Rannak pakkus naeratades paberossi.

„Kuidas on õieti Peetsi talu jaotamisega? Kas seal ei ole käidud — suurtaluniku huvide ja soovide järgi?“

„Kuidas nii?“ sikutas Vahter vasakut vurruotsa ülespoole. „Tal on ennem vähem põllumaad kui Lippuril...“

„Aga kõige parem. Ja kogu õuemaa, nii et Lippuritel pole rada laudagi juurde. Lippurid peavad oma suure perekonnaga elama kahes toaüberikus, kuna Peetsidel kolme peale on viis-kuus.“

„Aga mis teha?“ laiutas maaosakonna juhataja käsi. „Maja on Peetsi... Ja meil on maa põlise pidamise aktide kätteandmine juba ettevalmistamisel, nüüd ei saa enam midagi muuta. Lippurile eraldati ehitusmaterjali, hakaku ehitama, küll siis tuleb omadega välja... Ja nad ise ka... Noor Lippur ju olla nii... päris mõrtsuka moel...“

Rannak jättis jumalaga. Aga kui aktiivi vahel jaotati tööpiirkondi, valis ta Metsaveere küla.

Peetsidele minnes ootas teda väike üllatus ees: tagakambri uksel seisis Laanela, uues ülikonnas ja kiisulipsus, milledest ei ühte ega teist Rannak olnud varem näinud.

„Astuge aga tahapoole, palun jah, tahapoole,“ keerles perenaine tulija ümber. „Ega siin kedagi ole, ainult omad inimesed, kodune pere ja õpetajasaks Laanela... Teda ju tunnete...“

„Tunnen... kuidas siis...“ kloppis Rannak jalgadelt lund. Tagakambris ei olnud tõepoolest kedagi peale morni peremehe ja Lilia, kes oma ea jaoks liiga auväärses kleidis ja rullitatud soengus jättis üsna seltskonnadaami mulje.

„Istuge meiega,“ näitas vana Peets käega laua poole. „Proovige kesvamärga ja ammustage, mis kätte juhtub, peale.“

„Tänan, aga ma tulin asja pärast. Tükike teed ka veel ees, rohkem kui pooled talud alles läbi käimata...“

„*Mon cher*, ega te ometi ole küla käskjalaks hakanud?“ naeris Laanela.

„Nii et metsanormide pärast?“ ühmas Peets.

„Nendesamade. Teil on kaheksakümmend tihu vedu...“

„Ju sealt on ikka ots maha kah veetud... Aga maitsege ometi, ärge pidage uhkeks. Maali, Maali ae! Too sealt riietekapi põhjast see kümmelipudel! See nagu magusam, ja täna, sääraste külaliste puhul, pole ka kahju.“

Rannak hoidis rada. Arvestas välja, kui palju Peetsil veel metsa vedamata, ja rühkis otse edasi:

„Millal veate ülejäänud seitsekümmend kuus välja?“

„Tee oli seni paljavõitu... Teate ise, misuke narr talv tänavu. Ja hobune ka nii liuhkas — nagu terake libedam on, nii robinal põlvili maas. Mul vanad kronud, parema võtsite ju ära.“

„See tähendab, et maareformi korras anti uuele peremehele?“

„No-jah... aga mis me praegu sellest... Tehke suu seks.“

Rannak kaalus endamisi, kuidas olla. Ära ütelda? See ainult halvendaks vahekorda, — peetaks uhkeks.

Laanela, kes seni oli endamisi naeratades pealt kuulanud, aitas omalt poolt kaasa.

„Aga muidugi — pool tunnikest talurahva keskel istumist pole patt, lugupeetud kolleeg. Ärge solvake külalislahkeid inimesi. Sattusin minagi mööda minema, paluti sisse astuda, kutsuti lauda — milline barbar oleksin, kui neid kurvastaksin.“

Rannaku jopp riputati nagile. Perenaine kandis puhtaid taldrikuid, klaase, nuge ja kahvleid.

„Ega meil midagi pakkuda olegi... Oleks ette teand, eks siis oleks katsund sugu paremat vaadata, aga nüüd nii äkki... Sa eldeke, jah, kohe kaks koolmeistert korraga.“

„Mis sa jõhverdad,“ tõrjus vana Peets naise kõrvale. „Praegusel ajal ei tohigi meiesugusel olla paremat pala.“

Laanela maitses poolkristall-klaasist kümmelit.

„Ma ei ole joodik, seda teab igaüks, aga ma armastan aristokraatset napsikest aristokraatses klaasis. Just sellises, helisevas, kerges, õhulises. Mulle on otse füüsiliselt vastik võtta teeklaasiga või jämeda rumpkaga. Õige, kolleeg Rannak?“

„Oleneb olukorrast... Rindel oleks rüübanud kas või vana saapakota kontsast, niihästi napsikest viina kui lonksukest vett."

„Oi eldeke, ja teie olite sõjas kah?" lõi perenaine käsi kokku. „Jah, missuguseid näguripäevi peavad mehed üle elama."

„Armastate müstikat ja salapärasust, Rannak," vaatas Laanela läbi klaasi. „Kaval olete kah ja hea strateeg — naiste juures. Neile imponeerib selline müstilisus, tilkhaaval tõelise sisu lahtikoorimine. Kommunist, lahingumees, psühholoog...!"

„Viimane jääb siiski rohkem teie alaks... Aga meil jäi peremehega jutt pooleli. Metsamaterjal on tarvis välja vedada, sellest, usun, olete hästi teadlik. Teie ei ole mees, kes ei mõistaks, milleks see vajalik on. Teie hobuseid olen näinud, kui nad Viirmäel tütrel vastas käivad. Võib-olla ei ole just üle valla, kuid tugevamate seast siiski. Mõni jäänaelake — see ei ole kõne väärtki, eks ole ju, peremees?"

„Kust mina neid oskan otsida..."

„Nii et — mis ajaks lõpetate veo?"

„Pistke veel üks pits."

„Sellega on aega..."

„Minu kolleeg on visa nagu mutt. Pean konstateerima, et mul on — mitte just meeldiv tunne. Mina olen intelligentne mees, kultuurinimene. Õpetan lapsi, võin rääkida kunstist, literatuurist, muusikast, filosoofiast, aga metsavarumisest, sepasüte kogumisest, viljaseemne laenutamisest, sellest, kuidas valimisbülletääni kokku keerata ja kasti lasta, no tõepoolest — *thank you!* Lihtsalt nahk ei võta omaks."

„Kui teha väike ajalooline ja meditsiiniline ekskursioon ja küsida, millal teid see tõbi tabas?"

„Kuidas? Ma ei taipa?“ keerutas Laanela liköörriklaasi sõrmede vahel.

„Kas see intelligentsi apoliitiline joon pole teis tekkinud nüüd, nõukogude võimu ajal? Pidada pateetiline kõne, ütleme näiteks, kodanliku „demokraatia“ poolt polnud ei ebaintelligentne, vastukarva ega kultuuritu.“

Laanela lõi laksatades põlvedele.

„Teil on vist kava mind vangi saata, kallis kolleeg. Ah, mis mulle rääkida poliitikast! Mida on nõukogude võim mulle halba teinud? Kas töötada saab? Saab. Kas elada lastakse? Lastakse. Ja mis siis veel?“

Tuppa sigines vaikus. Alatiselt keerlev perenaine oli jäänud paigale ja õhetas. Peremehe silmis hiilgas kuri läige, kuid nägu oli liikumatu ja karm nagu alati.

„Hüva, oleme rääkinud,“ tõusis Rannak. „Tulen mõne päeva pärast jälle, ja küllap siis olete mõned head voorid ära teinud.“

„Istuge ometi veel,“ pääses perenaine jälle liikuma. „Teie ei söönd ju mitte midagi, justkui linnu nokaga. Ja kuhu siis nii kiire, laupäeva õhtuke ees...“

„Pean veel minema Roostojale ja sealt edasi Kivilõpele. Kust õieti läheb tee Roostojale?“

„Oh, see ei olegi nii lihtne. Tuleb minna meie aida tagant, sealt keerab tee suure kuuse alt veidi vasakule. Kui olete lepikust läbi jõund, on risttee vastas. Ärge te siis vasakule keerake, vaid ikka otse edasi. See vasakpoolne tee läheb ka peaaegu otse, aga...“

„Lilia, sul jalg noorem, võta palitu ja mine näita,“ ütles vana Peets, ja Rannakule tundus, nagu oleks mehe hääl mõneminutise vaikimise ajal veelgi rohkem roostetanud. „Koolisaks äkki veel eksib meie metsas ära, ja aruta siis, kelle süü või kuidas.“

Ta kraaksatas, mis vist pidi tähendama naermist. Lilia kadus hääletult ja tuli varsti tagasi, kõrge kraega palitu seljas, käed väikeses mustanahalises muhvis.

„Kümme ühe vastu — teil seisab suure riigimehe tee ees," raputas Laanela kolleegi kätt. „Aga ma ei kadesta, ei kadesta."

„Kuidas siis jääb?" küsis Rannak Peetsilt.

„Mes seal jääda... Eks tule vaadata, kui nii kõva käsk peal."

Lilia tippis kiiresti ees, Rannak pikkadel sammudel järel. Kumbki ei paotanud sõnagi, kuni mets hõrenes ja avanes vaade väikesele metsalagendikule ja selle veerel kükitavale, lumemütsi silmile tõmmanud majale.

„Roostoja talu," viipas Lilia.

„Tänan. Olete nii mõtlik täna?"

„Ah, niisama... Võin nüüd tagasi minna?"

Lilia vaatas kõrvale. Kas ei võbisenud vähe-vähe ta ümar, kaunilt vormitud lõug?

„Aga muidugi. Veel kord — aitäh!"

„Jumalaga!" Väike käsi värises mehe kämblas. „Ja... olge ettevaatlik..."

Rebis käe ja jooksis tuldud teed tagasi. Rannak tahtis teda peatada, haarata, astus sammu, et järele rutata, kuid juba kadus tüdruk härmatunud põõsaste vahele.

Kui talle seni kõik oli paistnud üsna selgena, mõistetavana, kui ta arvas läbi nägevat vana Peetsi vigurdamist ja Lilia tühisust, siis ei olnud ta äkki enam kõiges nii kindel. Lilia oli täna vaikne ja nukker. Ja hoiatus? Mille või kelle eest? Kas kavatseti midagi ohtlikku tema vastu siin metsateedel ja metsataludes? Või oli see mõeldud edasise, eelolevate nädalate kohta?

Roostoja kükitas endiselt vaiksena, nagu mahajäetuna.

Üksik vares tõusis maja taga mustendavast kuusikust ja laisalt tiibu laotades ning valju kraa-kraaga kaaslasi kutsudes lendas küla poole.

Rannak surus käed jopitaskuisse ja astus kindlal sammul metsaveerse talu poole.

9

Kiiresti muutusid Rannaku looduseõpetuse-tunnid sellisteks, et kogu kaheksas klass neid huvi ja põnevusega ootas.

„Kui tuleb kevad, sulab maapind, tärkavad taimed, hakkavad pakatama pungad, siis on meil alles tööd!" rääkis Rannak lastele. „Leppisin juba direktoriga kokku — hakkame rajama koolile oma puuvilja- ja marjaaeda. Õpime aednikeks — istutama, vääristama, silmama. Aga seniks ajame läbi mikroskoobiga."

Uurisid rakke sibula kestas. Õppisid valmistama tärklist, kirjeldasid tärkliseterakesi. Lasksid tekkida hallitusel, sukeldusid hallitusseente maailma. Aitasid vanemaid — viisid läbi eelidandamise katsed, määrates kindlaks seemnete külvikõlvulisuse.

„Aga homseks pange soojalt riidesse!" ütles Rannak ühel päeval. „Lähme veidi jalutama. Õpime tundma koduümbrust."

Järgmisel päeval mindi metsatööliste poolt lummetallatud jalgrada mööda hanereas kuusikusse, kus mehed ja naised vihistasid saage ja paugutasid kirveid. Okstega rabistades ja tumedalt mütsatades langesid vanad kuused, valendasid kännud, kõlisesid halud, kui neid visati riita.

Lapsed kogunesid ümber kuuseokstes rõõmsalt praksuva ja sädemeid pilduva tule.

„Kui vana see kuuseonkel võiks olla, millel praegu istume?“

Paar poissi asus lugema puu kasvuringe.

„Teie mängite ikka arvamisemängu. Korraldame väikese mängu siingi. Tingimuseks ainult, et igaüks, kellele visatakse kinnas, peab ütlema ühe eseme või otstarbe, milleks kasutatakse puumaterjali. Raudteeliiprid!“ hüüdis ta ise ja viskas oma suurekirjalise labakinda Ahtole.

„Uus maja,“ vastas poiss viivitamatult ja heitis kinda edasi.

„Mööbel.“ — „Laev.“ — „Telefonipost.“ — „Kingsepaliist.“ — „Kaelkoogud.“ — „Puuanumad.“ — „Vankrid.“ — „Reed.“

Kiiresti lendas kinnas edasi-tagasi. Kitsamaks ja kitsamaks tõmbus tuttavate esemete ring. Pingutatult varuti sõnu, mälu kobas mõisteid loetust, kuuldust.

„Kaevanduse tugipostid.“ — „Pärismaalaste abinõu tule hõõrumiseks.“ — „Tuletikud.“ — „Püssilaad.“

Kinnas liikus ikka aeglasemalt ja aeglasemalt. Viskeks valmis käsi peatus õhus, viibutas, ootas, silmade vahele tõmbus pingutusest madal, pehme, nagu arglik kurruke.

„Kõige tähtsama jätsite ütlemata,“ naeris Rannak, kui kinnas lendas hüüuga „bumerang“ temale. „Küte! Poleks puid, ei istuks te iga päev koolimajas soojas klassis...“

„Isa kurtis ühel õhtul, et kojamehel olevat juba näpud põhjas ja tulevaks aastaks polevat halgugi valmis,“ rääkis Ilmar, kelle isa oli külanõukogu liige.

„Vanemad inimesed täidavad kõik riiginorme, mis muud, tuleks meil oma koolimaja soojendamiseks ise käed külge panna,“ ütles Rannak pool-naljatades.

„Oi kui tore!“ hakkas väike ümarapõseline Anne kinnastest pehmeid käsi kokku taguma. „Hakkame jah.“

„Kas tuleksime toime?“

„Mis seal tulla!“ käristas Ahto oma murdeealise häälega. „Ennegi käidud... Isaga.“

Nagu sügisene kuldnokaparv telefonitraadil sädistasid noored. Kõik olid nõus. Igavene skeptik Hugo, kes igal sammul kõhkles ja kahtlasi asjaolusid otsis, ei leidnud ka muud usaldust-kõigutavat, kui ainult poetas:

„Jääte veel puu alla, vaat siis...“

Vahetunnil, kui just õpetajad kurtsid nõrgalt köetud ruumide üle, jutustas Rannak kaheksanda klassi otsusest minna eeloleval pühapäeval metsa raietalgutele.

„Ega teeks halba, kui meie, õpetajadki, kaasa lööksime. Paar pühapäeva tööd teha ei murraks veel konti... Sõjajärgsed erakorralised ajad ei ole veel lõppenud ja vajatakse igaühe abi. Oleks kurb, kui just maa sool tuimaks jääks.“

„Oleme ometi õpetajad, aga mitte metsatöölised,“ protestis Uibo ja vaatas oma väikestele kätele. Teda toetas Laanela.

„Aga sooja armastab meie kaunis kolleegike küll kõige rohkem,“ ironiseeris Mihkelson. „Käisin möödunud aastal... oli kontidele päris mõnus. Kes pelgab, jäägu koju, kuid mina olen nõus.“

„*Wonderful,*“ ärritus Laanela. „Mine metsa, varu vilja, kevadel hakka kasvatama sügiseseks normiandmiseks rukist, kartuleid ja koksagõssi.“ Ta naeris hammaste välkudes ja jätkas kiiresti: „Olgu sellega kuidas veel, aga küsimusele peab lähenema põhimõtteliselt. Oleme haritud inimesed, peame nägema ette tagajärgi. Siirdume metsatööle. Aga kes kultiveerib siis lapsi?“

„Mõni pühapäev tuleks ikkagi võtta,“ ütles seni mõtlikuna vaikinud direktor ja vaatas üle prilliklaaside õpetajaile. „Ega õppetöö sellepärast soiku jää. Aga väike vaheldus, nii-

ütelda treening ei teeks kellelegi paha... Ja ega vist ümarus naistelgi praegu moes ole?"

Ta naeratas oma igavesti nooruslikku naeratust ja nakatas kiiresti teisigi. Ainult Laanela tõusis pahaselt:

„Aga põhimõtteliselt... viib see ju poliitikasse, tõmbab meid oma kutseorbiidist välja..."

„Sinu jutt, Laanela, läheb juba tüütavaks," pani Mihkelson vihiku kinni ja hakkas seadma raamatuid klassi kaasavõtmiseks.

„Karjäärikütte leidub igal pool ja igal ajal. Vaadake ainult, kui aktiivne, kui nõukogulik, kui sotsialistlik! Rannakust ma ei räägi, Mihkelsonist võib kõike uskuda, aga et ka teie, kolleeg Mesilane..."

Ja sigaretti süüdates vangutas Laanela pead.

Mesilase käsi hakkas laual trummeldama. Tusaselt ütles ta:

„Mind ei maksa süüdistada poliitikategemises... Olen elupõline laste koolmeister, riigiasjadest jätke mind välja, need ei kuulu minu alasse..."

„Sõnad, paljad sõnad! Teod räägivad juba mitut, väga mitut puhku hoopis teist keelt..."

„Teod lähevad õiget ja elulist teed — metsa lõkketule äärde," viis Rannak teravaks muutunud kõneluse naljatoonile üle. „Lähme kuusikusse, sompame veidi lumes, liigutame käsi-jalgu ja vestame praksuva ning sädemeidpilduva lõkke juures muinasjutte..."

„Teie jutustate?" küsis Vaike üsna tasa.

„Miks mitte, olen valmis," oli Rannak reibas. „No oleks lugu, kui laseksime ainult lastel minna — kuhu peidaksime häbi pärast silmad? Ja teiselt poolt liidab ja lähendab koosveedetud pühapäev meid õpilastega rohkem kui nädal kuiva ainetuupimist klassis."

Nii otsustatigi. Ning pühapäeva hommikul lõi külarahvas imestuses käsi kokku: „Alevikusaksad lähevad metsa puid viilima... Näe, kooliõpetajad kõige ees... ja apteegi rahvas... ja agronoomid... ja täitevkomitee inimesed...“

Taludest pudenes väikesi puntrakesi, mis ühinesid alevikurahvaga. Need olid poisid ja tüdrukud, Viirmäe kooli vanemate klasside õpilased.

See oli rõõmus talvepäev.

Ilm oli ilus, päikesepaisteline. Külmast ja tuulest õhetama löönud põskede jahedus sulas kiiresti saetõmmetes või kirvelöökides.

Rannak töötas Vaike, Ahto, Endli ja Annega. Ahto kirvelöögid olid tugevad ja osavad, jämedad männioksad lendasid ainsa hoobiga puust eemale.

„Sina oled ju nagu vana metsamees kohe,“ kiitis Vaike.

„Ega ole esimene kord,“ vastas poiss rõõmsalt, ise kõrvale vaadates. „Ärge nii, limberdi-lämberdi,“ õpetas ta siis saepead hoidvat õpetajat. „Hoidke ikka nii, et saeleht käiks otse, vaat sedasi...“

Pikkade tõmmetega sõi terav saag end külmunud puu pehmesse ihhu.

„Jääte maha, jääte maha!“ hõikas eemalt Mesilane, jänesenahkne talimüts kuklasse lükatud, varrukatega pihtkasukas seljas. „Meil on juba pool meetrit valmis.“

„Aga meil viis puud maas.“

„Ja varsti ka hunnikus,“ lisas Ahto, sülgas vanamehelikult pihku ja suures kaares sähvas kirves läbi õhu.

Toorestest kuuseokstest tõusis võimsaid suitsusambaid. Tüdrukute ülesandeks oli oksad tulle kanda, ja nad tegid seda rõõmsa käratsemisega ja üksteise võidu, et saada kõige kõrgemaid suitsujugasid. Väiksemad poisid kandsid lõhu-

tud halge riita — jõukohast tööd ja tegevust jätkus igaühele.

Vana metsavaht seisis laial kännul, õpetas siin, juhatas seal: kui kõrgeks jätta kännud, kui pikaks lõigata tarbepuud, kui peeneks lõhkuda halud. Peagi ei vajatud enam ta nõuandeid, vana muheles habemesse, ajas rohelise vammuse seljast ja haaras lähemalt poisilt kirve:

„Lase mina, sa tassi puid kokku...“

Nad kükitasid üksteise kõrval värskelt lõhnaval pehmekoorelisel kuusetüvel, põsed õhetamas leegi kuumusest, hammustasid kaasavõetud leivapalasid ja rüüpasid kordamööda kruusist soojendatud kohvi. Oli soe, keha surises mõnusalt ja sõnad olid liigsed.

„Hakka või puulõikajaks,“ mugis teisel puutüvel oma lõunaoodet Mesilane. „Praegu tunnen, et minus on nii palju jõudu, et... kas või hakka rammu katsuma.“

„Eks homme annab end keha hoopis teisiti tunda.“

„Tühjagi, lasksin Viirmäel õhtuks sauna kütta, küll seal masseerime lihased üle...“

Lõpetanud söömise, otsiti piibud välja.

„Ja nüüd,“ muheles Mesilane, „lao muinasjutt välja.“

„Õige, muinasjutt!“ õhetas Vaike. „Oleksin peaaegu unustanud...“

„Ah, pole minust jutupuhujat,“ tõrkus Rannak. „Pole loo väljamõtlejat, kuuldud jutud aga lendavad peagi oma teed. Seltsimees direktor ehk lunastaks minu võla?“

„Ei, ei ja veel kord ei. Võõraid veksleid mina ei maksa. Ja mis oleksid ka minusuguse vanaaegse mehe jutud praegustele inimestele? Ah, pole inimesed samad, mis olid minu nooruses, kaugeltki mitte. Ja küllap on jutudki teised.“

„Kas inimene üldse muutub?“ mõtiskles Vaike tulle vaa-

dates. „Vihkab ja armastab, rõõmustab ja nutab, saab kangelaseks ja on argpüks praegune inimene samuti kui inimene teie nooruses või veelgi varem."

„Oot-oot," tõstis Mesilane käe. „Nagu ei klapiks. Minu ajal ei olnud selliseid kombeid nagu praegu..."

„See on väline."

„Kas ainult väline?" vaatas Rannak Vaikele, kes kiiresti oma pilgud hüplevaile tulekeeltele langetas. „Ei, mina usun küll, et uus inimene on olemas, et ta sirgub ja tugevneb kiiresti vana, takistava kulu kiuste."

„Jutustage temast... sellest uuest inimesest," ütles vaikides kuulanud Ahto, ja isegi peljates oma julgust, valgus talle verelaine näkku, nii et ta kattis käsivarrega näo: „Eh, kuidas kõrvetab, küll kuuseoksal on ikka valus tuli."

„Rääkige jah — uuest inimesest," pani Vaike käe Rannaku käele, kuhu see kergena ja soojana jäigi.

Rannak vaatas lahtiste silmadega otse tulle. Kiiresti libisesid inimesed, kellega koos elatud ja võideldud, keda kohatud, keda põgusalt vaadeldud või kellega sõbrunetud, silme eest läbi.

„Rääkida uuest inimesest? Siis peaks rääkima paljudest. Ka teist kõigist siin täna... Peaks rääkima tuhandetest, kümnetest tuhandetest. Peaks rääkima sellest, kuidas... Aga ei, sellest kõigest olete juba kuulnud, räägime siis täna pealegi ainult ühest, üsna tavalisest, üsna väikesest kruvikesest, kes endas kandis meie aja, uue aja inimese südametunnistust..."

Leegid ei loitnud enam võidu puulatvadega, vaid immitsesid hõõguvate oksatukkide vahel. Jutustuse algul ja vältel oli teiste tulede juurest enamus töötajaist kogunenud ühe tule juurde.

„Kui ilus see oli," ütles äkki väike, pikapatsiline tüdruk.

„Kui saaks ka — olla selline," ümises Ahto.

Vaike surus vaikides Rannaku kätt. Mesilane hõõrus prilliklaase ja kohmitses oma jopitaskuis.

„Ilus?" tõstis äkki kulme Laanela. „Vahva, julge, originaalne, kuid mis oli selles ilusat? Kui läheneda seltsimees Rannaku ee... eepose kangelasele Robert Tammele juba vanade roomlaste poolt seatud esteetikareeglite seisukohalt..."

„Issand," tõmbus Vaike kokku, „visake ta tulle!"

„Mi-is? Sina ütled minu kohta, et visake tulle. Kes peaks olema see sangar? Rannak?" Jälle naeratas ta endiselt, lahkelt, meelitavalt. „Olete osav diplomaat, kallis kolleeg. Jutustades kangelasest Robert Tammest püüdsite veenda, et räägite endast."

„Pidage ometi suu, inimene!" pahvatas Mesilane. Kohkus siis oma purskest: „Vabandage mind, see ei olnud väärikas, kuid lubage tähendada, et teil pole mingit põhjust olla oma kolleegi Rannaku vastu ülekohtune."

„Laanelal pole õigus, kahjuks," ütles Rannak üsna vaikselt. „Ma ei ole Robert Tamm. Mul puudub tema järjekindlus, olen tihti tujukas, mõnigi kord armastan liigselt väiklast mugavust, unustades sellesse sukeldudes oma kohustused... Robert Tamm oli võitleja. Ta võitles iga tund, iga minut, võitles iga ülekohtu, iga vägivalla, iga rahvale kahjuliku inimese ja sammu, iga sellise sammu idukesegi vastu. Kas olen mina selle kõige sarnane?... Näete ise, pole ma mingi kangelane, kuigi, tõtt-ütelda, mul ei oleks midagi selle vastu, et see olla, ja kuigi igas ausas inimeses elab tahe olla ja elada, nagu elas ja võitles selle tõestisündinud loo kangelane..."

Eemalt kostis hüüdeid, käratsemist. Pikk mees rebasenahkses, ülestõstetud kõrvaklappidega karbuses, pahklik kepitümikas käes, sompas läbi lume, hüppas üle palgitüügaste ja propsinottide.

„Kus ta on, see tindisorkija?“ viibutas ta ähvardavalt kaikaga. „Löön ristluist maha, nii et ei tõuse... Roomaku siis, intlegendi-nägu säärane...“

„See ju Peets... tea, kas siunab mind...?“ tõmbus Ahto õpetajaile lähemale.

Vana Peets trügis püstitõusnud inimeste keskele ja silmade vihast lõõmates vaatas ringi. Kõrge müts tegi ta kuju veelgi pikemaks, terav nina õhetas kiirest käigust ning külmast ja paistis seetõttu tavalisest suuremana, andes mehele sarnasuse röövlinnuga.

„Ärge peitke ühti... Ah-ah!“

Peets astus paari pika sammuga Rannaku juurde ja tõstis nii ähvardavalt kaika, et Vaike hüppas kiljatades meeste vahele ja tõusid takistamiseks või suhutikkuvate kiljatuste summutamiseks teistegi käed. Ahto kui kõige lähemal olija haaras kaikast kinni, kuid Peets paiskas poisi üle palkide kaugele lumme.

„Ääh, kutsikas!“ pomises ta. „Aga sinu, nagu lutika... ära poe ühti naise seeliku alla.“

Rannak lükkas Vaike kõrvale.

„Kas kogu see — dialoog käib minu kohta?“

„Kelle siis veel? Äh? Eks muidugi, nüüd silmad nagu sõnnil laiali, vaat et teine Kristus maa peal.“

Rannak kehitas õlgu. Mesilane astus lähemale, puudutades väljasirutatud käe sõrmeotsaga Peetsi kasukat:

„Siis seletage ometi, inimene, oma... hm-hm... imeliku käitumise põhjused, muidu...“

„Noooh, muidu?“

„Muidu... palume teid siit jalamaid lahkuda.“

„Enne peab tema mind tundma õppima. Või vana Peetsi väimeheks tikkuma...“

„Ah?“ krapsas Laanela lähemale. „Väimeheks? Sõitis Liliale kosja? Oh-oh-hoo!“

Rannak ei näinud, ta otse tundis, kuidas Vaike temast eemale nihkus, talle hirmunult, tummalt otsa vaatas. Kõik kees mehes, veri tuiskas südame tugevaist, kuid korratuist löökidest ebaühtlaselt ringi, tekitades hirmsa ponnistuse, purustada-tahtmise tunde.

Ei-ei, surus Rannak küüned peopesasse, nii et oli valus. Mees on purjus, hull või on juhtunud mingi arusaamatus... Olla rahulik, täiesti rahulik, rahulik... Ja nagu seletaks ta klassis lastele üsna keerulist ja igavat õppetükki, küsis ta:

„Ehk ütleksite täpsemalt ja selgemalt... Või jampsite?“

„Jampsin? Ah et vana Peets ajab jampsi? Noh, kurat, maa võisite mult võtta, loomi ja riistu kah, kuid minu inge te ei võta. Kuulge kõik, mis see kommunist, jah, kommunist, tegi... Korralikud tüdrukud säärast juba ligi ei lase, siis trügis meie Liliale vägisi kallale...“

Vaikus, sügav vaikus laskus metsasallu. Ei praksunud peaaegu lõpuni põlenud oksad, ei kohisenud tuul, peaaegu ei hinganud inimesedki.

„See on vale! Vale, vale, vale!“ trampis äkki Vaike lumes.

„Või vale... Meelitas tüdruku teejuhiks Roostoja tallu. Ja siis... Tüdruk algul ei julgend kõssatagi, nüüd nutab äbist kui meeletu, vaat et kautab aru... Ei läind tal, jääral, see õnneks korda... tüdruk oli vali rabelema ja palgivedajate voor lähenes, aga vakt on vakt ja igaüks peab teadma, missugune elukas meie kooli on pugend...“

Peaksin teda praegu lööma, tulle paiskama, jalgadega otsas tallama, mõtles Rannak. Nii teeks enamus mehi minu

asemel... Vastaksin toorusele toorusega, ja mida see lahendaks? Milline oleks hiljem mu endatunne?

„Milleks valetate!" paiskas ta. „Teid ei usu siin keegi, nii rumal ja lapsik on see väljamõeldis."

„Lilia oli viimati iseäralik küll," segas Laanela end vahele. „Ja koolist puudus ka."

„Ja mina andsin säärasele veel napsi oma kümmelipudelist... Vana Peetsi kümmel mekkis nagu kitsele sool, aga ennast inimese moodi üleval pidada ei osand."

Peets oli oma viha üle vahutanud, ei karjunud enam nii metsikult, ei vehelnud kaikaga. Õelalt teatas ta, et asi sellega ei jää, et selle eest tuleb Rannakul vastust anda kohtus ja kanda vangiraudu.

„Enne ärasõitu trehvame veel," irvitas Peets. „Seniks üvasti ja paremat õnne selle teise juures."

Viipas irvitades pöidlaga Vaike poole ja kargles, kepi tiireldes õhus, otse üle palkide teele.

Vaikuse katkestas Mesilane.

„Midagi muud, asume poolelijäänud töö juurde."

Tujutult hakati koguma tööriistu.

Äkki pahvatas keegi naerma. See oli Laanela.

„Vaat sulle ideaal ja sangar... Robert Tamm...!"

Vaike surus kindas rusika silmadele ja jooksis teele ning seda mööda koolimaja poole.

Keegi puudutas Rannakut käest. Ettevaatlikult tõmmati teda varrukast, pisteti kirvevars pihku.

See oli Ahto.

„Võtke — kirves. Kui kõvasti lüüa, läheb see loba kiiremini meelest ära. Mina teda ei usu, igavene tõhk säärane!"

Rõõmutult venisid tunnid. Üsna vähe uusi riitu tekkis hommikupoolikustele lisaks. Peagi hakkasid inimesed ükshaaval ja paarikaupa töölt pudenema.

Viimastena lahkusid Rannak, Mesilane ja Ahto. Lahkumisel surus Rannak Ahto kätt nagu täismehel:

„Aitäh! Oled tubli poiss."

„Jah, aga mis sellest loost küll saab?" ohkas Mesilane, kui nad kahekesi sammusid üle välja koolimaja poole. Rannak ei osanud muud kui õlgu kehitada.

10

Viha, hämmeldus ja tusk, mis õhtupooliku jooksul Rannakut vaheldumisi valdasid, andsid üle välja Viirmäe poole rutates ruumi sügavale solvumisele. Äkki keset välja, kus nad tuulele olid kõige kättesaadavamad, peatus Mesilane, võttis näppude vahele Rannaku palitunööbi ja noorele kolleegile otse silmi vaadates küsis:

„Ütle nüüd, poiss, kuidas sellega on: valetas Peets, või... oli tal õigus? Ütle mulle kui vanale mehele, kui sõbrale, kes sinust lugu peab."

Mesilase küsimus paisutas solvumistunnet.

„Ka teie..."

Aga Mesilane katkestas teda kärsitult:

„Ilma pateetikata. Vasta mulle lihtsalt ja selgelt, kuidas oli."

„Midagi ei olnud. Peets valetas, nagu jaksas."

Mesilase pilk oli uuriv ja terav. Siis naeratas ta jälle oma nooruslikku naeratust, kohendas prille ja lõi plaksatades Rannakule õlale:

„Noh, hüva, siis on kõik hästi. Vaat, mina ei ole uue aja inimene. Minus istuvad sügaval vanad harjumused, uskumised, aated ja moraalikoodeks, tihti niisugused, mille üle teie, noored, naerate ja millele vilistate. Aga mina ei saa,

vaat ei saa. Mul oli nii valus, kui Peets tuli oma... oma luiskamisega. Hüva-hüva, astume jälle...“

Muidugi, iga mõistlik inimene mõtleb samuti, rahustas end Rannak tuppa astudes. Naeruväärt! Oli hea, et vanale jõhkardile kallale ei tormanud, oleksin end alandanud. Löön käega nüüdki, oleks häbistav hakata vana hallparuni keerutuste peale kohe kiili jooksma. Kogu vald naeraks.

Aga vald ei naernud. Või kui mõni naeris, siis kahjurõõmsalt, parastavalt, et seal ta nüüd on, see kooliõpetaja, kommunist ja agitaator...

Valla meeleolu peegeldus vastu ka klassist.

Raske tundmusega läks Rannak esmaspäeva hommikul tundi. Kuigi kinnitas endale kümnendat korda, et lapsed vaevalt suudavad temast midagi nii halba ja inetut uskuda. Aga koduste mõju? Hea säde võib kiiresti süüdata noore hinge, kuid sama lõke on veelgi kiirem kustuma.

Silmad, mis vaatasid õpetajale, olid tähelepanelikumad ja uurivamad kui tavaliselt. Klass ei sumisenud heas korras mesipuuna tasa, meloodiliselt ja rahulikult, vaid vaikis kuidagi kramplikult, pingutatult. Kas ei libisenud pilklik naerumuie püstninakese Ene suunurka? Kas ei krimpsutanud huuli Lembit?

Lilia koht oli tühi.

„Ma pean oma kohuseks...“ algas Rannak, kaalutledes hoolikalt sõnu. „Jah, pean oma kohuseks teile ütelda, et kõik, mis vana Peets eile raiesmikus minu kohta ütles, oli algusest lõpuni vale. Võite mind uskuda...“

„Vana Peetsi jutt, teadagi,“ ütles Ahto ja ta hääl kees üle põlgusest.

„Ega me usugi,“ kinnitas Endel ja naeratas.

„Minu ema ütles, et...“ algas Ene, kuid pikapatsiline

Anne sakutas teda vihaselt varrukast ja tüdruk vaikis. Üks ja teine ruttas rääkima, enamasti kinnitama, et nad ei usu, kuid Rannak tõstis käe:

„Milleks selline sõnalaat? Rohkem meil pole põhjust kogu inetust laimust rääkida... Tõnis, mis oli meil tänaseks tunniks ette nähtud?“

Sellise põiklemisega ei saanud Peetsi sõnu olematuks pesta. Vana Peetsi süüdistus oli nagu must tõrv — kleepuv ja läbi-imbuv. Kui klassi enamuse silmis saavutatud autoriteet vaigistas üksikute umbusu, immitses see hõõguda mitte ainult ümbruskonna elanike seas, vaid uuristas endale teed siinsamaski, Viirmäe kooli õpetajaskonnas.

Vaike ei tulnud paaril järgmisel päeval üldse kooli. Haige — külmetanud, teatas ta direktorile saadetud sedelil.

Vanapoiss Mihkelson keerutas ettevaatlikult loo ümber, püüdes ahvatleda teisi, eriti Rannakut üksikasjalisemale jutustamisele. Uibo hööritas väljakutsuvalt puusi ja naeris oma kauniste hammaste paljastudes:

„On alles maitse! Tüdruk ju igavene kõverik ja alles päris tita. Nagu naisi maailmas enam polekski.“

Vaatas väljakutsuvalt Rannakule, kes peitis end avatud raamatu taha, mille tähti ta silmad ei tabanud.

Laanela oli kõige sõbralikum.

„Rumal episood,“ istus ta Rannaku juurde. „Keerutab tolmu ja paneb külanaiste keelepaelad ja lõualihased tööle nagu hea tuul tuuleveskid. Aga ega mornitsemine kah ei aita, tulge parem täna õhtul teemeistri poole. Mäletate ju, sama, kes oli teie tutvumisõhtul. Suur Bacchuse jünger ta ju on, kuid hingelt hea ja õilis inimene. On täiesti komfortne õhtuke, väikeste viinadega, lõbusate lugudega ja anekdootidega. Inimene peab end ju siin kolkas millegagi tuulutama, endale väärikat seltskonda leidma. Tulete?“

„Ei tule."

„Valesti teete. Mina ei saa nii, endamisi nagu kreebs kivi all. Olen saanud kasvatuse, mis nõuab intelligentset meelelahutust, amüsantset ajaviidet, kultuurset seltskonda... Lähme, koos on ainult täiesti omad inimesed."

„Ei taha."

„*All right* — nagu arvate... Aga nööri kaelatõmbamisega ei maksa rutata, selleks on alati aega."

Rannak arvas, et Peetsi laim kaob iseendast nagu suutäis suitsu õhku. Ta pidas häbistavaks ja alandavaks hakata ise end kaitsema, Peetsi süüdistusi ümber lükkama. Ta lihtsalt vaikis. Seda suurem oli ta üllatus, kui ta paari päeva pärast sai teate valla partei-algorganisatsiooni koosolekust, mille päevakorras oli ette nähtud — tema personaalküsimus.

Koosolekut juhatas algorganisatsiooni sekretär Kiibus. See oli palja lagipeaga keskealine mees, kõrge, sügavakurrulise otsmikuga ja niisama sügavate vagudega suunurkades. Rannak oli seda nägu näinud kinnisena, millest ei või lugeda ainustki mõtet, kuid oli näinud ka avatuna, kirkana. Täna oli Kiibuse nägu kivine ja karm.

„Esimeseks päevakorrapunktiks on seltsimees Rannaku personaalküsimus," algas Kiibus. „Usun, igaüks teab juba, millest on jutt? Talupidaja Peets süüdistas avalikult Rannakut vägivallakatses oma tütre Lilia vastu. Sõna on seltsimees Rannakul."

„Küsimuse võtmine algorganisatsiooni koosoleku päevakorda tuli mulle ootamata..." algas Rannak.

„Koosolekut ei huvita ilukõne, asuge otse asja juurde."

Rannak jutustas sündmustest Vanatoal ja Roostojal, rääkis Peetsi tulekust ja süüdistustest raiestikus.

„Kinnitan veel kord: kogu Peetsi jutt on alusetu laim."

„Kes soovib sõna?“

„Mis kasu võis Peets saada seltsimees Rannaku laimamisest?“ küsis külanõukogu esimees Paju. „Mis seltsimees Rannak ise arvab?“

„Kindlat ei tea... Kuid vist on Ahtol, see tähendab uusmaasaaja Lippuri pojal õigus, kui ta rääkis, et Peets on vihane sellepärast, et olen uusmaasaajate kaitseks välja astunud ja käisin selle pärast maaosakonna juhatajaga rääkimaski.“

„Kuidas? Milleks rääkimas? Täpsemalt,“ nõudis Kiibus.

Rannak jutustas Peetsi vägivallast uusmaasaajate suhtes ja sellest, kuidas maa on jaotatud nii, et Peetsil on kõige paremad osad, Lippuril servaviilud.

„Lubasin seda asja ajada ja katsuda Lippuritele veidi rohkem ruume juurde saada. Vanal Peetsil nagunii suurem osa tube linnast kokkuostetud koli all kinni.“

Rannakule esitati veel mitmesuguseid küsimusi. Ta vastas tüdinenult, tusaselt. Kui Kiibus küsis, mida on Rannak ette võtnud endale heidetud varju äralükkamiseks, vastas ta üsna kibestunult:

„Kas pidin hakkama vana Peetsiga võidu karjuma, et ma pole teinud, ma pole teinud? Ma ei hakka end narriks tegema, ei pista iga jutu peale lõhkuma nagu peru hobune... Ja suurima ootamatusena tuli just tänane koosolek... Siitpoolt ei oleks teadnud kartagi... rünnakut. Hoopis vastupidi, aga...“

Kiibus vaatas oma hallide silmadega kõnelejale. Õige vähe olid silmad pilukil, nagu hinnates Rannakut. Kuid kas ei helkinud seal väike kelmikas irooniakuradike? Selle vana, elupõlise masinaehitustehase-töölise, kes Suure Isamaasõja karastustules kujunes ja kasvas parteitöötajaks, iroonia oli terav, seda teadis Rannak.

Üks ja teine võttis sõna. Rääkisid kõik veendumuses, et Rannak vaevalt on süüdi, et tuleks selgitada, mis sihiga Peets sellise tugeva laimu lendu laskis.

„Muidugi, asja tuleb lähemalt uurida," kõneles algorganisatsiooni nooremaid liikmeid, keskmiktalupoeg Kartau. „Küla on kõmu täis, et vaat mis teevad intelligendid ja kommunistid. On neid, kes ei usu, kuid leidub ka neid, kes usuvad või vähemalt kahtlevad. Nii et tuleks täpselt järele uurida ja siis kuidagi rahvale teatavaks teha."

„Kes seda peaks tegema?" küsis Kiibus.

„Noh... võib-olla moodustada komisjon..."

Kiibus tõukas järsult laualolevad paberid kõrvale ja tõusis.

„Komisjon, see teile meeldiks. Teha komisjone, uurida, kaaluda, targutada, kirjutada pikki otsuseid — väga kena! Mingit komisjoni pole siin tarvis, ei mingit. Ja sina, Rannak, jäta oma soigumine. Oled haavunud? Kellele on sellest haavumisest kasu, abi?"

Ta jäi vaatama Rannakule, nii et viimane tundis end olevat kohustatud vastama.

„Kuidas — kasu? Aga kuidas siis? Kas pean rõõmustama sellise loba üle...?"

„Kas see on loba ainult sinu kohta? Või laimatakse sellega ühtlasi ka meid, mind, talunik Kartaud, metsnik Tammetit, postkontori ametnikku Pihlaud ja teisi, kes kuuluvad samasse organisatsiooni nagu sinagi? Kas sellega ei heideta varju kogu nõukogude võimule? Aga vaat, just heidetakse. Ja seda tahetaksegi, selleks see ratas veerema lükati. Aga tema, intelligendike, tõmbab nina vingu, peidab käed tasku — teda on solvatud."

Kiibus peatus. Algas siis hoopis teisel toonil, nagu teisel teemalgi.

„Oled tubli õpetaja. Nii ütles vana Mesilane, seda räägivad lapsedki. Tunned oma tööd, armastad lapsi mitte ainult õpetada, vaid ka kasvatada, neist nõukogude inimesi teha. Hüva, ma ei räägi selle kohta rohkem. Sinu olemine ja selge ning kindel esinemine on tulnud kasuks õhkkonna puhastamisele Viirmäe koolis, mis, eks see oli meil kõigil teada, polnud kõige klaarim. Aga kõigele sellele vaatamata on sinu praegune ninakrimpsutamine vale, halb, kahjulik."

Ta peatus nagu hoovõtmiseks ja paiskas siis nagu haavleid:

„Mingit komisjoni ei moodustata, mitte kedagi sulle sinna appi ei saadeta, sest see ei ole vajalik. Meil pole praegu aega ega võimalust oma organisatsiooni liikmete tähelepanu kampaaniate läbiviimiselt kõrvale juhtida. Liiati et just sina, Rannak, kui haritud inimene, kui karastatud mees peaksid aitama teisi, mitte teised sind. Või ei ole nii, ah?"

Rannak oli Kiibuse sõnavalingu algul ägestunud. Teeb ülekohut, huupi lahmib, mõtles ta. Kuid jutu kestel oli aega mõtteid koguda, ja ta hakkas pikkamööda taipama, kuhu vana Kiibus sihtis.

„Süüdistad mind ebaprintsipiaalsuses?" vastas ta üsna tasa.

„Ja väikekodanlikus meeleolutsemises. Sinu solvunud endassetõmbumine on üks liik pelgurlikkust. Aga on tarvis lõngakera lõpuni lahti harutada ja vaadata, kuhu on niidi ots kinnitatud, kes seda oma peos hoiab. Tont võtku, kas arvad, et kui sind saadeti siia Viirmäe kooli, siis ainult selleks, et lastele ükskordühte ja inimese põlvnemist ahvist õpetada. Tühi jutt, — sa oled siin selleks, et võidelda. Igaüks meist, see pole tähtis, on ta parteis või mitte, peab olema oma postil nagu sõdur rindel: silmad lahti, kõrvad kikkis ja tääk löögivalmis. Aga tema — solvub, tõmbub oma intelli-

gendikoorikusse, ootab, et teised tulevad ja uhavad ta puhastusveega üle."

Rannak naeratas.

„Aitab juba, seltsimees sekretär. Asi on selge."

„Nii et — ei poe tigukarpi?"

„Enam ei poe."

„Nii et — ei unusta, mis on iga nõukogude inimese kohus?"

„Ei, ei unusta."

Kiibus kõhatas, tõstis paberilehe silme ette ja luges:

„Meie teises päevakorrapunktis on ette nähtud Küürmäe külanõukogu esimehe aruanne metsakampaania käigust..."

11

Aga lõngakera keris end kiiresti hoopis suuremaks.

Partei-algorganisatsiooni koosolekult lahkudes sompas Rannak kaua väljas, tallas külavaheteid, rajas hoopis uusi radu läbi võserike, läbi tumedana ja süngena seisva kuusiku, läbi hõreda, lume valendavusega ühtesulava kaasiku. Seadis kogu asjade ja sündmuste käigu järjekorda, otsis põhjusi, kobas sõlmpunkte, harutas algjuurekesi, tarvitas mõistuse lahkavat nuga.

Sedamööda, kuidas ta arvas endale kujunevat tervikliku pildi Viirmäe koolist ja tema ümber käivast võrgukudumisest, muutus ta astumine kindlamaks ja meel rõõmsamaks. Ta vilistas juba vastu ärkavatele linnukestele, loopis käbidega varakult hommikueinele rutanud oravat, plaksutas ja hüüdis järele põldudel ja aedades luusimas käinud ja kodu poole lonkivale jänesele. Ning pikkamisi hakkas ta mõistma oma viimaste päevade tuska, norgu, tuimust: ta oli end

välja lülitanud elust, ei võtnud osa miljonite ühisest tööst ja võitlusest, rõõmude ja õnne suurimast allikast.

Üheks järelduseks, mis Rannak sel nii lühikesel ja kaunil veebruariööl tegi, oli: hukkamõistetav lühinägelikkus inimeste, oma kõige lähemate kaastööliste suhtes. Ta vaidles Laanelaga kultuuri mõistest, esteetikast, eetikast, hinge suurusest. Katsus kummutada Laanela teooriat apoliitilisest intelligentsist, kuid unustas Mesilase, Mihkelsoni, oli pahuses Vaikega. Kas ei kobanud just nemad? Kas ei tundnud nad vana aegumist, iganevust, pehkimist, kuid samal ajal olid veel kõigi traditsioonide, harjumuste, kommete, eelarvamuste kaudu sellesama kütkes? Nagu noored idud otsisid nad teed välja kestast, kuid olid veel nõrgad, et kesta omal jõul purustada, sest aastakümnete jooksul neisse poogitud kõige lääneliku pime ümmardamine ja kõige nõukoguliku alahindamine, rääkigu faktid ja loogiline mõistus mis tahes, oli mürgina imbunud verre. Kas mõnele ei osutu see mõningate ringkondade poolt teadlikult lapitav kest liiga paksuks, liiga tugevaks, nõrgemaid idusid lämmatavaks?

Miks ta tee viis enne kõike Vaike Krimsi juurde, sellele ei otsinud ta vastust. Inimeses on kaks loogikat: mõistuse ja tundmuste loogika, ja kui need kaks kokku langevad, siis omab tahe terasest jõudu.

„Tulin vaatama, kuidas on tervisega?“ algas Rannak.

Vaikel oli talumaja laadis ehitatud hoonest avar tagumine tuba. Lihtsalt, kuid maitsekalt asetatud mööbel, raamatud, vaibad, maalid, mõned vaasid roheliste okstega.

„Pole enam vigagi,“ vastas Vaike. Kuid nägu oli tal kahvatu ja silmad ekslesid Rannaku vaatest osavalt kõrvale.

„Ma ei tea, kuidas selle haigusega õieti on, kuid... arvan, loosse olen segatud kuidagi ka mina...“

„Aga miks?“ kehitas naine õlgu.

„Vähemalt on teil vastumeelne mind näha. Jaa-jaa, milleks katsute maha salata? Viisakusest? Jätkem viisakus, mida ei toida tõde ja ehtsad tundmused. Mina olin muidugi ka rumal, solvusin, haavusin. Arvasin, et teie peate mind niisama uskuma, sõnata, seletamata, ilma igasuguse kahtluse varjutagi. Aga mis õigus mul oli seda loota? Mis te minust teadsite? Ei midagi või õige vähe. Teie au ja viisakus omakorda ei lubanud tulla minult küsima. Naine, ja kui juba pärib, mine tea, mida siis kõik arvatakse ja mõeldakse! Näete, puudus vastastikune usaldus, ja sellest tulidki pahandused...“

Vaike keeras näo kiiresti ukse poole.

„Keegi koputas vist?“

„Ei seal koputanud keegi. Või õigemini: teab kuidas teisse istutatud kramplik kombeviisakuse kuradike koputas teie sees, et kuhu nüüd, Vaike Krims? Kuidas äkki nii, otse ja siiralt, oled ju naine, ja mis võidaks sinust küll arvata? Noh, hüva, ka selle kuradikese kael väänatakse kord. Aga tagasi asja juurde. Nii et olin ennast-täis tobe, muud midagi.“

„Kas siis... ei olnud tõesti midagi?“

„Kui arglikult te küsite! Aga mina vastan julgesti ja kindlasti, sest selleks ma ju otse siia tulingi: midagi ei olnud. Kogu jutt oleks ainult naeruväärt jamps, kui ta ei paneks liikuma kahjulikke laineid mitte ainult minu, vaid ka Viirmäe kooli, kogu nõukogude võimu vastu. Et usaldust jalule seada, kinnitan veel kord, ütlen seda kui inimene ja kui kommunist: vana Peetsi jutt oli algusest lõpuni vale. Väljamõeldis.“

„Issand küll, kuidas jaksab inimene midagi sellist välja mõtelda...?“

„Selle lõngakera otsi arvan ma aimavat... Aga elame, harutame, küll jõuame siupesani välja. Muide, ega see neil

nii rumalasti kavatsetud olegi. Tee kindlaks, et polnud nii?"

„Aga Lilia?"

„Kinnitab kindlasti sõna-sõnalt sama. Koolist ta praegu puudub, küllap haige... rünnakust. Kui tuleb, eks näeme, kuidas ta mulle otsa vaatab."

Jutuhoog katkes. Kummalgi polnud äkki midagi ütelda. Piidlesid ringi ja pilgud tabasid teineteist. Ainult hetkeks, ja siis pahvatasid mõlemad naerma. See oli kahe noore inimese terve, rõõmus naer, naer, mis puhastab, vabastab ja õnnestab.

„Hüva, jäägu seekord sellega. Tulete täna tundi?"

„Kindlasti!"

„Haige ei olegi enam?"

„Ei."

„No vaat, nii juba läheb, ikka otse ja avameelselt... Käin kord Mesilase juurest läbi. Tema vähemalt uskus mind, aga üht-teist tuleb arutada temagagi..."

Alati töökas, vihikuid parandav, lugev, konspekti tegev, õppetunniks valmistuv, ühiskondlikke asju ajav direktor Mesilane seekord — jalutas. Ruttas tibalühikesel sammul ühna kabineti ühest nurgast teise, tuues nurgas ühe jala teise juurde ja tehes kummalisi kahel jalal pöördeid.

„Kavatsete hakata poistele sõjalist drilli tegema, seltsimees direktor?"

„Ah-ah, seal te olete... Vaat mina olen vanamoeline inimene. Kannan sellist kõrget kraed, saterkuube, püksid on mul kitsamad kui teil või kellel tahes teisel meeskodanikul. Mul on oma harjumused — jalutada igal hommikul kümmekond kilomeetrit, kardan sõita autoga... Avaldan mõnikord mõtteid, mille üle noored naeravad, mul on üsna kivinenud arvamised moraalist, armastusest, abielust. Võib-olla aval-

dangi end mõnikord vanamoeliselt, nii nagu praegu mitte ei ole kombeks rääkida."

„See omadus purskab välja, kui astute kõnepulti. Siis voolab paatost, pateetikat ja paleusi nagu kevadisest kosest."

„See tuleb sellest, et minu sees ei ole kavalust, kurjust, ahnust ega omakasupüüdlikkust," lõi Mesilane kogu jõust lauanurgale, nii et tindipotid kõlisedes hüppasid. Ja siis kahe rusikaga kõvasti rinnale põrutades peaaegu karjus: „Kuulete, kuidas siin heliseb aususest, puhtusest ja õiglusearmastusest."

Rannak tajus, et on juhtunud midagi erakorralist, sest hoolimata oma tulisest iseloomust ei ärritunud ega vihastanud Mesilane igale tühiasjale.

„Milline herilane siis täna lahti lasti?" küsis Rannak.

„Herilane!" pomises vana. „Küll see herilane ka teid tsuskab, oodake ainult. Hüüan kohe, tal on teile tervitusi edasi anda."

Kantseleist viis uks otse Mesilase eluruumidesse. Direktor avas ukse ja hüüdis: „Seltsimees... hm, seltsimees... volinik, olge nii lahke ja astuge korraks minu kabinetti."

„Jah-jah, kohe-kohe," vastas kõrge hääl ja tuppa veeres lühike, väikese kikkhabemega ja vurrukestega, ümmarguste silmadega ja siledaks soetud juustega mees.

„Olge hea — seltsimees Rannak."

„Ah-ah, tere-tere," noogutas mees. „Üks silmapilk," ja ta veeres tuldud teed tagasi, et tulla uuesti suure aktimapiga.

„Tohib?" kummardas ta Mesilasele ning vastust ootamata pani portfelli direktori töölauale ja hakkas välja laduma kaante vahele asetatud ja suurte tähtedega pealkirjastatud kaustu. Võttis neist viimase, avas, tõmbas välja pika lehe, vaatas vilksti üle, prilliklaaside, ütles: „Teie peale on esitatud kaebus." Ja ühetoonilisel, kuid selgel häälel luges:

„Viirmäe kooliõpetaja Kalju Rannak, kes kooli peale saabus alles käesoleva aasta jaanuaris, on jõudnud end kahe kuu jooksul juba täiesti kompromiteerida, andes sellega valusa löögi kõigile Viirmäe õpetajatele ja üldse Nõukogude Eesti õpetajaskonnale. Seesama Rannak, kes ise on parteilane ning armeest tulnud, on hakkama saanud selliste häbiväärsete, noorsoo kasvatusele äärmiselt halvasti mõjunud tempudega:

1. Ta tungis kallale sama kooli kaheksanda klassi õpilasele Lilia Peetsile, 18 a. vana. Selleks meelitas ta tüdruku teenäitamise ettekäändel ühel õhtul isatalust välja.

2. Kui kooliõpilane Ahto Lippur tungis kallale oma õpetajale Laos Laanelale ja ootamatu rünnaku tõttu jõudis tekitada õpetajale tunduvaid vigastusi, oli Rannak see, kes võttis Lippuri oma eestkostmise alla ja mõjutas ka teisi õpetajaid nii, et Lippurile õieti midagi ei tehtud.

3. Rannak kui kommunist kuuleb iga päev, kuidas direktor Mesilane avalikult deklareerib, et tema on apoliitiline õpetaja, kes poliitikaga oma käsi määrida ei taha, kuid ta ei võta midagi ette selle hoiaku kõrvaldamiseks.

Kas need faktid ei ole küllaldased, et näidata, kui kõlbmatu on Kalju Rannak kõrgele õpetajakutsele, mille sihiks on kasvatada meie kallile Nõukogude kodumaale ausaid, tulihingelisi patrioote, kes edukalt ehitavad üles kommunistlikku ühiskonda?“

Rannak pahvatas naerma.

„Lubage küsida, mida teie naerate?“ vaatas võõras umbusklikult Rannakule.

„Aga see on ju narrus, sõgedus... Ja ma ei teagi, kellega mul on au?“

„Vabandage,“ kummardas kikkhabe, tõmbas taskust korralikult nahkkaantesse pandud tõendi ja ulatas Rannakule.

„Siin, palun. Minu dokument."

„Adalbert Vinnal," luges Rannak. „Maakonna täitevkomitee statistik."

„Aga praegusel korral seisan teie ees täieõigusliku volinikuna. Minu ülesandeks on uurida, kuidas selle kaebusega on. Punkt-punktilt."

Seltsimees Vinnal istus tagasi toolile, laotas enda ette lauale poogna valget paberit ja vaatas ootavalt Rannakule.

„Vaat sulle — herilane," ütles Mesilane muheldes.

„Hüva," tõusis Rannak. „Kirjutage, seltsimees Vinnal: Viirmäe kooliõpetaja Rannak, kelle kohta saadetud kaebus on ette loetud, ütles: see on algusest kuni lõpuni, rida-realt vale, väljamõeldis ja rumal soperdis. Punkt. Lõpp."

Krabinal lendas sulg paberil.

„...rumal soperdis. Punkt. Lõpp," ümises Vinnal kaasa. „Kuidas?" tõstis ta siis pea. „Aga seletus? Punkt-punktilt. Mina kui volinik pean selgitama, üksikasjaliselt, täht-tähelt."

„Siis minge külasse, küsige, uurige, koguge andmeid, kontrollige... Viie minuti pärast algavad tunnid, seltsimees Mesilane."

Direktor Mesilane oma lühikesel sammul ees, Rannak järel, lahkusid mõlemad kabinetist.

„Aga andsite ilusasti," pahvatas Mesilane naerma. Tõsines aga kiiresti. „Aga siiski — kuidas nii tohib? Ta on ikkagi volinik, kontroll. Kui meie ajal käis inspektor, olime kõik nagu silgud traadi peal."

„Küllap see seltsimees Vinnalgi on üks neid — muuseumi väljapanekuid, nagu tolleaegne kriitikata ülemate-kartus. Aga olgu temaga, kuidas on, kuid uudised, mis ta meile tõi, ei ole naljatamiseks. Ah jaa, ma unustasin: mis tal oli kaasas teie jaoks?"

Direktor peatus, haaras kolleegil nööbist ja keset koridori hakkas rääkima.

„Algas kõik samuti nagu nüüd. Minu kohta leidus ta mapis ka kiri. Selle tekst... Noh, see ongi, mida minu süda ja hing ei oska ära seletada. Nii aus kui ma olen katsunud kogu... Ah, jätame selle! Kui on inimesi, kes arvavad, et see mitte nii ei ole olnud, siis..."

Aeg-ajalt vastu rindu põrutades, Rannakut õlgadest raputades, tema kuuenööpi keerutades jutustas Mesilane, et tema peale kaevatud, nagu oleks ta nõukogude korra vastane ja vaenlane, deklareerivat end avalikult apoliitiliseks intelligendiks, keda jäetagu nõukogudega, sotsialismiga ja kommunismiga rahule, kes sihilikult jätvat karistamata ulakaid, nõukogude õpetajate autoriteeti alandavaid õpilasi, kes sellepärast ei ole sobiv juhtima Viirmäe kooli, jne., jne.

„Tema... tema, siilinägu, tuleb ütlema, et mina ei kõlba Viirmäe kooli juhtima! Mina, kes ma kogu oma hinge, kogu oma parema mina olen andnud sellele koolile, nendele poistele ja tüdrukutele, kes siia on tulnud elutarkust koguma..."

Rannak vaatas üsna mõtlikult kolleegile otsa.

„Imelik," venitas ta. „Miks see... laine on lastud lahti ka teie vastu?"

„Jah, eks ole? Miks just meie mõlema vastu?"

12

Mesilane ja Rannak ei rääkinud algul kellelegi Vindlast ja sellest, mida sisaldab tema portfell. Kuid seltsimees Vinnal hakkas õpetajaid ükshaaval enda juurde direktori kabinetti kutsuma, päris ja urgitses, kirjutas protokolle, numereeris, süstematiseeris ja katalogiseeris neid, ja nii teadsid

varsti kõik õpetajad, miks direktor on nii ärritatud, kõneleb igaühega järsult, käratseb klassis lastega.

Rannak oli juba rahunenud. Oli vihane, tahtis algul otsekohe sõita maakonnalinna, kuid järele mõteldes loobus sellest. Mis oleks tal maakonnalinnas ütelda olnud? Tõendid? Milliste faktidega oleks ta kirja sisu ümber lükanud?

Need päevad lähendasid õpetajaid üksteisele rohkem kui paljud kuud enne seda. Kõik nad hindasid ja austasid Mesilast hoolimata mõnest tema veidrusest, hoolimata mõnest konservatiivsest joonest. See lähendas, nagu ikka lähendab ühine mure ja oht. Ei olnud ka vähe mõistatamist kirja saatja isiku suhtes, aga mitmesugustest oletustest kaugemale ei jõutud.

„Võib-olla mitte Peets, vaid Laanela?" arvas kord Vaike Rannakule.

„Tjaa, olen sellele mõtelnud. Aga milleks? Ütleme veel, et minu peale. On vihane, et kaitsesin Ahtot, kindlasti ei meeldi talle, et arvustan teda, ründan tema seisukohti. Aga milleks kaevata Mesilase peale? Tema ise on ju sagedamini deklareerinud oma apoliitilist intelligendihoiakut."

Laanela võttis üldistest arutlustest vahetundidel osa. Niisama galantne ja viisakas nagu alati, pakkus ta hiljem tulnud naisõpetajaile tooli, ulatas sigarette, ruttas kallama klaasi vett, laskis oma õpilastel tuua metsast värskeid oksi, loopis sädelevaid komplimente.

„Oi, kui taevalik," tiirles ta ühel hommikul Vaike ümber. „Milline kleit!" Ta suudles kokkupandud sõrmeotsi. „Kellele olete end nii ehtinud, kui tohib olla ebadiskreetne?"

„Seltsimees Vindlale," vastas Vaike. „Mul on temaga järjekordne seanss."

Nalja üle naerdi, kuid see oli lühike, järsult katkev naer. Seltsimees Vinnal hoolimata oma väikesest kogust lamas

varjuna Viirmäe vanal koolimajal, mõjutades õpetajategi tuju.

„Mitte ei mõista selle kaebaja mentaliteeti," algas peale lühikest pausi Laanela. „Oleks ta tühjendanud oma laengu minu pihta, poleks paljut midagi imestada. Olen tihtilugu ütelnud, et mina pole mingi aktiivne poliitikategelane..."

„Et olete apoliitiline intelligent, lubage täpsustada."

„Nagu suvatsete, seltsimees Rannak. Pole ma näidanud ka aktiivsust... noh, neis riiklikes ja ühiskondlikes sektorites. Aga vana Mesilane! Ütelnud ta ju on, aga kui analüüsida tegusid, siis — ja see on fakt — on ta teinud rohkem kui võib-olla mõnigi parteiline kommunist. Kõigepealt: kas ta ei ole suunanud õppetööd koolis vastavalt nõukogude kooli nõudeile, kasvatades noori moodsa aja vaimus? Ja kas tal pole voorusi väljaspool oma otsest kutsetöödki? Loetlegem ainult: kõned varumiste ja valimiste ajal, samuti mitmel teisel teemal. Sügisel käis taludes rääkimas viljamasindamise kiirendamise vajalikkusest või kuidas seda nimetati. Koolimaja on remonditud ühistöö korras, ja kes oli asja initsiaator? Ikka meie armas direktor Mesilane. Kui täitevkomiteest on tuldud abi saama, kõnelejat või lektorit otsima, nõu küsima, kes on olnud esimene minemas? Meie kallis kolleeg Mesilane. Minu tagasihoidlik mõistus ei oska sellele probleemile leida ammutavat lahendust... Kuidas oleks väikese dineega täna?" pöördus ta samas poolsosinal Rannaku poole. „Kitsam, valitud seltskond..."

„Ei taha."

„*I am sorry*, kujuneb kindlasti kultuurne olemine. Mis arvate, kui kutsuda korraks ka seltsimees Vinnal? Kas ta tuleks?"

Rannakut ei huvitanud, kas Vinnal läheb Laanela kultuursele õhtule või ei lähe. Teda köitis Laanela poolt alus-

tatud ja arendatud mõte lahkhelist Mesilase sõnade ja tegude vahel. Tõepoolest, kas ei olnud see olemas?

Ta rääkis sellest õhtupoolikul Kiibusele.

„Direktor Mesilane on tublimaid inimesi vallas. Ta võtab asju südamega, vaat mis. Meil on Mesilasest palju abi olnud, konkreetset, asjalikku abi. Mis ta seal omaette mõnikord toriseb, mind see ei huvita. Ja ega ma end ka igast hurraast ära meelitada ei lase, kui selle hurraa taga samal ajal salaja keelt näidatakse."

„Aga kogu see jant kaebuste ja kontrolliga?"

„Kuidas sa ütlesid? Jant? Ei, las Vinnal puurib, otsib, tuhnib. Küll tõmbab midagi päevavalgele, mis seda valgust kardab."

Õhtul kutsus Vinnal Rannaku enda juurde.

„Kuidas on teie seletusega, seltsimees Rannak?" küsis ta. „Kas kirjutame?"

„Teil peaks olukord juba selge olema..."

„Olukord? See pole minu ülesanne. Mina panen kõik paberile, korralikult, et oleks täpne ülevaade. Annan toimiku üle, küll siis tehakse järeldused. Nii et kuidas jääb?"

„Ei midagi rohkem ega vähem, kui eelmine kord kirjutasime."

Vinnal ohkas, pani kaustad kinni. Lõi siis endale laksatades otsmikule:

„Ah-jaa. Kas see... see, kuidas ta nüüd oli... Roos või Õis...?"

„Lilia?"

„Ja-jah, Lilia on juba koolis?"

„Pole veel."

„Kas teda ei saaks kutsuda?"

„Ta ei tule."

„Aga kuidas siis saab?"

„Minge Vanatoale, Peetsidele."

„Sinna metsa? Ei-ei, mina asun siin, ma ei saa ometi keskusest, kuhu kõik niidid ja niidikesed kokku jooksevad, lahkuda. Ei-ei."

Pani kõik paberid portfelli ja läks Mesilase eluruumidesse, kus ta ühes toas elas.

Mesilane ja Rannak jäid kahekesi. Suitsetasid vaikides.

„Istute?" küsis Rannak. „Vaikselt, liikumatult. Varem pole ma seda näinud..."

„Jaa, istun. Vanaks hakkan jääma, puiseks ja kangeks nagu purikas räästas. Istun ja mõtlen. Ja minut aega tagasi, just kui sa purelesid Vindlaga, lendas pähe mõte, et kas ma ei ole siiani elanud nagu see... seltsimees Vinnal. Elanud, õppinud, töötanud, oma kohustused täitnud. Olen teinud, mis tarvis, olen registreerinud, endasse kogunud kõik elu head ja halvad, vanad ja uued nähtused. Kuid kas olen neid nähtusi, neid elukogemusi hinnanud, mõtestanud, neist järeldusi teinud...? Ah Vinnal, Vinnal!"

Mesilane tõusis ja hakkas kiirete sammudega piki tuba edasi-tagasi ruttama.

„Uhkustan ikka sellega, et olen aus, olen südametunnistusega inimene," jäi ta Rannaku ette seisma. „Mulle on ka öeldud, et täidan oma kohustusi ühiskonna vastu, noh... võib-olla kolm miinus või rohkem. Aga kõik see on nii, kuidas parajasti tuulehoog tuleb, kuidas mind vajatakse, kutsutakse, kaasa tõmmatakse. Aga kas mul pole siis omaenda mina? Kus on see tõeline suure algustähega Mesilane, kes registreerib, mis toimub tema ümber ja tema sees, kuid sellega ei lepi, vaid viib need ühise nimetaja alla ja ütleb: siin on Viirmäe kooli direktor Mesilane, tema seisukoht on nii ja tema teeb nii... Ah Vinnal, Vinnal!"

„Aga miks te käristate end pooleks? Miks räägite, nagu

on kirjutatud kaebuseski, et teid ei huvita poliitiline elu, et seisate seega väljaspool, kaugel jooksvast elust, aga samal ajal kinnitas partei-algorganisatsiooni sekretär Kiibus, et olete paremaid, aktiivsemaid osavõtjaid ühiskondlikest üritustest vallas."

„Kuidas ta ütles, see teie Kiibus? Ah, kuidas?"

„Ütles, et par..."

„Ah see kelm, see võrukael, see kavalpea!" viibutas Mesilane sõrmega, kuid ei suutnud tagasi suruda esilekerkivat naeratust.

„Ei tea, tõesti ei tea, kuidas see tuleb... see, mida teie nimetate lõhkikäristamiseks. Aga olen ikka mõtelnud, et poliitilised korrad tulevad ja lähevad, olen ju minagi neid näinud peaaegu pooltosinat. Et poliitika, et see on midagi mustkunsti taolist. Seltsimees Laanela ütleb seda ilusasti, et intelligentne kultuurinimene peab poliitika juurest mööda minnes kindad kätte tõmbama."

„Laanela?"

„No-jah, Laanela. Üht-teist ta teab ja tunneb, see Laanela, kuigi ta hinge riiuleid ja sahtleid ei ähvarda just raskuse all murdumine."

Mesilane kõneles veel edasi, kõndis ja kõneles; et aga Rannak ei vastanud, vaikis lõpuks temagi, laskus oma toolile ja jäi aeg-ajalt midagi ühmatades ja kätega nagu kinnitust otsides žestikuleerides istuma.

„Jah, Laanela," ühmatas Rannak tõustes.

„Mis tühja Laanelast, aga see Vinnal, see Vinnal!"

Siis ühel päeval tuli Lilia Peets kooli.

Vaike teatas sellest juba eelmisel õhtul. Rannaku pärimise peale ta puikles, aga lõpuks tunnistas, et oli käinud Vanatoal, Liliat näinud ja temaga kõnelnud.

„Ikka ei usalda sa veel mind, et selja taga," ägestus Rannak.

„Aga ei. Usun ja usaldan ja sellepärast läksingi. Seadsin nii, et sain Liliaga istuda veidi kahekesi. Vana käis küll ringi, silmad nagu söed, kuid mõne minuti varastasime. Kangekaelselt kordab, et olnud nii, nagu isa räägib."

„Kuidas ta välja näeb?"

„Kole. Mul oli nii kurb, et peaaegu oleksin nutma hakanud."

Rannak mõtles klassi minnes, et siia on sattunud keegi võõras. Nii kurnatud-jumeline, kõhnunud oli esimeses pingis istuv tüdruk. Alles kui viimane tõstis pilgu, tundis ta Lilia.

„Oled tervenenud, Lilia?" noogutas ta tüdrukule. „See on hea. Oledki juba teistest tükikese maha jäänud. Palu, et keegi näitaks ja järele aitaks."

Ta tahtis tunniaine juurde minna, kuid märkas, et Anne seisab püsti.

„Noh, mis südamel?"

„Mina teda ei aita. Ärgu mitte tulgu küsimagi..."

„Kuidas nii, ei aita? Miks ei aita?"

„Otsustasime jah, et niikaua meie ei räägi Lilia Peetsiga mitte poolt silpigi, kuni ta pole ütelnud, et kõik, mis isa lahverdab, on puha luule. Tegime nii maha, ja ega meie oma sõna ei söö."

„Mina pole sind enda eest kõnelema volitanud," pistis Lembit üleõla.

„Otsustasid küll, aga ega plikadest ole sõnapidajaid," kahtles Hugo. „Nagu harakad — ikka kädinal kokku, kui midagi juhtub."

„Ära sa arva," kähvas pikapatsiline. „Võib-olla mõni, aga meie nurk siin — mitte ei vaatagi tema poole."

Lilia puhkes nutma. Laskus lauale ja nuuksus õlgade vappudes. Rannak astus ta juurde ja kätt tüdruku pehmetele juustele pannes rahustas:

„Ega nutt ei aita, Lilia. Kogu end, segad tundi... Küll leiame väljapääsu, küll leiame."

„Aga meie tõesti ei räägi temaga," toetas jonnakalt Ahto. „Ütelgu, kuidas oli..."

Klass lõhenes. Enamus pidas sõna — nad ei läinud Lilia juurde, hoidusid kõrvale. Lilia peale esimest katset ei püüdnudki, istus pingis või jalutas üksi koridoris. Ene poolvargsi läks ta juurde, sosistas:

„Ära tee väljagi, küll läheb üle. Homseks unustavad ära."

Aga ei unustanud. Ainult et kui eile vaikisid, siis täna hakkasid torkima, pilkama.

„Jätke tühi rahule," lausus siis Endel oma rahulikul toonil. „Las konutab ja kopitab..."

Järgmisel päeval tuli Lilia kooli koos isaga. Klassiuks tõugati keset tundi lahti, vana Peets lükkas tüdruku ees sisse ning jäi ise, jalad harkis, ukse alla seisma.

„Ma küsin, kas siin on kool või vangimaja, ah?" käristas ta plekilisel häälel, kuna silmad välkusid ühest ruumiotsast teise. „Sellest, mis sa tüdrukule tegid, on veel vähe, tahad temal ka inge seest võtta? Kui sa minu tütre kiusamist ei jäta, lendad siit nagu takukoonal. Panen jala kaelale nagu..."

„Õpetaja pole midagi teinud," tõusis Ahto aeglaselt. „Silitas veel pead, kui Lilia nuttis. Aga meie, poisid ja tüdrukud, meie ei räägi temaga, ei lase mitte näolegi. Ta on meile, suuremale osale vähemalt, nagu õhk või mitte sedagi."

„Ah sina, rääbisk, piuksud siin kah. Kohe näha, kuhu praeguste õpetajate tembud lapsed viivad. Auguvad

nagu kutsikad, aga et vanainimest austaks, sellest mitte mõhkugi."

„See on vale!" hüüdis Endel valjusti, ja nagu oleks see olnud signaal, tõusis klassis hüüetetorm:

„Meid õpetatakse hästi!"

„Ärge valetage meie õpetaja peale!"

„Hallpead austa, kuid valesuule vilista!"

Rannak astus kiiresti vahele.

„Tasa!" käratas ta, ja klass vaikis. „Mis see's on? Kui kellelgi on midagi ütelda, siis tõstku käsi ja kõnelgu, nagu on kooli kord. Parem aga pidage praegu suud, tüli pole tarvis. Aga teid, Vanatoa peremees, palume klassist lahkuda, meil on tund pooleli."

„Kutsikaid kasvatate, vaat kus teie tund," urises Peets, kuid üsna tasa, nii et seda ainult üksikud kuulsid. „Ja kui keegi veel näpuotsagagi Liliat puutub, pargin ta naha."

Lilia jäi klassi, kuid vahekorrad õpilastega muutusid juhtunust ainult halvemaks.

13

Rannaku nõudmisel ja ergutusel võttis maareformi vigade parandamise komisjon väljaspool järjekorda uurimisele Vanatoa talus teostatud maakorraldused. See oli seda kergem, et maaosakonda oli tulnud uus juhataja, kes jättis paberid ametnike sorteerida ja lahendas ise tähtsamaid probleeme.

„Kui teie seda ei tee, võib esineda uusi Ahto ja Laanela kokkupõrke taolisi lugusid või hullemaidki," käis Rannak peale. „Lippurite elu Vanatoal on praegu hullem kui mõnel endisel popsil — ei õiget maad, ei katust pea kohal."

Rannak oli koos komisjoniga Vanatoal. Perenaine veeres algul jällegi nagu värten ümber Rannaku ja komisjoni liikmete, kuid varsti käratas vana Peets:

„Mis sa kerid, neile ei aita muu kui kaigas...“

Maakorralduskomisjoni esimeheks oli noor, reibas naismaamõõtja, kes küll kuulis Peetsi hoiatust, kuid sellele ainult naeris.

„Kui iga hallparuni ja rahajõmmi ähvarduste peale, mida kuulnud olen, hakkaksin kohtu vahet jooksma, ei tea, kust need saapatallad mulle siis välja võetaks.“

„Nii et ähvardavad tihti?“

„Ähvardavad, sõimavad, tikuvad rusikaga nina alla vehkima. Kui tihti tuleb mulle meelde lugu kurjast koerast: istub kondihunniku otsas, ise ei söö, pole hambaidki närimiseks, kuid teisi ligi ei lase, aina lõriseb!“

Endise maakorralduskomisjoni poolt oli maareform Vanatoal tehtud nii, et kõik paremad maad jäid Peetsile, samuti jäeti võõrandamata seaduses ettenähtud osa loomi ning inventari ja majast ei määratud kindlat osa uusmaasaajale.

Talu jaotati nüüd täiesti ümber. Uusmaasaaja Lippur, kelle suguvõsa töövaeva Vanatoa põldudel ja niitudel oli vähemalt sada korda rohkem kui vana Peetsi oma, sai head põllumaad ja poole õuest. Otsustati ka maja jaotada nii, et Lippurid said juurde kaks tuba.

„Kas aitab sellest?“ küsis maakorraldaja, endal heast meelest lohud ümmargustes põskedes.

Ahto emal olid silmad vees. Tänas kõiki kättpidi.

See oli laupäeval. Sama päeva õhtul sõitis ära Vinnal, kaasas mitu kausta tihedalt täiskirjutatud, täpselt numereeritud, sirgete joontega allakriipsutatud protokolle ja pabereid.

„Kuidas siis oli uurimisega?“ küsis jumalagajätmisel Mesilane. „Millised tulemused? Olen ma vitsaväärt? Kuulun otstahvkusse, või võin lapsi edasi kasvatada?“

„Selle üle otsustamine ei ole minu kohuseks. Olen ametnik, statistik. Juba kakskümmend viis aastat. Mida ütlesite, kirjutasin üles, eks see, kelle ülesanne, lugegu ja ütelgu, kuidas oli — hästi või halvasti.“

„Nii et teie viite ainult materjale?“

„No-jah, just-just. Öeldi: uurida põhjalikult, üksikasjaliselt. Uurisin põhjalikult, igaühte küsitlesin. Tähendab, korras ja võin sõita, punkt-punktilt.“

Kõik hingasid kergemalt.

Vinnal oli esmaspäeval õpetajatetoas esimeseks jutuaineks. Ei olnud mitut arvamist. Ainult järeldused läksid eri teid. Laanela, kes kogu aeg oli istunud ebatavaliselt mornilt ja vaikselt, äkki haaras sõnajärje endale.

„Seal ta on, see taevani ülistatud uus inimene. Nõukogude ametnik! Pange näiteks kas või mind selle krõbiseva hernekauna kõrvale. Ma ei taha kiidelda, usun, kolleegid ei või mind selles süüdistada, aga katsuge võrrelda mind ja toda Vinnalt, volinikku, kontrolöri. Käsi südamele, kas on ainustki analoogilist joont?“

„Kui üksikasjaliselt analüüsima hakata, ehk satuks mõni luubi alla,“ ütles Mihkelson pool-naljatades.

„Võin mürki võtta — ei ole. Sest mina olen vana kooli inimene, *homo sapiens*, mees, kes haarab kogu elu, kes teab, mis tähendab sentents — *O mein Leben, wie schön ist es.*“

„Olgu nüüd hingesugulusega ja sarnaste joontega, kuidas on,“ lausus mõtlikult Mesilane, „aga kuidas sobib jutt uuest ajast ja uuest inimesest? Kui vana võis Vinnal olla? Oma viiekümne juurde ajab ära. Kakskümmend viis sellest on ta pidanud statistikuametit, enne seda oli õppinud matemaa-

tikat, raamatupidamist. Nõukogude võimu on ta nii siis üle tulnud terve pagasiga, nii õppimisega kui tööpraktikaga."

„Just sinna vähid peidetud ongi," lisas Rannak. „Ainult et — astume sammu edasi ka selles suunas, millele Laanela ise ahvatles. Ta hüüdis siin pateetiliselt, et kas on ainus niidike temas ja Vindlas sarnane, oli nii?"

„Ja ei olegi!"

„Hüva. Teie teate kümmet, kahtekümmend asja. Oskate sportida — jalgrattal sõita, arvatavasti autot juhtida, tennist mängida. Kõnelete veidi inglise, veidi prantsuse, veidi saksa ja võib-olla veel veidi mõnda keelt. Võite klaveril klimberdada, võite teatud olukordades edu saavutada paari sentimentaalse laulukesega. Ja mis te kõik veel ei tea, millest pole lugenud, millest — kuulnud, mida oma silmaga näinud! Aga see oli vist alles kaks-kolm päeva tagasi, kui teie ei teadnud, missugune on suurim partei Prantsusmaal, miks on tekkinud kodusõjataoline olukord Kreekas..."

„Noh, vabandage, ma ei ole poliitikamees..."

„See on vana kulunud plaat. Ei ole poliitikamees, aga Churchilli kõnest teadsite, millal peetud, kus peetud, kelle vastu sihitud, millise rõhuga miski üteldud. Ka teile on Truman Saaremaa kalurite järglane ja aatom selline relv, mida teistel ei olevat lootustki oma valdusse saada."

„No-jah, see on terve probleem omaette."

„Ah probleem omaette? Siis kõik, mis on nõukogudevaenulik, ei ole poliitika, kuid mis tuleb kasuks riigile, rahvale, — on poliitika? Mis apoliitilisus see on, mis valib sündmusi ja fakte, mis vaatab üle ühtedest ja takerdub teistes?"

Rannak tõusis, astus akna alla, toetus aknalauale ning Laanelale vaadates jätkas:

„Aga tagasi teie ja Vindla juurde. Teie olete kahekesi kodanliku süsteemi kaks palet. Siis kasvatati kahesuguseid tarku: ühed kitsaalalised spetsialistid, kuivad kroonikud, masinad nagu Vinnal. Ja teised kõiketeadvad, kõikeoskavad, kuid pealiskaudsed inimesed nagu teie, seltsimees Laanela. Jaa-jaa, kannatage, lõpetan otsekohe. Seltsimees Mesilane alles hiljuti mõistis hästi seda traagikat, mida on meie aja inimestele pärandanud kodanlik süsteem, mis ka filosoofias, mida nimetati teaduste teaduseks, ladus õpilase ette sada, kakssada, rohkemgi seisukohta ja viisakalt kummardas: palun, ole hea, vali ise, ega meie ei sunni ega suuna. Ma ei räägi sellest, et sealjuures hoopis vaikiti kõigest, mis arvustas kodanlikku süsteemi. Palju suutis noor inimene sellisest materjalist haarata? Silmad libisesid üle, jäi meelde mõni tsitaat, mõni nimi, mõni arv, mõni pateetiline hüüatus. Nii kujunesid inimesed nagu teie, kodanliku mündi teine pool. Aga nüüd — milles erinete teie põhiliselt Vindlast?“

„*Wonderful* — mind võrrelda Vindlaga,“ naeris Laanela. „Niikaua kui teietaolised ei õpi elu ümber hindama, elu sisu, elu mõtet, elu seadusi õieti mõistma ning vastavalt talitama — sisuliselt ei milleski. Kusjuures muidugi jääb väljapoole kahtlust, et kui Vinnal on süütu putukas, kui ta kõlbab suurepäraseks ametnikuks, siis teie võite muutuda kahjulikuks nagu liblikas, kes armastab sooja päikesepaistet, kirevaid lilli, kuid kelle munadest siginevad tõugud, kes neidsamu lilli söövad.“

„Oot-oot,“ tõusis seni vaikselt kuulanud Mesilane. „Seltsimees Rannak, milleks sellised väljendused, teravad võrdlused?“

„Teie olete vist otsustanud konflikti provotseerida... Teie sõnad...“

Rannak oli aeg-ajalt lasknud pilgul libiseda välja, nagu ei olekski ta haaratud käimasolevast vaidlusest. Nüüd vastas ta kähku:

„Sõnad? Ma näitan teile, et mina ei jää sõnade juurde, nagu Peets süüdistuses minu vastu, nagu tundmatu kaebekirjade saatja. Ma tõestan oma sõnu."

„Interessant," muigas Laanela põlglikult. „Jään ootama teie teoreemi."

Rannak ruttas juba ukse juurde, tõmmates selle lahti. Märtsipäikese kiirtevihk langes koridori ja selles valguses seisid Vaike ja Lilia, põsed õhetamas kiirest käigust jahedal märtsihommikul. Nad seisid käsikäes, kuid nüüd lükkas Vaike tüdruku õrnalt ette.

„Meid oodati vist?" noogutas ta Rannakule. „Ruttasime, pool-joostes tulime ja jõudsimegi tundideks kohale."

„Kas... kas ei helisenud juba kell?" kibeles Laanela.

„Ei-ei, aega on veel neli minutit," vaatas Mesilane oma hõbekella. „Kuulame enne ära, mida on meile ütelda Lilial. Ma ei eksi vist, tüdruk, et sa ei tulnud nii varasel tunnil meie juurde küll mitte niisama..."

Lilia vaatas maha. Sõrmed näppisid kindaotsi.

„Noh, Lilia, ära pelga," julgustas Vaike.

Lilia astus kiiresti mõned sammud Rannaku poole ja üsna tasa poetas:

„Kõik see oli vale, inetu laim. Teie pole iialgi olnud halb minu vastu. Ma... ma palun andeks."

Rannak lükkas talle tooli.

„Oled väsinud, istu."

„Kas te... kas te olete mulle väga pahane?" vaatas tüdruk õpetajale ja ta silmad olid täis pisaraid.

„Sulle — aga ei. See kõik ei olnud ju sinu sepitsus."

„Tänan!“ sosistas Lilia, pöördus ümber ja jooksis välja.

„Oota'nd,“ sirutas Mesilane käe, nagu tahaks tüdrukut kinni pidada. „Oleks tarvis lähemalt...“

„Pole vajalik, seltsimees direktor. Ta jutustas mulle kõik, oli ju üsna pikk tee tulla. Vahest soovite kuulda?“

„Aga muidugi.“

„Kell heliseb otsekohe, võib-olla pärastpoole, vahetunnil... Või peale tunde...“ pani ette Laanela.

„Võime täna ka veidi hiljem tundi minna. Meie kuulame.“

„Eellugu on lühike,“ jutustas Vaike. „Seltsimees Rannak arvas, et mina peaksin minema ja katsuma Liliat mõjutada tõtt rääkima.“

„No-jah, et naistel omavahel vahest lihtsam,“ ütles nagu vabandades Rannak.

„Ja muidugi, täiesti õige. Läksin hea meelega. Kuigi süda sees veidi kibeles, et kas äkki vana Peets ei ässita koeri kallale. Aga Ahto tuli appi. Kuidas ta seda õieti korraldas, ei tea ma täpselt praegugi, kuid igatahes Lilia oli nende juures ja meid jäeti kahekesi...

Tüdruk algul muidugi tõrkus. Kinnitas, et kõik on nii, nagu rääkis isa, sõna-sõnalt. Ma ei mäleta enam kõike, mis rääkisin, kuid küllap seal oli palju ilusaid sõnu koos.

„Näed ise, kuidas klass sinust kõrvale hoiab,“ rääkisin. „On sul nõnda kerge?“

Ta ei vastanud, ainult nuuksatas.

„Sa ei ole halb tüdruk, ka Ahto ütles seda...“

„Ahto... ütles, et ma ei ole halb tüdruk?“

„Ütles. Ning kinnitas, et kui poleks sinu isa ja eriti õpetaja Laanela...“

„Istuge-istuge, kallis kolleeg,“ naeratas Rannak tõusmahakanud Laanelale.

„Aga isa... isa peksab mu vaese-omaks, kui ainult piiksatangi."

„Lähme isa juurde, räägin temaga. Korraldan nii, et ta ei julge sind puutuda."

Värises, vaeseke, nagu haavaleht ja ei söandanud tulla. Läksin üksi. Vana seisis, jalad harkis nagu ikka, minust enam kui pea jao pikem, nina terav kui kuusirp.

„Millest säärane au, et preilnad ise tulevad vana allparuni jutule? Kas kilo võid tarvis? Või sepikujahu otsas?"

Aga mina julgesti vastu, et: „Või võiksid viia normiks, mis sul ajalehe järgi alles tasumata, aga minul on hoopis tõsisem jutt. Lugu on nüüd nii kaugele jõudnud, et kui teie näpuotsagagi või poole sõnagagi teete halba või haiget Liliale, siis lähete otsekohe prokuröri kätte."

„Mis kuradi prokuröriga sa mind irmutad..."

„Nõukogude prokuröriga ja Nõukogude kohtuga. Lähed laimu ja vale eest kooliõpetaja Rannaku kohta trellide taha, ja vaatame, kas seal veel pakud oma võikilosid. See pole veel kõik: uusmaasaaja Lippuri ähvardamine, terroriseerimine, tema kanade kividega surnuksloopimine, küll käib seegi paragrahvi alla, oota ainult."

Vanamees kraaksatas tigedalt, kuid jäi taltsamaks. Peale kinnitamist, et kui ta jätab rahule Lilia ja Lippurid, ei anna Rannak teda kohtu alla, urises ta veel endamisi, kuid ühmatas lõpuks:

„Eks tehke, nagu tahate, susi teid söögu... Plika nahk jäägu seekord pealegi parkimata.""

„No-jah, aga lugu ise?" oli Mesilane kärsitu.

„See on kogu lugu."

„See on muidugi kena lugu ja sina oled vahva, tubli naine, aga kuidas tekkis see sõge jutt Rannaku kohta? Kuidas ini-

mese, mõtelda, inimese mõistus sellise kuratliku keerutuse üldse välja haudus?"

„Mõtles ja — lõpp. Sellele loole pole midagi lisada. Õhk — tühipaljas keerutus, ja kõik."

„Kas vana puuslik Peets jaksas oma karvase peaga midagi nii kavalat välja nuputada? Ja milleks see talle?" imestas Mihkelson. „Kasu ei saanud ta sellest rublagi eest."

„*A propos,*" tõusis Laanela. „Võib-olla lihtsalt tigedast meelest? Maareform ja teised asjaolud, ja kui siis Rannak hakkas ka veel peale käima, et maajagamine ümber planeerida, käis sellepärast maaosakonna juhatajagi juures, eks siis Peets ägeda meelega mõtleski, et korraldan veidi vendettat."

„Sõnad, kolleeg Laanela, ainult sõnad."

„Ja millist tõestust siin saaks olla? Pole aparaati, mida võiks vana Peetsi külge kruvida, et see loeks, mida mees mõtles ja mõtleb."

„Sellest kõigest võib-olla räägime hiljem," tõusis Rannak. „Arvan, et võiksime minna tundi, jah?"

Kui Rannak astus oma klassi, olid õpilased kobaras koos. Kõik olid nii ametis, et ei märganud nagunii hilinenud klassijuhatajat.

Lähenedes nägi Rannak, et poisid ja tüdrukud olid kogunenud ümber Lilia laua.

„Matemaatika võid saada minu käest," rääkis Endel. „Mul on kõik valmis ja puha viie peale. Seletan sulle kah, kuidas ja miks."

Igaüks ruttas pakkuma oma abi.

„Kas lubaksite alata tunniga?"

Nagu linnuparv valgusid noored igaüks oma kohale.

„Olete oma sõnad tagasi võtnud? Lilia suhtes?"

„Nad on kõik nii kenad minu vastu," ütles Lilia.

„No-jah, peame olema," tõusis Ahto. „Ega vana talle nüüd armu ei mõista. Vähemalt alguses mitte, mina seda meest juba tunnen."

Rannaku pilk libises üle klassi. Poisid ja tüdrukud istusid vaikselt ja rahulikult, ja rõõm, rahulolu ning usaldus üksteise vastu peegeldus nende õhetavailt nägudelt.

Tund algas.

14

Laanela kadus juba tundide ajal. Võttis kaenlasse oma joonistusmapi, mis tal alati koolimajas seisis, ja hooletult, nagu muu seas, lausus:

„Lähen istun tunnikese ja maalin. Tänane päev ei ülenda ega puhasta hinge, ja sellistel momentidel on mul tavaks kas joonistada, laulda, musitseerida või kuidagi teisiti hinges tasakaalu jalule seada. Arvan, et see on kasulik harjumus..."

Tunnid möödusid närviliselt, õpetajad kiirustasid, olid kärsitud, kella kõlisedes ruttasid kantseleisse. Õpilased jäid vahetundidel täiesti omapead, kuid neilgi, eriti vanemates klassides, oli arutamist ja sosistamist.

Tundide lõppemisel ei läinud keegi õpetajaist koju. Rääkida polnud ju enam õieti midagi, igaüks oli puistanud südamelt kõik, mis seal oli kibelnud. Kuid oli hea istuda koos, poetada pähelipsavaid uusi mõtteid...

Siis tuli see, keda kõige vähem oodati. Juba eemalt oli kuulda Laanela valju häält:

„Tulge-tulge, seltsimees teemeister. Siin on igavavõitu ja metsik rahvas, puhume neile veidi inimeselõhna ja kultuurihõngu sõõrmeisse."

Vastus ei olnud tuppa arusaadav.

„*All right*, teil on õigus. Laske ees, tulen kohe järele. Pange viinad jääle ja vaadake, et kõik oleks viisakas ja noobel. Ei mingeid inetusi, matslust. Õiendan siin ühe loo...“

Teemeister põristas midagi alt, nii et Laanela vastas:

„Tasem, inimene, see võib läbi kosta, sellise sara juures... *Auf Guck!*“

Astus hoogsal sammul sisse, kergitas viisaka kummardusega karusnahkset torbikmütsi.

„Tere hommikust... Aga miks nii mornid, kallid kolleegid? Teie kui võidumehed, kui Vanatoa Peetsi paljastajad peaksite laulma ja hõiskama, nagu teen seda teie suurpäeval mina... kuigi mul süda tahab valust sees lõhkeda. Kahtlustate mindki, eks ole? Olen kurb, et meie ei mõista teineteist, seltsimees Rannak. Olete imposantne mees, seltsimees Krims võiks seda tõendada... Oleksin uhke, kui mul oleks teietaoline sõber...“

„Laanela, teie olete viinastanud,“ kortsutas Mesilane kulme.

„Praegu ei ole tööaeg, on privaatsektor ja ma võin seda ekspluateerida oma soovi kohaselt, ha-ha-haa. Aga õieti tulin selleks, et teiega leppida, seltsimees Rannak. Käsi südamele, et mõtlen seda siiralt. Vaadake, siin...“

Laanela asetas lauale kaenla all olnud, siidpaberisse mähitud kõrge kompsu. Õrnalt kahisedes langes paber ja Laanela tõstis kõrgele helkiva kuju.

Mees nautis mõju, mida ta äratas. See oli vahust tõusev Veenus, õhuline, kerge, naeratlev. Pea kohale tõstetud kätel hoidis ta kumerakaarelist vaasi. Vaadanud ühelt teisele, sirutas Laanela käe äkki Rannaku poole:

„Palun, võtke see minu sõpruse sümbolina. See on kauneim asi, mis mul olemas. Ja mul on üht-teist nooblit, seda olete näinud igaüks. See Veenus on mulle eriti kallis veel

seetõttu, et ta on sündinud minu enda hinges ja ilmale antud nendesamade käte poolt."

Laanela oli asetanud kuju Rannaku-poolsele lauaotsale ja hoidis nüüd käsi kõrgel nagu prohvet, kes kuulutab tulevasi aegu.

„Sellest on muidugi igavik möödas, kui tegelesin skulptuuriga. Olin siis Soomes, kuulsate kujurite õpilaseks ja jüngriks. Ise vormisin, kõige õrnemast, kõige peenemast portselanist kujundasin. Ja ise põletasin. Läbini puhtast materjalist, kõige kvaliteetsemast materjalist, valatud kunstilisse vormi — ah, kuidas ta on kasvanud mu südame, mu hinge külge."

„Minu pärast ärge küll rebige tükki oma südamest," tõrjus Rannak.

„Teie pärast oleksin valmis käristama oma südame kas või kaheks..."

Arglik koputus katkestas Laanela uue ilukõne. Uks tõugati ettevaatlikult lahti ja Ahto lükkas enda ees ruumi Lilia.

„Poolvägisi tassisin teist," rääkis ta oma rämedal häälel. „Ei tahtnud tulla, et kui korra jäi, las siis olla pealegi."

„No-jah, lase mind minna..."

Vaike ruttas nende juurde, tõmbas Lilia enda vastu ja juhtis ta toolile, millel seni oli istunud.

„Ära nuta, Lilia... Mis on sul veel südamel?"

Lilia nuuksatas ja vaatas õpetajale otsa.

„Unustasin midagi... Pärast mõtlesin, et sel pole ehk üldse tähtsustki. Aga Ahto hakkas peale käima, et tule, räägi ära ja räägi aga ära."

Ahto ei liikunud ukse alt, nagu kardaks, et tüdruk võib põgeneda.

„Ma ei saa, ei julge siin, kõigi kuuldes... Kui veel ainult teile..."

Ahto nohises pahaselt.

„Küll naistega on alati igavene häda. Aga mina, vaat, ei karda.“

Astus laua juurde ja jätkas:

„Lilia teab veel seda, et need kaebekirjad, samad, mida Vinnal siin uuris, kirjutas õpetaja Laanela.“

Laanela tegi nii äkilise ja kurja liigutuse poisi poole, et see tagasi tõmbus ning sealjuures küünarnukiga Veenuse laualt alla tõukas. Tumedalt matsatades kukkus kuju põrandale ja purunes tükkideks.

Kõigi pilgud langesid savi ja liiva hallikale segule, mille keskel hiilgasid õhukese glasuurikorra tükid. Veenuse pea oli kukkunud pooleks ja üks silm vaatas tükkide ja kildude vahelt nagu imestunult välja.

Nõrk tolmupilv heljus purunenud kuju kohal.

Rannak pahvatas esimesena naerma.

„Vaat mis juhtub, kui ilu eraldatakse elust, tehakse ainult...“

Pinge lõtvus ning Mihkelson kummardus, et tõsta üles Veenuse pool pead.

„Glasuurikord on paks, noh, nii kolm millimeetrit. Aga sees täielik sodi ja praht. Ilusat materjali vormisid teie kaunid sõrmed, kolleeg Laanela!“

„Ja sellise kingituse teete te sõpruse tähiseks oma kaasõpetajale, oma kolleegile?“ ärritus Mesilane.

„Ärgem laskem end segada sellest — tolmust siin. Lilial on meile huvitavat jutustada.“

„Õige, oleksin peaaegu unustanud,“ ruttas Mesilane Lilia juurde. „Kas see, mis Ahto praegu ütles, on tõsi? Mõtle hoolega järele, armas laps, see on raske süüdistus ning sõnu on kergem välja loopida, kui hiljem nende poolt löödud haavu parandada...“

„Kui Ahto juba kord ütles, mis siis enam... on küll nii."

„Aga sellel pole ju mõtet."

„Sellist inimese hinge alandumist on võimatu uskuda."

„Kas see ei ole arusaamatus, Lilia?"

Kui küsimustesadu oli pisut vaikinud, lausus Laanela, põlglik muie suunurgas:

„Vaat kus daam. Üks vale haihtus pilvedesse, kohe teine kannul. Sellist võtate teie tõsiselt..."

Lilia hüppas toolilt ja jalgu trampides, Vaike vaigistavat kätt kõrvale tõugates paiskas peaaegu ühe hingetõmbega:

„Teie ütlete, et mina valetan... Aga kes oli see, kes isale kogu aeg sosistas, et lase jutt valla, saame kommunist Rannakust lahti, muidu murrab ta veel nii sinu kui minu kaela? Ja kas arvate, et ma ei kuulnud, kuidas kord, kui olite jälle kaua aega pudeli taga jorutanud — teemeistri-mühakas oli ka meil —, kuidas siis suurustasite, et teil on juba tükk aega maakonnalinnas rauad tules, et teid hinnatakse linnas, et kui kõik läheb, nagu minema pandud, siis imestate veel, kui tähtis tegelane praegu teie ees seisab. Ja rääkisite, et saadate veel mõned printsipiaalsed kirjad teele, ja küll siis mõlemad lendavad varsti — stratosfääri. Kas vähe olete ähvardanud Rannakut, kas vähe olete selja taga mananud Mesilast, kes olevat kommunistide sõiduvees ja seisvat teie karjääriredelil ees..."

Mesilane paitas Lilial pead, nagu oleks ta alles viieaastane plika, ja üsna hajameelselt pomises:

„Hea küll, laps, hea küll. Rahune, rahune, väikseke. See pole midagi, mille pärast maksaks kohe nii, kogu hingega. Hinge tuleb hoida... puhtamatele asjadele."

Laanela naeratas jälle, nagu naeratas iga päev. Kohendas lipsusõlme, libistas peopesaga üle veidi lokkis juuste.

„Aga, kolleegid, kas teie mind ei tahagi kuulata? Igas kohtus antakse sõna ka kaebealusele... Ma ei ole mõni skorpion, keda peaks endast ära heitma, olen ainult väike kärbseke, kes võib-olla — jah, see on küll niisama hea kui fakt — pirises mõni toon valel heliredelil ja valel kohal, kes aga oma hingelt...“

„Sinu hing on samasugune kui su Veenus, mille tolmuraasukesed veel praegugi toas ringi hõljuvad,“ katkestas Mesilane järsult. „Kuidas mina, vana inimene, elupõline pedagoog, kelle silmad peaksid olema nagu kassil öösel, võisin olla nii pimedusega löödud! Ega teie, kolleegid, ei arva, et ma koguni teda... hm, järele ahvisin, võib-olla tema lööklauseidki tarvitasin? Ta oskas neid nii toredasti serveerida. Et minu silmad ei võinud seda nägemata hauda minna, et mu viimased juuksed peavad halliks minema sellise häbi pärast...“

„Ah, seltsimees direktor, ärge tehke spektaaklit. Vanamoelise halemeelsuse ja sentimentaalsusega jääte elu rataste vahele... Võib-olla veidi eksisin moraalikoodeksi vastu, kuid mina kui...“

„Ärge parem jätkake, Laanela,“ katkestas Rannak mehe jutuhoo. „Tahtsite ütelda: olete kultuurinimene, apoliitiline pedagoog. Oleme õnneks heitnud pilgu teie kuulsa erapooletuse, apoliitilisuse glasuuri taha. Kellega jätsite praegu jumalaga? Kes on need, kellega peate oma noobleid, kultuurseid, vaimukaid õhtuid? Miks ei rohtu rada teie kambri ukse alt Vanatoa Peetsi tare läveni? Kogu teie afäär ei ole mingi juhuslik nähtus, see on vana ja uue kokkupõrge. Uus ilu, uus moraal põrkab oma teel veel palju kordi säärasele individualistlikule põhimõttelagedusele, alasti ja hoolimatule omakasule. Seisame seljad vastamisi: teie vaatate tagasi, minevikku, meie edasi — tulevikku. Ei saa ju olla erapoo-

letust, apoliitilisust, sest selline deklaratsioon ise paratamatult viib organiseerimisele, koondamisele."

„Ma palun teid..."

„Välja!" kõmises äkki vana Mesilane, käsi ukse poole sirutatud. Visiitkuue hõlmad veidi harakil, hallikad juuksed kõrvade juures puhmas, silmad välkumas, nii seisis ta nagu pikemaks kasvanuna keset tuba.

„Kinnitan, et mina..."

„Välja!"

Laanela taandus läheneva direktori ees ukse poole ja, jõudnud selleni, libises osavalt koridori, tõmmates enda järel ukse kinni nii, et kõmises kogu maja.

„On teis, seltsimees direktor, alles noorust ja jõudu!"

„Aga kuidas siis? Kas peate mind vanaks? Ainult kuuskümmend aastat, neist kolmkümmend viis oldud Viirmäe koolis. Aga tunnen endas praegu jõudu veel vähemalt kahekümneks aastaks!"

Lapsed olid seisnud vaikivatena, nagu hirmunutena keset tormikeerist, mis käis üle toa. Direktori vihapurske juures oli Ahto ruumi andes edasi taganenud, astunud otse Veenusest pudenenud savi- ja prahihunnikule, jäädeski sinna jalalt jalale tammuma.

„Poiss, sa tallad ju jalgupidi ilul," märkas teda nüüd Mihkelson.

Ahto vaatas maha, tõstis üht jalga, siis teist, nii et glasuurikillud krigisesid taldade all. „Oi, andke andeks..."

Tahtis ära astuda, aga Mesilane haaras ta õlgadest, raputas kõvasti-kõvasti ja, silmad niisked, ütles poolkurjalt:

„Mitte ainult et seisad, vaid talla, poiss, trambi, kuidas jaksad! Talla surnud hinge, talla tühja kesta, talla elust eraldatud, vaatamiseks klaaskuplisse seatud elu ja ilu. Talla sina... sina, noor külvaja."

Päevad lükkusid üksteisele. Räästad tilkusid ja lõunapoolsed katused mustendasid.

Viirmäe kooli ruumides liikusid tavalisest vaiksematena ja väärikamatena poisid ja tüdrukud, pidulikud kuued ja kleidid seljas. Oli kolmanda veerandi lõpp-pidu, homme algas nädalane vaheaeg, et tõmmata hinge viimase ja kõige raskema etapi — lõppeksamite eel.

Mesilane ja Rannak seisid trepi juures ja vaatasid naeratades möödajalutavatele noortele, kes õpetajate läheduses veelgi tasandasid hääli ja astusid tähtsamal ning väärikamal kõnnakul.

„Oh-hoo, kes see noormees seal nii tõsiselt," hüüatas direktor, viibates poisile, kes uhiuutes pikkades pükstes ja pintsakus, mille revääride vahel uhkeldas tripsuline kaelaside, üsna üksi astus teiste vahel, katsudes oma kätele leida kohta kord taskutes, kord seljal, kord ees.

„Ahto, tule minutiks siia," hüüdis Rannak.

Poiss tuli.

„Noh, kuidas läheb? Kas vana Peets kiusab veel?"

„Vait kui sokk... ee... see, et... vanaperemees jättis meid rahule ja elame kumbki omaette, nii et ei näe ega kuulegi..."

„Hea küll, mine oma kaaslaste juurde..."

Mesilane vaatas silmanurgast Rannakule.

„Teete sellest karupojastki mehe?"

Rannak ei saanud vastata, sest äkki piiras neid sisse salk poisse ja tüdrukuid ning käratsevalt nagu hakiparv mangusid:

„Praegu on aega, tulge jutustage midagi."

„Rääkige lahingutest, milles olite."

„Või sellest, kuidas inimene muudab loodust...“

„Või ükskõik millest, aga rääkige.“

Mesilane naeratas.

„Ega neile täna tohi vastu hakata. Mis siis — jutustage. Tulen kaasa, kuulan ka... eks mulgi ole mõndagi õppida...“

Rõõmuhõisetega trügisid lapsed klassi. Siia kogunes palju neid, kes ei olnud sellest klassist; tulid mõned õpetajadki. Vaike istus esimesse pinki Lilia kõrvale ja sosistas:

„Mul tuleb meelde, kuidas seltsimees Rannak jutustas seekord metsas, lõkketule ääres...“

Lõi siis endale plaksatades suule.

„Ah ma, harakas... Anna andeks, unustasin...“

Ruumis rahunes. Oli kuulda ainult tagasihoitud hingamise kahinat. Rannak toetus lauaservale, kehitas õlgu:

„No millest rääkida? On ju selle talve jooksul räägitud ja kõneldud ja jutustatud väga paljust. Nii mina kui teie kõik oleme rääkinud kaugetest ja lähedastest asjadest, inimestest ja sündmustest... Millest siis täna, milline päev ei ole mitte tavaline... Noh, olgu, räägin teile mehest, kes võitleb meie kõikide tuleviku eest. See mees...“

Uks lükati pikkamisi lahti. Rannak pööras pea, mõteldes, et mõni hilinenud õpilane, kuid peatus, sest uksest vaatas ettevaatlikult sisse vurrudega, eluadrast tugevasti küntud nägu.

„Vabandage, kas lubate sisse astuda?“ küsis mees.

„Isa, mis sa siia!“ hüüdis Ahto, ise näost tulipunane. „Mine ära, ma tulen kohe...“

„Ei, poeg,“ nihkus mees tuppa. „Ma ei tulnud sinu juurde, pole sulle enam karjast tarvis. Aga mul... kas lubate, seltsimees õpetaja?“

„Palun-palun,“ astus Rannak Lippurile lähemale. „Kui kiire asi, lahendame ära.“

„Lahendada — ei-ei, kõik on lahendatud. Vaat just selle pärast...“

Tõmbas rulli taskust, keris selle lahti ja valget paberit üles tõstes küsis: „Ega te ei tea, mis see on?“

Rannak kehitas õlgu.

Äkki paiskus nagu pais eest ja sõnad voolasid vana Lippuri suust, nagu need ei olnud voolanud iialgi varem ega saa kunagi hiljemgi voolama, nagu mees hiljem ikka armastas kinnitada.

„Olen vana mees, elupõline töömees. Ma ei tea palju teie tarkusest, pole mul suus teie sõnu. Aga tulin siiski siia, tulin, ehkki arvasin ette, et poeg mind pelgab ja et teiegi vaatate viltu, et mis see mees siia trügib. Aga ma ei saanud teisiti, pange pahaks või ärge pange. Tulin, hoidsin seda pintsakuhõlma ettevaatlikult koos ja mõtlesin: vaat lähen ja näitan temale, just temale. Tema oli mees, kes oli nende hulgas, kes meie eest võitlesid... tema oli mees, kes asja jutti ajas, kui see kippus rappa veerema... Täna, alles tund aega tagasi, anti see mulle kätte. Sellesamaga antakse minule, kelle isa oli pops, kes ma ise olin pops ja kelle poeg oleks peaaegu jäänud popsiks, maa-akt. Põliseks, õeldi. Pange pahaks, kui tahate, aga vaat, ei saanud teisiti, kui tulin, jalad ise vudisid siiapoole ja... ja... ega's mul muud olegi kui aitäh... ja ära sa karda, et ma seda väärt ei oleks, seda paberit siin. Mis sa arvad, Ahto, kas saame hakkama?“

„Muidugi saame!“ vastas Ahto nii tugevasti, et ta isegi kohkus, kuid see uppus käteplaginasse, hõisetesse, mürasse, mille saatel haarati kätele Rannak, Lippur ja Ahto ja loobiti neid nii kaua üles-alla, kuni nii pildujad kui loobitavad olid pool-hingetud.

„Oh teid, kutsikaid, küll!“ äigas Lippur varrukaga üle näo. „Vaata, et kortsutavad veel paberi ära.“

Ta keeras akti kiiresti rulli, peitis hoolikalt põue ja jumalaga jättes ruttas uksest välja.

Klass valgus tagasi harilikesse roobastesse.

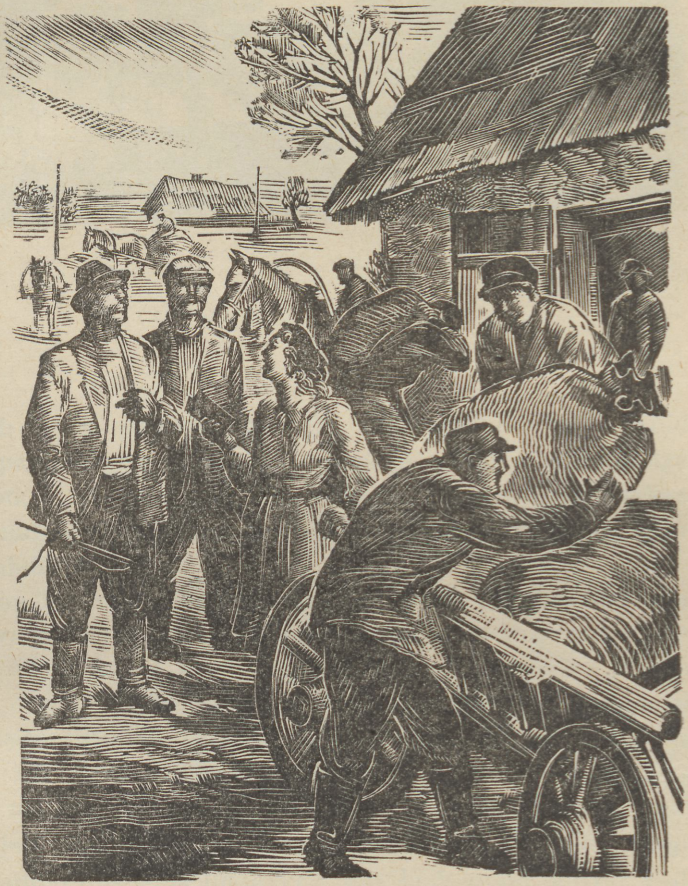
„Nii et... pidime rääkima ühest, kes ehitab meie, eriti aga teie — noorte — tulevikku. Ehitajaid on muidugi palju, on tuhandeid, kümneid tuhandeid, kuid seekord pajatame suurimast, parimast, kõige targemast...“

Rahulikult kõlasid sõnad vaikses, nagu tardunud klassis. Üksnes silmad särasid, nagu särada võivad ainult need silmad, milledes ei ole muret ega hirmu tuleviku ees.

Talv 1946/47

RAJAD SUUNDUVAD SUURELE TEELE

1

Kõrb tahtis pöörata vasakule, talu põldude poole, kuid järsk parempoolse ohjaharu tõmme ja laksatus vastu külge näitasid, et peremees oli täna kärsitu, ning hobune hakkas uut sundimist ootamata traavides kolistama vankriga piki külavaheteed.

Juhan Kivikild, Põndaku talu peremees, liigutas üles-alla oma korralikult pöetud lühikesi vurrukesi ja vajutas kaabuserva allapoole, et heledad päikesekiired ei tungiks silmadesse. Tee oli halb. Levalõpe küla asus veerjate, pikkamisi laskuvate põldude ja soise metsa vahemaal, sügisesed ja kevadised veed ujutasid üle külatänava, tungisid madalamate majade õuedessegi. Põhjatute roobaste täiteks veeti aeg-ajalt munakaid ja täideti madalamaid lohke ümarate puunottide ning hagudega, mis kõik nüüd, kuival ajal, sirutasid seljakühme teest välja ja pillutasid vankrit, nagu proovides selle vastupidavust.

„Ei saada ka seda lühikest juppi korda," urises Juhan poolkuuldavalt ja pingutas ohje, rahustades hobuse sammu

astuma. Ja ikka kumises tal kõrvus nagu väsimatult ringiratast keerleva parmu pirin:

„Mis sa peaks sinna... Rukis kipub varisema, aga sina... Vaata, kuidas ise elatud saad, mis sa topid nina teiste asjadesse."

Juhani elukaaslane Miili oli sündinud maailma lahtise suuga ja kärsitu meelega. Ta silmis polnud küllalt hea ei keegi ega miski, kes ei pidanud loomulikuks töötada hommikust õhtuni, väsimatult ja tüdinematult nagu tema ise. Ei peitnud Miili rahulolematust keele alla, vaid aina nurises ja torises, nii et tihtilugu Miili sõnad libisesid lähedaste inimeste harjunud kõrvadest mööda. Aga tänane jutt haakis end takjanupuna Juhani teadvusse.

„Ega's ma üksi sinna," oli Juhan end õigustanud. „Sepal tarvis käia, masina vikati kand on needist lahti."

„Saa sa sepale ühti," vastas naine. „Tolmutate õhtuni piipusid, hea, kui pimedaks koju jõuad."

„Mis seal nii kaua teha," oli Juhan ühmanud ja tusaselt kõrvile ohjadega nähvanud. Ning nähvas nüüd uuesti:

„Sa pimeloom, aina pakkude otsa, nagu mujal ruumi ei oleks..."

Ei märganud teeveerel seisvat meest enne, kui oli sellest möödumas. See seisis maja kohal, mis nagu pelglikult oli tõmbunud teest sadakond sammu eemale, piiludes arglikult ja umbusklikult oma kõrge ning laia, lappimise heledaist laikudest kirju katuse alt vastu igaühele, kes külavaheteelt keeras sisse Võru talu väravast. Õigemini värava kohast, sest värav ise oli juba mõne aasta eest vanadusenõtrusest kokku varisenud ja pliidi kaudu õhku rännanud. Teibapaaride ümber rippusid jonnakalt kaseväädid ja jutustasid sellest, et kunagi oli taluni viinud tugevast kolmelatilisest aiast palistatud tänav. Et latte oli olnud kolm, võis ainult

aimata, sest praegu oli enamasti järele jäänud ainult üks ja seegi pude ning keskelt tugedega toetatud.

Selle lehmasõrgadest rohutuks kulutatud ja auklikuks sõtkutud sissesõidutee otsas seisiski tugevakasvuline mees. Tal oli siledaks aetud, värske nägu, mille punane värv hiilgas augustikuu päikeses, nagu oleks teda äsja õlitatud. Näonahk oli tõmmatud nii tugevasti ümber ümarate põskede, laiade meelekohtade ja suu all äkki kaela poole peitupugeva lõua, et tekkis mulje, et kui ainult õrnalt-õrnalt seda nahka kriimustada, siis rebeneb ta otsekohe nagu ülepingutatud õhuke paber. Otse tihedasti vastu pead litsutud kõrvade kohal vilkus kaks täiesti ümmargust, kuid imepisikest helepruuni silma.

„Pea'nd, kuhu sa, Juhan, kihutad?" hüüdis ta juba peaaegu möödajõudnud Põndaku peremehele. „Kas sõidule saab?"

Juhan tõmbas ohjad pingule ja nihkus ise paremale. Väledasti oli punanäoline tema kõrval.

„Lase aga pealegi," kohendas too end mugavamini istuma.

„Kuhu siis nii... üleslöödult nagu peiupoiss?"

Kaasasõitja muheles:

„Mis peiupoiss nüüd mina, paljaks tehtud mees... Aga on veidi asjaajamist valla südame poole. Täna kaupluse, selle kooperatiivi koosolek."

„Võtad seltskonnaelust osa...?"

„Noo nii, veidi... ainult majanduse ettevõtteis. Kaupluses, meiereis... Ega ma pole juhatuses või nii, aga täna liikmete koosolek. Minu nad hääletasid ju välja." Ta seni lõbusalt hiilanud nägu tõmbus tigedaks, silmad vajusid pikerguseks, huuled tõmbusid üheksainsaks kitsaks triibuks.

Ta kohmitses taskust seapõiest pargitud suure tubakakoti, mille põhjas oli väike nuutsakas tubakat. Harutas juba paelu lahti, kui sõrmed peatusid.

„Sul, Juhan, oli seda kangemat... Kui teeksime sinu kotist? Eks pärast proovime minu oma.“

Toppisid piibud. Esimesi suitsusuutäisi õhku pahvides ühmas Juhan:

„Kooperatiivi oma seitse kilomeetrit... kuidas sa nii, jalgsi, teele asusid?“

„Inimesi ju ikka liigub. Nägin juba hommikul, et seadsid vankrit, mõtlesin kohe, et sõidad kaugemale... Ja mis sellest vankrist ikka lõhkuda ja hobusest väsitada, ega uue saamine põle praegusel ajal nii nagu vanasti, et mine poodi, lau kroonid lauale ja istu vankrisse, missugust aga süda ihaldab...“

„Oodes Lodjapuu vankrid on praegugi veel üle valla...“

„No-jah, jumal on üht-teist and oma sulasele... Aga kuhu siis sina, Juhan?“

Juhan Kivikillu vurrukesed liikusid üles-alla.

„Mõtlesin, et... rukis veel kannatab päeva-kaks, teen väikese ringi. Sepale ja ehk täitevkomiteestki läbi.“

Oodes sirutas äkki oma käe, lühikeselabalise, tõntside sõrmedega, Juhani ette.

„Minu käsi selle peale, et sihid täitevkomiteesse. Koosolekule. Arvasin õieti, eh?“

„Mis koosolekust sa...“

„Ära sa mulle, küll mina juba kuulen ja näen. Aktiiv! Aus keskmiktalupoeg ruttab nõukogude aktiivi koosolekule, et kaasa aidata sotsialismi ülesehitamisele!“ Oodes naeris kurgupõhjast kuidagi õõnsalt, nagu tühjas anumas kõmiseva häälega.

Juhan tõmbas ohjadest ja hobune alustas otsekohe kiiret sörki. Siin oli sirgelt nagu püssiraud läbi viljaväljade suure maantee poole suunduv tee küll kitsas, nagu vägisi põldude vahele kiilutud, kuid kruusatud ja tasane. Vankrirattad

kõrisesid rõõmsalt. Ühel pool teed kahises vaikses tuules nagu tasahilju naerdes valkjas-kollakas, juba täiesti küps rukis, kuna teisel pool seisis alles tumeroheline kaer, endamisi ripsmetega sosistades.

„Kui lähekski... ei see ole halb paik."

Oodese silmad kähvasid pilukile.

„Kuidas ei ole? Need on seal jumalata inimesed. Vaata, mis nad tegid minuga, minu taludega, loomadega..."

„Ega nemad — seal täitevkomitees ikka — midagi endale. Kõik anti inimestele, töötegijatele."

„Aga mina? Kas mina ei ole töötegija? Mul oleks praegu vähemalt sada hektaari, vähemalt, ütlen ma, sest Võsa krunt oli juba niisama hea kui minu..."

„Selles võib sul õigus olla," ütles Juhan mitte kibeduseta hääles. „Oksjonihaamer rippus juba Võsa talu kohal..."

„Nüüd aga — põldu ainult kaksteist."

„Sellestki peaaegu pool söötis."

„Kas see on minu süü? Mis nad jandivad, ei luba sulast ega tüdrukut. Töörahva valitsus! Näeme, no näeme, kui kauaks... kui kauaks..." Ta pistis oma punase näo peaaegu Juhani kaabuveere alla, alandas hääle vaikseks, vaevalt kuuldavaks. „Ega see nii jää, ei jää. Sõda tuleb, küll näed, kõik märgid näitavad. Piibliski on kirjas, minu käsi selle peale." Ning surus poolvägisi oma tõntsid sõrmed Juhani pihku.

Oodese sõrmed olid jahedad ning niisked ja Juhan raputas kiiresti käe lahti.

„Maksab seda sõda nii himustada..."

„Maksab... maksab? Aga kui tarvis on? Kui teisiti ei saa, siis olgu sõda. Ning see sõda juba — nagu raudrulliga... Nagu vana testamendi Jahve või Jehoova — kümnendast põlvest saati..."

Ohjad olid langenud longu ja kõrb astus sundimatult pikal nõtkel sammul. Juhan oli lõpetanud piibutäie, näris tugevat, magusamaitselist ristikukõrt ja ta silmad olid mõtlikult kinnitunud vankri otsalauale. Päike puges kaabuveere alla ta teravale, esileulatuvale ninaseljale ja põsenukkidest äkki kitsaks langeva näo alumisele poolele. Siin-seal oli üksikuid tuulerõugearme, pugedes peitu kurdudesse, mis koondusid suu- ja silmanurkadesse. Tugevad kulmud olid tõstetud üles, tuues veelgi rohkem esile tema nagunii suured kumeralõikelised sinakas-hallid silmad.

„Usk manitseb leplikkusele," pomises ta, et midagi ütelda. „Hammas hamba vastu, kirjutatakse piiblis... Sellepärast ma ütlengi, et hoia vallamajast, ära anna kuradile väikese sõrme otsakestki..."

„Ega seal midagi halva pärast, aina rahva kasuks arutatakse. Kuidas vilja peksta, koolimajale uued ahjud teha, rahvamaja mahukamaks ehitada..."

„Norme täita, metsatööle käsutada, maad vähemaks võtta ja sulaste kätte heita, seda nad oskavad. Ei-ei, see on... Või...?" Oodes vaatas oma väikeste ümmarguste silmadega teraselt Juhani ärapöördunud näole. „Või oled hakanud sinagi... kommunistiks? Ah?"

Juhan liigutas end ebamugavalt. Kommunist! Kuidas aastakümnete jooksul oli koondatud kogu oskus sellele sõnale hirmsa kõla andmiseks. Kõik halvad omadused olid kokku kuhjatud, polnud hirmutegu, mida ei kantud kommunistide arvele. Kõike muidugi ei usutud, kuid hinge poetus ometi kahtluseterake, mida maainimese alalhoidlikust meelest polnud viimased aastad jõudnud veel täielikult välja raputada.

„Mis kommunist nüüd mina..."

„Vaata ette!... Anna veel üks piibutäis. Sinu tubakas on õige mehe suutäis."

Kui nad jõudsid sinna lähedale, kus Levalõpest üle kumerate põldude tulev põlluvahetee jõudis suurele maanteele, kuuldus äkki selja taga hobuse puristamist ja kõrgetooniline mehehääl hüüdis:

„Teie seal, ärge tukkuge! Andke teed, kui eest ära ei jaksa."

„Näed sa seal, nagu kukk kuldmunal," ümises Oodes vaenulikult. Ning üleõla: „Kas Levalõpe uuele krahvile jääb tee kitsaks?"

„Tee on kitsas ja aeg lühike," kõlas hääl rõõmsalt ja julgelt. Juba oli sitikmust hobune eessõitjate kohal, möödus ja vankrid veeresid kõrvu, aeg-ajalt riivates teineteist rattarummu otstega.

„Kuhu siis nii tulisijalu?" küsis Juhan.

„Tulisijalu, ikka tulisijalu," lükkas uustulnuk läikiva sirmiga mütsi kuklasse, paljastades tuulele ja päikesele tumepruuni, rõõmsalt pilkuvate silmadega näo. See oli uusmaasaaja Mikk Ramm, kellele mõõdeti paras krunt Oodes Lodjapuu talust. Märkamata Oodese tusast nägu, pajatas Mikk kiiresti, puistates sõnu üksteise järel nagu herneid peksumasina kolust:

„On tarvis minna täitevkomiteesse koosolekule. Aga Saviaugu tellisetehases on praegu uus'kivilaar ahjust välja võetud, tuleb tuua koormat paar oma uue maja jaoks valmis. Naine kurtis, et lehmad on hakanud nii palju piima andma, et pole enam kuhugi panna... vaat, missugused hädad inimest ei vaeva. Ega's muud, tuleb Sireverre sõita, seal vana plekissepp, ega ta keela üht või kaht mannergut. Raud hobuse jalas loksub juba mõnda päeva, eks tuleb ütelda tere sepalegi..."

„Ega sa mõtle kõike ühe päevaga?"

„Liiga suure suutäiega ahmid. See su vatsa rebestab," ümises Oodes, kuid küllalt valjult, et seda kuulis ka Mikk.

Ent ta ainult naeris, kogu südamest, nii et paljastus tükike roosat igetki tugeva hammasterea kohal.

„Jõuab, küll jõuab! Uusmaasaaja jalg on kerge ja tema päevgi pikk. Õige-õige, ikka kohe mitu vaksa pikem kui mõne suurtaluniku oma.“ Nähvas hobusele, kes kiiresti möödus Juhani kõrvist, tõustes maanteele.

„Ma siis...“ Juhan liigutas vurre. „Astu pealegi maha, ma sõidan otse...“

„Täitevkomiteesse läheb suurt teed pidi,“ ujusid Oodese silmad nagu valged nööbid ümaras näos.

„Ma sinna... teine kord. Täna tarvis sepal käia, hobune varsti üsna palja jalu...“

Juhan peatas hobuse ja Oodes vinnas oma tugeva keha tolmusele, kuumavale maanteele. Mikk oli juba jõudnud kümmekond sammu eemale ja kiirustas hobust väledamale astumisele. Oodes näis hetke kõhklevat, astuski juba kruusa krigisedes, kuid jõudis siis äkki otsusele ja lühikeste, aga kiirete sammudega nagu pikakoivaline lind jooksis eemaldujale järele, ise hõigates:

„Pea'nd, oota...! Võta sõidule, Mikk!“

Uusmaasaaja tõmbas ohjadest ja Oodes ronis veidi hingeldades vankrisse. Ja juba veereski vanker edasi, saadetuna Miku vilest.

Juhan vaatas eemalesõitjale järele. Maantee oli lai, kevadel olid hoolikad käed teda silunud ja tasandanud. Kumer teeselg tegi mõned laisad kaared ja kadus siis krobedatüveliste kaskede vahele.

Kõrb muutus rahutuks, nihkus sammu järele Miku mustale. See nagu äratas Juhani, kes tõmbas järsult ohjadest, juhtides hobuse üle maantee, teisel pool algavale külavaheteele, mis viis läbi lähedase lepa-, toominga- ja pajuvõsastiku Kärmu sepale.

Kui põldudel võrisesid juba lõikusmasinad, veheldes oma kohmakate tiibadega nagu asjatult lendu tõusta katsuvad murtud-tiivalised kured, tuli Põndakule koju vanem poeg Verner.

Ta sammus kogu tee jalgsi, jaamast kuni Levalõpeni. Et ilm oli soe, oli ta avanud rinnaesise, lastes tuulel sasida üsna karvast rinda. Tal oli isa avar otsaesine ja sirgjooneline nina, kuid ema tugevakaareline suu ja ümarajooneline lõug. Tumedavõitu juuksed olid meelekohtadelt kergelt lokkis, mille laineile Verner harjumuslikult haraliaetud sõrmedega surudes järele aitas.

„See ju meie Värner," pühkis ema kätt põlleserva. „Ja mina, pimeloom, aina, et kes seal nii, jalg jala ette..."

„Närune lugu — kogu jaamatee kõmpisin jala," lausus mees, kuid hääles polnud ei meelehärmi ega kibedust, ja ulatas emale käe. „Ei ainust hobusemeest..."

„Kellel nüüd aega, kõik ju põllul, ikka põllul. Varisema kipub, mis muud. Taplesin Juhaniga juba mitu päeva, et mis sa ometi ootad, hakka pihta... Nii et kohe jalgsi..."

„Jalgsi. Aga hobuse peab jaama saatma, mul jäi sinna mõni pakk... asjadega."

„Täna küll ei saa, hobused masina ees. Ja homme pidid minema üleaedsetele appi..."

„Hobustki pole, oh elukest küll," muigas Verner ühe suunurgaga, mis aga ei tõusnud üles nagu inimestel tavaliselt, vaid laskus, andes näole veidi tigeda ilme.

Oras ajas alles teist lehte, kui Verner viimati kodus käis, ja nüüd vaatas ema oma poega ümberringi, torisedes rahulolevalt:

„Sile... nagu nuumvärss. Ajavad tühja lora, et linnas toidupoolisest nappus...“

„Ära parem päri!“ heitis Verner käega. „Kui oleks kõike, et võta, mida tahad, osta, mis lustib, kas siis oleksin siia vantsinud! Elu on nii, et pole isu rääkidagi.“

Ei olnud kuulajatki. Ema kolistas juba köögis pliidi juures, et olla õigel ajal valmis varsti lõunale tulevate rukkilõikajate vastuvõtuks. Verner seadis pintsaku tahatuppa nikerdatud seljatoega tooli leenile, tõmbas voodilt päevakatte ja laotas selle aeda vana, külmast põdema jäänud ja pooleldi raagus õunapuu alla.

„Õunapuugi nagu räädikas,“ ümises ta endamisi. „Ainult mõni unustatud pabul küljes... Seda inimese elukest küll!“

Laskus seljakile ja jälgis läbi hõreda lehestiku taevavõlvil libisevaid pilvekoonlaid. Mäletas, kui istutati see puu. Ta kandis alles esimesi põlvpükse, oli aga juba üksik, teistest eemaletõrjutav. Kaebab, põlastasid ühed. Kukub pillima kui plika, lisasid teised. Küllap see oli emalt, kes harva paotas rahuloleva, tunnustava sõna. Kuid iga uue paari saabastega tungisid ikka enam ja enam esile ema ja poja erinevad iseloomujooned, nii et ema rohkem kui üks kord imestusest käsi kokku lõi, kuidas küll üks inimene võib olla nii loid ja töödpõlgav.

Verner naeratas ja seadis laisa liigutusega käed pea alla. Neid kodutalu aegu maksis siiski mäletada! Mitte nagu viimased aastad linnas — ainult sülitamiseks. Talupojast sai okupatsiooniajal tööstustööline, et mitte sattuda püssi alla. Maa vabastamise järel oli ta mõne kuu kodus ja siis uuesti vabrikusse, sest selgus, et Punaarmee vajab temataolisi tugevaid mehi.

Õun ülal lehtede vahel, otse silmade kohal, oli juba puna-

põseline. Küllap see on vist mahlakaski, ja suu oli kuumast tolmusest päevast nagu kuivanud allikas. Verner sirutas käe, kuid õun oli liiga kõrgel. Peaks tõusma... Verner kallutas pead, et kas ema ei ole nägemispiirkonnas, et teda hüüda, kuid toast kostev taldrikute klõbin teatas, et otsitav on ametis lauakatmisega. Käsi langes alla. Kas tõusta ja võtta õun? Aga võib-olla ei olegi veel söömiskõlvuline? On äkki alles kõva, võtab hambad hellaks?

Miks peavad õunad kasvama puu otsas, aga mitte madalas põõsas nagu näiteks tikerberid? libises laisk mõttekatkend nagu uimane kärbes läbi Verneri aju. Ja juba ta uinus, suu ümber tusane naeratus.

Mehe äratas ebameeldiv tunne, et teda vaadeldakse. Silmalaud olid nagu meega kinni kleebitud, ei oleks raatsinud neid avada, kuid uudishimu võitis ja ta paotas ühe silma. Polnud enam kõrbenud lehti, polnud tuskatekitavat õuna, oli ainult kaks silma. Sinist ja uurivat. Ja nende kohal kaks tumedat kaart. Nägu oli pruun, sellel hiilgasid tillukesed helekuldsed udemekesed.

Silmad tõmbusid tagasi ja Verner järgnes neile, tõustes istuli. Või oli ainult unenägu — haldjaist ja metsajärvedest? Ent polnud, õunapuu tüve kõrval seisis tüdruk, palja jalu, lihtne tumedast riidest seelik ja punasekirjalisest õhukesest sitsist pluus varjamas noore, kuid saleda keha vorme.

„Andestust... mina vist äratasin." Tüdruku nägu oli tõsine, nagu pettunud. „Seda ma ei tahtnud... ei teadnud, et olete teie."

„Ootasite kedagi?"

„Ehk kah... Ma lähen kohe, põõnake edasi."

„Aga ei!" oli Verner ainsa hüppega püsti. „Pole ju ometi mingit kiiret. Teie... justkui metshaldjas, ja-jaa. Rohkemgi — nagu ingel."

„Inglitel on kuldsed lokid, hõbedased kingad ja tiivad kui luigel," naeris tüdruk. „Aga mina olen must kui pajapõhi ja salkus nagu nõiamoor. Ja jalakannad on ilmlõpmata lõhki ja korpas, ei võta neid puhtaks seep ega nuustik. Turi ka rukkisidumisest valus, nagu pinde täis... Hüvasti!"

„Pidage ometi!" lõikas Verner tal tee. „Kes olete? Kust pärit?"

„Lüpsitüdruk karjalaudast," nokkis tüdruk, kuid siis äkki tõsiselt: „Aga tõepoolest, heitke jälle puhkama, muidu manate mind hauapõhja, et raiskasin teie ilusa päeva!"

Hääl oli nii otsustav ja tõrjuv, et Verner jäi väravale seisma ja tüdrukule järele vaatama. Sirgus siis nagu pikemaks, surus sõrmed juustevoltidele, muheles- ja lonkis kööki, et ema käest järele kuulata, kes too külaline oli.

„Sa ei tunnegi? See ju Rammu Milda, meie küla volinik. Sealt, Karukurgult... Seda vanainimese pead, sa ju vist ei teagi, et Oodese talust lõigati uusmaakohti ja ühe sai see Ramm, Milda isa."

„Elab peaaegu üle aia ja ma kevadel ei trehvanud nägemagi."

„Lähedal jah, ei tea kus ilmas siis ikka. Elavad Võru talu vanas tares, selles, mille Oodes ostis koos Jaagura krundiga. Räägitakse, et hakkavat ehitama uut maja... Mis inimesed peaks eputama, nagu vana poleks hea küllalt. Meie Juhan ei saa ahjugi parandatud, mul silmad aina suitsust punased. Muudkui ootab ja ootab..."

Verner vaatas aknast välja.

„Kena on ta."

„Mis ta tühi nüüd kena, kaela kukkumas, aga..."

„Ei-ei, ega's ma maja. See tüdruk... Milda."

Tõmbas ülemise huule suhu, nagu imedes seda, ja ei kuulnudki, kuidas ema teadis halba rääkida noortest tüdrukutest, kes aina jooksevad ringi, säärad põlvini paljad justkui kurgedel ja pead säbrus nagu sälulakad.

Verner nägi aknast, et rukkilõikajad tulid lõunale. Et põld ei olnud kaugel, sõitis isa masinaga õue. Viljalõikajale järgnes tüdrukuid, vihusidujaid, mõned mehed.

Verner läks isale vastu.

„Ah-ah, sina oled," ütles isa ohje hobuse selga heites ja pojale kätt ulatades. „Tulid parajal ajal, nüüd kulub iga kätepaar marjaks ära. Kauaks jääd?"

Nagu vaevalt nähtav tusalaine veeres üle Verneri näo.

„Kauaks...? Jäängi."

Isa peatus rangirinnuse lahtipäästmisel.

„Kuidas — jäädki?"

„Jään, ja klaar küllalt. Kaua ma nii virelen, ei elu ega surm. Kolm-nelisada rubla kuus, kaardi järgi ei anta muud kui leiba, soola ja mõni kalapoeg..."

„Tööstuses olevat ju lõunad ja õhtud!" hüüdis keegi tüdrukuist, kes olid jäänud seisma ümber masina.

„Ja suhkrut antakse."

„Turske mees, na söönd näoga," arvas Mikk Ramm, kes oli abiks masinal ja kes tuli viimasena.

„Eks see ole kombineerimise asi," vaatas Verner vaenulikult teda ümbritsevatesse tervetesse ja tugevatesse nägudesse. „Aga elu, seda ma ütlen, on sant, nii et... Hommikust õhtuni aina lööktöö ja lööktöö. Seitse nahka tahavad sul seljast tõmmata, aga palka võta nagu näpuotsaga."

„Kõneldakse ikka, et kes kõva töömees ja oma ametit tunneb, paneb palgapäeval ilusa rulli raha tasku..."

„Paljugi mis kõneldakse. Eks katsuge ise. Mina proovisin,

no pole ma enam poisike, mitme aasta töölise staaž... ja asi see minu käes olla lööklane või stahhaanovlane."

„Mitu normi välja lõid?" hõikas keegi.

„Eks tule katsume, siis näed. Oli vähe neid, kes minu vastu said. Aga ei tasu, ja sellepärast lõin käega. Palusid küll, et jää, paneme palka otsa, aga võtku näpust. Rabelgu ise."

Tiisel langes põntsatades maha ja Juhan ulatas hobuse ratsutid Mikule.

„Vii oma oma ka talli, seal juba heinad valmis." Ja siis Vernerile: „Ega maalgi ole paradiis... Aga hea, et sa nii otsustasid. Pole keegi maailma sambaks loodud, ja Põndaku ootab tugevamaid käsi, kui on minu omad..."

„Siia matma ma ennast küll ei hakka," tõrjus Verner nagu kohkudes. Isa kõrval toa poole astudes lisas ta vaiksemalt, nii et ei kostnud tagapool tulijateni:

„Kas hommikul oleks hobusel natuke aega? Peaks jaama juures ära käima, mul kohver ja seljakott seal. Sai ühtteist kaasa võetud. Siin nii kauge nurk, iga kribu-krabu kõrges hinnas."

„Ärimeheks kavatsed?"

„Mis ärimeheks nüüd kohe, aga eks pea vaatama, kuidas hõlpsamini läbi tuleb. Praegune aeg on ju säärane, seda elukest küll..."

Isa nägu oli tumm nagu künnipõld. Alles hiljem, kui nad juba lauas istusid, ütles ta Mikule:

„Verner läheb hommikul jaama... pampusid ära tooma. Selleks ajaks, kui kaste tõuseb ja lõikama saad hakata, on ta juba tagasi."

Mikk Ramm noogutas nõusolevalt.

Sügis tuli hall, tinane. Tuuled olid jahedad, tungisid nagu jäänõeltega riietest läbi. Tibutas vihma, mis sageli tihenes tugevaiks hoogsagaraiks.

Kasutati iga kuiva päeva viljade veoks hoonetesse. Lakkamatult undasid viljapeksumasinad, ahnelt turtsatades, kui neisse lükati suurem vihk korraga. Masina monotoonsesse laulu hüppas, nagu kõrgeid noote hoopis teisest viisist, poiste ja tüdrukute huikeid, nöökavaid hüüatusi, naeruturtsatusi. Töö oli tolmune, teravad okkad tungisid krae vahele, põue, käistesse, kuid mitte raske ja noortel jäi küllalt aega vempudeks ning viguriteks.

Levalõpe külas lõpetati taliviljade masindamine aegsasti ja garnituur alustas septembris uut ringi. Talude juurde kerkisid helekollased kahiseva põhu kuhilad. Et Põndakul oli alles kogu vili väljal, alustas masin suivilja peksutöödega siit.

Põndaku põllud olid olnud üsna kitsi peoga: viljasaak oli väiksem kui tavaliselt. Metsaveersed maad olid madalad ja suvi oli olnud nende jaoks liiga niiske. Ent siiski täitus kott koti järel tumekollase nisuga, selle järel kohmaka odraga ja lõpuks siledakehalise kaeraga.

Kottide juures askeldas Oodes Lodjapuu.

„Sul pole häda midagi," kinnitas ta Juhanile. „Aga vaat Venemaal, seal olla päris peenike peos. Räägitakse ikaldusest Ukrainas ja Siberiski sama laul."

„See pole asi rõõmustamiseks," tõrjus Juhan.

Oodes lähendas oma punase näo Juhanile ja huuli tagasi tõmmates, nii et paljastusid harvade hammaste read, naeris hääletult, kuid õlgade võppudes:

„Oleneb, kelle kõri on pihtide vahel... Leib surub Venemaa põlvili, minu käsi selle peale, Juhan..."

„Ei surund saksa tankid ja pommid, küll tullakse toime ka ikaldusega," arvas Juhan. Oodese silmad kähvasid pilukile, ta avas suugi vastamiseks, kuid talli pool, mille katusealusesse pandi terast tühjaks raputatud põhud, paisus käratsemine, hõiked ja naer nii valjuks, et reheall olijad upitasid väravaist välja vaatama.

Milda tuli rehealla. Oli sidunud juuksed valge räti alla, ta nägu oli kaetud vilja imepeene, vaevalt-märgatava tolmuga. Milda tõmbas masina etteandmislauale vilja tõstva tüdruku eemale ja hõikas läbi masina müra talle kõrva:

„Lase mina! Teeme vahetust, mine laudile põhku vastu võtma."

„Mildal jäi lakas kitsaks," naeris uksel pikk poisivibalik, kelle suu oli nii täis laiu hambaid, et huuled ei ulatunud hästi kokku. „Värner läks appi, aga kus Milda siis linnasaksa pluhti välja kannatab!"

Kaua ei tulnud oodata Verneritki. Nagu möödaminnes otsis ta tegemist aganikus, kohmitses kottide juures ja lõpuks müksas Oodest:

„Mina ju siit-talu inimene, oleks nagu minu asi teri kotti ajada."

„Siis tuleb ka kotte tõsta!" hüüdis virnalt sületäisi allaloopiv, põlvini vilja vajunud naine. „Aga kotid on rasked, kole rasked!"

Ja naeris, käed puusas, nii et vilja ühtlaselt masinasse juhtiv Mikk Ramm käratas:

„Mis sa lõkerdad nagu kana õrrel, aga trumlid plaksuvad tühjalt."

Lõuna ajal käis pudel söögilauas ringi ja sedavõrd, kuidas ta tühjenes, tõusid hääled. Verner seadis end istuma Milda kõrvale, kuid vaevalt jõudis ta sirutada käe leivataldriku

poole, et pakkuda oma naabrile, kui tüdruk juba tõusis ja isale hüüdis:

„Jooksen korraks koju, aitan emal lehmad lüpsta."

Ja kadunud oligi! Kuidas oleks vibalik naerust konksu kiskunud ja kas või hambad kaotanud, kui Verner oleks Mildale järele rutanud, ja tusatujus tõstis Verner pudelit hoolikamalt ja põhjalikumalt kui keegi teine lauas. Manas ennast, et jäi rehepeksule, kuigi oli kavatsus sõita täitevkomitee juurde kooperatiivi, kus ta veetis tihti pooli päevi ja kus oli lootus „näkata ots", nagu ta saladuskatte all oli isale paotanud.

„Sa siis talust ei hooligi?" oli isa küsinud.

„Eks ma aita ka, kui aega trehvab olema. Kuid päris põllumeheks, ah ei, see pole kellegi inimese elu, justkui mutt mullas."

„Mind võib-olla pole enam kauaks... Kas peab Põndaku siis minema võõraste kätesse?"

„Valter peaks ju tulema..."

Isa vaikis. Ja üsna tasa, vurrud äkki kiiresti üles-alla liikumas, ütles:

„Teab seda Valteri tulekut... ja kuidas ta tuleb." Ja nagu alati, kui sõnad põikasid nooremale pojale Valterile, viis jutu hoopis mujale.

Ei pidanud nii siis jäämagi kodutalu rehepeksutalgutele, kuid jäi ometi, sest kuulis emalt, et Rammudelt tulevad nii isa kui tütar. Nagu oleks Põndaku talle äkki muutunud nii lõpmata kalliks, et ei raatsi tema pinnalt lahkuda ainsakski päevaks, istus ta trepil ja ootas töö algust.

Kõik see oli päeva süü, mil Milda ta aias õunapuu all oli äratanud. Ei jaksa mõtteist tõrjuda plikat, kellel sõnnikulõhn juures! nagu ta põlastavalt oli katsunud oma kiindumust varjata ja eemale peletada. Ent asjata.

Üle toidunõude klirina ja jutukõmina kostis Mikk Rammu kõrge, veidi peenike hääl:

„Tänavu on iga iva kallis... nagu kullatera."

„Kui nappus tuleb, eks suur kodumaa anna," pistis Oodes. „Ukraina ju neil nagu viljaait, aiva kühvelda terad kotti."

„Ukraina!" sattus Mikk hoogu. „Viljaait küll, aga ilm pole inimese teha. Seekord tuleb meil küll oma viljaga uudseni elada."

„Ega, jah, õnnetuse vastu saa," toetas keegi naistest.

„Aga Ameerika ja Inglismaa on nobedad seda kasutama," ei jätnud Oodes. „Ajavad kas või Pariisi konverentsi lõhki, et jämedamat otsa enda kätte kiskuda..."

Mikk naeris rõõmsalt, lüües kätega vastu põlvi.

„Sina loed lehti küll vist tagurpidi. Veerid välja sedagi, mida pole ollagi."

„Pole jah märgata, et oleks nii, nagu ütleb Oodes. Meie meestel hoopis tugevamad trumbid käes, ikka enda ja kõigi vähemategi riikide eest väljas."

„Mis viga sirgelt seista, kui õige asi kaitsta," toetati.

„Ega veel tea..." pomises Oodes, tõmbudes kiiresti kesta nagu tigu, kelle katsesarved sattusid liiga tule lähedale. „Mina aga ütlen, et ega ta hästi lõpe, see konverents... Lõhki läheb, minu käsi selle peale!"

Keegi ei näinudki Oodese väljasirutatud kätt, nii tihti oli see lipsanud igaühe ette. Liiati et samal ajal kööki astus keegi mittetalguline, sest teretuskõmin kostis tuppagi.

See oli Karl Kumma, Kaasiksaare valla täitevkomitee esimees. Õlakuteta sõjaväepluusis, mida ehtisid aumärkide lindikesed, ja säärikuis näis Kumma pikemana ja saledamana, kui ta oli. Tal olid helevalged, veidi pleekinud-värvilised juuksed ja õrn, roosakas näonahk, millega nagu

vastuolus olid kaks sügavat kurdu, mis algasid veidi laialihoiduvate ninasõõrmete juurest ja laskusid tükk maad allapoole suunurki.

Juhan tõmbas tühja tooli enda kõrvale laua otsa.

„Istu, võta kehakinnitust."

„Tulid reheliseks või?"

„Põhu lakkavinnajaks säärane pikk tugev mees nagu loodud."

Aegamisi vaibuvate hüüete ja naljatuste sekka kostis äkki Oodese üsna tasa, kuid selgesti kuuldavalt öeldud:

„Eks Kumma Karlal ole südamel, et vili oleks viidud... juba homme."

„Käsi selle peale, mis?" naeris esimees. „Sul on hea mälu ja õige taip, Oodes, aga kitsi süda ja laisad käed."

„Jumaluke, paljuks üks inimene ikka jõuab. Nagu mina, kellelt võeti kõik..."

„Sulased, tüdrukud, ümmardajad, päevilised, karjatsurad..." hõikas keegi poolelt lauselt.

Täitevkomitee esimees laskis toidul hea maitsta, rüüpas pudelist, vehkles rehelistega sõnasõda.

„Ärge laske end minust kinni pidada," poetas ta suutäite vahele. „Jäin hiljaks, oma süü."

„Kas tulete siis põhku hanguma?" hüüti laua otsast, kus istusid tüdrukud.

„Ehk tulengi. Aga peremehega pean enne paar sõna..."

„Nüüd polla ju salanõupidamisi ega salalepinguid," tõmbusid Oodese silmad pilukile.

Kumma pilk haaras Oodese oma.

„Õige. Ka meie jutus pole midagi, mida ei võiks teada teist igaüks. Tulin, et Juhan Kivikillult küsida, kas ta ei hakkaks Tirpiku külanõukogu esimeheks."

Et jutuvanker lükati hoopis uutele roobastele, tekkis het-

keline vaikus. Esimesena taipas öeldu mõtet Mikk Ramm, plaksatas mõlema peopesaga vastu põlvi ja, vibutades oma pikkade hülgevurrudega, hõikas:

„See on alles... Mina olen poolt, kahe käega poolt. Paremat peremeest pole kogu Tirpikus. Poisid, lükake pudel siia!“

Kumma näris leivakoorikut, oma maiuspala, naeratas vaevaltmärgatavalt ja silmitses tähelepanelikult Juhanit.

„Mis sa nüüd... nalja teed!“ ei võtnud Juhan öeldut tõsiselt.

„Rodil on raske... Teate seda ise kõik paremini kui mina.“

„Haiglane mees, tal oma talugagi tegemist...“

„Sellepärast päris tõesõna — hakka esimeheks, Juhan. Rahvast ka parajasti hea ports koos, nii et võime kohe küsida, kas nad on nõus.“

„Muidugi nõus!“ hõikas Mikk.

„Juhan on õige mees,“ kinnitati.

„Juhan presidendiks, siis on varsti kõik asjad juttis!“

Oodes punetas ja oli pingul, nagu tahaks kogu nägu nahast välja pugeda.

„Jumal proovib oma sulast,“ ütles ta, andes lausele naljatooni. „See on nagu Kristusega, kellele näidati kogu maailma hiilgust, au ja rikkust...“

„Mina oleksin siis kiusaja?“ tabas Kumma hetkeks Oodese pilgu.

„Ei-ei,“ tõrjus Oodes kössi vajudes. „Seda ma ei mõtelnud, lause lipsas iseenesest keelele, mul ju see piibel nii südamel.“

„Noh, Juhan, ütle jah ja aamen,“ müksas Mikk peremeest.

Pikkamisi kadus tühi ruum Juhani mõtete ümbert. Ta oli meelitatud. Teda austas Kumma ettepanek ja liigutas inimeste poolehoid. Olla esimene mees külanõukogus, korraldada kümnete talude, sadade inimeste elu! Juhatada,

õhutada, kaasa tõmmata, hoolitseda koolide, rahvamaja, posti, teede eest...

„Minu jõud ei käiks kõigest üle."

„Selge, et oleks üle jaksu," kinnitas Verner üsna pehmel keelel.

„Tööga tuled toime, kindel," ütles Kumma. „Oled näinud, tihti kaasagi aidanud. Töö ise õpetab, harjud, meie täitevkomiteest aitame, inimesed ei keela kaasabi..."

Oodese liikumatud ümmargused silmad imesid end nagu kaanid Juhani näkku. Verner tõestas poolvaljul häälel midagi kõrvalistuvale pikale poisile, kes ilmselt ei tahtnud kuulata ja kallutas pea kõrvale.

„Noh!" togis Mikk Juhanit rusikaga. „Mis sa passid..."

Aga kahtlused nagu hall soodu tõusid ja mähkisid Juhani endasse. Külanõukogu esimees, poliitikategelane...

„Ma — ma mõtlen järele," pomises ta. „Vaevalt... Vaevalt küll."

„Mõtle," oli Kumma rahulikult nõus. „Kaalu, pea aru. Ega see ole voodi ühest toanurgast teise tõstmine. Astud täitevkomiteesse, või sõidan ise siit läbi, eks siis arutame veel... Aga kuhu siis kadus nähvnina, kellele pidin hakkama laudile põhku kätte andma?"

Rõõmsalt tõusti lauast ja rutati välja. Juba turtsatas traktor, vaikselt tiirutasid hoorattad, hakkasid plaksuma veorihmad ja võttis vana lauluviisi üles peksumasin, rähmates sõjaka urinaga hammaste vahele Miku tugeva käe poolt allapistetud viljasületäied.

Aga õhtu eel juhtus pahandus: rehealuse parsilt, kus oli osa suivilja, mis viimasena loobiti alla masinasse laskmiseks, sadas, kuuehõlmad nagu lendamist harjutava varesepoja tiivad laiali, alla Verner. Ta kukkus rumalasti — otse kõhuli, käed ja jalad laiali, nagu langeb vana korpunud

kasukas, kuid õnneks oli all küllalt paksult veel peksmata kaerakõrsi, nii et mees ajas enda üsna varsti istuli.

Parsipuude vahelt vaatas alla õhetav Milda, juuksesalgud räti alt silmile libisenud.

„Mis seal oli, ah?“ hüüdis Juhan.

„Ei midagi!“ välgatas Milda. „Verner tahtis näidata, kuidas käivad moodsa tantsu sammud, kuid lipsas august alla. Oli ju nii, Verner?“

Verner raputas end nagu veelombist väljatulnud koerakutsikas ja sõnagi lausumata lonkas rehealt välja, kadudes tuppa.

„Vaata sa, tüdruk!“ ähvardas Mikk oma pika kondise sõrmega. „Ega inimene ole kass...“

Milda vastus lämbus allaheidetava suure hangutäie viljakõrte kahinasse.

4

Harjuti neid nägema koos nagu sukka ja saabast.

Oodes hakkas sagedamini käima Põndakul, veel sagedamini nähti Vernerit Võru tallu viival teel.

„Küll laisk laisa leiab,“ tõreles Miili. „Tea, kellesse meie Värner — niisugune ohelik ei ole sina ega mina.“

Verneri äri näis lonkavat mõlemat jalga pidi. Oli vähe ja tühised asjad, mis ta linnast oli kaasa toonud, perenaised ja -tütred krimpsutasid põlglikult huuli ja Verner pidi kauba odavalt käest andma.

„Tee parem tööd, ära loga hommikust õhtuni jumal teab kus,“ manitses Miili mitmel korral. Ent Verner heitis käega: „Pole minu kont loodud sõnniku ja mulla jaoks.“ Ajas pea uhkelt kuklasse, seisis tugevana ja kauninagi keset tuba

ja jätkas: „Ära muretse, memm, küll näed, et õitseb kord ka minu nisu.“

Oodes oli mees, kes arvas sama.

„Niisugune pea!“ kiitis ta, vääneldes libedalt nagu angerjas. „Öeldakse, et kellele jumal annab ameti, sellele annab ka mõistuse. Aga sinu kohta tuleb ütelda: kellele jumal on and mõistuse ja välimuse, sellele annab ta ka õige paiga oma päikese all.“

„Aga seniks,“ madaldas Verner häält, „on sul veel kodus... sellest viimasest laarist? Ära ole koi! Mis sa tast hoiad, küll maksan ära, oota ainult.“

Oodes luges enda ja naisegi suutäisi, ta käed värisesid nagu palavikuhaigel, kui veeretas väljaandmiseks määratud rahapaberit näppude vahel, ja nüüd võitles ta iga kord iseendas tunni, enne kui korkis pudeli lahti ja kallas klaasi kolmveerandini täis.

„Pigista, pigista veel sorts juurde!“

Mõlema keeled olid väledad liikuma, kui nad kohtusid Juhaniga.

„Tere kah, külanõukogu pretsetaatel,“ tavatses Oodes kummardada, nägu naerul nagu alles tõusnud täiskuu. „Kas saaks jahvatusluba?“

„Isa pole nii põrunud, et pistaks pea nende hammaste vahele,“ kaitses Verner. „Ta peaks ju siis olema kommunist. Põndaku Juhan kommunist, ah-ah-haa!“

Oodes pani sõrmed ristamisi nagu palvepingil ja noogutas alandlikult.

„Jumala teed on imelikud ja... kõverad. Aga põrunud oleks küll, kui vastu võtaks. Pusivad ja pusklevad seal konverentsil, lõhki puhuvad pilli nagunii ja siis on tärin taga... 20. oktoober on viimne tähtpäev, minu käsi selle peale.“

„On neid teie tähtpäevi kuuldud ja ka nähtud rohkem kui pool tosinat. Üks pidi olema kindlam kui teine."

„Nii kindlat põle old. Eks sa vaata ilma elu, kuula raadiut, pane märke tähele. Pühakiri ei valeta ja kirjatundjad ütlevad ka, et 20. oktoober."

„Kas nüüd kohe kahekümnes," kahtles Verner.

„Noh vakt! Autud juba sõitvat, perekondadega. Leningradi poole. Poevad tahapoole, et põleks nii jalus, kui läheb mölluks..."

Juhan kaalus Kumma ettepanekut üksikasjaliselt. Mõtles sellele vaikseil öötundidel, lamades oma laudpõhjaga, õhukese õlgkotiga kaetud voodil. Tihti peatusid käed töö juures, ja Juhan nägi end seismas külanõukogu ruumis laua otsas, külavolinikud istumas ümber laua, kõigil tõsised ja tähtsad näod ees. Ent samas kohutas teda ametikohaga kaasaskäiv vastutuse suurus ja üsna vargsi kuulatas keegi ta sees Oodese ja Verneri hoiatusi ning manitsusi.

Juhan ütles külanõukogu esimehe kohast ära.

„Ega's midagi, leiame teise," lausus Kumma. „Elupäevi veel palju ees, võib-olla kohtame siiski nõukogu laua ääres."

„Oled ikka va mõistlik mees," patsutas Oodes Juhanile õlale.

Samal ajal kinnitati Verner Kaasiksaare viljavastuvõtupunkti juhatajaks. Käis linnas kahepäevastel kursustel, võttis lao üle ja tuli koju, ilme tähtis ja kõnnak uhke nagu oma esimese rasvase ussikese kanale pakkunud noorel kukel.

„Ikka tõrvasid kommuniste," naeris isa. „Aga ise olid esimene, kes nende teenistusse jooksis."

„See on puht-tehniline koht. Keegi peab seal olema — kui ei lähe mina, haarab mõni teine rõõmuga kinni. Ning..." ta laksutas keelt, „amet pole laita. Trei kviitungeid, vaata, kuidas matsid tirivad kotte lattu, nii et turi küürus.

Noh, pudeneb endalegi iva ja teine, ega's rott salve nälga sure."

„Sohi peale sihid?"

„Mis sohk see! Kellel sellest hale, riigi vara. Normivili veetakse kohe linna, aga seemnefond ja ühistu naturaaltasud jäävadki siia. Nii et tegemist jätkub, ja küll annab seada niigi, et ka sina ei pruugi tuua tervet normi. Las vaatan veidi ringi... paber on tumm ja kannatlik."

Juhani vurrukesed tõusid ja langesid, rõugetäpid tõmbusid punakaks ja ta astus nii Verneri lähedale, et see tundis isa hingust oma näol.

„Seda ma sulle ütlen... mind jäta mängust välja. Põndakul pole kõrtki saadud kõveral teel. Ja minu majas... vaata, et käed oleksid puhtad, et ma ei peaks veel vanas eas inimeste ees silmi peitma."

„Taevas küll, milline halemeelsus!" Isa tõsist nägu nähes hüppas Verner teisele toonile: „Kas vähe oled oma kohaga teisi orjanud, nii riiki kui inimesi."

„Aga uni on mul rahulik, ja ma ei taha, et kui kord jalad sirgu tõmban, teeksin seda musta südamega."

Verner trillerdas endamisi vilistada. Ta hakkas tulema koju hilisõhtutel, ikka sagedamini ja sagedamini jäi ära mitmeks päevaks ja ööks. Enamasti alati lehkas tulles viinast, koduaetud puskarist.

„Mis sind küll sellele kohale vedas," hädaldas ema. „Õpid joodikuks..."

„Joodikuks nüüd! Aga inimesed pakuvad, ei passi tagasi lükata. Nad on sunnitud nüüd minuga arvestama. Niiskuseprotsent on rohkem kui kuusteist — tagasi. Vili puha lustet ja prahti täis — võtan viis protsenti maha. See ju päris agan — vii koju ja lase läbi sorteeri, vaatame siis. Ah-ah-haa! Võta kinni ja kontrolli!"

Rääkis juba Oodesegagi ülevalt alla.

„Joodan su täis kui kukepoja. Mitte kolmveerand klaasi viisi, sõrm pudeli suul nagu kork. Ma pole koi nagu sina."

„Sul laialt käes... ja muidu saadud," limpsis Oodes kitsaid huuli. „Kui mul oleks ka, et mitte omast taskust, kas ma keelaks!"

Taevas oli nagu käsn, aina tilkus. Sellistel päevadel oli lao juures vaiksem. Ja kui kord viimane hobune oli kadunud teekäänaku taha, lükkas Verner väravad kokku, kuigi vastuvõtuaeg ei olnud veel läbi.

„Pea'nd!" hüüdis naise hääl. „Kas minu vili ei kõlbagi?"

Verner võpatas nagu piitsalöögist. Polnud tarvis vaadata, ainult häälest tundis. Võti kolksatas lukus ja uksed vajusid pärani.

„Karukurgul minu teada ei ole tänavu veel normikohustust?"

„Käsku pole, aga kohustus on. Noh, kas siin laos peavad naised üksi kotte uppima?"

Vernerilt langes nagu halvatus. Haaras Milda sõrmed, lasksid koti kätele. Tüdruku kare pihk oli tulikuum.

„Lehkad aina viinast nagu aam," keeras tüdruk pea kõrvale.

„Oh, ainult suutäis... tõsi-tõsi. Mis siin ikka teha — igavusest ja kurvastusest. Lonks viina mulle nagu näljasele suutäis soolast."

Milda naeratas ja lohud hüppasid ta põskedele. Triibulisele, kaela eest avatud pluusile oli tõmmatud hall, kodukootud kampsun. Sääred olid paljad, pruunid, tugevad.

„Sa oled terve nagu..." ümises Verner silmi tüdrukult saamata.

„Mitte ainult terve," naeratas tüdruk mehele otse näkku. „Ka tugev. Mäletad — reheall?"

„Metskass!“ sisistas Verner ja loopis pomme kaalule.

„Selleks on mind koolitanud rikaste talude peretoad, kus magasin teenijatüdrukuna.“

Kaal kägises. Pommid kolksatasid Verneri käes üksteise vastu. Masinlikult vaatas ta numbri ja asus kirjutama kviitungit. „Üle normi?“

„Pole ju normigi. Niisama, taastamise heaks.“

Verner kirjutas. Pliiats peatus. Silmad piidlesid tüdrukut, kes haaras koti krookutõmmatud suust ja viskas viljalademeile.

„Milda!“

„Noh?“ pöördus tüdruk.

Verner hingas raskelt ja astus tüdruku poole.

„Ära puutu!“ taganes Milda ja ta hoiak oli äkki nii ähvardav, et Verneri käed langesid lõtvadena alla. „Kasi, kasi mu teelt! Kao!“

Verner taandus, Milda lipsas uksest välja vankri juurde.

„Oled sina alles elukas!“ pomises tüdruk, toetudes vankrile.

Veri valgus tagasi mehe näkku. Ta katsus naeratada, kuid nägu krimpsutus ainult õelaks grimassiks.

„Ootad ikka veel seda — santi?“

„Inimene!“ peaaegu karjatas Milda. „Kuidas sa räägid oma vennast?“

„Vabandust! Unustasin, et sangarite nime tohib suhu võtta ainult koos viiruki, mirri ja hosiannaga... Kahtlane ainult, kas ta üldse tahabki tulla, oleks juba ammu aeg olnud. Teab, kui toreda Marusja otsa komistas... ja kuidas üldse välja näeb, peale kõike...“

„Nähku kuidas tahes, ükskõik — ootan ikkagi, ootan!...“

Nähvas Verneri näppude vahelt kviitungi, hüppas vankrisse ja tõmbas hobuse kiirele jooksule.

Verner paiskas vihase kolksatusega laouksed kinni.

Pühapäeva õhtupoolikul oli Miili üksinda kodus. Verner käis oma teid, milledest ta ei rääkinud kodustele. Juhan ütles minevat külanõukogusse, oli mingi koosolek sügistööde arutamiseks.

Talitused lõpetatud, otsis Miili prillid, milledel sangadeks nöörid, võttis kulunud-kaanelise vana pühapäeva jutluseraamatu, asetus põigiti akna alla, et valgus langeks hästi ridadele, ja veeris poolvaljul, pomiseval häälel.

Ta oli väike naine. Juhan armastas ikka ütelda, et meie Miili on nagu siilipoeg — väike, käbe ja okkaline. Raske töö oli jätnud oma jäljed: Miili oli nagu kokkutõmbunud õun, veidi vimmasturjaline, veel praegugi väikesed käed pahklikud, sõrmede liigesed jämedad nagu sõlmed. Juhan ei hoidnud töö juures ennast, ta ootas samasugust töörühmamist kõigilt perekonnaliikmeilt. Ta ei tundnud teist teed saada peremeheks omal maal ja omas majas. Kuid vastupidi Oodesele ei kihutanud ta teisi kokkuvarisemiseni takka, vaid pakilisemailgi tööpäevil ei unustanud hingetõmbamist ja ainult harva sundis töötama pühapäeval.

Kirik oli kaugel ja Miilil oli ükskõik, kas see oli olemas või ei. Ta käis armulaual, ei jätnud vahele surnuaia-pühasid, kuid kõik see, nagu pisaradki, mis mõnikord jutluse ajal palgele libisesid, oli rohkem selleks, et kirikus oli ikka käidud ja pisaral oli ikka lastud veereda. Nii oli kombeks. Libisesid silmad nüüdki üle vanaaegsete konksuliste tähtede, pomisesid kitsad huuled puisi ja imelikult kanges keeles kirjutatud palvesõnu, kuid need sõnad olid nagu raheterad, mis rabisevad vastu aknaklaasi, põrgates jälgi jätmata tagasi.

Koer haugatas, ragistas juba üsna tõsiselt, kuid niutsus siis rõõmsalt. Uks lükati lahti ja keegi astus ukseesise hämarusse.

„Said kord tulema," jätkas Miili lugemist.

„Sain... oli juba tõepoolest aeg," ütles tulija.

Raamat kopsatas lauale. Käsi tõusis prillide järele, sõrmed võbisesid, ei leidnud kõrvade taha keeratud paelu.

„Issake... kesse seal?"

Aknast langevasse valgusesse astus sõduripluusis mees, heitis lahtiselt õlgadel oleva sineli pingiotsale ja seisis nii, jalad veidi harkis, nägu ootusrikkal naerul, nagu uudishimutsedes: oot-oot, mutike, mis sa nüüd ütled?

„Oled ikka sina... sina, Valter?" Äkki nagu oleksid pääsenud köidikuist ta jalad, pink langes kolksatades põrandale ja väike, kleenuke naine lipsas nagu nirk noorele sõjamehele vastu.

„Mina ja ei keegi muu... Tere, ema!"

Ta sirutas vasaku käe. Ema oli oodanud paremat, ei osanud võtta seljaga tema poole sirutatud kätt ja kohmetas. Ent ainult linnu ühe tiivalöögi vältel, siis haaras poja vasakust oma mõlema käega.

„Pojake, pojake! Kus sa nii kaua olid?"

Nägi tühjalt rippuvat paremat varrukat, kobas seda tasa ja ettevaatlikult, nagu võiks sellele haiget teha. Silitas, hellalt paitas tühja käist, pomises:

„Siis käe võtsid..." Ja üsna tasa, nagu ei kurjustakski ta, kuid seda sügavamale tungis Valteri südamesse ema tooni valus nukrus ja kokkusurutud viha: „Metsalised... metsalised... ja veel parema käe!"

Valter käänas kõrvale, et ema ei näeks ta nägu tervikuna, et õnnetus ei laskuks korraga kogu raskusega ema kitsaile õlgadele. Hilja. Ema silmal on oma laste suhtes kotkapilgu

teravus, ja üsna tasa, kuid kindlalt haaras Miili poja lõuast ning pööras näo põiki enda ette, nii et nägi parempoolset põske. Lõbusa, elava, naerva sinisilma asemel haigutas vasaku prilliklaasi taga sisselangenud silmakoobas. Laud olid suletud, nagu puhkaks silm, kuid ülalt kulmu kohalt algav, üle silma jooksev ja põsenukil lõppev arm jutustas, et valgus silmas oli kustunud igaveseks.

„Mis sellest silmast ikka nutta, näeb ühegagi," pani Valter vasaku käe ema õlale. „Lasen prillidele parema klaasi panna, tumedama, mattklaasist, siis ei paista väljagi."

„Mõrtsukad! Et jumal neid karistaks."

„Selle arve nõudsid meie poisid fritsudelt juba kuhjaga sisse. Kütsid põrgu nii kuumaks, et ajasid päkad püsti. Kaputt ja schluss!"

Õrnalt, nagu hellitades libises ema sõrmeots üle armi alumise osa.

„Oli väga valus?"

Kiiresti laskuv vari andis Valteri senisele poisikeselikule, rõõmsast jällenägemise naeratusest nooruslikule näole tõsise, meheliku ilme.

„Mis sellest enam... Isat pole kodus?"

„Ei ole, koosolekul või kus... Et inimesed ei näe maailmas rahulikult elada. Teisele kallale! Nagu metsalised. Issand küll, pole kätt, pole silma!"

Pisarad pudenesid silmist, leidsid silmanurgast algava ja põsele laieneva kiirtekimbu ja jooksid neid nagu väikesi rennikesi mööda allapoole. Ema silmad olid pärani, nad ei pilutunud ega võpatanud, vaatasid ainiti pojale, kuid pisarad veeresid ja veeresid.

„No-noo," rahustas Valter. „Ega nutt miskit aita."

„Ega ma... üksi sellepärast. Kohe nagu ei usu, et oled

siin, jälle kodus... Ootasime ikka, aina ootasime. Kirjutasid, et tuled, aga tee jäi tühjaks."

„Ravi võttis rohkem aega, kui algul oskas arvata."

„Sellest sa ei kirjutand. Ei teatand ka, et mis või kuidas... Aga mis ma siis nii, justku teekäijat. Istu ometi, mis sa seisad, pikk tee seljataga. Oleks kirjutand või telefoniga ette üteld, isa oleks hobusega vastu sõit."

Valteri pilk libises üle toa. Akna alla lükatud laud, pikad, pruuniks värvitud pingid, ukse taha seinale kinnitatud tööriiete-nagi, pliidi kõrval veeämbrite laud ja selle kohal seinal lihtne, sakiliseks lõigatud paberitega riiul. Jah, kõik täpselt nii, nagu mäletas, nagu pikil unetuil öil oli seisnud silme ees. Emagi sama käbe, püsimatu, rahulolematu.

Valter oli käinud kodus kohe pärast okupantide väljakihutamist. Rühkis koos jõudsalt edasitungivate Punaarmee üksustega, peatus kodus öö-päeva ja tuiskas Saaremaale. Tuli tervena välja neistki lahinguist, sai puhkuse, veetis kodus ligi kaks nädalat ja läks uuesti.

„Mis sa sinna kipud," oli hädaldanud ema.

„Sõda pole lõppenud," vastas poeg. „Neile on senisest veel vähe, hüva — peavad saama nii, et isu täis."

Sõitsid Kuramaale, ja siis tuli pikk, hirmus vaikus. Ema luges aega postimehe käikude järgi. Isa häbenes oma kärsitust, kuid ikka juhtus nii, et ajal, kui Põndaku väravast läks mööda kirjakandja, paks nahkne paun rihmaga üle õla, tuues täitevkomiteest kaasa kogu Levalõpe küla posti, oli ta koduümbruses.

Alles mitu kuud hiljem tuli kiri.

Olen haavatud, kirjutas Valter. Mürsukillud istuvad kehas, lamasin kaua meelemärkuseta. Arstid ütlevad, et paranen.

Iga kiri avati kodus värisevi käsi. Elab? Või ametlik, kuiv teade, et vaatamata kõigele...

Valter pidas vastu. Kirjad jutustasid vähe haigusest, haavadest. Kord tulid kirjad kauge Krimmi sanatooriumist, siis jälle haiglast.

„Silmad võtsid aega," ütles nüüd Valter. „Üks läks, kuid kippus kustuma ka teine. Kild, mis oli paremas küljes, hakkas äkki nagu noaga lõikama, tuli välja opereerida. Nii see aeg kulus."

„Ka teine?" ohkas ema ja ta hääles oli tumm, hirmunud küsimus.

„Arstid kinnitavad, et teisel silmal pole nüüd enam ohtu."

„Kui kole..." ohkas ema. „Kui hirmus on sõda!"

Valteri nägu oli tõsine. Ema ei mäletanud pojal sellist ilmet. Noorem poegadest armastas juba väikesena palju lugeda, ja siis jäi ta mõnikord enda ette vaatama, kuigi ema silm ei leidnud midagi, mis oleks väärinud istumist ja vaatamist. Praegu oli ta pilk, nagu tihti neilgi päevil, aknast välja suunatud, kuid näos polnud enam jälgegi tolleaegsest hajuvast ilmest.

„Raske ta oli," ütles poeg ja pilk rändas ikka veel väljas. „Aga meie läksime tugevamaks. Jõudsime endis selgusele ja nägime ka, kes on sõbrad, kes vaenlased."

Ema ei taibanud poja sõnade mõtet. Äkki hüppas ta pingilt, kuhu oli laskunud.

„Küll mina olen alles juhm!" kurjustas ta enesega. „Istun ja aina vatran, aga sul pikk tee seljataga ja kõht kindlasti tühi. Vanainimese pea... selle ajab segi nii mure kui rõõm... Ma kohe, istu sa siin..."

„Lähen korraks välja," tõusis Valter. „Teen tiiru ümber Põndaku."

„Ära kauaks jää. Ma otsekohe... näh, kuhu need tikud on jälle peidetud?..."

Tikud olid aga ikka seal kus alati — siibri peal.

„Sul on ehk minu abi tarvis?" küsis Valter.

„Abi? Ei, ei-ei, mine aga, küll jõuan kõigega ise."

Varsti praksus tuli rõõmsalt kuivades kuusehalgudes ja liha särises pannil. Ikka veel lipsas pisaraid Miili silmist ja aeg-ajalt ümises ta endamisi:

„Üks käsi... ja üks silm. Issand, Issand küll, miks mind nõnda karistatakse..."

Varsti tuli Juhan ja Oodes oli temaga.

„Mis pidusöömaaega sina siin nõnda üksi vaaritad?" imestas mees. „Mis sa seal kohmitsed, nägu seina poole?"

„Ilm vist pöörab jälle... pliit ajas suitsu sisse. Silmad na kibedad, aina jooksevad."

Ta kuivatas kiiresti silmad ja naeratas endamisi. Las poiss astub äkki kopsti tuppa, nagu tuli ennist. Kas siis vanamees veel, et mis sa seal vaaritad ja kohmitsed!

„Värnerit pole ikka veel?" küsis Oodes. „Tulin ju õieti ainult selleks, et teda näha. Oleks, kellega sõna või teine mehejuttu puhuda."

„Teil näikse viimasel ajal õige tihti jutupuhumisi ja plaanipidamisi olevat?" uudishimutses Juhan.

„Värner on nutikas poiss, teist säärast meie kandis ei ole, minu käsi selle peale... Aga sa olid koosolekul ikka na liiga torm — kohe üle normi sada kilo vilja! Mis siis, et neil on võistlus lätlaste ja leedulastega? Mis sooja sul sest."

„Kuulsid ometi ise, et peame tänavu oma viljaga läbi tulema."

„Kuulsin, miks ei kuuld. 500 000 puuda teravilja ja 500 000 puuda kartuleid. Nüüd tuli taga, et kui läheb naginaks, oleks käepärast võtta."

„Mis naginaks?“ küsis Miili pliidi juurest.

„Konverents on lõhki minemas, olen seda ikka üteld. Ameerika ei luba maksta reparatsioone ja sellepärast nad veel karvupidi kokku lähevad, küll näete. Surtsill pidas kõne ja ütles ka, et nii jääda ei saa...“

„Mis see nii jääda ei saa?“ lähenes Miili, näost punane kui vähk, meestele. „Ära veiderda nagu kass ümber pudru. Mis siis veel?“

Oodes tõmbus kühmu, nagu end väiksemaks teha tahtes, sirutas oma punasenäolise pea kord Juhani, kord Miili poole ja sosistas:

„Ütlesin ju kord, et 20. oktoobril läheb madin lahti. Piibel ütleb sama, ja prohvetid juba ei eksi. Sõjast ei ole pääsu, ei ole, minu käsi selle peale...“

„Ja sina ootad seda... Igatsed sõda?“ küsis Miili.

„Nii ei saa ega võigi jääda. Kus on siin õigus — mul oli enne rohkem kui sada hektaari, nüüd ainult kolmkümmend. Enne pidasin kaks sulast ja kolm tüdrukut, nüüd pea vargsi ingerlasi. Sõda...“

Miili oleks nagu äkki sirgunud. Seisis Oodese ees, silmad, mis alles olid tumestatud rõõmu- ja nukrusepisaraist, välkusid vihast ja kriisates, peaaegu kiljudes hüüdis:

„Mine, kau siit! Muidu kratsin sul ja su Surtsillil silmad peast! Silmad, kuuled, silmad peast!“

„Aga, Miili,“ rahustas Juhan.

„Mine siis, kau juba... Või ma tõepoolest... kõigi kümne küünega!“

Oodes, kes iialgi ei olnud võinud uhkeldada julgusega, tõmbus veelgi rohkem kühmu ja hiilis uksest välja.

„Miili, mis see siis olgu!“ astus Juhan oma naisele lähemale, rahulolematuse noot hääles. „Seda pole ma kunagi varem näinud...“

„Ei ole!“ sätendasid Miili silmad ikka veel. „Niisugune vistrik! Nagu kägu aiateibas — sõda ja sõda!“ Ja siis üsna vaikselt: „Valter tuli koju.“

„Kus ta ... kus ta siis?“ tahtis Juhan rutata tahatuppa.

„Läks välja, põldudele. Tal ei ole paremat kätt ... ja ainult üks silm.“

Miili langes pingile, peitis pea kätesse ja läbi ta veidi kühmu- ja haralihoiduvate sõrmede tilkusid suured pisarad.

6

Sama päeva õhtu eel tuli Verner Kivikild suurelt teelt otse läbi viljarõukudest mühklike põldude Levalõpe poole. Ta suur keha oli ettepoole vimmas, nagu püüaks mees oma mahukat kogu varjata, ja ruttav jalg astus hiilivalt.

Ta tee viis otse Oodese maja poole.

Siit, üle tühjusest nukrate kõrreväljade, üle süsimustade, paljaks riisutud kartulipõldude paistis veidi kõrgemal künkal kükitav Võru talu tulijale juba kaugele vastu. Et siit ei olnud varjamas puude oksavõrad, et siinne majakülg oli vaba aedade lattidest ja teivastest, lõikas Võru talu elumaja oma vanadusest ja hoolitsematusest kühmliku, nagu haigustest puretud ja paistetama puhutud kehaga palju valusamini silma kui külavahetee poolt.

Verner libises ümber majanurga ja seisis silm silma vastas talu peremehe endaga.

„Võeh!“ sülitas Oodes. „Nagu mõrtsukas, ei kuulda ega näha. Elitingi võib sisse lüüa, et Issand sind kõrvetaks.“

Verner tõmbas mütsi peast ja topsutas rätikuga otsmikku, nägu, ninaalust.

„Mis kiili sa jooksed?“ imestas esimesest ehmatusest toibunud Oodes. „Mul külmajudinaist kananahk ihul, tema aga nagu saunast.“

„Oled üksi?“ vaatas Verner ringi.

„Nagu sa ise ei teaks,“ ohkas Oodes ja surus käed ristamisi. „Ega enam põle endised ajad, et sulased sundida ja tüdrukud tõugata. Vana Oodes...“

„Mul on kiire jutt, hästi pakiline... Oodes, too täna oma viljanorm ära.“

Oodese ümarad silmad tõmbusid kiiresti pilukile nagu ohtukuulatava kassi omad. Siis pahvatas ta naerma, naeris nuuksuvalt, peenikese ja kõrge häälega, nagu peaks ta end kogu jõust pingutama.

„Ei-noh... ei-noh...“ puhkis ta. „Nali on aus... aus, ütlen ma. Värner Kivikild agiteerib, propageerib, veenab, selgitab. Kogub sotsialismi ülesehitamiseks vilja, eh-eh-hee!“

Verner surus kärsitult küüned Oodese käsivarde ja raputas nii, et mees kõikus edasi-tagasi.

„Ma ei jooksnud nalja pärast nahka kuumaks. Mina olen sees!“

Oodese silmad vajusid ümmarguseks ja tungisid esile, nagu tahaksid koopaist välja hüpata. Ta raputas käe lahti, sõrmed pugesid kiiresti risti. Üsna vaikselt poetas ta:

„Kuidas... sees?“

„Noh, nad aimavad. Täna tuli täitevkomitee esimees, see Kumma ikka, pistis oma nina paberitesse, nuuskis laos, igas sopis piilus ringi ja ära minnes ütles, et homme hommikul olgu ma valmis... ladu üle andma.“

„So-oh!“

„Tead ju ometi, mis see tähendab.“

„Mina? Issand pole mind just pimedusega karistand. Tuleb uus mees, mis muud! Kahju.“

„Kahju! Aga vili?“

„Läheb uue laomehe hoole alla.“

Verner lehvitas rusikasse mütserdatud rätiku lahti ja üheainsa kämblaliigutusega tõmbas üle kogu näo.

„Sa pead aitama, Oodes, pead. Olin üsna ettevaatlik, kaal oli mul oma kasuks, näitas vähem.“

„Nii et inimesed ei nurisenud asjata, sina kelm!“ võngutas Oodes oma pikka sõrme Verneri silme ees.

„Arvestasin maha niiskuse eest, prahi eest, aganate eest...“

„...mitte millegi eest,“ vaatas Oodes oma ümmarguste süütute silmadega Vernerile, ristamisi käte pöidlad nagu hasplipuud tiirlemas teineteise ümber.

„Jäta naljad. Kuid nüüd rehkendasin, et kõigest sellest on vähe. Ikkagi tuleb puudu... kümmekond kotti.“

„Umbes tonn vilja? Ja seda ajal nagu tänavu, kus vili on meil nagu elu, nagu hingeõhk! Ai-ai-ai. Nad vaatavad sellele tõsiselt, minu käsi selle peale.“

Verneri muidu nii kaunis nägu vajus nõutuses ja ahastuses lodevaks ning vastumeelseks ja silmad ekslesid rahutult ning hirmunult.

„Sa pead tooma oma normi...“

Nobedasti libises Oodese käsi põuetaskusse, tõi välja kulunud nahkse rahatasku, lappas selle lahti ja tõmbas välja paberilehe.

„Näed, mis see on? Kviitung!“ hoidis ta paberit kõrgel. „Oodes Lodjapuu on oma riiklikud kohustused toidutera-vilja osas täitnud.“

„Sellest kviitungist see puudujääk tuligi. Andsin sulle kviitungi, uskusin, et tulen omadega välja. Ei teadnud kartagi, et mind nii ruttu kontrollitakse. Hiljem aga, mõtlesin, on aega koostada akte ja mahakirjutamisi.“

„Hiired ja rotid ja niiskus ja vargad ja...“

„Üks ja teine, küll juba oleks leidnud. Aga nüüd ei ole teist teed, kui pead vilja lattu tooma. Veel täna, öösel, et keegi ei näeks.“

Oodes vaatas üle Verneri pea. Ta nägu oli sile, ükskõikne ja juba metsaveerele vajunud päikese piki maad libisevate kiirte kumas näis ta punane nahavärv tumedana, peaaegu mustana.

„Mul ei ole vilja,“ rääkis ta nukral, veidi nutval, ette halastust painaval häälel. „Ingerlastele tuli maksta, ühele-teisele veel, masinist nõudis röövlitasu, võlgu oli siginend. Endale tarvis jahvatada, ega siis ilma leivata saa. Ka surm ei võta sealt, kus ei ole, ütleb vanasõnagi.“

Verneri Oodesele hüppav pilk oli ootamatusest üllatunud. Vares lendas metsa poolt, oli kuulda ta tiibade kahisevaid lööke, ja alles kui lind oli kadunud katuse taha, leidis Verner sõnu:

„Sul ei ole vilja! Seda ütled sa minule... minule?“

„Ütlen igaühele,“ tõmbus Oodes endamisi kerra nagu siil. „Mind on paljaks tehtud, minult on kõik võetud. Olge head, vaadake aidad läbi, sorige sahvris, tuustige põhuvirnades ja aganikus, kangutage põrandalauad üles, kui tahate, — midagi ei leia. Ei ole. Oodes Lodjapuu on paljas kui püksinööp, nagu surnupealuu. Jah, missuguseid aegu ei lase Issand oma sulase pea peale langeda...“

Pikkamisi valgus veri Verneri näkku tagasi ja ta toibus esialgsest jahmatusest.

„Aitab juba naljadest, ma palun sind...“

„Nali on minust niisama kaugel kui sinust naer ja vallatus, minu käsi selle peale. Kas praegusel ajal jaksab keegi naljaks suud viltu vedada? Ma ütlen, et kui ei oleks neid nõukogusid, mis loeks mulle siis visata sulle

viissada, seitsesada, tuhat kilo. Aga nüüd... Ajad on säärased... halvad."

„Ma ei palu sinult mitte midagi muud kui vilja, mis sulle on riigi poolt normiks määratud."

„Minul on kviitung."

„See oli ju sohk..."

„Aga mina ehitasin just kõik sellele, nagu ütled, — sohile. Tegin arvestuse, andsin vilja välja, kulutasin." Häält sosinaks madaldades ja suud Verneri kõrva poole upitades: „Ajasin märjukeseks, mäletad? Nüüd olen plank."

Verner üsna visalt, nagu süttib vettinud kasekänd, hakkas taipama, et Oodes mõtles kõike öeldut tõsiselt. Ta tundis meest küllalt hästi teadmiseks, et katse kallutada teda kord võetud teelt võrdub sügavalt maas istuva kivi sülitsi väljakangutamisega. Eriti praegu, kus ettevõte oli seotud materiaalsete väärtustega, maise varaga, Oodesele jõudu, mõjukust, väge andva viljaga.

„Et sa oled koi, seda ma teadsin. Aga et sa oled ka..." Verner valis hoolikalt sõnu, sest väike lootusesäde sisimas ei lasknud välja libiseda raskematel väljendustel, ja jätkas: „... et sa oled ka selline põrsas, ei oleks tõepoolest uskunud. Meie, kes teineteist nii hästi mõistame, kes me olime sõbrad..."

Oodese silmad vajusid jälle triipudeks ja sinna valgus kavalalt nurrulööva kassi ümarus.

„Mis ma kõik selle sõpruse heaks ei ole valmis tegema," ütles Oodes ja ta häälel oli magus, võrku keriv kõla. „Toon, toon vilja."

„Aitäh, sõber!" haaras Verner Oodese käe.

„Aga mitte kilo rohkem kui viissada. Pea, mitte üks sõna! Viissada, rohkem pole võimalik."

„Aga kohustus oli peaaegu tuhat. Kviitung oli ka..."

„Peaaegu tuhat. Aga kui kraabin viimase hinge tagant kokku, päris viimase, siis saan viissada. Ja..." jälle sulas mett ta häälekõlla, „eks Värner Kivikild ole vaese Oodese pool küllalt kurku kast ja pala maitsend, nii et Oodes kui tõeline aumees, kui kristlik inime võib viiesajaga oma võla kustutatuks lugeda...?"

„Kolmveerand klaasi viisi! Sellest peale, kui koha sain, jõi Oodes rohkem minu viina kui..."

„Paljukse mina seda kuradijooki pruugin."

„Kui teine pakub, on kurguklapid üsna pärani... Viissada?"

„Rohkem ei ole, löögu jumala välk mind maha, kui petan."

Verner kaalutles. Ta tundis küllalt hästi Oodest, mõistis, kui lootusetu oleks katsuda sulatada tema ihnsust, mis nagunii oli, tõtt ütelda, täna ootamatult vabaks paotanud oma peo.

„Too siis seegi, aga mitte hiljem kui kaheteistkümneks."

„Kaheteistkümneks, hea küll. Näed nüüd, vennas, missugused ajad — öösel käi oma viljaga, nagu oleks see võõra oma, nagu oleks näpatud naabri aidast... Toon, minu käsi selle peale. Sõbrad omavahel... ja ära siis mind unusta, kui mõnikord juhtub, et mul läheb meest tarvis."

Verner surus kiiresti Oodese kätt ja ruttas läbi Võru karjatänava külavaheteele. Hetkeks valgustas süttiva tiku võbisev helk ta nägu, siis hiilgas tugevaist tõmbeist hõõguv paberossiots. Ta mahvis ainult mõned sügavad sõõmud, viskas siis alles pooleni põlenud paberossi vihase liigutusega maha ja hakkas pikkadel sammudel astuma Põndaku, oma isakodu poole.

Kui Verner kööki astus, istusid isa ja noorem poeg akna all teine teinepool lauda, kuna ema askeldas pliidi juures, endal silmad rohkem rippumas pojal kui pottidel ja pannidel.

„Tere, vennas!“ hüüdis Valter tulijale, kes uudishimutsedes oli seisma jäänud, et külalist silmitseda. „Ei anta sulle asu pühapäevalgi.“

„Oh-hoo, see ju meie sangarist pesamunake,“ sirutas Verner vennale käe. „Lasid kaua oodata.“

„Mida kauem kadunud, seda kallim on,“ naljatas noorem.

Verneri pilk eksles venna käelt näole. Hetkeks taganes ta tusk ja mure viljalao ja homse päeva pärast, ta nihutas end lauale lähemale ja hoopis kõrvale vaadates pomises:

„On sind rüüstanud... mehe kombel.“

„Aga elu jäi,“ ütles isa akna alt vahele. „Visa tõug see Kivikildude oma.“ Ta nägu oli nagu hommikune taevas — selge ja avatud. Rasked töömehekäed, nagu puupakust nikerdatud, puhkasid liikumatult teineteisele asetatuna laual ja kogu ta kujust hõõgus vaikset rahulolu ja pidulikkust, mida suurendas uus ja puhas, tagasihoidlike hallikate triipudega pluus, millel oli küll krae, kuid polnud lipsu. Veidi karvase kõrisõlme kohal helkis suur punaka peaga kraenööp.

Isa kohtumine pojaga, keda oli oodatud kaks aastat, oli olnud peaaegu sõnatu, nagu poleks neisse kahe aasta jooksul kogunenud teineteise jaoks ainustki sõna. Nad isegi ei rääkinud Valteri haavadest, vigastustest, sõnad olid tühised ja ükskõiksed, puudutades praegu neid kõige vähem huvitavaid asju. Aga silmad haarasid teineteist ja vaikseina ning rahulikena nagu tasane järvepind imesid endasse kaua mittenähtud kuju.

„Pere jälle kõik koos," unustas ema tulel säriseva panni. „Ei uskund enam, et minu silmad seda veel näevad, ei uskund..."

„Oleks aimanud," poetas Verner, „oleks poest vaadanud pudeli taskusse. Selline päev!"

Aga isa ütles, nagu ei oleks ta kuulnudki vanema poja kahetsust ja nagu avaldades juba tükk aega kaalutud mõtet: „Arvasid, et üksi on kergem... valu kanda?"

„Milleks panna koormat, mis mahub ühe õlgadele, mitmele? Ja polnud ju selge..."

Lühike koputus uksele poolitas lause. Vastust ootamata avas koputaja ja valgesse, kootud rätikusse mähitud naine paiskus keset tuba. Rätik langes õlgadele, vallandades tumedad juuksed.

Verner ja Valter tõusid. Otsmisest aknast langes tuppa päikesekiirte viimane vihk, heites punakat kuma noorema venna kahvatule näole, millel nagu piitsalöögi vorp kerkis tume arm.

„On Rammu Mildal alles väle jalg," naljatas Verner, kuid sellest kõlas selgesti läbi halvasti varjatud iroonia. Aga kellelgi ei olnud kõrvu ei Verneri sõnadele ega irooniale.

„Tere tulemast!" ütles Milda lihtsalt ja sirutas koduselt käe. Ta sõrmed kadusid mehe vasakusse pihku kõhklemata, kobamiseta, nagu oleks ta ikka ja alati saanud Valterilt tereks vasaku käe.

„Tere," ümises Valter ja ta ei pööranud nägu, et heita päikesevalgust oma vigastatud näopoolelt ja vabastada varjust tervet põske ja silma. Jonnakas trots põikas poisi suunurgajoonde, kui ta jätkas: „Nii hilja veel käimist Põndakule?"

„Ta ju meie küla volinik," ruttas ema seletama. „Käib nende käskude ja korraldustega, et neil oleks otsa või äärt."

„Täna pole mingit käsku. Kuulsin, et jõudsid koju, ja tulingi.“

Isa tõstis käe teiselt ja laskus seljakile aknapiidale. Rõõmsalt surises liha pannil ja vuhises korstnas tuleleek.

„Peame vist... noored jätma omavahele,“ tõusis Verner. „Külas ikka räägitakse, et Milda vahtivat kas või silmad peast...“

„Miks omavahele?“ heitis Milda pilgu Vernerile. „Minul pole Valteriga rääkida poolt sõnagi sellist, mida pelgaksin, mida ei julgeks ükskõik kelle kuuldes.“

„Julgust on Mildal ikka kümne eest,“ ümises Verner ja laskus pingile tagasi. Nagu oleks lõhkenud sapp, immitses temas kibestumine, viha ja kade õelus, mis ikka haarasid teda, kui ta sattus Milda põselohkude ja päikesest ainult õrnalt pruunistunud ihu lähedale.

„Oled esimene, keda külainimestest kodumail näen. Eks istu.“

„Lase ma vaatan sind,“ haaras tüdruk ühe käega Valteri tervest käsivarrest ja teisega toetus tühjale varrukale, pöörates poisi näoga otse aknast tulevasse valgusesse.

„Issand küll, Issand,“ pomises ema pliidi juures ja jälle ujusid kujud toas ta ees nagu vihmaveest ülekallatud aknaklaasi tagant.

„Hindad... vigast?“ kibestus Valter, seistes, nagu teda keerasid tüdruku käed, ja ei pööranud pilku tüdruku omast. Otsis neist silmist kohkumist, vastikustki... Kuid ta ei leidnud ei ühte ega teist, need olid samad hellad, veidi mõtlikud silmad, mis jätsid jumalaga kahe aasta eest, puhkuse lõppedes, kui seisis ees pikk, tundmatu teekond Kuramaale. Just selliseid oli ta kaasas kandnud nagu omaenda elu.

Äkki koondusid ta ees seisvad silmad, neisse tekkis põhi ja sellel hakkas värelema, hüplema, elama. Jah — silmad naersid, rõõmsalt ja vallatult. Silmad nakatasid suu, hüppasid esile põselohud.

„Lootsid, et saad minust lahti," ütles tüdruk nokkivalt, nagu ei oleks nüüdsama talle heidetud solvavat süüdistust. „Kirjutasid vägevalt, nagu kangelane kunagi: sind ei seo minuga enam miski — ei sõnades öeldud lubadused ega silmadega antud tõotused."

„Mul ei olnud pärast kõike enam õigust sind aheldada..."

„Igaüks las murrab oma ahelad ise. Ja mina kannan neid ahelaid eluotsani, alati... kui sina ainult lubad. Mõistsin sind, kui lugesin su kirju. Kui neid lõpuks enam ei tulnud, ka siis mõistsin ja vaikisin samuti. Kuid ootasin, sa taevas küll, kuidas ootasin. Nagu rumal peatasin jaamast ja bussipeatusest tulijaid, pärisin, kes täna sõitsid. Kuidas ma küll jooksin, kui öeldi, et Põndaku perepoeg! Aga siis oli tema, vanem poeg. Täna jooksin ja teadsin, et oled sina. Tulin kohe, kui kuulsin, et Põndakule oli läinud sõdurisinelis mees, sest teadsin, et on olemas ainult üks tee: otsekohe silm silma vastu ja kõik südamelt ära rääkida. Ausalt."

„On aga tänapäeva tüdrukud aktiivsed," ei suutnud end taltsutada Verner, kelle kibestumine kasvas pettumuseks, sest ta oli lootnud näha noorte võõrdumist, pisut pisaraid, lõpuks lahkumist.

„Sa kartsid olla mulle koormaks... Sul oli hirm, et kohusetundest... Aga minul pole üldse teist mõtet, teist elu kui sina. Kui mul ei olnud põhjust ennast häbeneda kahe aasta eest, siis ammugi mitte täna... Kui ainult sina, Valter, mind pole unustanud..."

Tüdruku ilmes, ta hääletoonis, ta arglikus vaates oli äkki nii palju ehtsat, südamest-tulevat kartust, et Valter naerma pahvatas, tüdruku oma vasaku käega enda vastu tõmbas ja aina naerdes ja naerdes ütles:

„Millised te küll olete, naised! Sõjaväljal on lihtsam. Seal alati tead, mis vaenlane mõtleb, mida ta umbkaudu plaanitseb, kust rünnata kavatseb. Aga naistega...“

„Meie pole ka vaenlased,“ surus Milda hetkeks pea tugevasti-tugevasti vastu mehe karedat sõduripluusi, vabastas enda ja alles nüüd märkas, et kolm paari silmi olid ainiti pööratud neile.

„No oleks ka alles... vaenlased,“ kehitas Verner õlgu.

„Kas olete alati nii suur naistevaenlane ja naistevihkaja?“ uudishimutses Milda ja ta silmis hõõgus süütu küsimuse alla peidetud vaikne pilge. „Aga nüüd ma ehk lähengi...“

„Siin ma nüüd olen, nagu soolasammas!“ ohkis ema ja ruttas Mildat tagasi hoidma. „Kuhugi ei lähe sa, istud ja sööd meiega, ma kohe, otsekohe panen lauale.“

„Kui just peab... Lase ma aitan, ema.“

„Istu nüüd ometi, inimeseloom,“ tõukas Miili tüdruku õrnalt pingile. „Küll jõuad, nii et tüdimus kehas...“

Kogu söögi aja kiheles kõige enam Verner. Süütas paberossi paberossi järel, trummeldas aeg-ajalt mõlema käe sõrmedega lauale, paaril korral tõusis, astus mõne sammu, kuid laskus tagasi pingile. Ta rahutus häiris lõpuks teisigi.

„Mis sina, nagu kirbuvalus koer?“ ühmatas isa.

„Kas laovalitseja kohast kahju?“ vaatas taldriku kohale kummardunud Milda altkulmu Vernerile.

„Kes teile seda...?“

„Mis selle kohaga?“ ei mõistnud isa.

„Verner... loobuvat,“ ütles Milda ja nokitses noa ja kahvliga taldrikul.

„Heldeke, kuidas siis nii?“ ristas ema käed. „Sinul pole ka püsi ega rahu. Ammuks see oli, et kas või läbi tule, saaks aga lattu, aga juba...“

„Ah, ära tüütab! Igavene laat... ja ajavad taga, hullemini kui koera. Lähed minutiks viieks tuppa sooja, juba kisa: ladu kinni, inimesed peavad ootama. Pead seadusest kinni ja arvestad niiskuse eest vilja maha, jälle lärm: sohki tehakse, vilja näpatakse. Ei jõua nüüd nende tahtmist, ole tööstuses või mujal, hinge söövad seest. Viskan parem käega, jännaku, kellel selleks isu.“

„Mis sa siis?“ küsis vend. „Jääd majja, isale abiks?“

„Kas või... isale abiks. Siin saaks ehk vähemalt rahu, ei kihutata takka, ei nõuta, ei oodata teab mis. Kes säärast asja vanasti nägi! Nagu oleks inimesel seitse nahka...“

Polnud kellelgi aega Verneri maailmamure jaoks. Kui tõusis Milda, järgnes temale Valter.

„Saadan su koju. Ütlen Mikule tere õhtust.“

„Küll tal on hea meel,“ rõõmustas Milda ja kaks noort inimest kadus kiiresti tihenevasse oktoobriõhtu videvikku.

„Sa aeg küll!“ vaatas Miili neile järele. „Mildat küll, kuidas enda eest väljas... ei mina oleks julend.“

Võttis panged ja ruttas õhtustele talitustele karjalaudas. Tahtis tõusta isagi, sest kõrb kindlasti oli juba rahutu, et peremees tema täna nii kauaks unustab, kuid Verner heitis mitut kanti lossilitsutud paberossiotsa pliidi ette ja rutates, nagu kartes, et isa teda lõpuni ei kuula, kõneles:

„Milda juba tegi juttu minu äratulekust laost. On tõesti õnn, et sellest kremplist lahti saan, see võib veel kaela murda. Nõukogude seadused on ju midagi pöörast. Kõikse aeg nagu apteegi kaalu peal, iga asi grammi pealt. Aga vili pole raud, et ei murene, ei kuiva ega kanna teda hiired

laiali... Parem varakult, enne kui äkki on hilja. Ma juba kardangi, et... jah, kaal ei anna enam välja. Aga seadused neil niisugused, et kui puudu, siis kohe — kas või kümneks aastaks Siberisse, ja ega sealt enam... Võib-olla pole asi nii hull, kuid inimene peab ette vaatama, veidi kalkuleerima, et mitte pead otse hundile hammaste vahele pista. Et homme kaalumisel ei tekiks, hm... arusaamatusi. Kas sa ei saaks anda veidi vilja, igaks juhuks? Kui juhtub nii, et tuleb tarvis. Ma teenin tasa, töötan niikaua, kuni viimane kilogi... Muidu mine tea, neist võib kõike uskuda..."

Juhani vurrukesed hüplesid üles-alla, kuid ta pilk oli kadunud langetatud kulmude taha. Ta ei kiirustanud tekkinud vaikuse katkestamisega, aga kui Verner astus mõned sammud ja peatus isa ees, et oma närviliste ja katkendlike seletustega uuesti otsast alustada, lausus ta aeglaselt:

„Kui palju siis tarvis oleks?"

„Noh, nii..." Verner arvestas kiiresti. Ta teadis, et pikil aastail kunstväetist mitte saanud ja sõja-aastail tavalisest halvemini haritud Põndaku põllud olid väsinud ja saak oli seetõttu üsna väike. Ta ei olnud üldse huvi tundnudki, kui palju teri salve kogunes, kuid teadis ometi, et vilja oli normikohustustest üle jäänud, ja isa ilmsest rahulikkusest julgustatuna pahvatas: „Kilot kuussada... et oleks päris kindel."

Üleliigse saja teenin tasa kahekordselt, tõotas ta endamisi. Aga praegu on see sada kilo mulle nagu päästerõngas uppujale, andes realiseerimisel väikese tegevuskapitali näol kätele liikumisvõimalusi. Võib ärilegi aluse panna, ja kui õnnestub, viskab ta kena žestiga kõik lauale, kuhjaga veel.

„Nii palju talu ei kannata. Tagasisaamisele ma muidugi ei looda."

„Mul ei ole teist võimalust, muidu ma ei paluks. Homme hommikuks peab vili kohal olema, siis tulevad ülevõtjad.

Ega need oska suud pidada. Kui midagi leiavad, siis kohe kogu kõrist üle valla — et vaadake, missugune see Põndaku Verner, riigi viljaga ei osanud ümber käia. Eks katsugu ise, kas tuleb läbi, proovigu...“

„Miks sul siis üleandmisega nii tuli taga?“

Verner oli seda küsimust oodanud.

„Niisugune ootamata hea juhus. Mul on palve juba ammu sees, et laske vabaks. Aga ei lasknud, palusid, et jää, kannata veel. Ei teadnud enam nagu oodatagi, aga täna äkki — homme tuleme üle võtma, olgu ladu tipp-topp korras. Oleksin muidugi võinud ütelda, et ootame veel nädala või teise, aga äkki mõtlevad siis ringi ja ei võtagi.“

Juhan Kivikild vaikis, ja nagu mägi rõhus see vaikus Vernerit. Ta tahtis juba uuesti ennast õigustama hakata, kui isa tõusis. Aeglaselt, nagu valmistaks see talle äkki suurt raskust.

„Nii et sa mõtled... Põndaku nimele? Arvad, et hakkavad näpuga näitama, et see seal ongi Põndaku, kelle kaudu riigi laos puudujääk tekkis?“

„Näitavad. Ega nad muidugi sinule, ütlevad, et Põndaku Verner...“

„Oled Põndaku perepoeg... esimene poeg...“

Isa tõukas pingi eemale, astus laua tagant välja, seisatas hetke keset põrandat ja siis äkki, paari ootamata kiire sammuga kerkis Verneri ette. Ta oli pojast veidi lühem, kuid ometi varjutas teda oma laiaõlalise koguga.

„Ütled, et lohakusest ja oskamatusest, et pole viljaga harjunud? Ei ole... kõrvale toimetanud, tüssanud?“

Verner tõstis käed nagu vannutades rinnale.

„Mul võivad ju mõned puudused olla. Võib-olla pole ma sulle meele järgi, ei rühi tööd nagu sina. Aga kas olen ma kunagi andnud põhjust kahelda oma aususes?“

Isa ülemine huul liikus kiiresti üles-alla ja rõugearmid punakate litritena, nagu kuldsed soomuselaigud helkisid ta näol.

„Sada kilo on mul lubatud üle normi ...“

„Andsid allkirja?“

„Ei, andsin oma sõna.“

„Noh, vaat ...“ algas Verner üleoleva muigega, kuid taipas siis ja muutis kiiresti tooni. „Noh vaat, siis pole ka ju kindlat terminit. Sellega võib oodata, ega ole tarvis rutata. Milleks ja kuhu tormata? Hoia keskele: tee, mida just sunnitakse, aga muidu passi eemalt. Ei ole tark oma nina ise toppida ... praegusel ajal.“

„Sai lubatud. Ütlesin, et kahekümnendaks annan ära. Tead ju küll, tänavu ei ole riigil viljaga kerge, ja 500 000 puuda, mis lubati normile lisaks koguda, ei ole maast võtta.“

„Aga oodata ja vaadata võib ikkagi ...“

Nagu ei oleks poja vahemärkust olnudki, arvestas Juhan: „Sada kilo viin ülehomme. Tõuvili on nigel, sellest vaevalt napib loomadele. Viljaga on tänavu üldse kitsas, Põndaku põld on pahane, et teda on mitu aastat narritud ... Kolmsada kilo võid võtta ja viia.“

„Mul on tarvis kuussada ... Ehk vähemalt viissada.“

Juhani rasked laud tõusid, ja Verneri pilk vilksatas kõrvale ning libises kiiresti mööda isa pühapäevaselt riietatud kuju alla, põranda mühklikuks kulunud laudadele.

„Kolmsadagi tuleb talu arvelt. Kunstväetisest jääb ta tänavu jälle ilma. Aga oma hea nime eest ... kannatab Põndaku ehk ka selle aasta veel.“

Ta läks ja põrand tümpsus ta jalgade all, nagu oleks peremehe sammude kaudu kogu majas vastu kajanud mure, mis muserdas ta südant.

Kolmsada, arvestas Verner ruttu. Jääb puudu umbes kakssada. Vilja pole laos enam kuigi palju, autod iga päev veavad linna, aga ehk annab kaalumisel siiski kuidagi see kogus korda seada? Seda pole ju enam palju. Kui osavalt seletada, ilmade, kuivatamata vilja, rottide ja teiste patuoinaste süüks ajada, jääb lõpuks ehk ainult üsna väike puudujääk, millest ei ehitata enam tonti, ei rutata kohe kohtu-uksi kulutama.

Tasakesi enda ette vilistades ajas mees palitu selga ja libises õuepimedusse, et hobune ette rakendada.

8

Täks-täks-täks! kostis Levalõpe alumiselt veerelt, kus Põndaku talu põllud pikkamisi laskudes ühinesid krobeliste sangleppade riviga.

Juhan istus kaksiratsi suurel mühklikul hallil kivil ja raius sellesse puuriga auku. Siin, talu alumisel serval, lamasid veel kivid nagu laisk lambakari. Suvel, kui koplis oli söödamaa põetud paljaks nagu habemenoaga, karjatati siin ka loomi. Nii seisis see põndak, ei õieti põld ega karjamaa, juba aastat viis, sest sõjatärin veeres üle valla just samal aastal, mil Juhan kavatses ta külvi alla viia.

Haamer puhkas puurivarrel. Juhan vaatas tagasi maja poole, mis nagu unetusasena pahvis endast valkjaid suitsusületäisi, mis tuhandeis kurdudes rullusid otsejoones üles õrna pilvevinaga kaetud taevakummi poole. Oli olnud tugev öökülm. Hoonete juurest kuni kivini lookles kahutanud rohus lohisev jälg, põigates lähemale jõudes kivi juurest kivi juurde, nagu otsides sobivat ohvrit.

Rohukõrte ja kivinukkade külge oli tarretanud ämblikkude linikuid. Need olid nagu tükk peatunud aega — õrnad ja õhulised. Puud ja põõsad olid kaetud õrna härmatisekorraga, millest väiksemalgi tuulehingusel pudenes helevalgeid, õhus värelevaid tähekesi.

Vasakul pool külas nagises külmunud kaevuvinn. Keegi ptruutas hobust ja see kostis üle küla, kaikudes kaugele metsa. Kusagil ammus lehm, nukralt ning kaeblikult, ja Juhan nagu oleks näinud teda kallutamas pead laudaukse poole, kett kõlisemas kaelas.

Juhan toksas mõned hoobid ja uuesti libises haamer kivile. Veidi köntis ja jahedusest punetavate sõrmedega kobas mees taskust piibu ja tubakakoti.

See oli täna alles esimene auk kivvi. Ja sellelegi kulus veel palju minuteid, enne kui võib suruda temasse purustava laengu.

Juhani mõte lendas tagasi, mitmeid aastaid tagasi, kui ta umbes samasugusel jahedal sügisehommikul täksis siin lähedal, jah, sealsamas, kus tänavu kasvas kartul ja kus muld oli praegu valgelaiguline, nagu oleks sellele hooletu peoga visatud lund. Kui sügisene päike oli end vaevaliselt ja pingutusest väsinult punetades upitanud sülla kõrgusele metsast, oli Juhanil ikka olnud valmis neli-viis auku, mõnel päeval rohkemgi, nii et küla alles unerammestusest rahulikke ning aeglaselt virguvaid liigutusi ja hääli käristasid lõhkemiste kärgatused, kajades sügisehommiku jaheduses sada korda tugevamalt, kui tegelikult olid. Tõstsid siis koerad koonud ja haukusid, mõned isegi ulgusid vihaselt, kuna majadest pudenes tillukesi inimesehakatisi, kes, paljad varbad sooja talla alla könksu tõmmatud, uudistasid siia, Põndaku poole.

Aga täna oli alles esimene auk ja seegi pooleli.

Juhan oli, niikaua kuni mäletas, ikka töötanud. Algul tühjal-tähjal, siis karjas, kuni rühmas mitme mehe jõul. Ta kunagi ei mõtelnud, ei tulnud üldse selle pealegi, et elu võiks olla teisiti. Tungis sipelga visaduse ja karu jõuga metsarägastikku, käsutas kraavide ja torutamise abil liigse vee voolu, äratas kivid ja vedas nad kas terveina või purustatuina eest ära — kas ikka pikemaks ja kõrgemaks venivasse kiviaeda, maja vundamenti või loomalauda seina, vastavalt sellele, kui kaugele oli jõudnud Põndaku.

Ta nägi, et mõnel oli üleliia kerge ja jõukus voolas sisse uksest ning aknast, kuigi omanik ei näinud sajandikkugi tööst ja raskustest, milliseid kandis tema, Juhan. Ta nuriseski mõnikord, kui õhtul ei tundnud liikmeid otsas, saatis põrgu ja hullemassegi paika kogu elu. Kuid elu ei ole pastlapaar, mille üle aia sõpsikusse viskad, — järgmisel hommikul oli Juhan jälle esimesena kas põllul, heinamaal või metsas puudeveoga raha teenimas, nii kuidas oli aastaaeg ja sundis tööjärg.

Ta luges tähelepanelikult ajalehti, naeris sõimlemise üle valimiste eel ja pusklemiste üle hiljem riigikogus. Tundis kaasa kaugete maade mustadele ja punastele, kellede hingede päästmiseks korjati sendikesi. Murelikult vangutas ta pead lehekülgi täitvate mõrvade, enesetapmiste, kogu räpasuses ja alastisuses avalikkuse ette kistud intiimsete skandaalide pisimategi üksikasjade kirjeldusi lugedes. Kuid ta ei mõtelnud, et seda kõike peaks muutma, et elu masinavärk võiks olla korraldatud teiste, paremate seaduste järgi. Ta pilk oli küllalt terane, mõistus paindlik ja taiplik, et näha elulõuendil inetuid porilaike, kuid ta ei tulnud sellele, et seda lina oleks tarvis põhjalikult pesta, parandada, jah — võib-olla koguni uuega asendada.

Juhan käis läbi naabritega, hindas vestlust, arutamist. Tal oli külaelanike seas abivalmis mehe kuulsus, kui tal oli jõudu ja võimalusi. Aga ometi tõmbus ta endasse, puges nagu öökull oma puuõõnsusse, pilutades silmi ereda päevavalguse ees.

Ta kogus nagu mesilane, et oleks iseseisev ise ja ei peaks otsast algama ta lapsed. Rühmas, mattis jõu ja tervise Põndakusse, sest see oli tema, Juhan Kivikillu Põndaku. Kusagil oli rabisenud rahehoog ja jätnud rukkist ainult üksteist nukralt leinavad rootsud ning tampinud kartulimaa mustaks, nagu oleks juba sügis ja noppijad oma töö teinud. Kahju, kuid Põndakul on, jumal tänatud, kõik terve ja töötab head saaki. Kusagil peavad lapsed vantsima seitse, kaheksa kilomeetrit, et kitsas, remontimata koolitoas, kolm ja neli klassi ühes ruumis, ühe õpetaja käe all, õppida lugemist ja kirjutamist. Tarkust sellest väikestesse peadesse vaevalt koguneb, kuid Levalõpelt, taevale tänu, pole koolini mitte rohkem kui kaks kilomeetrit. Kiviõlisse ja vist teistessegi maa-alustesse kaevandustesse veetakse odavaid poola töölisi, kuid enesetapmised raske majandusliku olukorra ja töötuse tõttu aina tihenevad. Vaesekesed, milline põrgutee peab olema seljataga, et lüüa käega elule, perekonnale, lastele ja panna nöör kaela, kuid Põndakul, taevale tänu, on esialgu tööd, jätkub leiba.

Kui hirmsaid asju sünnib maailmas, vangutati koos naisega, hiljem lastega, kes sirgusid nagu osjad, sagedamini naabriperemeestega nukralt pead ja mindi tagasi oma tallu, et haarata adrakäsipuud, vikatilüsi või suruda kang kangekaelse, end nagu maasse imeva kivi alla.

Muidugi räägiti ka kommunistidest. Imestati nende visadust, eneseohverdamist, julgust. Teati, et need inimesed tahavad maailma muuta. Üsna üldjoontes, ähmastes nagu

pilv ülal pea kohal, kujunes ka pilt, milles see muutmine seisab, kuid seda moonutasid ajalehtede ja ajakirjade paisutatud ning täispuhutud hirmulood nii oma maa põranda-aluse kui ka sealpoolse traataia elust. Ei olnud näinud teadlikku kommunisti, tal ei olnud õieti midagi nende vastu, ta ei oleks ühelegi neist vihaselt kallale tormanud, — ainult ärgu nad puutugu midagi, mis on ühenduses tema Põndakuga.

Ja siis oli äkki kõik pahupidi. Tulid kommunistid ja kuulutati sõda kõigele halvale, kurjale, ülekohtusele. Inimesi haaras nagu vaikselt tuha all hõõgunud leek, tõstis kõrgele ja näitas, et peale oma Põndaku on veel teisi Põndakuid, peale oma Levalõpe veel teisi Levalõpesid.

Iga päevaga sai Juhanile selgemaks, et piirid Põndaku ja Levalõpe, kogu maa vahel kaovad. Ta tundis nägematut hoovust, mis veeres ka üle Põndaku ja haaras temagi järele. Ikka selgemini ja selgemini tajus Juhan, et on tulnud aeg otsustada. Võsa roogiti sihtidelt ja radadelt, teetähiseid seati üles, ja tuli valida, kas astuda ühele neist, mis liitus teistega, põimus ja tugevnes, paisudes suureks laiaks teeks, mis viis kaugele, avarustesse, või tammuda endiselt tihnikus ja rähmas, kus kerge on eksida ja sammuda tagasi.

Juhani viiskümmend viis aastat, neist kakskümmend neli Põndakuga seotud, rippusid kui pomm ta jalus. Nagu kummikõitega olid need pommid seotud mineviku verstapostide külge, püüdes kokku tõmbuda ja koos endaga Juhanitki tagasi vedada.

Palju rahutuid päevi, veel rohkem unetuid või unenäokirjuid õid oli Juhanil seljataga. See kahe maailma vahel rippumine sõi nagu rooste end igasse töösse, igasse kavasse, igasse pilku ette, tulevikku. Sellepärast ei olnud löögil õiget

tugevust, käel vajalikku kergust tõstmiseks ja raskust langemiseks nüüd siingi, Põndaku viimasel kivisel põllulapil.

Koer haukus kurjalt. Uks kääksatas, Miili tõreles õuevalvuriga ja rääkis kellegagi. Piki Juhani jälgi lähenes Oodes.

„Mõtled teha tulevärki?“ hüüdis Oodes juba eemalt. „Võtad sõjamehest poja aupaukudega vastu.“

„Aega juhtus vabaks jääma. Töö siin ammu pooleli, toksin veidi.“

Oodes laskus kivile Juhani kõrvale, kopsis piibu tühjaks ja pistis tühjalt hambu. Silmad nagu väledad läikivad kuulikesed keerlesid oma väikestes ümmargustes pesades.

„Valterit pole? Tahtsin poisile tere ütelda. Kõneldi, et on rängalt pihta saand?“

„Teine silm ja käsi ...“

„Ja üteldi, et veel parem? Oleks veel, et vasak, aga paremaga inimene ju nii harjund, et kuidas sa ilma.“

„Pea vasak ei õpi ...“

„Seda'nd neh, et pea ta ei harju ...“ Oodes võttis piibu kahapidi pihku ja torkis põidlaga nagu uurides, et kas ikka tõepoolest tühi.

„Kas sul ikka veel see kange kotis ...?“

Juhan lükkas tubaka Oodesele lähemale.

„Mis sa nüüd, ega ma sellepärast ... Aga olgu's pealegi, eks pärast proovime minu oma. Aga kuidas ta nii ... muidu?“

Juhan vaatas küsivalt Oodesele ja ootas.

„Noor inimene, eks virutab otse südamesse. Küllap sellepärast kauaks jäigi, et pelgas tulla ... Kuidas ta nüüd ... üldiselt? Maailma ja elu peale? Nuriseb, või kiidab takka?“

„Tea ma sellest midagi.“

„Ega vist hakkamistki õiget?“

„Inimene alles tõvevoodist tõusis, las tõmbab hinge.“

„Seda'nd muidugi, et hinge... Jah, nii see elu on, keegi ei tea, millal jumala käsi tema peale langeb... Ega sa tuleval pühapäeval talgule lähe?“

Kõneteema vahetus oli nii järsk ja üleminekuta, et Juhan kohe ei taibanud, millest jutt. Kui mõistis, pomises:

„Ah et rahvamaja juurdeehitusele? Sinna veel palju päevi ja pole õieti mõeldki...“

„Mina kaalusin sinna ja tänna. Ei jõudki kindlale otsusele, ja mõtlesingi siis, et tarvis naabritega nõu pidada. Rahvamaja meist oma kaks ja pool kilomeetrit eemal...“

„Pole maal kõneväärtki.“

„Paljuks vanemad sinna, noored seda vahet aina jõlguvad. Neil pole muudkui tantsutuurid peas. Jumalavallatusi teevad, sellele on meistrid.“

„Ega noorust saa kivi alla peita...“

„Ei saa... aga uuema aja tants, noh — mitte nähagi ei taha. Ja küllap hakkavad poliitikatki tegema, kihutuskõnesid pidama, propagandavõrke välja viskama.“

„Küllap sedagi.“

„Mis siis meiesugustel mullamuttidel sellega asja? Kas nende sõnad vilja külvavad või kartuleid nopivad? Kes tahavad suud pruukida, eks need ehitagu.“

„Oled juurdeehituse vastu?“

„Mis nüüd vastu... tea ma veel selget otsa ühti. Küll hakkavad ka raha norima, ikka naelte ja klaasi, tsemendi ja mine tea mille jaoks.“

Oodese parem käsi libises vasakpoolsesse põuetasku, nagu ähvardaks nägematu käsi ta rahakaugast.

„Rahvamaja oleks suureks asjaks,“ arvas Juhan. „Omalgi kena vaadata, kui näitemängu teevad ja vanu rahvatantse tantsivad. Laulukoor ka juba päris asjaks. Ja mis sõnastki

karta, ega ta ole kuri koer, et külge kinni kargab. Endamisi konutades ei saa maailma asju selgeks saamagi."

Oodese silmad vajusid piklikuks, vaevaltmärgatavate valgete udemetega kulmud tõmbusid sirgeks ja silmanurkadesse ilmus imepeenikesi, nagu sulenoa otsaga graveeritud kortsukesi.

„Neile meeldiks, et talgul oleks hästi palju rahvast. Vaadake ainult, kus inimesed voorivad kokku, et nõukogude võimu aidata, taovad nad siis rõõmust käsa kokku. Aga mis meie, taluinimesed, oma nina sellesse supisse pistame... segastel aegadel nagu praegu. Kahekümnes seisab ukse ees ja kui jumal tahab..."

Tasa kahises külmast kangestunud rohi meeste selja taga. Valter tuli, sinel lahtiselt õlgadele heidetud, pilotka veidi ühele kõrvale lükatud, valkjas juuksetutt teiselt poolt uudishimutsedes välja piilumas.

Oodes ruttas lähenejale vastu, haaras noormehe käe, hoidis oma kahes ja seadis ilusamad sõnad ritta, et tervitada kodunurmele saabunud sõjameest.

„Eks see või jäljed jätta, taevas hoidku," ohkis ta. „Keha on ajalik, mis temast, aga hing on igavene, ja mis kahju temale tehakse, on kümnekordne..."

„Hing on nagu raud: mida rohkem taod, kuumutad ja külma vette pistad, seda tugevamaks, vastupidavamaks muutub..."

Oodes vaatas noorele mehele oma täiesti päranikistud silmadega ja ühmas:

„Eks kibestumise vingu ikka soppidesse kogund?"

„Ainult kibestumist? Hoopis rohkem — viha! Viha nagu tuli, nagu mürk, nagu mõõk, millele langedes juuksekarv vajub pooleks."

„Oh-hoo!" tõmbusid Oodese huuled hammastelt.

„Jah, viha. Viha sõjaalgatajate ja praeguste sõjaässitajate vastu. Viha fašistlike roimarite, nende sulaste ja ümmardajate vastu. Viha rumaluse, ülekohtu, vägivalla vastu.“

„Sinu hinges polegi siis muud kui selge viha,“ ütles üsna vaikselt Juhan ja ta käsi kopsis tasa haamriga puuriraualе.

Valter lükkas pilotka kuklasse.

„Küllap seal veel rohkem kui viha on armastust, suurt armastust. Seni määras mu mõtted, sammud ja tegevuse peamiselt vihkamine. Nüüd astub asemele armastus... oma töö vastu... Olen nagunii hiljaks jäänud, teistel on kaheaastane edumaa, nii et pean ruttama, pean armastama kümnekordse, sajakordse jõuga.“

„Töö?“ veeretas Oodes sõna ettevaatlikult, endal pilk hoopis jälgimas korstnast pikkamisi väljakeerduvat ja lõunasse kalduvat suitsuvinet. Juhani vasar koksis valjemalt ja temagi pelgas kohata poja ühe silma vaadet.

„Saadate mind päriselt otstahvkusse? Vara veel. Mind määrati Kaasiksaare valla partorgiks. Kuuda läheb linna edasi õppima.“

Vaikus meeste ümber oli tihe ja läbimatu. Küla valjenevad hääled, üle metsatuka libiseva tuulehoo nõrk sosin, ülal kurjalt kraaksuva varese hääl nagu ei jõudnudki nendeni.

„Juba amet teada,“ ohkas Juhan, nagu oleks langenud kivi südamelt.

„Kohe partorgiks?“ ümardas Oodes silmi.

„Seal tuleb toime ühe käega ja pole suuremat lugu teisest silmastki,“ naeratas Valter, ja asjatu oleks olnud igaühe vaev, kes selles naeratuses oleks katsunud leida kibestumise killukesi või üleelatud kahtluste ja meelehärmi jälgi.

„Oi-jah, siin ma nüüd seisan ja lobisen," laksatas Oodes äkki käega otsmikule. „Aga kodus tuhat toimetust ootamas. Hüvasti siis!"

„Kuidas siis jääb?" peatas teda Juhan. „Talgutega?"

„Talgutega? Mis nendega jääda? Eks tuleb minna..."

„Aga ise ütlesid, et ei ole mõistlik end siduda..." Ja poja poole: „Oli meil enne sinu tulekut juttu pühapäevastest rahvamaja juurdeehituse talgutest. Eile otsustati koosolekul, et ühiselt... Oodes arvas, et talumeestel ei maksaks igale poole oma nina toppida."

„Mis juttu sa ajad, Juhan? Nii kindlasti kui siin seisan ja jumal on üleval, pole mul säärast mõtet pähegi tuld... Ma ainult selleks, et kuulda, kas ikka kõik lähvad... Ja millal minnakse ja kuidas minnakse, mida peab kaasa võtma ja nii edasi. See igaühe oma asi, läheb või ei lähe, hoidku taevas mind oma näppusid sellesse pistmast."

Ta läks maja suunas, hoolikalt asetades jalgu juba käidud, mahatallatud ja hallast puhastatud rohuga rajasse.

„Jälle jäi tema tubakas maitsemata!" pahvatas Juhan naerma. Vaikis niisama äkki, vurrukesed hüplesid üles-alla ja augus puurivarda otsa seades paotas ta pojale vaatamata:

„Maksis kohe... partorgiks. Oleksime omadega läbi tuld siin Põndakulgi..."

9

Verneril oli seljataga raske öö. Hommikul vedas ta jalgu järele nagu kolmekümne-aastane hobune. Värskendas end tuttava taluniku juures klaasi kange puskariga, mis paiskas vere uuesti kiiresti voolama ja andis silmadele veidi uduse, hiilgava läike ning kogu olekule sõjaka rühi.

Jääb mõnisada kilo puudu, arutas ta endamisi. Ega nad selle eest veel rõngast ninna pane, küll asi annab end sirgeks rääkida. Võib-olla peab isa käest mõni tuhat rubla pumpama, et puudujääki kinni maksta, aga suur oht peaks möödas olema.

Ta oli puudujäägi pärast nii muretsenud ja askeldanud, et ei tundnud huvi selle vastu, kes saab tema järglaseks viljalaos. Esimestel töötundidel ülevõtjaid ei ilmunud. Tusaselt kaalus Verner viljakotte ja kviitungeid välja kirjutades torises:

„Kord või asi... Kui praegu löön jalad seinale ja ütlen — lõpp, olen lahtilastud mees, mis mul teie viljaga asja! Aga mu süda ei luba, töölistele linnas on vilja tarvis, tean seda, olen ju olnud üks nende hulgast... Mul asjamehed! Viljatoojate kohtlemine halb, viljaga ümberkäimine hooletu! Natsalnikut mängima, tööinimest taga kiusama, seda oskavad. Kuradile...!"

Siis tulid täitevkomitee esimees Kumma, kohaliku kooperatiivi ärijuht ja Mikk Ramm koos tütre Mildaga.

„Hakkame pihta?" küsis Kumma.

„Ootan juba ammu."

„Saate praegu veel laohoidja palka, tähendab, võite oodata. Aga milleks aega viita!"

„Aga uus laomees?" imestas Verner.

„Seisab siin," näitas Kumma Mikk Rammule, kes asjalikul pilgul hindas peotäit vilja, mille oli võtnud vana kõrtsi põrandat katvast viljakuhilast.

„Mikk!"

Mikk õitses kogu näoga, tugevad hambad nagu valge lillekroon välkumas tumedate, otsi lustakalt üleskeerutavate vuntside all.

„Juhtus nii, et pandi mind. Aega mul vähe, nii et tõmba või kaheksaks, aga..."

„Tütar aitab, ja tulete toime. Ega see kesta tervet aastat.“

„Küll ta Milda hooleks rohkem jääbki,“ vastas Mikk. „Mul tarvis ehitada, sügiskünd lõpetada, nõukogus mässata . . .“

Ta luges üles rea ameteid, käike ning toimetusi, ühed suuremad, teised vähemad, mis seisid ees. Ladus neid nagu kuivi, helisevaid puuhalgusid üksteisele ja ise aina naeris, nagu oleks kõik see temal sooritatav ainult üheainsa käeliigutusega.

Verner tundis, et suuremat ülekohut ei oleks võidud temale enam teha. Milda oli okas ta südames, mis aina paisus ja teravamaks muutus. Verner armastas kiidelda võitudega naiste juures, ja nüüd äkki keegi uusmaasaaja tütar! Ja nagu kiuste just see uusmaasaaja tütar oli tunginud sügavamale kui ükski teine naine varem.

„Mis siis ikka, amet jääb perekonda,“ naljatas ta. Ta silmis süttis lõõsk, kui vaatas end üleriietest vabastanud ja kätega tihedaid juuksekäharaid tahapoole korraldavat tüdrukut. Milda keha tugevad, võlvitud ja sitked vormid tungisid sellise tahapoole heidetud hoiaku juures läbi õhukese sitspluusi teravalt esile. Verner hingas sügavate sõõmudega viinalehast õhku, ja viha venna vastu, kelle ootamatu tagasitulek paiskas lõplikult pihuks ja põrmuks temas seni püsinud lootuse võita tüdruku kangekaelsus, voogas üles nagu jõevesi kevadise jäämineku ajal.

Päeva jooksul tuli viljatoojaid, ja et kuuldus Verneri viinasõprusest oli kiiresti leidnud tee küladesse, ei puudunud mehed, kes kavalalt silma pilgutades kutsusid Verneri hoone nurga taha. Nii ei langenud Verneri kõrgendatud meeleolu ja temale ebatavaline teohimu kogu päeva jooksul. Sattudes keskpäeval kord aida kaugemasse nurka, kuhu kitsastest, jämedate raudlattidega trellitatud akendest langes

ainult nõrka valguskuma, haaras ta äkki nagu naljatades Milda käsivartest ja itsitas:

„Noh, vennanaine, anna üks musi!“

Milda oli kogu aeg olnud Verneri vastu sõbralikult viisakas, sest ta tõepoolest tundis end juba Kivikildude perekonna liikmena. Kuigi vastumeelsuse võbin teda raputas, vastas ta naljale naljaga:

„Liiga kuum, paneks aida põlema.“

Verner tundis käte all pehmeid, hõõguvaid, noorusest, elujõust ja verest tukslevaid käsivarsi, kõik sulas ta silme ees üheks ähmaseks, tuhandeist tulitäppidest tantsisklevaks videvikuks. Ainsa tõmbega surus ta tüdruku enda vastu ja näljase ahnusega imes end kaanina Milda kaela.

Ainult hetke. Siis tajus Milda, et naljast oli saanud ohtlik ning vastik tõde, ja heitis oma mõlemad rusikad mehele otse näkku. Need olid maast-madalast, juba karjaplikapäevilt rohukitkumisega, hiljem suurtalu tüdrukuna kõige raskemate talutöödega tugevaks kasvanud rusikad ja paiskasid Verneri nagu aganakoti eemale, kuhu ta komistas jahedasse, libedalt voolavasse vilja.

„Sa madu!“ sisistas Verner. „Painutan veel su pea ... vaat nii ... kontsa alla!“

Vaevalt Milda seda ähvardust enam kuuliski, sest vabanedes oli ta kohe rutanud kaalu ümber askeldavate meeste juurde.

Verneri arvestused osutusid enam-vähem õigeks, temale oodatust isegi kasulikumaks. Puudujääk oli ainult poolesaja kilogrammi ümber suivilja.

„Noh, mis te minuga, patusega, teete?“ pööras Verner asja naljaks. „Saadate raudus jalu Siberisse?“

„Eks puudujäägi kohta tuleb seletus anda,“ arvas ärijuht. Vana Kumma pilukil silmades keksles kaval läige.

„Oled osanud seada... Kartsin igatahes hullemat. Tule homme täitevkomiteesse, siis arutame koos partorgi ja põllumajandusosakonna juhatajaga, mis sinuga teha.“

Kui uus viljatooja kotid kaalule tõstis ja ootavalt Vernerile vaatas, sähvas see:

„Mis sa mind jõllitad? Aidamees nüüd seal, see seelikus...“

Milda nagu ei kuulnudki Verneri õelust. Ta kummardus kaalu kohale, tõstis pomme rippuvale lauale ja küll harjumatute, kuid kiirete sõrmedega seadis raskustnäitavad keeled tasakaalu.

Õhtul ei tulnud Verner koju, vaid istus Võrul. Kogu öö põles Oodese kambris klaasita, suitsujugasid lae poole tossutav tattnina ja kaks meest, viinaklaas ja Oodese poolt toodud sinakaks tõmbunud kurgilõigud nende vahel, saatsid kibedast piibuvingust sinetavasse ning umbsesse toaõhku solvunud siunamisi, purjus inimeste pisaraist niisutatud kahetsusi ning sajast käeulatamisest kinnitatud ähvardusi.

10

Rahukonverents lõppes, 20. oktoober möödus. Seda meenutas mõni päev hiljem Miili, kui Oodes tuli Põndakule, küsides Vernerit.

„Kuhu see sõda kadus?“ küsis Miili ja ei teinud katsetki varjata pilget oma hääles.

„Ettenägemata asjaolud, ettenägemata asjaolud...“ pomises Oodes. „Õunale tuleb anda aega küpseda... Las Venemaa sipleb veidi, tal ju tänavu vilja mõõdu järgi...“

„Et sa võid ka inimeste õnnetusest rõõmu tunda.“

„Peaksin nutma, mis? Sa taevane heldus, mis mina kõik olen kaotand! Mõtle ise, Miili, kui palju, kui palju võiksin tänavu teenida, kui mul oleks alles kogu krunt ja täies jõus kari. Oleksin miljonär, sõidaksin autos. Nüüd nagu ori — rühma ise põllul, ja müüa pole miskit ...“

Oodese viha, pettumus, õelus kasvas nagu veerev lumepall sedamööda, kuidas ta kujutluses suurenes teenistuse, rikastumise võimalus. Kui temal oleksid käes endised maad ja varad! Ta ei saanud uhkustada julgusega ja tema viha langes sinna, kust ei olnud karta vastupanu ja kuhu ta oli harjunud aeg-ajalt oma ülekeevat kibestusekarikat tühjendama — oma elukaaslasele Annale.

Anna jooksis ühel õhtul koduse kleidi väel, juuksed tahakeeratud sõlmest lahtipudenenult salkudena ripnemas, Põndakule. Laskus seina ääres seisvale toolile ja nägu kätesse peites nuuksus kaeblikult ning arglikult.

Miili ulatas naabrinaisele veekruusi.

„Rüüpa, see rahustab,“ rääkis ta, mitte teades, kuidas tulijat rahustada. „Ära nüüd ... mis sul on, Anna?“

Alati nii vaikne, tagasitõmbunud Anna võttis käed silmadelt ja lastes pisaraid põskedel vabalt, tõkestamatult otsida oma teed allapoole, purskas nagu pikkade põuapäevade järgne äikesehoog:

„Surnuks lubas lüüa, surnuks ... Peksis sedelgarihmaga, lõi pandlaga. Nii metsikult pole ta löönd kunagi varem, oli nagu meeletu ... Tuli veskilt, Värner oli ka kaasas, olid purjus, ja nii kui nägi, et istusin laua ääres — istusin ainult silmapilguks, sisse lõi jälle nii hirmus valu, nagu nuaga lõikas kohe ... nii jah kohe hakkas põrkima, et mina ainult laiselda. „Nagu selja pöörad, nii tagumik sotsti pingil,“ ütles. „Ma ainult natuke, sees jälle kuumad valud.“ — „Ah valud? Laiskuse valud, vaat mis! Aga mis see maksma läheb,

kui palju tööd võiks selle ajaga ära teha. Pillad mu varandust, nagu oleksime kuningad." — „Ära laaberda küla mööda ringi..." Kuid kaugemale ma ei saand, hoobid hakkasid sadama... õlgadele, seljale... Ja siis ma jooksin ära."

Toas oli peale naiste ainult Juhan.

„Ah Värneriga?" küsis ta, tundes isegi, et see oli kõige vähem tähtis, mis ta võis praegu ütelda, kuid kõik oli nii ootamatu, võõras, et keel ei leidnud ei lohutuse- ega troostisõnu.

„Värneriga. Nad ju nüüd ikka koos, nagu kindapaar. Aina manavad ja kiruvad, nii et lagi must. Issand, Issand küll, millega see kõik lõpeb! Ta on nagu hull, see meie Oodes. Tütar suri raskesse töösse... Poiss sai targemaks, võttis jalad vöö vahele ja kadus linna. Olen jäänd ainult mina... Kui poleks neid valusid, nagu tangidega kisub kõverasse."

„Arstile oled näidand?"

„Ei ole. Kord tahtsin minna, aga Oodes hakkas paukuma, et teised naised on maja lukuks, hoiavad kokku, aga mina tahan ainult laiali kanda, kõik maailma kätesse loopida... Ei siis läindki... Tuleks ometi surm ja saaks vaevast lahti... Eks surm oleks võind võtta mind Elsa asemel, tema, noor, oleks võind elada. Aga surm ei taht..."

Miili kutsus Annat jääma ööseks Põndakule, tahtis saata voodisse, kuid Anna tõusis:

„Ei-ei, ta tuleks mind otsima, tapaks mu. Valu andis nagu järele, lähen pealegi tagasi... Loomad ootavad ka talitamist ja lüpsmist..."

„Ma tulen ühes," ütles Juhan ja läks.

„Ah käisid külapidi laksutamas," nähvas Oodes naist nähes, aga ei tõstnud uuesti kätt. „Sa vist ei mäletagi enam, mis ütleb piibel ja mida tõutasid altari ees, et mees on

naise pea... Naabriperemees hakand kohe minu vanamoori ihukaitseks."

„Anna kartis, et lööd surnuks..."

„Eh-he-hee!" naeris Oodes. „Ei seda nii kergesti juhtu, naistel kassi hing... Kas veskil käisid juba?" viis ta siis jutu teisale. „Kus on ikka saba! Igaüks tahab kähku jahu saada, räägitakse ju, et varsti pannakse jahvatamine seisma — kõik vili tuleb riigile ära anda ja igaüks saab poest — seki järgi."

„Mis jutt see jälle..."

„Minu käsi selle peale," sirutas Oodes sõrmed harali. „Mulle rääkis tuttav inime, kelle vend linnas ministeeriumis. Vend oli üteld temale endale otse suu sisse..."

„Tuled koju?" küsis Juhan Vernerilt, kes istus röötsakil toolil, jalad kahele poole laiali sirutatud.

„Ah m-mina või?" Verneri keel oli pehme. „M-mis ma sinna ikka... hakkate h-hurjutama nagunii. Emal ka polegi muud, kui viiskümmend kilo vilja, mis sa minu arvel aita lisaks andsid. Vaat kus koorem, et sellest ühtepuhku..."

„Kuidas arvad," seadis Juhan minekule.

„Oota!" hüüdis poeg järele. „Kas see p-partorg on k-kodus?"

„Arvas, et täna ei leia mahti tulla."

„Vilja kärutavad kokku," sähvas Oodes. „Neil ju võistlus hingel, et saaks teistest ette, jõuaks varem kui Läti ja Leedu."

„M-ma siis tulen," ajas Verner enese püsti. „Ainult ära sa m-minuga palju tõrele, lähen siis kohe m-minema."

Läksid, isa laiaõlaline, veidi pikkade kätega, rahulikul ja kindlal sammul ees, poeg peaaegu pea jagu isast pikem, kõikuva ülakeha ja aeg-ajalt nagu teineteiselt tugeotsivalt

ristivajuvate jalgadega järel. Vaevalt said uksest sisse, kui Miili pahvatas:

„Mis sa, lakekrants, ometi peaksid hulkuma ilmapidi! Aitaksid isat kodus, tööd kõik kohad täis. Kogu küla naerab, et tuleb vist jälle tuult, näe üleval juba tõmbab — Põndaku Värner kõigub nagu laevamast."

Verner vaatas emale, pilgutas silmi ja urises siis:

„K-kusagil ei anta asu... nagu k-koerad kondi kallal... Ah seda elukest k-küll, pane või nöör k-kaela..."

Pöördus, ning isa ja ema nägid, kuidas ta hetkeks peatus väravas nagu nõu pidades ja siis usinasti tee laiust mõõtes hakkas minema küla poole.

„Mine hullu tea, panebki äkki nööri kaela," hädaldas Miili. „Kui läheksid ja kutsuksid tagasi."

„Pane ta midagi, niisama praalib... Põõnab selgeks ja tuleb koju."

„Aga mis inime tast sedasi? Kellesse küll tema, ei sina ega mina ole nõnda. Jumal küll, mis temast nõnda saab?"

Juhan otsustas otsekohe, kui Verner tuleb kainena koju, rääkida temaga pikema ja põhjalikuma jutu.

11

Valter ilmus harva ööseks koju. Tuli rõõmsana, naljasõnadega.

„Väsind ei olegi?" küsis Miili ikka.

„Aga ei!" raputas Valter oma valkjat, pikaks kasvanud juuksesalkusid. „Millest väsinud? Ei ma künna, lõhu kive, peksa rehte."

Kui ta voodisse heitis, vajus ta unne nagu põhjatusse kaevu, magas ühel küljel kuni varahommikuni, mil äkki avas silmad ja juba oli ka põrandal, rebides säärikuid jalga.

„Oota'nd, ma põle veel jõund toitugi valmis," hädaldas ema. „Tea, mis peaks ometi kihutama, nagu tulekahi oleks lahti."

„Tuld võiks olla palju rohkem kui on," vastas Valter ja lõpetas kiiresti habemeajamise. „Just Tirpiku sööb hinge seest. Külanõukogu jääb maha."

Juhan parandas range. Vajutas naaskliga rea auke sisse ja vedas siis tugeva kodupõimitud nööriga nahaservad kokku.

„Vili on niiske, punkt ei võta vastu," ütles ta, kopsides õmblust haamriga tasaseks, nõel suus.

„Kuidas sinul kuiv oli? Ja teistelgi. Levalõpe külal pole veel viga, aga Unital..." Valter heitis käega.

„Unital samasugused inimesed nagu Levalõpel. Vili oli neil tänavu ennem parem kui hullem. Aga korraldus on seal halb."

Valter jäi vaatama isale, teine säärik ainult poolenisti jalas.

„So-oh. Milline korraldus?"

„Kuivatuses. Tulin sealt eile läbi — kuivatus tühi, ainult hiir sibas riiulitel ringi."

„Ei või olla."

„Ei või, aga on." Juhan torkas naaskliga uue augu. „Eelmisel päeval oli aga old sumin ümber kuivatuse nagu mesipuus. Inimestele pole keegi üteld, millal on kellegi kord, ja siis mõnel päeval jooksevad kõik suurde summa kokku nagu lambakari, aga teisel päeval ei trehva kedagi. Mõnigi mees lööb lõpuks käega, et mis valu mul..."

Valter tõmbas vihase ropsatusega sääriku jalga. Kopsis kannaga, et jalg istuks saapas hästi.

„Oli ju korraldus — iga kuivati jaoks välja töötada kindel graafik, plaan, ja igale talule ütelda, millal on tema päev."

„Korraldus ehk oli, aga paljas korraldus ei ole veel kord." Valter tõrjus õrnalt eemale ema, kes seisis uksele ette. „Lase mind...! Olen tunni aja pärast tagasi."

„Sa ei tule," ütles ema nukralt.

„Tulen. Hea küll — kaks tundi ja mitte üks minut rohkem."

Kaks tundi hiljem istus Valter laua ääres. Isa sõi ta vastas, tõsine ja rahulik, pikkamisi närides oma tugevate valgete hammastega. Valter vaatas teda, unustas kodust eemal oldud pikad aastad, noorenes, muutus poisikeselikumaks. Nagu ei oleks vahepeal laia pintsliga tõmmatud laiu halle laike isa meelekohtadele; nagu ei oleks tema sirgunud meheks.

„Miks sina ei söö?" naeratas ta emale, kes istus isa kõrval ja rohkem vaatas pojale kui tundis muret toidu ettetõstmise eest.

Ema ohkas vaikselt.

„Enne sõda ikka mõtlesin, et kuidas sinu elu küll läheb. Värner, temal oli aina tuhat askeldamist ja sekeldamist, ei malland pudeliski, aina temp tembu otsa... Sina olid rahulikum, armastasid istuda ja lugeda."

„Oo, ema, mäletan. Raamatud kandsid mind hoopis kaugele... Mis siis kõik kokku ei unistatud, kus käidud, milline vägilane oldud! Olin võimas sõjamees, kes vallutas kogu maailma. Polnud mulle tundmatud riigivalitsejate troonid, milledelt valitsesin nii, et maa muutus paradiisiaiaks. Teinekord järgnesid mulle kõik õnnetud ja haiged, ma tegin nad

õnnelikuks ja terveks. Ja kui sageli oli mul peos nõiakepp, millega puudutades said tõeks kõik mu soovid. Ei olnud siis ligilähedal minu ümber vaeseid, viletsaid, nutvaid inimesi."

„Hüüdsin sind, sa võpatasid, äkki nagu ei mõist, kus oled. Aga hea poiss olid, tegid alati, mida käskisin."

Vaikselt klõbisesid noad ja kahvlid.

„Kuidas siis oleks tahtnud linnuna tõusta ja lennata — ei tea kõik kuhu," rüüpsis Valter kuuma kohvi. „Ja kus sai käidudki... kuni äkki olin Põndaku tagakambris akna all toolil, või aias murul, või õues suurel kivil... Oleksin nukruse pärast kas või tõnninud."

„Nüüd sa ei vaata enam nii... jumal teab kuhu."

„Tõesti? Ei ole sellele ise tulnudki... Aga ei jätku aega. Nüüd ma unistan ka, see on mulle ikka jäänud, kuid teen seda — töötades. Räägin näiteks mehega, kes ei taha vilja tuua. Puikleb, väänleb, otsib vigureid ja riukaid. Seletan talle ja ise mõtlen: mida õigemad on mu sõnad, seda rutem tuleb aeg, kus ma ei pea end enam vaevama temataoliste sänikaeladega. Jaotame näiteks vallale tulnud kaupu. Kaalun, kellele andmise poolt olla, ja kui ma seda alati ka ei mõtle, siis on minus ometi teadmine: mida targemini teeme, seda vajalikumasse kohta kaubad lähevad, seda rutem silume sõjahaavad, seda kiiremini muutuvad meie külad ilusamaks, jõukamaks. Jah, unistan nüüd töötades. See unistus ei pane mind enam kivi otsa kükkima, lõug surutud põlvede vahele, vaid nagu vedru annab hoogu ja ka oskust, kuidas mõtelda ja mida teha."

Valteri sõnade algul oli tuppa tulnud Verner, kes magas aidas. Ta suu venis haigutades nüüd ammuli nagu kartulikoobas ja pingiga kolistades istus ta laua äärde. Vajutas sõrmedega kõrvaäärseile juukselaineile ja nagu möödaminnes poetas:

„Kas unistad ka neist... pambumeestest, keda vahetevahel võime siin tervitada?“

Rahulikult libises Valteri pilk vennale.

„Ka neist. Ajast, kus selle suure sõja kohutavad jäljed on täielikult minema pühitud. Mitte ainult, et igaühele jätkub kõike, mida ta vajab, vaid et on terveks saanud ka inimeste hinged mürgist ja mustusest, mis sõjavintsutused, vanglate ja piinamiste vaevad, küüditamise koledused, üle perekondade libisenud surm ja ahastus on paljudesse istutanud. See just hoogu juurde annabki!“

„Endapettus...“ ümises Verner kartulit suhu toppides. „Seda elukest küll! Siin ma olen, õppinud lukussepp, tööline. Aga nagu hulgus otsi ja kombineeri, kust saad kõhutäit.“

Valter võttis paberossi, tõmbas toosist tiku ja väikese sõrmega karpi vastu lauda surudes katsus seda süüdata. Käsi võbises veidi ja mitte just parimast materjalist väävel ei süttinud.

„Seal ta on,“ naeris Verner. „Praak! Vaat sulle stahhanovlus ja nõukogude kord.“

Isa süütas tiku ja ulatas Valterile.

„Aitäh. Topid piibu või proovid paberossi?“

Juhan võttis paberossi ja süütas poja käest tagasisaadud tikuga.

„Kummal, täitevkomitee esimehel, oli kord sinuga jutt pooleli jäänud?“ algas Valter hoopis teisalt. „Mäletad?“

„Ei... ei mäleta,“ ütles Juhan, kuigi teadis, mida poeg mõtles.

„Miks sa ei taha ametit vastu võtta?“

„Arvad — külanõukogusse?“ küsis isa.

Valter noogutas ja vaatas isale, kes oma tugeva esisõrme laia küünega lükkas paberossi otsast tuha taldrikule.

„Tahab teha kogu pere kommunistideks," ütles Verner, tõstmata pead.

„Rodi on haiglane, lihtsalt ei jaksa... ja ka ei oska..."

„Mina oskaksin?"

„Oskaksid. Mida ei oska, õpiksid kiiresti. Sul on peremehe silm ja... südagi. Igaüks ei oleks seda viljakuivati janti näinud."

Kuus silma jälgisid ootavalt peremeest. Juhani nägu oli rahulik nagu ikka. Ainult vurrukesed liikusid, kuid ainult üsna veidi üles-alla. Ent sõõm, mille ta tõmbas paberossist, oli nagu januse oma.

„Ma ei ole kunagi mingi ameti peal old," ütles ta.

„Ja peaks hakkama — nüüd!" kehitas Verner õlgu.

„Nüüd just ader mulda lükatakse." Valteri toon sähvas nagu piitsalöök.

„Sellest... ei tule midagi," ütles isa, nagu ei oleks kuulnudki teravust poegade häältes. „Sinna on tarvis meest, kes kunagi ei istu — kahe tooli vahekohta."

Ta tõusis, võttis rangid käsivarrele, et minna hobust rakendama. Peatus keset tuba ja Verneri poole pöördudes küsis:

„Peab tooma koorma heinu... On sul aega, või tuleb ema?"

„Mina? Ma... Jah-jah, muidugi tulen, missugune küsimine üleüldse! Oota ainult, pistan saapad jalga."

Ruttamata lõpetas ta söömise, võttis Valteri karbist paberossi, ümises:

„Missugune pabeross! Vars taga nagu palk, vaata, et ajab suu lõhki." Puhus mõned ümmargused rõngad, mis veeresid ta suust alati tugevaina ja ühtlaseina, ja lonkis siis aida poole, kus ta hoidis ka oma riideid.

„Tahad veel kohvi? Või piima?“

„Ei midagi, ema.“

Valteri pilk libises läbi akna õue, kus Juhan patsutas kõrbi kaelale, ja minuti jooksul nägi ema poja avatud silma ja lahtist nägu, nägi ilmet, mis viimase viie aasta pikkade päevadega oli vajutatud tema südamesse, hinge ja ajju, nagu oleks raiutud kivvi.

12

Külm teritas hambaid, aga lund ei tulnud. Vankrirattad kõmisesid teel, hüpeldes hangunud pori konaral.

Rehepeksumasinad lähenesid lustakalt lauldes üksteisele, tõmbasid ringi koomale, nihkusid külanõukogu kaugemasse soppi, kus paaril külal oli veel vili peksmata. Jahe raske vili kahises kottidesse, sahises salvedes. Koorem koorma järel liikus teedel ja veel hilisõhtuil heitsid vastuvõtupunktide vilkuvad tuled ustest välja kottekandvate meeste hiiglaslikke, kühmlikke varje.

„Kindlustame vabariigi oma leivaga!“ kutsus suuretäheline loosungikangas lao ukse kohal.

„Anname üle normi 500 000 puuda teravilja ja 500 000 puuda kartuleid,“ meenutas teine loosung kaalumisruumi seinal.

Milda kaalus, kirjutas kviitungeid, haaras kotisuust, kui koormaga polnud kaasas tugevamaid mehi. Isa sai väga harva talle appi tulla, sest ta organiseeris viljatoomist külades.

„Ära end kaheks katkesta,“ hoiatas Verner, kes viimastel päevadel sageli nagu möödaminnes astus lao juurde, poetas sõna või teise, äsas vankrilt koti sülle ja viskas kaalule. Ta

oli tagasihoidlik, rääkis Mildaga nagu hea tuttavaga — rahulikult ja viisaka jahedusega. Kunas otsis ta venda, kunas küsis Kummat, kunas tuli mõne tuttavaga viljakoormal, jalad ripnemas üle ääre.

„Usud sa, et saate jao täis?“ viipas ta sõrmega loosungi poole.

„Muidugi saame.“

„Ei ma usu...“ Aga ise mõtles: küllap vist saavad, susi neid söögu! Ja talle meenusid Oodese sõnad — kui nad saavad vilja, siis elavad talve üle, ja meiesuguste võimu- ja saamapäevad jäävadki ainult mälestuseks nagu peotäis suitsu.

„Mis sul selle vastu?“ päris Milda. „Rahvas rõõmustab ja kogub vilja, aga sina nagu ronk katuseharjal: ei saa, ei saa.“

„Mul ükstapuha, saab või ei saa. Kas arvata ka enam ei tohi?“

Milda pöördus kõrvale — mehe pilk nagu läätses koondatud päikesekiirte kimp puuris end temasse. Aga juba veeres uus koorem ette ja Milda astus kaalu juurde.

Oktoobri viimastel päevadel ütles Verner äkki isale ja emale:

„Lähen homme linna...“

Ta oli sügise jooksul mitmelgi korral käinud nii linnas, alevis kui ka teab kus, sellepärast ei üllatanud see kedagi.

„Võib-olla jäängi... kui hea otsa leian. Talvel pole talus nagunii suuremat midagi ära teha, ainult tüliks teile.“

„Mis tüliks nüüd... oma laps,“ vastas ema.

„Ega ma ole pime... ega kurt. Aga eks ma ise ole süüdi...“

Tõmbas kaane tulemasinalt ja rahmas tahi põlema.

„Oh-oh, kus ikka masinavärk," imestas isa, sirutades käe. „Pole sul säärast näindki."

See oli vaskne, lamerik, õige mahuka bensiinikehaga tulemasin. Ta punakale küljele olid graveeritud mingid tähed, mis aga olid hiljem välja kratsitud.

„Oodes andis... tikud said otsa... Olen linnas mõned päevad, siis tulen, et ütelda, kuidas minuga on: kas jään siia või kolin ära. Aga ma arvan..."

Jättis ütlemata, mida arvab, ja kadus külasse. Juhan kuulis, kuidas ta tuli öösel, kolistas aidauksega. Hommikul oli Verneri nägu tursunud, silmaalused kottis ja koos hingeõhuga levis viina ja õlu hapukat lehka.

„Jõid jälle...?"

„Jätsime veidi jumalaga... lõpetuseks."

Oli vaikne ja tusane. Ägestus kergesti, loopis kurje sõnu. Lõuna paiku ajas parema kuue selga, võttis kepi ja jumalaga jättes läks.

„Tervitage Valterit, ütelge, et läksin linna. Tal on sellest kindlasti hea meel," hüüdis ta õuest. Jooksis siis tagasi — oli unustanud tulemasina vana kuue taskusse.

Valterile seda edasi ütelda ei saadud, sest ta ei tulnud sel päeval koju. Üsna hilisõhtul tuli aga hoopis ootamatu külaline — Oodes. Ta nägu oli punane nagu alati, silmad ümmargused nagu alati, ta naeratus külm, tugevaid kollakaid hambaid paljastav nagu alati.

„Süda hakkas valutama, juba ammu," algas ta peale tavalisi tere-sõnu. „Nagu küüntega kriibib, ajab unegi pealt. Teinekord ärkad südaööl ja mõtled — mis see nüüd olgu? Kas nõnna on õige? Sina, Juhan, ei astu enam kunagi üle minu läve, ja ei julge nagu minagi tulla. Põle meil old ei sõnasõda ega pahutsiminekut, aga siiski oleks nagu must kass, vaenlasenägu, salaja talude vahelt läbi lipsand."

„Minul põle küll mingit viha ega pahameelt...“

„Ei-ei, Põndaku peremees,“ katkestas Oodes Juhani. „Viha ei ole, aga põle ka nii, nagu peaks ja nagu oli varem. Noh, see lugu Annaga — ega ta ilus old.“

„Värner ka ühtevalu teil, ja kui tuleb, siis haiseb kui puskariaam,“ sähvas Miili, kellesse pikkamööda oli Oodese vastu kogunenud vimma, nagu keedupoti põhja sadestub lupja, tõmbudes seal kiviks.

„Põle ilus seegi... Aga mina põle süüdi, olen talle ikka ja ikka üteld: ära tule nii tihti, isa-ema saavad minu peale kurjaks. Minu käsi selle peale, et olen üteld. Aga tema vastu: kuhu ma ikka lähen, põle mul siin ei tuttavaid ega sõpru. Temast tuleb ka aru saada, sest ta ei ole enam säärane mullatorkija, nagu oleme meie. Linnas eland, mitmesuguseid töid teind — ta on nagu väljatõmmatud porgand: katsu seda uuesti teise peenrasse torgata, kas tuleb midagi välja. Mis jumal on kord paigale pand, seda ei pea inimese käsi mitte veerema lükkama.“

Oodes tõmbas taskust mahuka pudeli.

„Võtsin lepituseks kaasa. Ega see põle Lepiku-Linda, eht vabrikukaup. Eile linnast tõin...“

„Mis sa nüüd... tead ju, et ma põle viinavõtja.“

„Aga mõni pitsike ikka. Ka piibel ei keela napsikest, näe, Kaana pulmas tehti vesi viinaks, et kurgud ei kuivaks.“

„Eks sa siis otsi midagi peale hammustada,“ ütles Juhan naisele ja vangutas endamisi pead. Kui Oodes ostis terve pudeli viina, et seda koos teistega tühjendada, ei teinud ta seda kindlasti mitte hellast südamest. Andes välja rubla, arvestas ta kahe rubla taskussepistmisega.

„Sa hoiad minust eemale, Juhan,“ jätkas Oodes, „sest mina olen ju — kulak. Mõtelda — kulak! Keegi ei ütle, keegi ei

sõima, keegi ei sülga, aga kõik pikkamisi vajuvad, vajuvad eemale. Jäävad võõraks, nagu õhkuks minust külma."

Oodes sundis võtma ka Miilit, kes huultega õrnalt katsus kibedat, kõrvetavat märjukest. Ise jõi ta klaasitäie-kaupa, ikka põhjani, närides kiirete lõualiigutustega peale liha, leiba, kurki, mis Miili oli lauale pannud. Sundis rohkem võtma Juhanit, lüües klaase kokku tema, Miili, kogu Põndaku terviseks. Jäi purju, sõnad olid ummikus suus, keel komistas häälikute otsa.

Aga ära ei läinud.

Öö nihkus edasi. Oli noorkuu aeg, ja kuigi taevas olid ainult kõrged ja hõredad pilved, oli sügiseselt pime. Üksteise järel kustusid majades tulesilmad, ei kriiksatanud uksed ja ainult harva, nagu segamise pärast tusaselt pahandades, haugatasid koerad.

Juhan haigutas pikalt ja täie suuga.

Vähemalt kümnendat korda korrutas Oodes:

„Veel üks pits ja siis ma lähen, minu kä-käsi selle peale. Sa oled mees... no säärane mees, et ka-kahju hakkab, kui mõtled, et nahka panevad, nah-nahka panevad. Noorem poeg sul kommunist. Tub-tubli poiss, ega ma selle kohta midagi, aga ta on kom-kommunist. Ja kommuniste mina ei salli, ei sal-salli. Ja kui sina hakkad ka kommunistiks, ei salli ma ka sind... Kui oma poeg hakkab kommunistiks, ka ei salli, Issand olgu mulle armuline. Vih-vihkan neid, viihkan! Minu teine talu, minu sulased, tüdrukud, minu kol-kolmas krunt, mille tahtsin osta. Mõisa oleksin teind, mõi-mõisa... Oma autoga oleksin kihutand piki põlluvahet ja ainult näpnäpuga näidand, et seda tehke, seal korraldage, sinna minminge... Kolmkümmend lehma ja kümme teenijat, vaat see oleks old mid-midagi. Oleks tuld siis sinagi, va Põndaku poolkommunisti, müts pius, et här-härra Lodjapuu, ma ei

jaksa enam, võl-võlad suruvad hinge seest, kas här-härra Lodjapuu ei ostaks koh-kohta ära... Ja härra Lod-lodjapuu oleks ost, oleks ost...“

Ta kummutas klaasi tühjaks, neelatas suure kõrisõlme mulksatades, pigistas korraks oma veelgi väiksemaks ja ümmargusemaks tõmbunud silmad kokku, nii et need kadusid lõpmatusse kiirtevõrku, ja ilma Juhanit võtmisele sundimata jätkas:

„Kõi-kõik see on läind, läi-läind. Nende, kom-munistide pärast... nõukogude pär-pärast. Kol-kolmkümmend hektaari, ja ise, ise tee tööd, nagu mul-mullakäru. Õõh! Nii tõesti kui jum-jumal on taevas ja kõike näeb, kuidas saab see jääda kar-karistamata? Kui-kuidas võiks taevane käsi mitte langeda, mit-mitte langeda, et kar-karistada... minu käsi selle peale.“

Keegi hõikas, ja see hõige oli vaikses, rahulikus, üksildases öös õudne. Haugatasid koerad, hakates siis ulguma, kaeblikult ja pikalt. Kolksatasid uksed, hüüded põrkasid pimeduses üksteise vastu ja veeresid siis laiali.

Oodes kuulatas.

„Kü-küla ärkab... Mi-midagi on juhtund.“

Kellegi sammud jooksid tümisedes Põndakuni, rusikas põristas vastu akent, ainult hetkeks suruti valge nägu vastu klaasi ja hüüti:

„Tulekahi! Välja kõik, Kaasiksaare pool põleb!“

Juhan ajas vana tööpintsaku selga, kahmas mütsi.

„Mah-ma ütlesin,“ katsus Oodes end püsti ajada. „Jah — jumala käsi karistab, karistab...“

Häälte ja sammude tüminast kuulis uksel seisev Juhan, et inimesed jooksevad tulekahju poole. See ei olnud kaugel, kuma oleks nagu võbisenud siinsamas Levalõpe küla otsas.

„Kus põleb?“ hüüdis ta, kuuldes, et külavaheteed mööda ruttab jälle inimesi.

„Viljaladu põleda!“ hõigati vastu. „Toodi sõna, kellel on veevaate, sõitku hobusega...“

Põndaku talu kaev oli madal ja sügisel ning kevadel sadude ajal nõrgus sellesse soomaitset, mille tõttu söögiks ja inimeste joogiks toodi vett külakaevust. Sellepärast oli vaat olemas, ja Juhan rakendas kiiresti hobuse ja tõstis vaadi vankrivahele.

Ta kinnitas juba ohjalõksusid päitserõngastesse, kui uks avanes ja väljalangeva lambivalguse joasse ilmus Oodes, otsides käega uksepiitadelt tuge.

„Oota... oota'nd mind... Tahan näha... tah-han näha jumala karistavat kätt... Küll aga kõr-kõrbeb...“

Juhan tegi, nagu ei kuulekski Oodese luksumist, hüppas vaadi taha vankrisse ja laksatas hobusele ohjaotstega.

Kui Juhan kohale jõudis, oli juba suurem osa pikast hoonest tules. Ladu asus vanas kõrtsihoones. Kaasiksaare kõrtsil oli aga ainult talli- ja kuurialuse poolne osa kiviseintega, kuna puusammastele toetuva laia katusealusega elamu-osa oli puust. Juba aastaid oli see eluasemeks nahkhiirtele ja rottidele, aknad olid sisse löödud, lagi lagunenud. Siis aga remonditi hoone, osa vaheseinu kisti maha, ja nii sai sellest viljaladu, kus vilja hoiti niikaua, kuni jõuti autodel vedada linna raudteejaama.

Ainult üks lattu viiv uks oli avatud. Teise ukse ees, nagu kõigi akendegi ees, olid tugevad, laiast raudlatist trellid. Tuli oli alanud uksepoolsest otsast, sissekäik oli juba esimeste inimeste kohale jõudes olnud lausa tulemeri, millest ei pääsenud läbi ainuski elav olend. Ei saadud kätte ei ämbreid ega pootshaake, kasutud olid liivahunniku kastid ja labidad, mis jäid kõik uksel rippuva tulekardina taha. Ei olnud algul

kohal ka kedagi, kes oleks tundnud tule vastu võitlemist, kellel oleks olnud kogemusi. Inimesed sagisid nagu peatud ringi, otsiti ämbreid, hädaldati, joosti üksteisele otsa, ja tuli sõi samal ajal ennast kuivas puuhoones kiiresti edasi.

Juhaniga peaaegu ühel ajal jõudsid kohale Valter ja Rodi. Tuli hobusel kihutades Mikk Ramm Mildaga. Hirmsa keeruga kihutas maja ette prits, kuid selle voolikud olid seismisest kuivanud, kruvid roostes ja tuletõrjujad, välgatavad kiivrid peas ja teravad taprid vööl, vandusid, ähkisid ja sõimlesid oma masina ning voolikute ümber.

„Osa inimesi kaevudest vett välja vinnama, teised tulele kandma," käsutas Valter, hääles sõjamehelik vastuvaidlemist mittelubav toon. „Vaadid talu kaevu juurde!"

Sisisedes langes vesi leekidesse. Sellest ei tõusnud aurugi, nii tugevad olid leegid ja nii väike veeannus.

Tuletõrjujad said pritsi tööle, nad viskasid kiivrid kõrvale ja hakkasid kogu jõust pumpama.

„Ukse juurde, juga ukse kohale!" käsutas Valter.

Ukse kohal vaibusid leegid veidi, kuid seda suurema hooga lõid nad välja akendest ja katusest maja keskel, varsti juba teisel pool otsas talligi kohalt.

„Teine uks lahti murda!"

Latid olid kõvasti kinnitatud ja taoti sisse koos piitadega. Inimesed tungisid hoonesse, kuid põrkasid varrukatega nägu kattes tagasi; õhk majas oli kuum nagu tuleleek.

„Vili põleb," rääkis Mikk Ramm, ja Juhan ei tundnud teda algul ära: esimest korda nägi ta meest täiesti tõsisena. „Põlev viljalade on nagu hõõguv keris — ära mitte mine ligigi."

Ta pistis Mildalt võetud rätiku vette, surus läbiniiskununa suule ja läks hoonesse. Mitte kauaks, sest peagi hüppas ta nagu kork uksest välja, ise näost punane ja hingetu.

„Tuld vist ei jaksa kustutada?“ küsis ta Valterilt.

Leegid tantsisid nüüd juba kogu katusel. Lao üks pool oli üleni tulemeri, siin vuhises tuld akendest ja uksest. Nagu väledad pikasabalised punased oravad jooksid üksteist taga ajades piki päikesest ja vihmast pragunenud halle palke.

„Oleks auruprits...“

„Katsume vilja välja kanda.“

Mikk kogus pooltosinat inimest, seletas neile, mis teha, kastis kuue üleni märjaks ja seda ümber pea võttes lipsas majja. Need, kellega ta oli rääkinud, moodustasid aheliku ja nii hakkas põlevast majast välja rändama ämbreid viljaga.

„Ämbrid siia!“ käsutas Valter. „Tooge nõusid — potte, padasid, suuri kausse, kõike...“

Kumma vahetas välja Rammu, kes oli nõrkusest kokku langemas. Ta ei olnud märg, nahk oli kuiv kui paber ja alles õues, jahedas õhus ilmusid higipiisad. Katsuti moodustada veel teine ahelik, kuid siis hakkasid nad üksteist segama ja see tuli jätta. Oli niigi küllalt tegemist, et leida inimesi, kes kannaksid tühje nõusid tagasi kuumusest õhkuvasse ruumi.

Samal ajal jätkati võitlust tulega. Kisti maha põlevaid katuseribasid ja sarikaid, joosti ämbritega edasi-tagasi, aga siis lõppes vesi. Kõik kolm lähikonnas olevat kaevu tõmmati tilgatumalt kuivaks ja tuli hakata vaatidega sõitma enam kui poole kilomeetri kaugusele.

Seda ka tehti, kuid leegid vuhisesid peagi endisest veelgi kõrgematena. Milda oli kogu aeg kandnud vett, oli juhatanud tuletõrjujaid, näidanud, kuhu juhtida veejuga, oli aidanud korraldada vilja väljakandmist, aga kui kaevud kuivaks jäid, peatusid ta jalad, käed langesid piki külgi alla ja silma-

dest hakkas voolama pisaraid, helkides hüplevate leekide paistel.

Tuli tungis vaatamata sellele, et kõik vesi, mis kohale jõuti vedada, kallati hoone sellesse ossa, teise ukseni ja Mikk, kes väljajooksnud talumehe järel hoonesse lipsas, hüppas tagasi: just ta jalge ette langes lagi, puistates kõrge ja tumeda taeva poole võimsa sädemetesamba.

„Läbi," sirutas ta käe vurrude järele ja jäi imestunult vaatama tühjalt õhkuhaaranud käele. Katsus — tema pikast, uhkena otsi ülespoole keerutavast vurrupoolest olid jäänud ainult teravad töngid.

„Laiali kiskuda, põlevad palgid laiali kanda!" käsutas Valter läbi leekide raksumise ja vaikses öös tekkinud tuulevihina. „Siis vili veega üle kallata. Kõik vaadid vee järele!"

Valda jääv vili oli kuhjatud lao ühe seina äärde üsna paksu kihina ja Valter lootis, et tuli nii ruttu ei tungi põrandani ja seega on võimalik päästa vähemalt osa vilja, kas või kõrbenunagi.

Juhan andis hobuse ühele Levalõpe poisile, kes just otsis tegevust, ja läks appi pootshaakidega seinast palke välja kiskuma. Tõmbas, palk oli kõvasti kinni, konks lipsatas lahti ja Juhan kukkus istuli. Toetades käe tõusmiseks vastu maad, tundis ta sõrmede all midagi kõva ja libedat. See oli paljudest jalgadest mullasse tallatud, kuid Juhan urgitses ta välja ja tõstis silmade ette.

Tuli helkis tulemasina vasksel pinnal.

Juhan libistas masina taskusse, haaras uuesti pootshaagi, lõi konksu palgisse ja tõmbas. Kostis raksatus ja hõõguv palk langes raginal seinast.

Kui hommikul päike tõusis, otsis ta asjatult Kaasiksaare vana kõrtsi, mille ümber viimasel ajal igal hommikul olid

sel ajal juba seisnud hobused, krõmpsutades eesseisvaist vankreist ristikheinu. Kogu ümbrus oli täis musti, suitsvaid palke, laudu, rämpsu. Ja inimesed kallasid veega üle tumedaks kärsanud, vihaselt sisistavaid ja aurupilvi pahvatavaid viljalademeid.

13

Juhan jõudis koju nõgisena, väsinuna, ligunenuna. Riided olid kõrbenud ja pruune auke täis.

„Nagu koerte puretud," ohkis Miili. „Oota, mul pidi kusagil olema põletiserohtu."

„Võta parem hobune eest... Haava mul pole, mõni kriim vahest..."

Vajus pingile ja seal ta istus tühjana ja lõdvana, kui Miili tagasi jõudis.

„Kuidas sa siis nii, riietes ja mütsis. Lase ma aitan, tõmban säärikud jalast. Heida pikali, puhka..."

Juhan laskis naist tahtmist mööda talitada.

„Tuli oli hirmus?" küsis Miili. „Siingi oli nagu päeval, loe või palja silmaga lehte. Ega vist jäänd palki palgile?"

„Ei jäänd."

„Sa taevane halastus küll, missugune õnnetus."

„Tühja sest majast, vana risu, nagu ta oli. Aga vili! Nisu nagu kuld... Ivad praksusid ja hüplesid, nagu oleksid nad valu tundnud. Õnn, et kogu nädal käisid autod, normivilja oli laos üsna vähe. Kus mu piip?"

Miili tõi aknalaualt piibu ja tubaka, mis Juhan oli öösel välja tormates maha unustanud. Juhan toppis kaha kõvasti täis ja hakkas taskuist tikke kobama. Leidis tulemasina, rapsas korra, teise, kolmandagi. Vihaselt heitis masinaga

ettepoole, et paisata bensiini tahisse. Nüüd süütas kivist hüppav säde tahi ning Juhan tõmbas tugevate, ahnete sõõmudega. Vajutas kaane tulele, klõpsatas masina lauale ja hakkas seda sõrmedega ümberringi tiirutama. Masina mahukal küljel olid mahakratsitud nimetähed...

Juhani lamedad ja tugevaküünelised sõrmed peatusid. Võtsid siis ettevaatlikult, nagu imeõrna klaasasjakese, masina ja hoidsid ülal, silmade ees.

Nagu särtsuvale kerisele visatud veest tõuseb leil, nii valgus kuum juga üle Juhani. Sõrmed kleepusid niiskeina masina külge.

Keegi kobistas väljas ja Juhan libistas tulemasina taskusse. Aga tuli ainult Miili.

„Mis sul on?“ kohkus ta mehele näkku vaadates. „Justkui saunast tuld, punane ja märg...“ Ta asetas oma väikese, kuid tööst pahkunud ja puiseks muutunud käe Juhani otsmikule. „Tuline nagu pliidiraud... See ju palavik, poe kiiresti teki alla. Mul pidi olema kusagil neid pulbreid... aspiriini.“

„See niisama... tusahoog. Küll vist väsimusest... Tõmban õues veidi värsket luhvti, küll läheb üle.“

Aga jalgu nagu ei oleks olnud all ja Miili lükkas lahti mõlemad aknapooled. Jahedat hommikuõhku voogas tuppa. Pilvetriibud metsa kohal olid erepunased, nagu alles värvipajast tõmmatud riideribad. Kuuskede sakilised hambad tõusid koidupunasse teravaina ja sõjakaina.

Mõtted ei jälginud Juhani pilku. Kuidas sai välgumihkel laohoone juurde? Õhtul oli see alles siinsamas toas, Verner süütas paberossi, nad rääkisid masinast. Verner läks linna, kuid linnatee läheb hoopis teises suunas, kui asub viljaladu.

„Mis jampsi väsind pea kõik välja haub," tõrjus mees. „Kes siis viljaladu... mis mõte sellel..."

Heitis nii, nagu oli, voodisse. Väsimus mattis enda alla kahtlused, juurdluse, tõrjus kõrvale näljatunde ja Juhan vajus tinaraskesse, kuid mitte rahulikku unne.

Sellel päeval ei mõtelnud keegi viljavarumisele. Valter, Kumma, rahvakaitse ülem, kohalik miilitsaülem ja teised ametimehed kogunesid külanõukogusse. Varsti turtsatas auto ukse ees ja tulid ka juurdlusvõimud maakonnalinnast.

„Niipalju kui oleme siin vahepeal selgitanud," vastas Valter nende küsimustele, „näib kõik olevat juhtunud järgmiselt: Eile oli väga külm ilm ja lao kontoris köeti ahju. Õhtu eel tuli veel hobuseid, samal ajal nõuti täiendavaid andmeid ja kokkuvõtteid. Tuli jääda kauemaks kui harilikult, ja laohoidja Milda Ramm tõi õuest puid lisaks. Kui ta õhtul, see oli üheksa ja kümne vahel, ära läks, ei vaadanud ta enam ahju."

„Seal ei saanud enam olla tuld," kinnitas Milda juba kümnendat korda.

„Aga teist võimalust ei ole. Nähtavasti hõõgusid tukid, tekkis uuesti leek ja lendas mõni säde, või kukkus süsi ahjust välja — keegi ei tea."

„Lamp põlema ei jäänud?"

„Ei," raputas Milda kammimata juuksepuhmaid. „Vaatasin tee poolt tagasi — hoone oli pime. Mul hakkas veel tema madalast ja süngest kogust õudne, lisasin sammule kiirust."

Käidi õnnetusekohal, pöörati pahupidi kõrbenud palgi- ja lauajupid, tuhk, tõsteti kivegi. Kustutamisehoos, eriti hilisemal vilja päästmisel ja eemalekandmisel, oli kõik segamini tambitud.

„Nii et teie olete laohoidja?" kopsis julgeoleku ülem pliiatsiga paberile. „Nimi oli teil...?"

„Milda Ramm... Aga õieti on laohoidjaks minu isa, Mikk Ramm."

„Kuidas nii? Oli siis Mikk Ramm ka laos?"

„Ei olnud. Ta vedas maja jaoks palke koju. Mina olen ikka tema eest..."

„Laohoidja ise polnudki kohal? Aga kus ta praegu on?"

Mikk Ramm nihkus lähemale.

„Tütar kirjas minust ette..."

„Aga vara oli teie vastutusel? Kuidas võisite riigi varanduse, mõtelge — vilja, jätta teiste inimeste hooleks..."

„Ta mu oma tütar."

„Kas või naine. Näeme nüüd, mis tuli: kellelgi polnud vastutust, ja õnnetus taga."

„Milda... see tähendab Milda Ramm hoiab riigi vara rohkem kui enda oma," ütles Kumma, nähes, kuidas Valteri arm prilliklaasi all tõmbus verevaks. „Lohakust või hoolimatust tema juures mõtelda ei saa."

„Tuli jäi ahju, ja see polnud teie arvates lohakus? Vaat on arusaamine hoolest ja täpsusest... säärane metsakolka oma."

Kutsuti viimased viljatoojad, esimesed tulenägijad, kuulati üle kõik ümbruskonna talude inimesed. Öö oli olnud raske, iga närvi pingulhoidev, kogu lihaste ja vaimu jõudu väljaimev. Inimesed olid väsinud ja jäid tukkuma. Nõksatas Mikk Rammu pea, vajus rõõtsakil lauale täitevkomitee esimees.

„Arvan, inimesed tuleks koju lasta," ütles lõpuks Valter. „Nad ei pea enam vastu... ja töö ootab. Peame leidma uued laoruumid."

Lubati minna puhkama. Kui tõusid isa ja tütar Ramm, tõstis ülem pliiatsi.

„Teie seal, oodake... Istuge."

„Minu luugid küll enam lahti ei seisa," torises Mikk.

„Nad kipuvad sul nähtavasti jah liiga kinni," vastati kerge irooniaga. „Istuge ja puhake..."

Selgus, et neid ei lubatud üldse koju.

„Mis see's on?" ägestus Valter. „Miks te inimesi vintsutate?"

„Riik on saanud tuhandeid rublasid kahju. On hävinud vili, see tähendab mõnelegi linnatöötajale leivakaardi kaotamist. Mina olen selleks siin, et selles süüdiolijaid leida ja kohtu kätte anda. Aga teie olete vaba. Kui olete veidi maganud, paluksin siia tulla, vaataksime koos kogu loo veel kord läbi..."

Juhani äratas suures kaares lauale lendav Valteri kaardimapp. Ta nägi unes, nagu oleks ta maja koos tema ja Verneriga õhku lennanud. Ta lendas ikka kõrgemale, kõrgemale, tema keha oli kerge nagu udusulg, kuid hingamine läks ikka raskemaks ja raskemaks. Ta ahmis õhku, neelatas, tõstis käed, et rebida kaelust, ja kaeblikult, nagu lämbudes oiates, hüppas määratut jõupingutust tehes voodist välja.

„Mis sul ometi, mis sul..." seisis naine ta kõrval, mürksates teda õlast.

„Taheti katlasse tirida, ah?" muigas Valter, kuid see oli murelik, rahutu muie.

Juhan kogus end kiiresti ja laskus voodiveerele.

„Ptüi, kus oli uni... mis kõik inimesele magades pähe ei tule."

Nähes, et päike teisest aknast sisse piilus, imestas ta: „Kell juba nii palju, no oligi aeg äratada. Aga sina alles tulid?"

Valter hakkas vihaselt säärikuid jalast kiskuma.

„Missugune õnnetus," haletses Miili, kes küll tundis rohkem muret poja kurnatud ja võõrast näost kui tulekahjust. „Oled ikka terve... Kuidas see küll võis juhtuda, niisugune hirmus... hirmus asi..."

„Kuidas juhtus!" heitis Valter sääriku kolksatades laua alla. „Mikk ja Milda istuvad külanõukogus, miilits relvaga juures, et ära ei jookseks."

„Ega siis nemad?"

„Hooletus! Tuli jäänud ahju. Ja Mikk, et miks ta hoolt ei kandnud ja laos ei olnud."

Juhani käsi libises taskusse, sõrmed puudutasid jahedat vaske ja tõmbusid kiiresti, nagu oleks neid põletatud, jälle välja.

„Vahistatud...?"

„Ei, vahi alla jäetud — igaks juhuks. Miilitsa keeles kõlab see — ettevaatus-abinõud. Aga Mikk juba jäi tukkuma ja Mildal on nägu, et kõlbaks kooljale. Ja kui tuleb välja, et hooletus... Tont teab, millega see kõik veel lõpeb."

Ta jõi ainult kruusitäie piima ja heitis voodile, millel oli maganud isa.

„Kus Verner on?" küsis ta, silmad juba kinni.

„Linna läks... juba eile. Mis siis on?"

„Ei midagi, niisama... polnud tulekahjul näha. Ah jaa — meie miilits pinnis Oodest. See kinnitas, et olnud meil...?"

„Siin ta jauras. Õhtust kuni tulekahjuni. Jäi veel purju ja ajas igavest jora. Aga milleks siis Rammud... kohe kinni. Ega nad kuhugi jookse, tuntud ja teatud inimesed, uuritagu niisama."

Valter ei vastanud, ta hingas tugevalt, üsna tasa norsates. Juhan vaatas ta täna uneski murelikku nägu, ja nagu iseenesest poetus käsi taskusse, tulemasina juurde.

Kui minna lao kaudu, tuleb teha linnateele ligi kuue kilomeetri pikkune aas sisse. Rong sõitis välja õhtul, ta ei oleks siis enam sellele jõudnud. Aga ometi oli see sama tulemasin...

Juhan hoidis väikest masinat enda ees laial, siledal peopesal. Tähed, kritseldused. Kas ei süttinud ta täna halvasti? Juhan katsus uuesti — kivist lendas sädemeid, lopsakaid ja suuri, aga taht tõmbus ainult punaseks, hõõgus, kuid ei süttinud. Aga eile, siis lõõmas nii, et kõrvetab kas või nina...

„Mõtlen ikka Mildat ja Mikku," ütles naine, kes tasahilju oli tuppa tulnud. „Nemad küll ei teind... meelega kindlasti mitte... Aga pea õnnetus ei tule. Kuid kohe püssimehe all! Tea, millal koju lastakse, kui õite läheks ja vaataks, kuidas neil loomadega?"

„Sa veel küsid, muidugi mine. Aga mulle pane enne puhas särk ja pluus kõrvale... ja mõnele leivalõigule võid vahele."

„Puhas pesu sul juba seal, toolil... Mõtlesin kohe, et mis seljas, need nagu rehelisel või korstnapühkijal. Aga mis sa nende leivaviiludega?"

„Sõidan linna. Jõuan veel parajasti rongile, kui kiiresti viskan. Lõika paar kääru üle leiva, ega ma kauaks jää."

„Heldeke, mis tuli sinna linna..."

„Mine siis juba. On tarvis, ega's ma niisama."

Juhani hääl oli kärsitu, ja Miili mõistis, et pärimine oli asjatu — nagunii ei ütle.

„Mis ma Valterile...?" hüüdis ta veel siis, kui Juhan, uued riided seljas ja väike leivakomps käe otsas, tõtlike sammudega värava poole astus.

„Ütle... normide pärast... või korstna remondi jaoks kivide luba tooma... või..."

Heitis käega ja ruttas väravast välja, keha ettepoole vimmas.

Sõjas hävinud hoone asemele ehitatud ajutine väike jaam paiskus rongilt inimesi täis, nii et ainult hädavaevu, trügides, küünarnukkidega teed tehes pääses edasi. Jõudes inimestesummast linnapoolsele väljakule, peatus Juhan. Ta tundis linna üsna hästi, kuid peale sõda oli ta siin olnud ainult mõnel korral ja ka siis alati hobusega. Jaamapoolset linnaosa tundis ta seepärast halvasti. Ka vana mälestus ei aidanud palju, sest ähmastest elektritulede sõõridest irvitasid talle kunagiste roheliste ja pruunide ärklite ja mansardidega majade asemel vastu varemete puretud hambad.

Oli korra või paar käinud majas, kus oli korteris Verner, ja maainimese taibuga hakkas liikuma. Möödus lagedamast kohast, kus inimesed ilmselt olid juba kõrvaldanud varemed, ja jõudis tänavale, mille üht poolt palistas valgustatud akende rivi.

Siit tundis Juhan teed ja varsti seisis ta kahekordse maja ees. Ei leidnud kojas elektrilülitit ja kolistas pimedat treppi mööda, tagudes oma suurte töösaabastega vastu astmelaudu ja võreposte, kuni ülal lükati uks lahti ja sügav bass hüüdis:

„Kes seal kobistab?“

„Mina... ma tahan Voolmaade poole...“

„Siis süüta vähemalt tuli, muidu murrad kaela.“

Ülal ja all lõid põlema elektrilambid ja Juhan seisis keskmist kasvu mehe ees.

„Ah, Põndaku peremees!“ hüüdis bass ja sirutas üleskääritud särgikäises kämbla. „Näe, kuidas läks — Värner just mõne tunni eest sõitis maale tagasi.“

Voolmaa elas kahetoalises korteris, kuid tal oli suur pere ja linna vürtskaupmeeste poolt võimalikult suurema prot-

sendi saamiseks nagu mesilasekärg korteririkkaks ehitatud maja tillukestes tubades jäi talle kitsaks. Ent nad olid ruumi andnud ka Vernerile, sest kuhugi peab inimene oma pea ikka panema, nagu Voolmaa armastas ütelda.

„Joome teed?“ vaatas Voolmaa peremehele, kui oli sellel palitu maha aidanud ja nad istusid söögilaua ääres. Ja juba aurasidki teetassid nende ees, kõditades oma tulise auru ja maheda lõhnaga nina.

Aegamisi teetassile puhudes vaatas Juhan enda vastas istuvat töölist. Selle nägu oli täis tumedaid täppe, mida ta oli varemgi näinud nende tööliste juures, kes tegelesid metalliga. Nägu oli veidi lai ja vähenes ka lõuaks üle minnes ainult üsna vähe, lõppedes kandiliselt, nagu lõigatult. Kulmud olid paksud, puhmas ja tõusid rääkimise ajal üles, andes tee vabaks rahulike silmade avarale pilgule.

„Kuidas siis maal läheb? Varute kõvasti?“

„Ikka ka.“

„See pole enam ikka ka. Või arvab Põndaku peremees, et töölised ei kuule ega näe, mida teie seal oktoobripühade auks teete.“

„Töölised näikse lehe järgi seda püha rohkem meeles pidavat...“

„Eks igaüks pea oma pühi, ja need nagu tööliste pühad enne kõike...“

Lürpides rüüpsisid nad kuuma teed ja Juhanil hakkas soe ning mõnus, nagu oleks ta alati istunud siin, linnatöölise köögis, valgeks värvitud laua ääres, kõrvus teekannu tasane sumisemine ja kõrvaltoas hingavate laste unenohin.

„Oli Värner... kaua siin?“ paotas ta siis.

„Polnud päevagi. Tuli alles hommikul, ja mina veel ütlesin, et mis sa siis nii, nagu tuld viima, aga ta ei kuuldki, tormas õhtul jälle rongile.“

„Tuli hommikul...?“

„Hommikul näh. Oli teine täna õige sorakil ja harakil. Lehkas viina järgi kah. Pole maalgi jätt seda pruuki?“

„Vahete-vahel ikka mekib. Linnas vist oli hullem?“

„No mille muu kui viina pärast ta kohalt lahti saigi.“

Juhan lükkas teetassi eemale.

„Lahti lasti?“

„Kas peremees ei teagi? No vaat, kus lobisesin, — mõtlesin, et eks Värner ise. Lahti lasti, mis veel salata. Puudus palju töölt. Kui tuli, oli tihti vintis, koperdas ja purustas tööriistugi. Roosteplekk sööb end kiiresti külge... ka teistele, ja puhasta siis. Siis palutigi mujal töökoht otsida.“

Juhan veeretas alustassil valget kruusi, millele suurte kuldsete tähtedega oli maalitud „Isale“.

„Ega ta vist old... suurt asja töömeeski?“

Voolmaa tõstis kulmupuhmad ja vaatas uurivalt Juhanit. Viimaste lausete ajal oli ta veidi hämmeldusse sattunud. Tema, kelle isa ja isaisa elasid linnas ja olid töölisteks vabrikutes, vastas istus inimene, kellest tuppa oli tunginud niiske mulla, vilja, loomade lõhna. Ta tundis, et temalt katsuti midagi teada saada, ja et Juhan tegi seda kogu oma maameheliku aususe kohmakusega. Kas peaks ta midagi varjama? Katsume isa südamest pettumust eemal hoida?

„Ta ikka pusis siin, aga metall on tema kätele võõras,“ ütles ta otsekoheselt. „Katsus treialina, lukussepana, lõpuks pandi abitööliseks, kuid keegi ei taht teda oma juurde... Aga muidu oli kena inime, lõbus ja lustakas. Käitise klubis olevat ta olnud oodatud mees, eriti tantsuõhtutele...“

Juhan neelatas. Viis jutu teisale.

„Kole piinlik, aga...“

„Kuidas nii? Meil Värneri voodikoht ongi tühi, puhake aga siin, kus siis mujal. Võtke kuub maha, siis mugavam olla. Ja saapadki."

Juhan tõmbas saapad jalast ja jäi istuma veel soojust hõõgava väikese, lumivalgetest kividest pliidi ette, toetudes kergelt vastu soojamüüri õhkuvaid kive.

„Eks linnas on vist praegu raske... ?"

„Raske? Jah — väga raske. Aga on kergem, kui oli mullu. Ja neist mustadest „uue korra aastatest", neist sakslaste aegadest, ei maksa muidugi üldse rääkida. Ja eks tuleval aastal on jälle kergem, kui on tänavu."

„Räägitakse, et ikaldus... Leivast võib tulla nappus?"

„Jaah!" ohkas Voolmaa, nagu oleks puudutatud mõnda isiklikult temasse puutuvat kurba sündmust. „Poleks olnud seda ikaldust! Aga oli ikaldus, ja tuleb välja rabelda. Õnneks on meil nii tublid talumehed."

„Olete vist... stahhaanovlane?"

„Sinna kirja nad mind loevad. Ega ka muidu kergemaks lähe."

Juhan lebas sel õhtul kaua avatud silmi. Helid ümberringi olid võõrad. Linna akna taga häälitses hoopis teisiti kui külas, siin polnud ei metsa sügavat, nagu hingepõhjast tulevat kohinat, polnud koerte klähvimist, ei kaikunud külavahel lonkivate poiste laulu. Ja inimesedki, mis inimesed need küll siin? Nagu see Voolmaa. Temal kindlasti ei ole igal päeval lihalõikusid pannile panna või võid leivale nagu tal endal, Oodesel või enamusel taluinimestest. Aga tõstab ainult kulme, naeratab kelmikalt, kuid tunned, et tõsiselt ja kindlalt, ja ütleb: „Raske on... isegi väga raske, aga tuleval aastal on jälle parem kui tänavu..."

Alles nüüd meenus Juhanile, et ta ei olnud sõnakestki ütelnud viljalao põlemisest. Ta ei teinud seda ka hommikul

jumalaga jättes, sest tal oli häbi Voolmaa ees, nagu oleks tema ise kõiges süüdi.

Jaamast ei läinud ta koju, vaid keeras teele, mis viib külanõukogu juurde. Astus mitte rutates, aga ka mitte lonkides. Samm oli mõõdetud ning asjalik, ja igaüks, kes teda juhtuks nägema, oleks arvanud, et see mees kõnnib oma igapäevast teed, et tal on kodus viljad korralikult aidas, sügistööd tehtud, kohustused riigi vastu täidetud ja nüüd läheb ta kas kuhugi külla või kauplusse või ametiasutisse mingi paberi või allkirja pärast.

Jah, isegi näost ei võinud keegi lugeda midagi erilist. Tõsi, see oli karm nägu, veidi kokkusurutud huulte, kokkutõmmatud kulmudega, aga see oli rahulik ilme, millega ta vaatas vastutulijaile, noogutades tuttavaile peaga. Ei keegi võinud tema käigust, hoiakust või näost lugeda otsust, mis nagu tuli põles temas: anda kohtu alla Kivikildude pere esmasündinu, saata Verner teele, kust ta võib-olla enam kunagi tagasi ei tule.

15

Rammud olid külanõukogus valve all õhtuni. Mikk seadis kaks pinki seina veerde, tõstis paki raamatuid pea alla ja ärkas ainult siis ning katkestas oma saagimisega sarnleva norina, kui teda raputati. Ent teda raputati tihti: kunas segas ta norskamine, kunas peeti vajalikuks teda uuesti üle kuulata.

Milda see-eest oli ärkvel. Nagu lind puuris rändas ta toa ühest nurgast teise. Tihti peatus ta akna all, ja piki teeveert sirge rivina kasvavad ja härmatisekorrast valgevahulised kased olid ilusamad kui iial varem. Teda ei rõhunud nii-

võrd see, et ta oli tegelikult vang, kui küsimus: kas tõepoolest tema lohakus tõi kaasa hirmsa õnnetuse?

„Tuli ei võinud nii kaua ahjus olla, ei võinud," kinnitas ta juba küll vist sajandat korda.

„Mingit teist tulekollet majas ei olnud?"

„Peale lambi ei mingit. Aga lambi puhusin ära, seda tean päris kindlasti."

Õhtu eel lasti nad mõlemad koju.

„Külanõukogu piirkonnast kaugemale minna ei tohi," ütles ülem. „Kuritahtlikkust ei näi olevat, aga... Selgitame veel, olge alati kättesaadaval."

Julgeoleku mehed olid väsinud. Olid töötanud hommikust õhtuni söömata, puhkamata.

„Juurdluse tulemus?" küsis Valter.

„Vara ütelda," põikles uurija kutsekohaselt. „Aga... õnnetu juhus, näib nii. Ei vähimatki jälge, et oleks mängus kuri käsi. Esialgu igatahes mitte. Tuleb teostada tähelepanelik õnnetusekoha puhastamine..."

Sõitsid osalt täitevkomiteesse, osalt miilitsa juurde öömajale. Nad olid just lahkunud, kui külanõukogusse jõudis Juhan oma mõõdetud kõnnakul ja rahulikul, veidi pidulikul pühapäevailmel.

„Hakkasin just koju tulema," korraldas Valter laual pabereid. „Tänaseks aitab... Homme ehk on see möll vaiksem, saab jälle igapäevase elu juurde tagasi minna."

„Üksi?" seisis Juhan uksel, täites kogu avause.

„Nagu näed."

Juhani näost valgus veri.

„Nemad... viidi juba?"

„Kes? Kes viidi?... Ah sa mõtled Mildat ja Mikku? Oh ei, mõlemad on juba kindlasti kodus. Julgeoleku mehed läksid öökorterisse ja tänaseks on lõpp."

„Lasti vabaks... Kas siis selgus... midagi muud?“

Valter heitis viimased paberid sahtlisse.

„Mis siin peaks selguma? Huntki ei leiaks midagi. Võib-olla tuleb Mildal vastust anda hooletuse eest, kuid pole ka andmeid, et tema oleks milleski süüdi.“

Nad astusid külg külje kõrval koduteele. Valter vaikis tusaselt. Juhanil oli kümneid sõlmi lahti harutada. Äkki peatus ta:

„Aga kui... keegi meelega?“

„Mõtlesin sellele. Tallasid neid radu julgeoleku mehed, nägin küll, kuigi sellest otseselt palju keegi ei rääkinud. Aga ei mingeid jälgi, ei vähematki märki. Ja kellele see midagi annaks? Mis mõte sellel oleks? Isiklikku kasu sellest keegi ju ei saa, vihavaenu ei pehmenda.“

„Aga kuidas on öövahiga?“ hüüatas Juhan äkki.

„See on kõige õnnetum punkt. Mulle, Rammule ja Kummalegi. Öövaht oli haige, juba kolmat päeva. Kellelegi ei tulnud pähe, et leida asetäitja. Nii polnudki öövahti... Aga kui oleks kuritahtlik, bandiidid või keegi teine, oleks ikka midagi kuulda, oleks mingeid jälgi. Aga pole kõige vähematki, ei tillematki.“

„Nii et... õnnetu juhus...“

„Näib nii.“

Juhani suu avanes, kostis mingi häälgi, kuid see suri kurku ja huuled sulgusid uuesti. Sulgusid nii, et tõmbusid ainsaks triibuks, millele langesid vurrud nagu lühike terav hari. Aga võib-olla ongi nii? Mida ütleb tulemasin laohoone juures? Mida tõendab Verneri saabumine linna alles hommikul? Need kõik võivad olla ainult juhuslikud kokkusattumised.

Ta süüdistas ennast arguses, raske minuti edasilükkamisele põhjuse otsimises, kuid ometi oli tal äkki kergem.

Muidugi nii see kindlasti ongi... Vähemalt näeb ta enne Vernerit, kõneleb temaga, ja küllap paistab juba tema näost, hoiakust ja olekust, kas pureb ta südant raske kuritöö süü.

Verner tuli koju alles õhtul. Oli käinud Oodese pool ja nüüd oli tuju halb. Lõikas parajasti köögis väikesel laual tubakalehti peeneks, kui isa tallist tulles tuppa astus. Vaatas vilksamisi kord üles ja jätkas tööd.

„Olid käind linnas?" küsis Juhan muu seas, nagu omaste keskel ikka pillatakse lauseid, millega suuremat midagi ei mõelda.

„Käisin..."

Miili lüpsis laudas lehmi ja ei võinud tulla nii pea. Valter oli lubanud minna Rammude kaudu, et pidada nõu uute laoruumide üle. Isa ja vanem poeg olid mõneks ajaks jäetud kahekesi.

„Lase ma topin värsket," võttis Juhan laualt tubakat. „Sa ei pane piipu?"

„Võtsin just hambust... aga olgu pealegi."

Verner tahtis võtta lauanurgalt tikutoosi, ent Juhan jõudis ette, klõpsatas välgumihkliga, millesse ta vahepeal oli kallanud bensiini, ja hoidis Verneri ees tahmases leegis tuhmilt helkivat masinat.

Verneri käsi langes lauale, millel ta oli lõiganud tubakat, ja piibukaha tegi lauakese vastu kopp-kopp-kopp.

„Tõmba piip põlema," lausus isa pikkamisi ja vaikselt.

Kolinal langesid põrandale piip, lühikeseteraline puss, lendasid laiali veel lõikumata tubakalehed ning pudenes peen narmastubakas. Verner seisis isa ees, kõikus veidi jalgadel ja ta silmad hüplesid tagaaetava metsloomaomadena.

„Sina... sa..."

Pingutas kogu jõust, neelatas kuuldavalt, aga rohkem sõnu suust välja ei saanud.

„Tean, et sinult kukkus tulemasin lao juurde. Tean, et jõudsid linna alles hommikul, kuigi oleksid pidanud jõudma õhtul. Tean, et sina, minu poeg, süütasid Kaasiksaare viljalao."

„Issand jumal!" haaras Verner ootamata väleda liigutusega isa käe. „Kas teab seda veel keegi teine... teavad seda juba kõik?"

Viimased sõnad ta peaaegu karjatas, nii et kohkus oma hüüatusest, ja vaikselt, hirm ja halisev ahastus hääles, sosistas:

„Ütlesid sa juba neile, ütlesid...?"

Juhan võttis parema käega oma vasakut hoidva poja käe, tõmbas selle aeglase liigutusega lahti, lükkas endast veidi eemale ja laskis siis alla langeda. Ja Verneri käsi langes, nagu poleks selles ei lihaseid ega luid.

„Veel mitte."

Midagi välgatas Verneri silmis, kogu näos, ta tegi kiire sammu isale lähemale, tõstis käegi, kuid laskis siis uuesti langeda. Nagu läbiklopituna, pehmena, igal silmapilgul kokkuvajuvana seisis ta isa ees ja ainsagi liigutusega oma sõnu saatmata, ainult aeg-ajalt isale pilku näkku tõstes paiskas kiiresti endast lausete voolu:

„See oli hirmus, ah, kuidas mul sees kõik juba kolmat päeva krampi tõmbub ja nagu leekides põleb... Tean seda, mõistan, kui alatu olen... aga milleks seda kõike maailma jalge ette puistata? Inimesed on kõik jälle vabad, vaevalt kedagi üldse kohtusse viiakse, ükski inimene pole isiklikult kahju saanud... Ka maja kuulus riigile... Sellest tõuseks ainult hirmus lärm. Vähe sellest, et minu päevad loetud on, aga see vari langeb kõigile, kogu Põndakule,

külale, vallale. Kuidas sa siis veel vaatad inimestele näkku, kui igaüks su selja taga teisele sosistab — näe, seal ta on, kelle poeg lasti maha nagu viimane kaltsakas... Ega nad ei pea siis kohal enam Valteritki. Kommunisti vend tulesüütaja, see oleks alles paras pala nõukogude vaenlastele! Mõtle oma pojale, mõtle meie emale, mõtle iseendale... Sellel kõigel ei ole mõtet, see toob ainult õnnetust, häbi, valu meie perele, Põndaku talule... Ma lähen ära, kaon nagu maa alla, sa ei näe mind, ei kuule minust, ainult ära anna mind üles. Oleks veel, et süütud inimesed kannatavad, aga..."

Nagu kartes lasta isal lausuda ainustki sõna, korrutas ta ühtesid ja samu mõtteid, samu lauseid, samu sõnugi, kuni suunurkadesse tekkis vahtu ja ta äkki väsinuna pingile langes ja nägu kätesse peites nuuksatas:

„Kõik vihkavad mind... oma isa saadab mu hukatusse..."

Hale ja raske oli Juhanil oma poega näha nii vinguvana, hirmununa, värisevana. Ja ilma et oleks lausunud sõnagi, pöördus ta vaikselt ja hakkas minema ukse poole.

„Isa!" karjatas Verner püsti hüpates. „Kuhu sa lähed?"

Aga Juhan ei lausunud silpigi, ei peatunud, ei vaadanud tagasi ja tasa kolksatades langes uks ta järel kinni.

16

Juhan peatus keset õue ja värske õhk jahutas teda. Läks talli, viskas kõrvile heinu ette ja silitas sõrmeotstega hobuse valget pehmet mokka.

Mis ta nüüd teeb? mõtles Juhan. Kuidas teeksin mina tema asemel? Annaks enda ise üles? Tõmbaks nööri kaela? Ütleks isale: sinul, sinul on õigus, aga mina olen argpüks, ei

jaksa, ja sellepärast mine ja ütle neile, et mina süütasin?

Nagu uue voolutee leidnud jõgi pöördub tammi tagant sulisedes kõrvale, nii tormasid kõik Juhani mõtted ennustama ja arutama, mida teeb Verner. Ja tal ei olnudki enam nii väga kannatamatult raske, sest teda rahustas mõte, et Verner ise peab tooma loosse lahenduse.

Uks kolksatas ja Juhan hingas raskelt. Verner oli siiski tema poeg, veri tema verest...

Mineja oli küll Verner, aga ta ei läinud end üles andma ega olnud tal kaasas nöörijuppi, vaid ta hoopis jooksis, ise poolkummargil nagu selgi ööl, kui ta hiilis viljalao poole, Võru tallu.

„Mis sa siit!" urises Oodes, kes oli koputamise peale uksele tulnud. „Ütlesin ju, et ära tule. Äratab tähelepanu. Parem on, kui meid koos ei nähta, meist koos ei räägita. Kuidas sa ometi nii mõistmatu oled!"

„Lase mind sisse."

Verneri toonis oli nii otsustav noot, et Oodes torisedes kõrvale tõmbus.

„Minu isa teab kõik!"

Lamp Oodese käes võbises, nii et Verneri pikk, põranda, seina ja lae ristumiskohal murduv ja peaaegu tema peani ulatuv vari lainetas nagu veepinnal.

„Ei jaksand suud pidada!" sisistas Oodes.

„Nuhkis ise välja. Leidis välgumihkli..."

„Missuguse välgumihkli?"

Verner jutustas.

„Tola! Ütlesid talle, et said selle minult?"

„Siis polnud põhjust seda salata."

„Nüüd sõid ka minu sisse... oled ikka vasikas. Pikk nagu aiateivas, aga tolku pole kopka eest. Kus Juhan praegu on?"

„Läks talli. Mangusin teda, palusin ...“

„Küll oled idioot ...! Oh Issand küll, missugune juhmus!“

„Mis sa mu'st sõimad, ise ässitasid, et näitame neile ja näitame. Ei andnud muidu viinagi, kui et — oled sa ka mees ...“

„Pea lõuad!“

„Nüüd pea lõuad ... Aga siis muudkui, et mis sa sellest plikast hoiad seal, uhke teine nagu kullerkupp. Karista teda natuke, anna vastu ninanõpsi ...“

„Selle haudusid ise välja ...“

„Kui poleks olnud sind, poleks ma seda ialgi teinud.“

„Aga ise olid õhinas, et näitame jah.“

Tülitsesid, jahenesid ja taipasid, et riidlemiseks on hilja.

„Pead Juhanit paluma,“ ütles Oodes peale lühikest vaikust. „Koputa tema südamele, tema aule, talu aule. Tuleta meelde jumala sõna, igavest armastust ja andeksandmist, mida Kristus kuulutab. Keegi pole ju kahju saand, mis ta peaks eputama oma aususega. Ütle talle, et kui ta ei taha ennast igavesti kommunistidega siduda, siis ärgu segagu ennast võõrastesse asjadesse. Hoidku oma nina ... Aga nüüd mine ja vaata, et sind keegi ei näe. Ära enam tule ... ja minu nime ära sekka kisu.“

Verner oli juba minemisel, kui pomises:

„On sul ... mõni lonks?“

„On, sinu jaoks leidub ikka ...“

Oodes võttis tagatoa suurest kapist kaelani täis poolelitrise pudeli, pidi juba ettetuppa minema, kuid mõtles siis ringi ja kallas enam kui poole pudelist teise, tühja.

„Siin on,“ ulatas ta pudeli Vernerile. „Aga pea meeles, et minu nime mitte sekka kiskuda ...“

Kodus lipsas Verner vaikselt aita. Hommikul pidi Juhan minema vaatama, kas Verner on kodus, kui see juba tuli, tööriided seljas.

„Mis töö siis täna Põndakul käsile tuleb võtta?“ naeratas ta häbelikult.

See oli nii ootamatu, et Juhan ainult pomises:

„Puud lõppesid otsa... tuleks Sõõriksaarest tuua. Loodupealne peaks juba kandma.“

„Miks ta peale säärast paljast pakast ei peaks kandma,“ arvas Vernergi ja asus hobust vankri ette rakendama.

Juhani päevad ja ööd olid nüüd pikad ja hallid. Tal ei jätkunud enam kellegi jaoks mõistlikku sõna, ainult hammustas või paotas mokaotsast. Sõi, sõi, äkki pani lusika klõpsatades lauale ja läks tahatuppa või õue. Hakkas hoiduma Vernerist, andis temale korraldusi ema kaudu. Poeg mõistis seda ja hakkas omaltki poolt isalt tööks käskusid küsima ema suu läbi. Ta töötas nüüd hommikust hilisõhtuni, nii et ema käsi kokku lõi:

„Tea, mis meie Värner on küll sisse söönd. Hirm kohe teist vaadata, äkki katkestab enda ära.“

Niisama rahutud nagu päevad olid Juhanile ööd. Viskles, pomises, vehkles rusikatega, nii et naine pidi tihtilugu teda külje vastu togima.

„Mis see nüüd olgu... nagu sipelgapesas. Näe enam inime magadagi...“

Ei saanudki muidu, kui tegi Juhanile aseme põrandale. Palju ei aidanud seegi, sest linnu-unega Miili ärkas iga pomina, iga tugevama rusikakopsatuse peale ja tal jäi üsna vähe aega magamiseks.

„Peaksid õite tohtri juurde minema, ussid äkki sees või...“ ütles ta ühel hommikul.

„Pole tohtril rohtu minu tõve vastu...“

Juhan teadis, kus on rohi, aga tal ei olnud jõudu selle sammu astumiseks. Ta mõistis, et Verner omalt poolt tahab jätta kõik nii, nagu on. Ja tõepoolest — keegi ei aima, kedagi vangistatud pole, keegi kahju pole saanud... Must südametunnistus leiab kiiresti lubjaämbri ja ei ole midagi kergemat, kui mõttes leida igale süüdistusele, etteheitele sada pehmendust, vabandust ja ettekäänet.

Juhani endaõigustust otsivail mõtteil tuli põrgata uuele tõkkele. Ei tea kust, aga ühel hommikul lipsas kogu sellest mõteterägast läbi küsimus: kui mina poleks kogu aeg olnud nendega nii leplik, kui juba ammu oleksin Verneri ja Oodese jutud ja keerutused tolmuks tampinud, kas siis oleks küpsenud meeste must vandenõu? Kui oleksin kohe alguses teinud naeruks meeste sõjajutud, kas siis ei oleks jäänud püsima Kaasiksaare viljaait? Kas siis ei vuraks praegu sealt autod linna poole, kotid nagu mehed rööt-sakil peal, et leivana rännata Voolmaa ja temataoliste lauale?

Õhtul tõotas ta, et hommikul läheb miilitsa juurde, jutustab kõik. Hommikul lükkas käigu lõunale, lõuna ajal arvas, et õhtul on selleks kõige rohkem aega. Enam kui korra surus ta mütsi pähe ja astus esimese sammugi, siis aga seisis ta silme ees Verner, kokkulangenud ja nuuksuv, ja ta ei läinud kuhugi.

Juhan oli nagu veskikivide vahel, ja see ei jätnud jälgi jätmata näole, kogu olekule. Ei märganud seda mitte ainult Miili; imestunult muretses Valter, arglikult küsis Milda ja ajas hambad laiali Mikk Rammgi:

„Uue naise oled leind või? Sa ju mõne päevaga nagu surmakutsar."

Mida päev edasi, seda kergem oli otsustamist edasi lükata. Kuid seda raskem oli Juhanil.

Rahvamaja täitus pikkamööda inimestest. Vanem rahvas sõitis vankreil, põllutööst puhanud hobused keigarlikult jalgu loopimas. Noored aga tulid enamasti jalgsi, liitudes ristteedel lõbusalt lärmitsevaiks salkadeks.

Naised lasksid langeda villastel kootud suurrättidel, kohendasid valgeid, mustriga ääristatud pearätte ja kolistasid paremaid kohti otsides pinkidega. Mehed jäid aga eesruumi peatuma, siledaks aetud näod läikivate nokkadega mütside all tõsised ja asjalikud.

„Hoopis lahedam kohe," ütles üks ja teine.

„Mis seda rääkida. Enne põld ju rohkem kui üks ruum, inimesed alati nagu silgud pütis."

„Polnud paika riiete panemiseks, piibu tõmbamiseks ega kondi sirutamiseks."

Nad ei rääkinud sellest, et see uus osa, juurdeehitus oli nende endi kätetöö. Et olid viimase kolme-nelja kuu jooksul kulutanud siia küllalt pühapäevi ja näpistanud tööpäevadestki. Oli olnud pahandusi, alati ei saanud talgulisi kokkugi, aga valmis ta oli ja nüüd oli igaühel hea meel, sest ühisel jõul oli lõpule viidud kasulik töö.

Eesriide vahelt tuli välja käsi ja helistas üsna suurt aisakella, kõvasti ja kaua.

„Algabki," hakati saali trügima. „Üsna täpselt kohe..."

Saal oli vanikuis. Üle lava oli tõmmatud punane kangas, millel helevalgete tähtedega: „Elagu Suure Oktoobrirevolutsiooni 29. aastapäev!"

Juhan oli viimaste tulijate seas ja jäi istuma üsna tagumisse ritta. Ta tundis peaaegu kõiki siinolijaid, ainult mõni alles üsna noor, kuid seda tähtsamaks tehtud nägu oli võõras või ei osanud teda äkki asetada õigesse perre. Istusid

Miiliga kõrvuti, Valter oli kadunud juba hommikul ja Vernergi oli asunud teele ammu enne neid.

Kohe eelmises reas, ainult rohkem ääre pool istus Oodes ja vahtis uudishimutsedes ringi. Ta noogutas Juhanile sügavalt ja naeratas.

Juhan nagu ei näinudki naabri tervitust.

Eesriie veeres kõrvale. Laval oli pikk punase riidega kaetud laud ja ühel lavaserval kõnepult, potililled kahel pool.

Juhan jälgis üsna vaevaliselt aktuse käiku, ainult üksikud lausekatked põikasid talle kõrvu. Oodes sosistas paremale ja vasakule, ette ja taha, naeris pihku ja vangutas pead. Verner luges nagu kiuste ajalehte, hoides seda kõrgel, nii et paistis üle saali.

Valiti presiidiumid ja linnast tulnud peokõneleja asus pulti.

„Meie töötav talurahvas täitis endale võetud kohustuse," teatas ta. „Seda tegid ka Kaasiksaare valla talunikud."

Rahvas plaksutas. Või ikka täidetud! Raske ta oli, aga nüüd tagantjärele oli kõik äkki palju hõlpsam ja kergem, et aina imesta, miks selle kõigega oli nii palju juttu, rääkimist, kõnelemist, pahandamist, kurjustamist.

Kõneleja nimetas lao põlemist kui kurba sündmust valla elus ja Juhanile tundus, nagu oleks mees neid sõnu üteldes vaadanud ainiti temale...

Jah, kus on osa vilja? Kus on Kaasiksaare inimeste mure ja hoole tulemus?

Nagu nuga oleks lõhestanud mehe südant. Täna oli see nuga eriti vahe ning pikk ja Juhan langetas pilgu, et mitte kohata kõneleja innustunud silmi.

Kõne lõppes. Juhan tõusis, et lahkuda, kuid Miili haaras tal kuuehõlmast.

„Oota'nd! Näe, Valter hakkab rääkima."

Valter teatas veel kord, et Kaasiksaare vald on oma sõna pidanud, ja tänas rahvast tubliduse ja vaeva eest, millega igaüks on saavutatule kaasa aidanud.

„Üks ja kaks tähendavad väga vähe sellises suures ettevõttes, nagu on uue riigi, täiesti uut tüüpi riigi ülesehitamine," kõneles ta. „Siin on tarvis, et hulgad tõuseksid, et rahvas nagu üks mees töötaks, võitleks ja pingutaks. Sellepärast — tänu igaühele! Kuid meie ei tohi unustada parimaid endi hulgast, kes on olnud eeskujuks, kes oma tegudega on kõndinud meist kõigist hulga eespool. Neid pole meil mitte vähe ja saame neistki meelde tuletada ainult üksikuid, kõige paremaid, kes ausate, tublide meestena ja naistena on hoidnud kõrgel meie küla, meie valla, meie riigi, meie kõigi huvisid. Mõnda neist on autasustatud aukirjadega, mis siin neile edasi annan."

Valter tõstis enda ette suured kirevavärvilised paberid.

„Rooman, Karl, Kisuvere külast."

„See ju meie küla volinik!" hüüdis kellegi hääl.

„Ega tublimat põle, õige mis õige," kinnitas teine.

Rooman oli väike, elavate liigutustega mees. Ta nagu veeres lava ääre juurde, kummardas Valterile, presiidiumilauale, siis saalile. Ikka nobedasti, rutates, nagu kartes hilineda.

Kui õnnelikult ta silmad säravad, mõtles Juhan. Nii võivad särada ainult puhta ja rahuliku südametunnistusega mehe omad...

„Järgmiseks..." algas Valter, naeratas siis ja ulatas aukirja Kummale, sellele tasa midagi üteldes. Kumma noogutas ja tõusis.

„Järgmisena on aukiri määratud Kivikild Juhanile Levalõpe külast Põndaku talust."

Nagu oleksid katkenud kõik sidemed välismaailmaga, nii ei tundnud ega mõtelnud Juhan äkki midagi. See oli nagu endakaitse, mis silmapilkselt lülis välja ühendavad niidid ja sosistas: see on keegi teine, keegi teine.

„Hurraa!" hüüdis Mikk Ramm, kes istus eespingis, tõusis püsti ja viipas oma kaabulotiga.

„Esimene oli normidega," kinnitas keegi.

„Ausamat meest meie vallast ei leia."

Oodes pöördus, ta silmad olid üsna kitsukesed. Ta noogutas Juhanile, viipas käega lava poole.

Ja siis seisid Juhani ees jälle Roomani silmad, naervad, rahulikud, õnnelikud. Kas võiks, kas saaks tema nii vaadata neile inimestele, keda ta igaüht tundis, kes temast olid harjunud nägema ainult otsekohesust ja ausust?

„Seltsimees Kivikild, palun lähemale astuda," kutsus Kumma.

„Lähemale, lähemale jah!" ergutati.

Ka Oodes naeratas. Ta silmad olid nüüd jälle ümmargused, kuid suunurk oli üsna veidi, ainult üsna veidi tõusnud ülespoole, nagu muiates, et miks mitte, mis on, see on ja jääb ju ainult meie vahele...

Juhan tõusis ja ootuses vaikivasse saali kostis ta kõlatu hääl:

„Ei, see on eksitus... suur eksitus... Mitte mulle... mitte..."

Raskelt üle istujate jalgade komistades, neile peale astudes, kätega inimesi kõrvale surudes tegi ta endale teed ja ruttas tagaukse kaudu saalist välja.

„Juhan, kuhu sa!" hädaldas Miili.

Rõõmus kahin veeres üle saali. Pisteti päid kokku, loobiti vastamisi naljatussõnu.

Ainult Oodes oli tõsine, ta punakas näonahk oli pingul, nagu ähvardaks rebeneda, ja huuled olid eelnenud naeratusest nagu tardunud, paljastades ta piklikke hambaid.

18

Järgmisel hommikul vahistati Verner. Ta oli just tõusnud ja tõmbas saapaid jalga, kui tuli operatiiv-volinik koos rahvakaitse meestega. Vormikandjat nähes hakkasid Verneril käed värisema, nii et saabas jäigi säärtpidi jala otsa tolknema.

„Minu... vahis-vahistate," kogeles ta, kui oli kuulnud, mis miilitsal talle ütelda. „Ei-ei, aga miks siis... ma pole kellelegi kurja teinud, ei ole..."

„Viljaladu pole sinu arvates kellegi oma...?"

„Ega ma üksi... ega ma ise..." Mees puhkes nutma. „Oodes kimbutas, ässitas ja meelitas... Nagu võrku punus... ja elu oli nii lörri läinud, et oli ükstäis... Laske mul... laske minna..."

„Tõmba saapad jalga ja lähme. Aga üheskoos."

Teda pidi toetama. Ja nii lohistas ta enda Põndaku õueväravast välja, toetatuna kahest rahvakaitse mehest.

Oodes ei olnud kodus. Ta tabati naabervalla piiril.

„Hei, pööra hobune ringi!" hüüti talle.

„Tee alles pooleli," vastas Oodes ja silmad vilkusid ringiratast.

„Ära hiili midagi, sa rebane," hoiatati. „Nii kui hüppad, saad tina."

„Milleks säärane toon? Mis õigusega..."

Talle seletati.

„Kes säärase muinasjutu on kokku keerutand? Kivikillud? Vaat, missuguseid inimesi tänapäeval maailma sigineb, valetavad kui harakad. Mina olin ometi sel ööl Juhan Kivikillu juures, võtsime väikesed pitsid, minu käsi selle peale."

„Küll vastamisi seletate, kes ja kuidas..."

Juhan ei läinud peale miilitsavõimudega kõnelemist koju, vaid külanõukogusse. Ta oli hommikul veel seal, kui tuldi Oodesega. Juhan seisis parajasti maja trepil, oli tahtnud hoiduda kohtumisest mõlemaga ja jalg juba astus sammu toa poole, et tagasi tõmbuda, kuid ta jäi siiski paigale.

Oodesele oli salgamise mõttetus selge. Ta istus veidi turris, käed põlvede vahel, ja vahtis tigedalt nagu kinnipüütud kull ümberringi.

„Oh-hoo, keda ma näen," hüüdis ta juba eemalt. „Juhan Kivikild! Tere hommikust, seltsimees kommunist. Ei oleks uskund, et sinust saab kommunist, ei oleks uskund."

Juhan oli nagu kokku kasvanud majaga, uksega, trepiga. Ja üsna tasa vastas ta:

„Kui sa... ausust pead kommunisti märgiks, siis... jah, siis olen tõepoolest kommunist."

„Et põrgu sind praeks!" kriiskas Oodes. „Et taevane välk su maha lööks!"

Üks meestest nähvas piitsaga ja krigisedes veeres vanker eemale.

Valter, kes kogu aeg seisis Juhani taga kojas, pani käe isa õlale.

„Lähme koju. Emale on tarvis üht-teist seletada..."

Ta naeratas isale ja hakkas astuma ees, võttes nii pikki samme, et isa vaevalt järele jõudis. Üksikud rõugearmid olid öö jooksul pugenud habemetüükaisse, põsenukid olid välja tõusnud. See oli väsinud, kurnatud inimese nägu.

Ainult silmad elasid ja neis ei olnud viimaste päevade unist ähmasust ja tuhmust.

Miili jooksis neile vastu, põll punaseks nutetud silmil.

„Tulete viimaks, aga mina nuta või silmad peast. Käisin külas, tulen koju ja... maja tühi. Ei ainust hingelist. Küla kaudu pidin alles kuulma, et minu poeg on vangi viidud... Oh Issand, Issand küll, kuidas ma kohkusin, nagu taevas oleks kokku langend... Mõtlesin, et neelaks maa, aga maa on külm ja kõva... Missugune häbi, missugune häbi..."

Miili äigas korra põllega üle silmade ja seisis mehe ees, silmad hiilgamas kui ränid.

„Siis seda sa keerlesid ja veerlesid nagu tulise orgi otsas. Häbi oli sul südames ja sa mõtlesid seda endasse peita.. Häbi saab aga ainult välja põletada, kas või tulega... Oh Issand, Issand küll... Nüüd oled sina, pojake, meile ainus," ja ta silitas Valteri tühja käist hellalt ja tasa, nagu ikka veel kartes valu teha.

„Sa oled mul tubli," kohmas Juhan ja õlgadest kinni võttes pööras naise enda poole.

„Kas sa näe nüüd, tikub vanas eas veel kallistama... kohe maailma nähes," torises Miili, kuid peitis samas näo mehe pintsakusse. Ent ainult hetkeks.

„Mis te siis nii, justku aiapostid. Öö läbi hulguvad, ei näita nägugi, ja siis muudku jorutavad, aga toit on ammu jahtund..."

„Mis sul täna ees on?" küsis Valter isalt peale sööki.

„Teagi nii järsku... Elu äkki segamini..."

„Kui õige viiksid mu hobusega täitevkomiteesse?"

„Hm... võiks sedagi. Sinnakanti nagunii oleks asja. Ema juba ammu kurdab, et ahi ikka ajavat suitsu sisse, vaata, et pistab veel sädeme räästasse. Sõidaks täitevkomiteest õige

edasi Saviaugu tellisevabriku manu, seal olla kive põletatud."

„Kas sa näed, viimaks hakkab taat veel uut majagi ehitama," ütles Miili pliidi juurest.

Juhan kadus suitsupilve.

„Tuleb majakraamigi vaatama hakata... Meile jätkub vanastki, aga eks noorematele ole tarvis pesa ehitada..."

Maa oli ikka veel paljas. Tuul kihutas ülal õhukesi pilvekoonlaid, mis koondusid, tumenesid, nagu ähvardades puistata maa üle valge vaibaga, kuid jooksid siis jälle nagu mängides laiali.

Kõrb astus kiiresti, pöördus koduväravast paremale ja majade varjust tuulelagedale põldudevahelisele teele jõudes norsatas ja sundimata hakkas sörkima traavi.

„Ei tule lund, saaks metsaveoga alata," vaatas Valter üles.

„Ei ta tänavu vist nii vara tulegi..."

Kõrb tõmbas vankri maanteele ja tahtis minna otse üle.

„Kuhu sa nüüd!" tõmbas Juhan ohjaharust. „Kas sa ei näe, kus tee..."

Nähvas ohjaharuga. Ja rõõmsa põrinaga hakkas vanker veerema suurt maanteed pidi.

Suvi 1947

SISUKORD

Kaevandus elab 5
Seljad vastamisi 123
Rajad suunduvad suurele teele 241

Illustreerinud E. Lepp.

Vastutav toimetaja A. Tulik.

Keeleline toimetaja L. Raudsepp.

Ladumisele antud 25. II 1948. Trükkimisele antud 18. V 1948. Paber 56:79 sm 1/16. Trükiarv 10 200. Trükitähti trükipoognas 32 096. Trükipoognaid 22,5. Arvutuspoognaid 17,6. MB-05211.
Trükikoda „Ühiselu", Tallinn, Pikk tänav 40/42. Tellimise nr. 432.

На эстонском языке.
О. Тооминг. Новые люди.

Rbl. 17.—.

48 448